

รายงานการวิจัย

เรื่อง

กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย
A Process for the Building of Conscience by Buddhist Arts and Cultures
in Thai Society

โดย

พระครูสิริรัตนานุวัตร, รศ.ดร.
มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
พ.ศ. ๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760318

รายงานการวิจัย

เรื่อง

กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย

โดย

พระครูสิริรัตนานุวัตร, รศ.ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

พ.ศ. ๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760 318

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

on A Process for Building of Conscience by Buddhist Arts and
Cultures in Thai Society

By

Assoc.Prof., Dr. Phrakru Siriratananuwat
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Buddhachinaraj Buddhist College
B.E. 2560

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610760318

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	กระบวนการสร้างจิตด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย
ผู้วิจัย:	พระครูสิริรัตนาวตฺร, รศ.ดร.
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๐
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ (๑) เพื่อศึกษาคุณค่าขององค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีต่อการสร้างจิตสำนึก (๒) เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธของวัดและชุมชนในจังหวัดพิษณุโลก (๓) เพื่อสังเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธเพื่อการพัฒนาสังคมไทยใช้พื้นที่วิจัยหลักคือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก พื้นที่รองได้แก่อำเภอที่มีศิลปวัฒนธรรมเด่นในจังหวัดพิษณุโลก ใช้เอกสารปฐมภูมิโดยพระไตรปิฎกและเอกสารทุติยภูมิโดยหนังสือ ตำรา รายงานการวิจัย ภาพถ่าย บทสัมภาษณ์และการสัมภาษณ์กลุ่มเฉพาะ ใช้เครื่องมือวิจัยประกอบด้วย (๑) แบบสรุปเอกสาร (๒) แบบสำรวจ (๓) แบบสัมภาษณ์ (๔) แบบสอบถามปลายเปิด วิเคราะห์ข้อมูลเชิงสถิติพรรณนา (descriptive statics)

ผลการวิจัย พบว่า องค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมมีประเภสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และเทศกาลประเพณีที่สื่อถึงธรรม ให้คุณค่าทางพุทธิศึกษา ทางจริยศึกษา ทางหัตถศึกษา มีกระบวนการสร้างจิตสำนึกบน (๑) ความรู้บน (๒) กิจกรรม (๓) ข้อบังคับ (๔) เครือข่าย และ (๕) การบริหารจัดการ ใช้กับแหล่งสร้างจิตสำนึก ๖ แหล่ง คือ (๑) จากตนเอง โดยที่ตนเองได้ศึกษาเรียนรู้และประสบพบเห็น (๒) จากครอบครัว โดยที่พ่อแม่จะอบรมสั่งลูกหลานหรืออนุชนจากครอบครัว (๓) จากโรงเรียน/สถาบันการศึกษา (๔) จากวัด/ศาสนา (๕) จากรัฐ/ชาติ และ (๖) สถาบันพระมหากษัตริย์ ทำการสังเคราะห์การสร้างจิตสำนึกบนฐาน (๑) ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ (๒) คำสอนทางศาสนา (๓) วัฒนธรรมองค์กร และ (๔) ในวงกว้างระดับโลกที่มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน

Research Title: A Process for the Building of Conscience by Buddhist Arts and Cultures in Thai Society

Researchers: Assoc.Prof., Dr. Phrakru Siriratananuwat

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Buddhachinaraj Buddhist College

Fiscal Year: 2560 / 2017

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

This research consists of 3 objects; - (1) to study the value of holistic knowledge in arts and cultures for the production of conscience, (2) to study of analysis in the process for production of conscience in the Buddhist arts and cultures of temples and community, Phitsanulok, (3) to study of synthesis in the process of production of conscience in Buddhist arts and cultures for the development of Thai society. Its main area is Wat Phrasiratanamahadhutvoramahavihara, Muang Phitsanulok and the others as the second area. It is the mixing in qualitative and quantitative research. Its resource is used by Tetipitaka as the first primary source and a book, research report, photos, interview and focus group as the secondary source. Its tools of research are (1) form of summary document, (2) form of survey form, (3) form of interview and (4) form of questionnaire opened. The analysis of data is in the form of descriptive statics.

This research is found that the body of knowledge in arts and cultures grouped in the kinds of architecture Sculpture painting and festivals interpreting Dhamma. They give values in the kinds of Buddhist Study, moral study and handicraft study. We find the processes of building conscience base on (1) knowledge (2) activities (3) regulation (4) network and (5) management. We find the resources of building conscience in 6 resources;- (1) from oneself, (2) from family, (3) from school/college, (4) from temple/religions, (5) state/nation and (6) from monarchy. We take synthesis of building base on (1) Buddhist cultures, (2) religious teaching, (3) organization cultures and (4) worldwide as the world focusing stability, wealthy and sustentation.

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงต่อพระเดชพระคุณพระธรรมเสนานูวัตร เจ้าอาวาส วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ประธานที่ปรึกษา วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช และขอขอบคุณผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช พร้อมด้วยผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช พิษณุโลก ที่มีส่วนส่งเสริมการทำวิจัยนี้ให้สำเร็จลุล่วง ไปด้วยดี

ขอขอบคุณสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่สนับสนุนงบประมาณการวิจัย ขอขอบคุณนิสิตวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช ระดับปริญญาปริญญาโท และศิษย์เก่าที่รับเป็นผู้ช่วยจัดเก็บข้อมูล ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้คำแนะนำอันมีค่า ขออนุโมทนาขอบคุณเจ้าหน้าที่ทุกส่วนงานของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมถึงผู้มีส่วนร่วมกับการงานวิจัยด้านอื่น ๆ ที่มีได้เอ่ยนามมา หากคุณความดีใดที่จะเกิดจากการวิจัยนี้ ขอมอบให้เป็นปฏิการะคุณแก่ทุกท่านและสถาบันการศึกษา หน่วยงานราชการ องค์กร คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เหลือจะคณานับ ณ ที่นี้

พระครูสิริรัตนานูวัตร, รศ.ดร.

๑๕ สิงหาคม ๒๕๖๐

สารบัญ

บทคัดย่อไทย.....	ก
บทคัดย่ออังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ง
สารบัญ.....	จ
สารบัญตาราง.....	ช
สารบัญภาพ/แผนภาพ.....	ซ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อชื่อคัมภีร์.....	ฎ

บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๖
1.3 ปัญหาการวิจัย.....	๖
1.4 ขอบเขตการวิจัย.....	๖
1.5 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๗
1.๖ ทฤษฎี สมมติฐานและกรอบแนวคิดการวิจัย.....	๘
1.๗ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๑๑
1.๘ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๒๕
1.9 ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย.....	๒๙

บทที่ 2 คุณค่าขององค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีต่อการสร้างจิตสำนึกของคน.....	๓๐
๒.๑ องค์ความรู้ในศิลปวัฒนธรรมที่มีอยู่ในวัดและชุมชน จังหวัดพิษณุโลก.....	๓๐
2.๒ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านสถาปัตยกรรมประเภทอาคาร/สถานที่.....	๔๑
2.๓ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านประติมากรรม.....	๖๑
2.๔ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านจิตรกรรม.....	๖๙
2.๕ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านเทศกาลสงกรานต์.....	๗๑
2.๖ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านลอยกระทง.....	๗๙
2.๗ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านเทศมหาชาติ.....	๘๕
2.๘ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านประเพณีแต่งงาน.....	๙๐
2.๙ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านประเพณีบวช.....	๙๓

2.1๐ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านประเพณีงานศพ.....	๙๕
๒.๑๑ ประเภทจิตสำนึก.....	๑๐๐
๒.๑๒ สำนวนศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธที่มีอยู่ในวัดและชุมชน จังหวัดพิษณุโลก.....	๑๐๕
๒.๑๓ สรุปท้ายบท.....	๑๑๐

บทที่ 3 กระบวนการสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธของวัดและชุมชน

ในจังหวัดพิษณุโลก.....	1๑๑
๓.๑ แหล่งสร้างจิตสำนึก.....	๑๑๑
๓.๑.๑ แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยอุปนิสัย.....	๑๑๑
๓.๑.๒ แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยครอบครัวครอบครัว.....	1๑๗
๓.๑.๓. แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยโรงเรียน/สถานศึกษา.....	๑๒๑
๓.๑.๔ แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยวัด/ศาสนา.....	1๒๓
๓.๑.๕ แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยรัฐ/ประเทศ.....	1๒๘
๓.๑.๖ แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยสถาบันพระมหากษัตริย์.....	1๓๓
๓.๑.๗ ระดับคุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษา และหัตถศึกษาที่เกิดขึ้น.....	๑๔๒
๓.๒ กระบวนการสร้างจิตสำนึก.....	๑๔๗
๓.๓ สรุปท้ายบท.....	๑๕๓

บทที่ 4 สาระกระบวนการสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธเพื่อการพัฒนา

สังคมไทย.....	๑๕๔
4.1 สาระกระบวนการสร้างจิตสำนึกตามกระบวนการความรู้วัฒนธรรมเชิงพุทธ.....	๑๕๔
๔.๑.๑ ความรู้หมวดหมู่วัฒนธรรมพัฒนาการ : วัฒนธรรมมรดกไทย วัฒนธรรมรับช่วง.....	๑๕๔
๔.๑.๒ ความรู้คุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา : พุทธศิลป์ ปีนพุทธศาสตร์.....	๑๖๖
๔.๑.๓ ความรู้การสังเคราะห์สร้างจิตสำนึกจากธรรม.....	๑๖๙
๔.๑.๔ ความรู้การสร้างจิตในวัฒนธรรมองค์กร.....	๑๗๔
๔.๑.๕ ความรู้สร้างจิตสำนึกองค์กรแบบรู้ ตื่น : มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน.....	๑๗๖
๔.๑.๖ ความรู้การสร้างจิตสำนึก : ปรับทัศนคติ / กำราบปราบนิสัย.....	๑๗๙
๔.๑.๗ ความรู้การสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ สู่ ระดับโลก.....	๑๘๐
๔.๒ สาระกระบวนการสร้างจิตสำนึกตามกระบวนการกิจกรรมวัฒนธรรมเชิงพุ.....	๑๘๓

๔.๒.๑ กิจกรรมสร้างจิตสำนึกในวันคุ้มครองโลก.....	๑๘๓
๔.๒.๒ กิจกรรมสร้างจิตสำนึกของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.....	๑๘๔
๔.๒.๓ กิจกรรมสร้างจิตสำนึกของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก.....	๑๘๖
๔.๓ ส่งเคราะห์การสร้างจิตสำนึกตามกระบวนการระเบียบข้อบังคับวัฒนธรรมเชิงพุทธ ๑๘๖	
๔.๔ ส่งเคราะห์การสร้างจิตสำนึกตามกระบวนการสร้างเครือข่ายวัฒนธรรมเชิงพุทธ.....	๑๘๘
๔.๕ ส่งเคราะห์การสร้างจิตสำนึกตามกระบวนการบริหารจัดการวัฒนธรรมเชิงพุทธ.....	๑๙๐
๔.๖ สรุปท้ายบท.....	๑๙๐
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	๑๙๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๙๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ.....	๑๙๖
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะสร้างวัฒนธรรมองค์กร.....	๑๙๖
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะการนำไปใช้.....	๒๐๓
๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป.....	๒๐๔
บรรณานุกรม	๒๐๕
ภาคผนวก.....	๒๐๘
ภาคผนวก ก บทควมวิจัย.....	๒๐๘
ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๒๑๖
ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ.....	
๒๑๗	
ภาคผนวก ง เครื่องมือวิจัย	๒๑๘
ภาคผนวก จ ภาพกิจกรรมเสวนาเพื่อการวิจัย.....	๒๒๑
ภาคผนวก ฉ ประวัติผู้วิจัย.....	๒๒๒
ภาคผนวก ช แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๒๒๕
ภาคผนวก ฌ	
(๑) หนังสือรับรองการเผยแพร่รายงานวิจัย.....	๒๓๒
(๒) วุฒิบัตร/ปก/หน้าเผยแพร่รายงานวิจัย.....	๒๓๓

สารบัญตาราง

ตารางที่

๑.๑	แสดงลักษณะคุณธรรม จริยธรรม ศีลธรรม.....	๑๔
๑.๒	แสดงแผนวิธีศึกษาวิจัย.....	๒๘
๓.๑๙	แสดงสถิติตัวอย่างของผู้เข้าเคารพพระบรมศพรายวัน.....	๑๔๑
๔.๑	แสดงรายการกิจกรรมวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ	๑๘๒

สารบัญภาพ/แผนภาพ

สารบัญภาพ/แผนภาพประกอบที่

๑.๑	แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย.....	๑๐
๒.๑	พระอุโบสถจัตรมุข วัดจุฬามณี ต.ท่าทอง อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๓๑
๒.๒	พระปรางค์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๓๒
๒.๓	เจดีย์ยอดด้าว วัดเจดีย์ยอดด้าว ต.วังทอง อ.วังทอง จ.พิษณุโลก.....	๓๒
๒.๔	พระเจดีย์ยอดทอง วัดเจดีย์ยอดทอง ต.ในเมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๓๓
๒.๕	หอไตร ๑๒ ต้น วัดราชบูรณะ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๓๓
๒.๖	หอไตรเสาดเดียว วัดบ้านโคกผกหวาน ต.ชาติตระการ อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก.....	๓๔
๒.๗	ศาลาเสา ๑๐๐ วัดหน้าพระธาตุ ต.นครไทย อ.นครไทย จ.พิษณุโลก.....	๓๔
๒.๘	พระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๓๕
๒.๙	พระพุทธชินสีห์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ต.เมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๓๕
๒.๑๐	พระศรีศาสดา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ต.เมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๓๖
๒.๑๑	รอยพุทธบาท เขาสมอแครง ต.วังทอง อ.วังทอง จ.พิษณุโลก.....	๓๖
๒.๑๒	จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถหลวงพ่โต วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๓๗
๒.๑๓	จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ วัดราชบูรณะ ต.เมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๓๘
๒.๑๔	พิธีสงฆ์เทศกาลสงกรานต์ วัดปรักแรด ต. บางระกำ อ.บางระกำ จ.พิษณุโลก.....	๓๘
๒.๑๕	เทศกาลลอยกระทง วัดอรัญญิก ต.เมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๓๙
๒.๑๖	เทศน์มหาชาติ วัดจุฬามณี ต.ท่าทอง อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๔๐
๒.๑๗	จิตรกรรมฝาผนังมหาชาติชาดก วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๔๐
๒.๑๘	วิหาร / พระวิหาร วัดพระวิหารพระพุทธชินราช อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๔๑
๒.๑๙	พระวิหารคด วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.พิษณุโลก.....	๔๓
๒.๒๐	พระอุโบสถ หลวงพ่โต วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.พิษณุโลก.....	๔๕
๒.๒๑	พระปรางค์ / สรูป วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.พิษณุโลก.....	๔๗

๒.๒๒	แสดงองค์พระปรารักษ์ส่วนบน.....	๔๙
๒.๒๓	แสดงส่วนสำคัญขององค์ปรารักษ์ ตามคติทางพระพุทธศาสนา.....	
	๔๙	
๒.๒๔	แสดงบันไดขึ้นสู่เรือนธาตุขององค์พระปรารักษ์.....	๕๐
๒.๒๕	บันไดพญานาค วัดกลางน้ำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา.....	๕๑
๒.๒๖	เมรุ/เมรุมาศ>เขาพระสุเมรุ > สะดือจักรวาล วัดจุฬามณี อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๕๒
๒.๒๗	หอรบ/หอรบ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.พิษณุโลก.....	๕๔
๒.๒๘	หอไตร/หอธรรม/ธรรมเจดีย์ วัดโคกผักหวาน อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก.....	๕๖
๒.๒๙	เจดีย์/เจดีย์ทราย/เจดีย์ราย วัดราชบูรณะ อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๕๗
๒.๓๐	เทียบเคียงเจดีย์ทรายกับพระปฐมเจดีย์ อ.เมือง จ.นครปฐม.....	๕๘
๒.๓๑	แสดงรายละเอียดเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก.....	๖๐
๒.๓๒	พุทธศิลปกรรมเหรียญ วัดพระรัตนมหาธาตุ อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	๖๑
๒.๓๓	เปลวเพลิงบนพระเศียร แสดงถึงปัญญา.....	๖๓
๒.๓๔	พระกรรณที่ยาวนาน แสดงถึงความหนักแน่นในอรรถคดี.....	๖๔
๒.๓๕	พระเนตรที่ทอดลง แสดงถึงความสำรวมในอินทรีย์.....	๖๕
๒.๓๖	นิ้วพระหัตถ์ที่ราบเสมอกัน แสดงถึงความเสมอภาคแห่งการเข้าถึงธรรมของชนชั้น.....	๖๕
๒.๓๗	ขุมเรือนแก้ว / เอกลักษณ์พระพุทธชินราช ขุมเรือนแก้วสื่อถึงรัตนมณี.....	๖๖
๒.๓๘	ภาพที่แสดงถึงประติมากรรมที่ไม่เหมาะสม.....	๖๘
๒.๓๙	ภาพแสดงดอกไม้ที่ลอยทวนลม / กลิ่นของสัตบุรุษหอมทวนลม.....	๗๐
๒.๔๐	จิตกรรมฝาผนังแสดงเทพชุมนุม ณ พระวิหารพระพุทธชินราช.....	๗๐
๒.๔๑	แสดงพวงหรีดวงกลมสื่อถึงวงจรกำเนิดชีวิตมนุษย์.....	๙๗
๒.๔๒	ดอกไม้จันทน์เทียม แสดงดอกไม้จันทน์สื่อถึงความดี/มีค่า.....	๙๘
๒.๔๓	แสดงอัตราส่วนการแบ่งพื้นที่สร้างเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ.....	๑๐๓
๓.๑	ชาวชุมชนฯ สรงน้ำพระพุทธชินราชจำลอง วันสงกรานต์.....	๑๑๔
๓.๒	แสดงก่อเจดีย์ทรายและซักรอกขนน้ำสรงบนเจดีย์ วัดราชบูรณะ.....	๑๑๕
๓.๓	แสดงก่อเจดีย์ทรายและซักรอกขนน้ำสรงบนเจดีย์ วัดราชบูรณะ.....	๑๑๕
๓.๔	แสดงปราสาทผึ้ง/เครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัย ชาติตระการ.....	๑๑๖
๓.๕	แสดงการแห่นางแมว ชุมชนบ้านโคกผักหวาน ต.ชาติตระการ อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก....	
	๑๑๗	
๓.๖	แสดงจิตสำนึกของนักเรียนเก็บธงชาติไทยที่ลมพัดตกพื้น.....	๑๒๓
๓.๗	แสดงภาพชุดสี่ขาวของอุบาสกอุบาสิกาเข้าปฏิบัติธรรม.....	๑๒๕

๓.๘	พระธรรมเสนานูวัตร พระสงฆ์ในฐานะนิมิตแห่งศรัทธา.....	๑๒๖
๓.๙	แสดงเสภาโศกหวัสสิ่ง สัญลักษณ์การเผยแพร่ศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ ได้รับอภินิหารนิมิตแห่งศรัทธาจากตีสสะสามเณร.....	๑๒๘
๓.๑๐	แสดงความสัมพันธ์รัฐ/ประชาชน/ศิลปวัฒนธรรม.....	๑๒๘
๓.๑๑	แสดงการใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์.....	๑๒๙
๓.๑๒	แสดงความสัมพันธ์การปฏิบัติหน้าที่ของรัฐมนตรีกับพระมหากษัตริย์.....	๑๓๐
๓.๑๓	แสดงค่านิยม ๑๒ ประการ นโยบายของรัฐบาล คสช. โดย พล.อ. ประยุทธ์ จันทร์ช า / ข้อ ๕ สำนึกในวัฒนธรรม ประจำชาติ.....	๑๓๑
๓.๑๔	แสดงเอกลักษณ์พระพุทธชินราช/ศิลปวัฒนธรรมประเภทประติมากรรม จ.พิษณุโลก	๑๓๕
๓.๑๕	ในหลวงรัชกาลที่ ๙ ทรงงานกลางแดดจนพระเสโทไหลจากพระนาสิกที่ชี้ให้เห็น พระ หัตถ์อีกข้างถือแผนที่ ถือพื้นที่ทรงงาน.....	๑๓๘
๓.๑๖	แสดงอัตราส่วนการแบ่งพื้นที่สร้างเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ.....	๑๔๐
๓.๑๗	แสดงขอบข่ายเนื้อหาของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ.....	๑๔๐
๓.๑๘	แสดงพสกนิกรเข้าเฝ้าพระบรมศพ ร.๙ ด้วยจิตสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณต่อ พสกนิกร ด้วยการพูดในใจดัง ๆ ว่า “ขอเป็นข้าราชการทุกชาติไป”.....	๑๔๑
๓.๑๙	แสดงกระบวนการกับจิตสำนึกต่อคุณค่าทางวัฒนธรรม.....	๑๔๒
๓.๒๐	แสดงภาพที่ไม่เหมาะสมกับพุทธประติมากรรม.....	
	๑๔๖	
๓.๒๑	แสดงสัตว์ป่าหิมพานต์รอบ ๆ พระสุเมรุ.....	๑๔๗
๓.๒๒	แสดงแหล่งและกระบวนการสร้างจิตสำนึก.....	๑๕๓
๔.๑	แสดงศิลปวัฒนธรรมว่าเป็นมรดกไทย/รับช่วง.....	๑๕๕
๔.๒	แสดงการสังเคราะห์มรดก ๘ ลงในไตรสิกขา.....	๑๗๐
๔.๓	แสดงไตรสิกขาประยุกต์สร้างจิตสำนึกจากวัฒนธรรมเชิงพุทธ.....	๑๗๒
๔.๔	แสดงเครื่องมือสร้างจิตสำนึก.....	๑๗๓
๔.๕	แสดงวิธีสร้างจิตสำนึกจากจุดเริ่มต้น.....	๑๗๖
๔.๖	สรุปการสังเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ.....	๑๙๑
๕.๑	ภาพ/แผนภาพ ๕.๑ สรุปประเด็นการวิจัย.....	๑๙๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และอักษรย่อชื่อคัมภีร์

รายงานการวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบเอกสาร โดยใช้พระไตรปิฎกเป็นข้อมูลปฐมภูมิ ค้นคว้าเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมและประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะ อนึ่ง พระไตรปิฎก เป็นพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำหนดรหัสเป็นอักษรย่อคัมภีร์ (ไทย) เล่ม/ข้อ/หน้า โดยมีคำอธิบายอักษรย่อคัมภีร์ ดังนี้

วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค
วิ.ป. (ไทย)	=	วินัยปิฎก ปริวารวรรค
ขุ.วิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท
ขุ.ขุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ
ขุ.ชา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาติกวรรค
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณาสก์
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณาสก์
ส.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทิณปิชาต
อง.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต
อง.สตุตก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต
อง.อฏฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาการวิจัย

จิตสำนึก ความตระหนักรู้ในหน้าที่ ความรับผิดชอบ การแยกความชั่ว-ดี รู้ว่าอะไรดีมีคุณค่าหรือไม่ พร้อมทั้งปฏิบัติตามอัตลักษณ์ของตัวบุคคล องค์กร สถาบัน ตลอดจนชาติโดยรวมที่จะเอื้ออำนวยให้เกิดสุขสงบ สันติภาพในสังคมทุกระดับ จิตสำนึกเป็นเรื่องที่ชนทุกชาติต้องมีและปฏิบัติตาม เช่น ชาติไทยมีพุทธประติมากรรมที่สมบูรณ์ด้วยศาสตร์ศิลป์ มีความโดดเด่นที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทางสติปัญญา เป็นภูมิปัญญาอันทรงคุณค่า มีความเชื่อในพุทธประติมากรรมของตนทุกยุคสมัย จะเห็นว่า พระพุทธรูปสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จะทรงเครื่อง มีผ้าห่มคลุมองค์พระนั้น ตั้งแต่พระศอลงมา สมัยสุโขทัยจะมีพระโขงโก่ง มีเปลวเพลิงบนพระเศียร มีพระกรรณยาวยาน ส่วนสถาปัตยกรรมประเภทอาคาร เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร จะมีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ บันไดพญานาค เป็นไปตามคติแห่งการรักษาทิศทั้ง 4 ของท้าวจตุโลกบาท เทพสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราช เครื่องประดับต่าง ๆ นี้จะสื่อความมงคลและสื่อถึงธรรมด้วย นอกจากนี้ ยังมีวัฒนธรรมด้านประเพณีที่อิงศาสนาเกือบทั้งหมดของไทย ที่สำคัญได้แก่ประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง เทศน์มหาชาติ ล้วนแต่สื่อถึงธรรมที่แสดงผ่านวัฒนธรรมในทุกกิจกรรมไป เช่น ผีตาโชน เป็นกิจกรรมของประเพณีสงกรานต์ มินิยทางคติธรรม คือ สติ ที่คอยเตือนไม่ให้ใคร ๆ เล่นสนุกสนานจนลืมเป็นลืมตาย อันจะตกอยู่ในความประมาท ความกตัญญูท่วเป็นกิจกรรมสำคัญของประเพณีลอยกระทง การให้ทาน ของพระเวสสันดรเป็นกิจกรรมสำคัญแสดงทานบารมีในประเพณีเทศน์มหาชาติ

กระบวนการสร้างจิตสำนึกนั้น ได้กำหนดกระบวนการไว้ ๕ กระบวนการ คือ ความรู้ กิจกรรม สร้างข้อบังคับ สร้างเครือข่าย และวางหลักการบริหารจัดการ บนแหล่งสร้างจิตสำนึกนั้นเกิดได้หลายทาง โดยตั้งแหล่งไว้ว่า ตนเอง ครอบครัว โรงเรียน วัด สถาบันกษัตริย์ จากตนเองไปยังสังคมระดับสูง นั่นคือ กระบวนการจิตสำนึกมีทั้งจากปัจจัยภายในและภายนอก ปัจจัยภายในคือ ใจที่แสดงออกโดยอุปนิสัย ส่วนปัจจัยจากภายนอก เช่น ครอบครัว โรงเรียน วัดต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นปัจจัยผลักดัน ชี้นำ อบรมให้คนเรามีขึ้นได้ นี่หมายความว่า จิตสำนึกนั้นจะไม่เกิดขึ้นเองได้เท่านั้น ถึงเกิดได้ก็อาจยากหน่อย จึงต้องอาศัยปัจจัยภายนอกด้วย ดังนั้น ปัจจัยภายนอกจะมีส่วนช่วยผลักดันให้เกิดขึ้นจนเกิดผลสัมฤทธิ์และเป็นไปตามทิศทางที่สังคมกำหนดไว้ได้ ในปัจจุบัน ต้องบอกว่า ปัจจัยภายนอกที่จะผลักดันจิตสำนึกให้เกิดขึ้นที่มีอิทธิพลสำคัญ คือ ครอบครัว โรงเรียน วัด รัฐ

โดยเบื้องต้น จะเห็นว่า ระดับรัฐหรือชาติจะออกกำหนดค่านิยม 12 ประการ¹⁵ ออกมา เป็นการรณรงค์ของรัฐบาลปัจจุบัน คือ นายกรัฐมนตรี พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา

สมัยโบราณ บรรพบุรุษมีภูมิปัญญา มีความเชื่อสามารถสร้างวัฒนธรรมรูปแบบต่าง ๆ ผ่านทางถาวรวัตถุในรูปแบบสถาปัตยกรรม เช่น เจดีย์ พระปรางค์ รูปทรงประสาททองคำขนาดมหึมา เช่น ปราสาทเขาพระวิหาร ปราสาทเขาพนมรุ้ง ปราสาทหินพิมาย ตั้งอยู่ในประเทศไทยมากมายนั้น ก็เพราะคนสมัยนั้นได้แรงปัจจัยผลักดันความเชื่อเรื่องบุญบาป ความเชื่อในพระเทพเจ้า ความเชื่อจิตวิญญาณ จึงรวมพลังกำลังทางกายและทางสติปัญญาสร้างเทวสถาน องค์ปราสาทต่าง ๆ เพื่อถวายเทพเจ้าเหล่านั้น ปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดจิตสำนึกเหล่านี้ ได้รับการปฏิบัติกันมาอย่างต่อเนื่อง เพราะมีคุณค่าหรือประโยชน์ต่อชีวิต สร้างกายสามัคคีและสร้างความสำนึกในธรรมและวัฒนธรรมประเพณีไทยเป็นอย่างดี

ศิลปวัฒนธรรม ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของชาติ โดยชาติทุกชาติมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง และเป็นองค์ประกอบหนึ่งของคำว่าชาติ คำว่าชาติ ไม่ใช่เพียงมองหาแต่องค์ประกอบของอาณาเขต ดินแดน ประชากร ระบอบการปกครอง ศาสนาเท่านั้น ย่อมต้องมีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองด้วย ดังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 6 ที่ว่า “.....เมืองใดไร้ศิลปโสภณ เมืองนั้นไม่พ้นเสื่อมทราม เมืองใดไม่มีกวีแก้ว เมืองนั้นไม่แคล้วคนหยาม.....”¹⁶ แสดงให้เห็นว่า ศิลปะนี้ เป็นเครื่องตัดสินตัดสินความเสื่อมความเจริญของเมืองได้ และแน่นอน เมื่อมีศิลปะ ก็ต้องมีนักกวี มีศิลปิน ผู้คิดสร้างสรรค์งานศิลป์ทั้งทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม วิจิตรศิลป์ออกมา และผู้คิดสร้างสรรค์ศิลปะเหล่านี้ออกมา ก็จะเป็นมนุษย์เท่านั้น เพราะสัตว์ดิรัจฉานคิดศิลปะและวรรณกรรมไม่ได้ แสดงให้เห็นความเจริญทางสติปัญญาของมนุษย์ได้อย่างดี

ศิลปวัฒนธรรม ในฐานะเป็นเอกลักษณ์ของประเทศนั้น ๆ มีทั้งในรูปแบบอาคารทั้งวัตถุสิ่งของ รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกของอาคารนั้น การมีฝีมือทางศิลปะที่สวยงาม จัดที่วางสิ่งต่าง ๆ ได้สัดส่วน ใช้เจตสิกอันวิจิตรที่สุนทรียภาพ เป็นผลผลิตทางสติปัญญาของมนุษย์ ศิลปะ เป็นเรื่องความคิดที่ถ่ายทอดออกมาเป็นฝีมือ แสดงให้เห็นความฉลาดในฝีมือ มี

¹⁵ ค่านิยม ๑๒ ประการ คือ 1. มีความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ 2. ซื่อสัตย์ เสียสละ อดทน 3. กตัญญูต่อพ่อแม่ ผู้ปกครอง ครูบาอาจารย์ 4. ใฝ่หาความรู้ หมั่นศึกษาเล่าเรียนทั้งทางตรง และทางอ้อม 5. รักษาวัฒนธรรมประเพณีไทย 6. มีศีลธรรม รักษาความสัตย์ 7. เข้าใจเรียนรู้การเป็นประชาธิปไตย 8. มีระเบียบ วินัย เคารพกฎหมาย ผู้น้อยรู้จักการเคารพผู้ใหญ่ 9. มีสติรู้ตัว รู้คิด รู้ทำ 10. รู้จักดำรงตนอยู่โดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 11. มีความเข้มแข็งทั้งร่างกาย และจิตใจ ไม่ยอมแพ้ต่ออำนาจฝ่ายต่ำ 12. คำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าผลประโยชน์ของตนเอง

¹⁶ พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, **อนุทินธรรมะ: ธรรมะสำหรับ 365 วัน**, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2536), หน้า 122.

ทักษะการใช้ฝีมือ ปรากฏออกมาอย่างงดงามอันน่าชื่นชม เมื่อเป็นดังนั้น พุทธศิลปกรรมก็เป็นเครื่องแสดงฝีมือ สำแดงความฉลาดในฝีมือ สำแดงทักษะฝีมือในศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่องศิลปะนี้ พระพุทธองค์ให้ความสำคัญต่อวิถีชีวิตมากทีเดียว ที่ว่ามานั้น ก็เพราะจัดว่า ศิลปะเป็นมงคลอันดับสูงสุด (เอตัมมังคะละมุตตะมัง) ดังที่ทรงแสดงไว้ในมงคลสูตร ข้อที่ 9 ว่า “การมีศิลปะเป็นอุดมมงคล (สิปปัญจะ ...เอตัมมังคะละมุตตะมัง) เมื่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทำมงคลนี้แล้ว เป็นผู้ไม่ปราศัยในข้าศึกทุกหมู่เหล่า ย่อมถึงความสวัสดิ (ความปลอดภัย) ในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ”¹⁷

ศิลปวัฒนธรรมประเภทประเพณีหลัก ๆ ของไทย คือ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง ประเพณีเทศน์มหาชาติ ทั้งสามนี้จะรองรับความเป็นพลเมืองที่มีจิตสำนึกของประเทศนั้น ถือเป็นเครื่องมือสร้างจิตสำนึกอย่างดี จะเห็นว่า สถานภาพของบุคคลจะถูกรองรับโดยจารีตประเพณี เช่น การแต่งงาน ซึ่งสถานภาพตามวัฒนธรรมสากลแล้วจะรองรับความเป็นสามีภรรยาผ่านการพิธีแต่งงาน ซึ่งเป็นพิธีประกาศการยอมรับความเป็นสามีภรรยาของชายและหญิงคู่ นั้น ในส่วนวัฒนธรรมประเพณีไทยก็เช่นเดียวกัน ญาติพี่น้องหรือสังคมาบข้างหรือสังคมาทั่วไปจะยอมรับความเป็นสามีภรรยาผ่านการพิธีแต่งงาน เพราะเป็นการแสดงออกทางกายที่ตกลงปลงใจที่จะใช้ชีวิตร่วมกัน การแต่งงานแสดงการเป็นหนึ่งเดียวกันของชายหญิงรวมทรัพย์สินสมบัติที่เกิดขึ้นจากสินสมรสของทั้งสองนั้นตลอดถึงสิทธิครอบครองตามกฎหมายทุกอย่าง ส่วนการจดทะเบียนสมรสนั้น เป็นการแสดงออกทางนิตินัย เพื่อรองรับแบบสมโนครวั และการแต่งงานนี้จะถูกรองรับโดยกฎหมายของรัฐที่รับรองสิทธิและหน้าที่แห่งความเป็นพลเมืองแก่บุคคลนั้น รวมถึงสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง การทำงานและการอาศัยอยู่ในประเทศ สิทธิเดินทางกลับประเทศ สิทธิครอบครองสังหาริมทรัพย์ ย่อมได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายของประเทศ และการคุ้มครองผ่านกองทัพอากาศหรือการทูต การแต่งงานเป็นการรองรับการเป็นพลเมืองตามสิทธิหน้าที่ต่อรัฐอย่างหนึ่ง เช่น หน้าที่ปฏิบัติตามกฎหมายของรัฐโดยเสียภาษี การรับใช้ชาติเป็นทหาร และยังมีความเป็นพลเมืองที่รักชาติมากกว่านี้ ถึงขั้นเรียกว่าชาตินิยม ไม่ใช่เป็นพลเมืองที่ไร้สัญชาติ (stateless)

ศิลปวัฒนธรรม/ประเพณี เป็นสิ่งที่มาคู่กับมนุษย์ เพราะมนุษย์จะพัฒนาตนเองถึงเจริญสูงสุดจนมีอารยธรรมทางวัตถุ ประเภทประติมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม แม้อารยธรรมทางวรรณกรรม ทำให้อ่านออกเขียนได้ มีภาษาอักษรใช้ ดังที่พ่อขุนรามคำแหง มหาราช ทรงคิดประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใช้แทนตัวอักษรขอมที่เคยใช้กันมาแต่เดิม เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ เรียกว่า “ลายสือไทย” และได้มีการพัฒนาการมาเป็นลำดับจนถึงอักษรไทยในยุคปัจจุบัน รวมถึงอารยธรรมนามธรรมที่เป็นคติชนวิทยา ความเชื่อต่อบุญ-บาป นรก-สวรรค์ ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมไตรภูมิพระร่วง ยิ่งไปกว่านั้น

¹⁷ ข.ข. (ไทย) 25/5/6.

มนุษย์สามารถพัฒนาตนไปสู่อริยบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนาด้วย ดังนั้น ผู้วิจัยเชื่อว่า การที่เรารู้คุณค่า ให้ความสำคัญต่อภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่คิดค้นสร้างไว้แล้ว จะทำให้เรารู้สึกมีจิตสำนึกห่วงแหนและรักษาแล้วดำเนินชีวิตตาม นอกจากนี้ยังต้องศึกษาเรียนรู้ความเสื่อมความเจริญที่เกิดจากตนเองและคนอื่น เรียกว่า รู้ว่าอะไรจะดี อะไรจะชั่ว อะไรจะเจริญ อะไรจะเสื่อม

พระพุทธศาสนา คำสอนของพระพุทธเจ้า เราสามารถเรียนรู้ได้โดยตรง ๆ และสามารถศึกษาได้โดยผ่านศิลปวัฒนธรรม/ประเพณีไทย ประเทศไทยมีเทศกาลหรือประเพณีหลัก ๆ อยู่ 3 เทศกาล คือ เทศกาลสงกรานต์ เทศกาลลอยกระทง เทศกาลเทศน์มหาชาติ ทั้ง 3 เทศกาลนี้อยู่กับพระพุทธศาสนาโดยแท้ โดยเทศกาลสงกรานต์มีกำเนิดมาจากท่า “เทวตาพลี”¹⁸ ซึ่งเป็นข้อหนึ่งในพิธีกรรม ๕ เรื่องนี้เศรษฐีสองสามีและภรรยาที่ทำพิธีบนขอบูตรจากรุกขเทพต้นไทรแล้วได้บุตรชื่อธรรมบาลกุมาร และในเนื้อหาของเทศกาลนี้มีกิจกรรมเชิงพุทธมากมาย เช่น การท่ายปัญหาจริยธรรมของเทวตา 3 ราศี การรดน้ำดำหัว แสดงถึงความกตัญญูต่เวท การปล่อยนกปล่อยปลา แสดงถึงอภัยทาน การก่อเจดีย์ทราย แสดงถึงการกลัวบาป การทำเครื่องสักการะด้วยต้นปราสาทผึ้ง แสดงถึงเครื่องสักการบูชาอามิส ผีตาโชน แสดงถึงปริศนาธรรมคือสติสัมปชัญญะ เทศกาลลอยกระทง มีต้นกำเนิดมาจากการบูชารอยพุทธบาทบนฝั่งน้ำนัมมะทา ประเทศอินเดีย เทศกาลเทศน์มหาชาติ มีต้นกำเนิดจากการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์เวสสันดรเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ทั้งปวงนี้บ่งชี้ถึงความเจริญรุ่งเรืองทางปัญญา ปรากฏการณ์ออกมาให้เห็นทั้งในรูปธรรมและนามธรรม เช่น ศิลปวัตถุที่ฉลุลงลายบนอิฐหินดินปูนในศาสนสถาน หรืออาคารบ้านเรือนทรงต่าง ๆ ศิลปะบางชนิดสามารถเป็นยี่ห่อของอำเภอหรือจังหวัดได้ เช่น องค์พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม พระธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี พระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น การทำร่มบ่อสร้างของชุมชนบ้านบ่อสร้าง ตำบลบ่อสร้าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ผ้าไหมมัดหมี่ตีนจก จังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น ส่วนที่เป็นนามธรรมนั้น เช่นความเชื่อที่กำหนดเป็นแนวปฏิบัติในรูปประเพณีหรือเทศกาลต่าง ๆ เช่น ประเพณีสงกรานต์ มีความเชื่อว่าการทำบุญอุทิศส่วนกุศลด้วยการถวายผ้าจีวร จะทำให้ผู้ที่เราทำอุทิศไปให้นั้นมีผ้านุ่งห่ม การทำบุญพร้อมด้วยการถวายน้ำ จะทำให้ตนและคนที่ตนอุทิศไปให้นั้นไม่อดน้ำ ประเพณีลอยกระทง มีความเชื่อว่า บูชาแม่น้ำและแสดงความกตัญญูต่อพระแม่คงคา การฟังการเทศน์มหาชาติ มีความเชื่อถ้าฟังจบภายในวันเดียวจะได้อานิสงส์มหาศาล 5 ประการ คือ

1. จะได้เกิดในศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรยซึ่งจะมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต
2. จะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เสวยทิพยสมบัติอันโอฬาร
3. จะไม่ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต

¹⁸ อ.ป.ญจ. (ไทย) 22/41/65.

4. จะเป็นผู้มีลาภ ยศ ไม้ตรี และความสุข

5. จะได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

ตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เกิดแนวคิดที่ว่า ศิลปวัฒนธรรมประเพณีที่เกิดจากการคิดและปฏิบัติร่วมกัน เป็นประชาคมดี แสดงถึงความสามัคคีร่วมกันคิดร่วมกันทำ ผลของความร่วมกันนั้นจะนำพาเราพบความสุข เป็นคุณค่าชีวิตหาประมาณมิได้ ในลักษณะเดียวกันนี้ เป็นการสื่อสารนำไปประยุกต์ใช้กันทั่วไปว่า สามัคคีคือพลัง สามัคคีคือพลังสร้างชาติ สามัคคีสร้างความสงบร่มเย็นเมื่อนานมาวิเคราะห์ข้อที่พระพุทธเจ้าตรัสที่ว่า “สุขา สังฆัสสะ สามัคคี = ความสามัคคีของหมู่คณะนำสุขมาให้”¹⁹ คำนี้ เมื่อว่าไปแล้วเราตอบแทนคนทุกคนหรือทุกชาติได้เลยว่า ทุกคนมีเป้าหมายไปหาความสุขกันทั้งนั้น ไม่มีใครปฏิเสธอย่างแน่นอน ตัวอย่างถ้าเราถามว่าเรารับจ้างทำงานไปทำไมจะตอบเหมือนกันทุกคนว่าเพื่อเงิน แล้วจะนำเงินไปทำอะไร ตอบว่า จะนำเงินไปใช้ เช่นซื้ออาหารกิน ถามว่า ทำไมต้องกิน ตอบว่าก็เพราะมันหิว เมื่อหิวแล้วจะเป็นอย่างไร ตอบว่าเป็นทุกข์ ถามว่าเมื่อกินอิ่มแล้วเป็นสุขใช่ไหม ตอบว่า ใช่ ในที่สุดก็มาถึงที่ความสุขทั้งนั้น เรื่องความหิวนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้อย่างหนึ่งคือว่า “ซิฆัจฉา ปรมา โรคา = ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง”²⁰ ทำไมจึงเปรียบความหิวด้วยโรค และไม่ใช้โรคธรรมดาด้วย เป็นโรคชนิดบรมคืออย่างร้ายแรงที่สุดด้วย ก็เพราะว่าโรคทางกายนั้นรักษาได้ด้วยยา และจะเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวเท่านั้น แต่โรคคือความหิวนี้เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา จึงต้องแสวงหาสิ่งสนองความหิวให้ทันเวลา เพราะอาการความหิวเรียกร้องให้เรากินอาหารทุกวันและวันละหลายมื้อหรือหลายอย่างด้วย ถือได้ว่าเป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นจากวัฒนธรรมในไทยนี้

คุณค่าชีวิต คือความสุขกาย สุขใจ มีสังคมที่ดี มีกัลยาณมิตร นี่คือเป้าหมายสูงสุด แต่ต้องมีเบื้องต้นจากการมีชีวิตที่ดีมีความสุข จะมุ่งเน้นการมีกินมีใช้ หรือความอึดปากรอท้องเป็นความสุขในชีวิตของแต่ละคน จะมีผลไปถึงทุกชีวิตในสังคมด้วย แล้วจะก่อเกิดสันติสุข เป็นความสุขที่เกิดจากความสงบเรียบร้อยในถิ่นฐานบ้านเกิดของตน ปัจจุบันประเทศไทยเรา ไม่มีความสันติในสามจังหวัดชายแดนใต้ คือยะลา ปัตตานี และนราธิวาส ทำให้ผู้คนในสามจังหวัดนี้อยู่กินไม่ได้ นอนไม่หลับ เพราะต้องคอยหลบหลีกอันตรายตลอดเวลา หลายคนต้องอพยพย้ายถิ่นฐานบ้านเกิดไปอยู่ที่สงบเหตุการณ์นี้ อย่าถามว่าคุณมีความสุขดีไหม คำตอบที่ต้องได้คือ ไม่มี เมื่อถิ่นฐานบ้านเกิดไม่มีความสุขแล้ว จะมีผลต่อการผลิตความคิด เกิดสติปัญญาที่ละเอียดอ่อน เพราะนักคิดนักปรัชญาจะเลือกเกิดในที่สงบเย็น มีภูมิประเทศหรือภูมิอากาศที่เหมาะสมและที่ทำหากิน ที่ทำเกษตรกรรมก็ต้อง “สับ

¹⁹ พ.ร.บ. (ไทย) 25/194/93.

²⁰ พ.ร.บ. (ไทย) 25/๑๐๓/๙5.

ปายะ”²¹ ด้วย ตัวอย่างพระพุทธเจ้าเลือกเกิดในกาล ทวีป ประเทศ ตระกูล และพุทธมารดาที่เหมาะสม แม้ภูมิปัญญาของนักปรัชญาชาวกรีก เช่น โซคราตีส เพลโต อริสโตเติล ก็ถือกำเนิดในปณิรุเทศ มีอาหารอุดมสมบูรณ์ มีสังคมที่สันติ แม่น้ำท่าบริบูรณ์ โดยถิ่นฐานของท่าน คือ ลุ่มน้ำไนน์จนเรียกขานกันว่า อารยธรรมลุ่มน้ำไนน์

ศิลปวัฒนธรรม/ประเพณีไทย มีลักษณะเดียวกัน ถือว่า เป็นอารยธรรมของไทย มีคุณค่าที่พลเมืองปฏิบัติตามและอนุรักษ์ไว้แล้วเกิดความสุขในชีวิต ได้รับความวิตกกังวล สติปัญญาก็พรั่งพรูจากความคุณค่าชีวิต เป็นแหล่งความสามัคคีปองดองของคนในชาติ ซึ่งรัฐบาลสมัยของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (คสช.) โดย ฯพณฯ พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรีกำหนดขึ้น นอกจากนี้ยังมีค่านิยม 12 ประการ ซึ่งเน้นลงไปยังเยาวชนทั้งหลาย ทั้งปวงนี้ถือว่าเป็นกระบวนการสร้างจิตสำนึกในโรงเรียนของคนในชาติได้อย่างดี

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา ผู้วิจัยจึงสนใจที่ศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ซึ่งมีความเชื่อมั่นว่าจะก่อให้เกิดองค์ความรู้ เห็นคุณค่า ได้ประโยชน์ เป็นหลักการสร้างจิตสำนึกของพลเมืองจากศิลปวัฒนธรรมที่สื่อถึงธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1.2.๑ เพื่อศึกษาคุณค่าขององค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีต่อการสร้างจิตสำนึก
- 1.2.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธของวัดและชุมชนในจังหวัดพิษณุโลก
- 1.2.๓ เพื่อสังเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธเพื่อพัฒนาสังคมไทย

1.3 ปัญหาที่ต้องการทราบ

- 1.3.1 ต้องการทราบคุณค่าขององค์ความรู้ศิลปวัฒนธรรมที่มีการสร้างจิตสำนึกเป็นอย่างไร
- 1.3.2 ต้องการวิเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธของวัดและชุมชนจังหวัดพิษณุโลกว่าอยู่ที่ไหน มีลักษณะเด่นอย่างไร
- 1.3.3 ต้องการสังเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธเพื่อพัฒนาสังคมไทย ว่ามีหมวดหมู่ มีบริบท และถือเป็นเครื่องมือสร้างจิตสำนึกอย่างไร

²¹ม.ม. (มหามกุฏ) 16/152/633. (อุตุสัปปายะ อากาสสabay ปุคคสัปปายะ บุคคสabay โภชนสัปปายะ โภชนะสabay อัมมัสสวนะสัปปายะ การพึงธรรมสabay)

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

1.4.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา ประเด็นที่ศึกษา ๔ ประเด็น คือ

- ๑) องค์ความรู้ในประเภทและหมวดหมู่ศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม เทศกาลหรือประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง และเทศน์มหาชาติ
- ๒) แหล่งจิตสำนึก ได้แก่ ตนเอง ครอบครัว โรงเรียน วัด และสถาบันพระมหากษัตริย์
- ๓) กระบวนการสร้างจิตสำนึก ได้ ความรู้ กิจกรรม ข้อบังคับ เครือข่าย และการบริหารจัดการ
- ๔) คุณค่าของศิลปวัฒนธรรม ๓ ด้าน ได้แก่ พุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา
- ๕) ประเภทจิตสำนึกที่เกิดขึ้น ได้แก่ จิตสำนึกจากตนเอง จากครอบครัว จากสถาบันหลักและจากสังคม
- ๔) การสังเคราะห์การสร้างจิตสำนึกบนฐานศิลปวัฒนธรรม ศาสนา วัฒนธรรม องค์และองค์ระดับโลก

1.4.๒ ขอบเขตด้านคัมภีร์

- 1) คัมภีร์ปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- 2) คัมภีร์ทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา รายงานวิจัย วารสาร สื่อข้อมูลทางอิเล็กทรอนิกส์

1.4.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่

- 1) พื้นที่หลัก (ตัวอย่าง) ได้แก่ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งมีศิลปวัฒนธรรม ประเภทสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม เทศกาลประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง และเทศน์มหาชาติ
- 2) พื้นที่รอง ได้แก่ อำเภอชาติตระการ และอำเภออื่น ๆ ๘ อำเภอซึ่งมีศิลปวัฒนธรรมเด่น ๆ ทั้งสถาปัตยกรรมทั้งเทศกาล/ประเพณีสงกรานต์ ที่แสดงผีตาโขน แสดงปราสาทผึ้งบูชา พระรัตนตรัย

1.4.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลา

ระยะเวลาทำการวิจัยตามกำหนดปีงบประมาณ 2560 จำนวน 12 เดือน นับแต่วันทำสัญญาวิจัย

1.5 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

กระบวนการสร้างจิตสำนึก หมายถึง ความรู้ กิจกรรม ข้อบังคับ เครือข่าย การบริหารจัดการเครือข่าย

แหล่งสร้างจิตสำนึก หมายถึง แหล่งก่อเกิดจิตสำนึก 6 ด้าน ได้แก่ อุปนิสัยของตนเอง ครอบครัว โรงเรียน วัด/ศาสนา รัฐ/ชาติ พระมหากษัตริย์

จิตสำนึก หมายถึง ความตระหนักรู้ในหน้าที่ มีค่านิยม มีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม รู้ว่าอะไรดีมีคุณค่า รู้ว่าอะไรไม่ดีเสียหาย

ประเภทจิตสำนึก หมายถึง จิตสำนึกต่อตนเอง จิตสำนึกต่อครอบครัว จิตสำนึกต่อสถาบันหลัก คือชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และจิตสำนึกต่อสังคม

ศิลปวัฒนธรรม หมายถึง ศิลปกรรมทางพุทธศาสนาที่ถ่ายทอดคำสอนผ่านศิลปกรรม ประเภทสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และรูปแบบนามธรรมหรือกึ่งรูปธรรมประเภทเทศกาล/ประเพณี ได้แก่ สงกรานต์ ลอยกระทง และเทศน์มหาชาติ

ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ หมายถึง ศิลปวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาประเภทสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม รวมถึงเทศกาล/ประเพณีที่สร้างขึ้นตามคติพุทธธรรมหรือพระวินัยสงฆ์มุ่งอธิบายธรรมหรือสื่อถึงธรรม

สถาปัตยกรรม หมายถึง อาคารและสถานที่ เช่น ศาลาการเปรียญธรรม หอระฆัง พระอุโบสถ กุฏิ พระวิหาร พระเจดีย์ กำแพง สังฆนียสถาน

ประติมากรรม หมายถึง พระพุทธรูป พระสาวก หรือพระวัตถุธรรมอื่น ๆ เช่น ตราธรรมจักร ธงธรรมจักร รวมถึงพวงหรีด สายสิญจน์ บาตรน้ำ กาน้ำชาพรหมน้ำพุทธรมณต์

จิตรกรรม หมายถึง ภาพวาด ภาพสีหรือภาพเขียนด้วยสีของปากกา ดินสอ ดินน้ำมัน เกี่ยวกับพุทธประวัติที่ปรากฏในรูปธรรมอันมีจิตรกรรมตามฝาผนังในพระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญของวัดต่าง ๆ

เทศกาล/ประเพณี หมายถึง สงกรานต์ ลอยกระทง และเทศน์มหาชาติ

จิตสำนึกในวัฒนธรรมเชิงพุทธ หมายถึง จิตสำนึกในคำสอนของพุทธเจ้าที่ถ่ายทอดผ่านศิลปวัฒนธรรม มีประเภทสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม เทศกาลสงกรานต์ ลอยกระทงและเทศน์มหาชาติหรือประเพณีอื่น ๆ

คุณค่า หมายถึง สิ่งที่ดี มีประโยชน์ ทักขะ ฝีมืออันประณีต สิ่งที่สร้างความสุขและสันติในสังคม ๓ ด้าน คือ พุทธิศึกษา (ความรู้) จริยศึกษา (การปฏิบัติที่เหมาะสม) หัตถศึกษา (ศิลปะ ทักษะ ความเชี่ยวชาญ)

การจัดหมวดหมู่ หมายถึง การจัดศิลปวัฒนธรรมโดยแยกเป็น วัฒนธรรมมรดกไทย กับ วัฒนธรรมรับช่วง หมวดหมู่ที่เป็นรูปธรรม กับหมวดหมู่ที่เป็นนามธรรมหรือกึ่งนามธรรม

ภูมิปัญญา หมายถึง ร่องรอยความเจริญรุ่งเรืองทางความคิด สติปัญญา ที่ผ่านนวัตกรรมสู่ ศาสตร์-ศิลป์ ในรูปแบบของสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม รวมถึงนามธรรม มีเทศกาล ประเพณีต่าง ๆ

สังคมไทย หมายถึง สังคมไทยที่เป็นพุทธศาสนิกชน ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ สมาธิ ปัญญา และถือศิลปวัฒนธรรมแบบไทยที่แสดงออกทางกาย วาจา และความเชื่อในคำสอนของ พระพุทธศาสนา

1.๖ ทฤษฎี สมมติฐานและกรอบแนวคิด

ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดของการวิจัยที่เชื่อมโยงกับชื่อเรื่องเกี่ยวกับจิตสำนึกกับหัวข้อ ย่อเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ดังนี้

1.๖.1 ทฤษฎี สมมติฐาน แนวคิด

ผู้วิจัยมีหลักการตั้งสมมติฐานว่า การสร้างจิตสำนึกตามแนวพระพุทธศาสนา มองได้สอง มิติ คือ มิติหนึ่ง พระพุทธศาสนาหมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า อีกมิติหนึ่ง หมายถึงศิลปวัฒนธรรม ประเพณี เพราะการปฏิบัติตามหลักธรรมจนเป็นนิสัยกลายเป็นศิลปวัฒนธรรมประเพณี ตลอดถึง ขนบธรรมเนียมประเพณีนั้น เป็นกิจกรรมที่แฝงด้วยธรรม เช่น ฆาตกรรมที่นิยมแสดงกันที่อำเภอด่าน ช้าย จังหวัดเลย ในช่วงเทศกาลสงกรานต์หรือเทศกาลออกพรรษา ซึ่งฆาตกรรมนี้จะออกมาหลอกผู้คน ที่กำลังเล่นกันอย่างลืมนี่เป็นลืมนตายซึ่งตกอยู่ในความประมาท แต่ถ้าผู้เล่นมีความระมัดระวัง รู้ที่หนีที่ไล่ ว่าฆาตกรรมเข้ามาอย่างไร ก็หมายถึงว่า ฆาตกรรม คือตัวสติ สัมปชัญญะซึ่งเป็นธรรมสำคัญใน พระพุทธศาสนานั้นเอง

สังคหวัตถุ 4 คือ หลักธรรมของพระพุทธศาสนา เป็นวัฒนธรรมประเพณีที่ปฏิบัติกันในการทำสังคมาสงเคราะห์ต่อเนื่องของชาวพุทธ ดังนั้น คำว่า หลักธรรมของพระพุทธศาสนากับ วัฒนธรรมประเพณี สองคำนี้สามารถพูดได้ว่า เป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อกัน ซึ่งวัฒนธรรมประเพณีมี แหล่งกำเนิดจากศาสนา ดังนั้น เมื่อความเป็นพลเมืองถูกกำหนดด้วยจิตสำนึกที่ต้องเรียนรู้และสร้าง ตามแนวพระพุทธศาสนาแล้ว นั่นก็แสดงว่า มีหลักธรรมอะไรที่จะเป็นปัจจัยเกื้อหนุนส่งเสริมสร้าง จิตสำนึกขึ้นมาได้ ที่สำคัญผู้วิจัยมองเห็นแล้วว่า หลักธรรมที่จะเป็นปัจจัยส่งเสริมสร้างจิตสำนึกของ ความเป็นพลเมือง คือ สังคหวัตถุ 4 ซึ่งหมายถึงปัจจัยเครื่องส่งเสริมสร้างสังคมาสงเคราะห์ต่อกันและ กัน เป็นหลักธรรมยึดเหนี่ยวหัวใจของผู้อื่น ผู้กมิตรไมตรี เอื้อเฟื้อ เกื้อกูลหรือ ประกอบด้วย ทาน การให้ ปิยวาจา การพูดด้วยความรัก อตถจริยา การทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น สมานัตตตา การ วางตนเสมอต้นเสมอปลาย เกี่ยวกับเรื่องนี้เกิดมีทฤษฎีลุ่มลือเกิดขึ้น ตามที่พระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต) กล่าวว่า

“พระพุทธเจ้าทรงสองหลักการสร้างมนุษยสัมพันธ์ไว้ เรียกว่า “สังคหวัตถุ” หมายถึงวิธีผูกใจคน พระองค์ตรัสว่า รถม้าวิ่งไปได้เพราะมีลิ่มสลักคอยตรึงส่วนประกอบต่าง ๆ ของรถม้า เข้าด้วยกันฉันใด คนในสังคมก็ฉันนั้น คือรวมกันเป็นกลุ่มหรือองค์กรได้ก็เพราะลิ่มสลักทำหน้าที่เป็นกาวเชื่อมความประสานคนทั้งหลายเข้าด้วยกัน ลิ่มสลักดังกล่าวนี้ คือสังคหวัตถุ ๔ ซึ่งนักบริการจะสามารถผูกใจเพื่อนร่วมงานและ ผู้ได้บังคับบัญชาไว้ได้เป็นอย่างดี”²²

คัมภีร์พระพุทธศาสนา เมตตสูตร กล่าวถึงราชสังคหวัตถุ คือ หลักสงเคราะห์ที่ติงามของ พระราชา จัดเป็นส่วนเหตุ 4 ส่วน ที่ 5 นิโรคพะ จัดเป็นส่วนผล กล่าวคือ

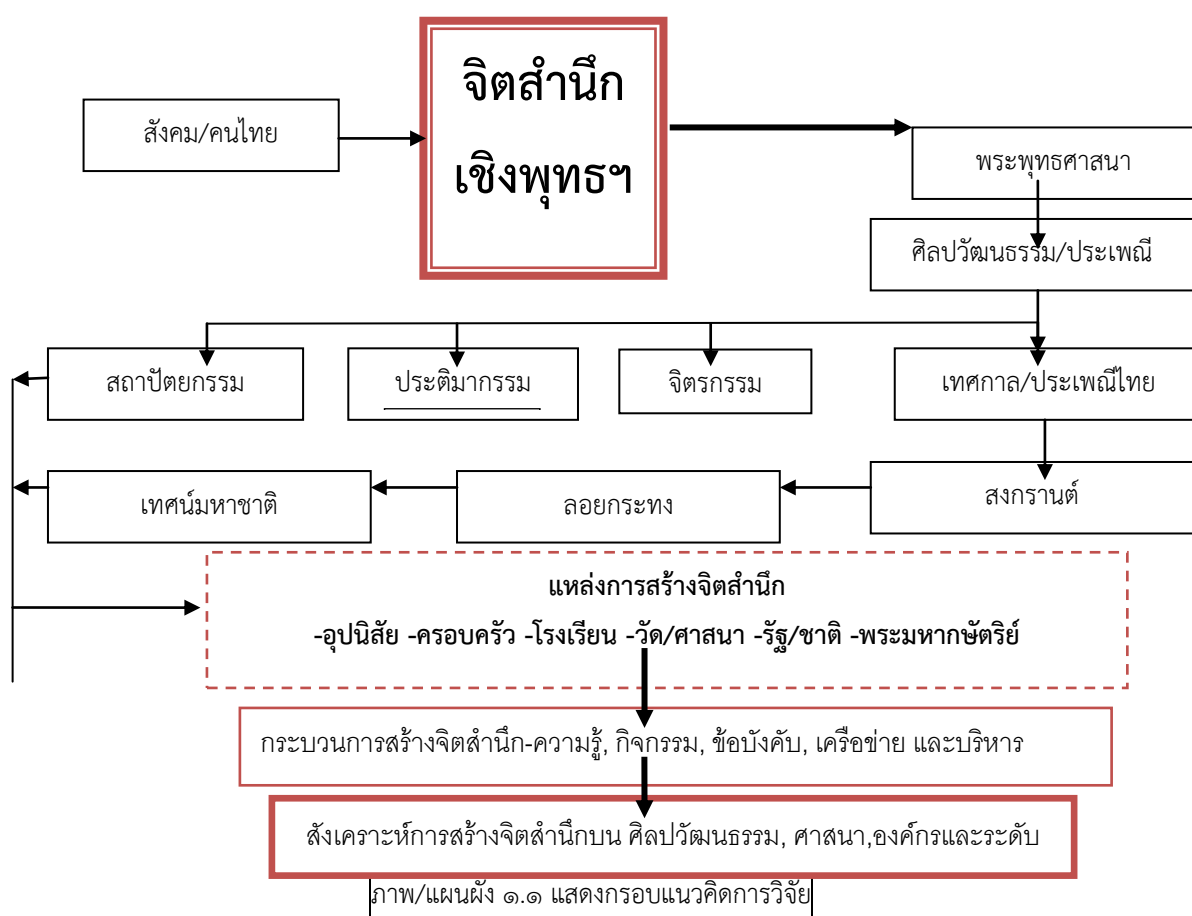
1. สัสสมะระ หมายถึง ความฉลาดในการสงเคราะห์พลกนิกรด้วยการบำรุงพืชพันธุ์ ัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร มีความหมายตรงกันข้ามกับอัสวเมระ (การฆ่าม้าบูชาญ) ของ พราหมณ์
2. ปุริสเมระ หมายถึงความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมี ความสามารถ มีความหมายตรงกันข้ามกับปุริสเมระ (การฆ่าคนบูชาญ) ของพราหมณ์
3. สัมมาปาสะ หมายถึงความมีอัยยาศัยดুব่วงคล้องใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนกู้ยืมทุนไปสร้างตัวไม่เก็บภาษีเป็นเวลา 3 ปี เป็นต้น มีความหมายตรงกันข้ามกับสัมมา ปาสะ (การทำบ่วงแล้วขว้างไม้ลอดบ่วง ไม่ตกที่ไหนทำพิธีบูชาญที่นั่น) ของพราหมณ์
4. วาขเปยยะ หมายถึง ความมีปิยวาจาเป็นที่ดูดดื่มใจคน เช่น เรียกว่า ‘พ่อ’ ‘ลุง’

²²พระเทพโศภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปกครองคณะสงฆ์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 9,(กรุงเทพฯ: มูลนิธิ พุทธธรรม,2540), หน้า 40.

5 นิรัคพะ หมายถึงบ้านเมืองสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระวางภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน²³

นอกจากนี้ คุณค่าราชสังคหวัตถ์อย่างหนึ่ง คือ หลักธรรมนี้ประชาชนถือเป็นแม่แบบของตนในการเป็นผู้ตามรอยพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์เป็นแม่แบบแห่งธรรมโดยตรงทางพระพุทธศาสนาในฐานะธรรมาธิฐาน ส่วนศิลปวัฒนธรรมประเพณีนั้น พระองค์เป็นแม่แห่งบุคลาธิฐาน

1.๖.2 กรอบแนวคิดในการวิจัย

²³ อด.อญฐก. (ไทย)23/1195

1.๗ ทบทวนวรรณกรรม รายงานวิจัยและสารสนเทศที่เกี่ยวข้อง

ก. เอกสาร/สื่อ/หนังสือ/ตำรา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “พึงชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชนะความชั่วด้วยความดี พึงชนะความตระหนี่ด้วยการให้ พึงชนะการพูดเหลวไหลด้วยการพูดความจริง”²⁴ พุทธพจน์ข้างต้น วลีที่ว่า พึงชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ สอดคล้องกับปรีชาญาณปัญหาจริยธรรม 3 ราศี ซึ่งเป็นปัญหาของท้าวภิลพรหมที่ตั้งถามกับธรรมบาลกุมาร ที่ว่าเข้า บ่าย และค่ำ ราศีของคนเราตั้งอยู่ที่ไหนในตัวเรา ซึ่งราศีตอนบ่ายตั้งอยู่ที่หน้าอก นั่นคือ ตอนบ่ายแดดแก่ อากาศร้อน ทำให้คนเราหงุดหงิด โมโหง่าย ถ้าไม่อดทนอาจเกิดปัญหาทะเลาะกัน ตีกัน ทำร้ายร่างกายกันเกิดขึ้นก็เป็นได้ วิธีแก้คือ ให้ใช้น้ำลูบอก ให้ใจเย็นลง ซึ่งคำว่าน้ำเย็นลูบอกในที่นี้ หมายถึงปรีชาญาณ ได้นำแห่งขันติธรรม คือให้ใช้ความอดทนดับร้อนหมายถึงความร้อนใจ ความโมโห โกรธนั่นเอง

พระครูสิริรัตนาวุธ²⁵ ได้ผลิตสื่อการอบรม เรื่อง มโนธรรมสำนึก ความว่า จิตสำนึกประกอบด้วย -จิตสำนึกต่อศาสนา -จิตสำนึกในระเบียบวินัยของสถาบันหรือบ้านเมือง -จิตสำนึกในวัฒนธรรมประเพณี - จิตสำนึกในหน้าที่พลเมือง

จิตสำนึกต่อศาสนา คือ การแต่งกายเรียบร้อย ไม่สวมหมวก กั้นร่ม ไม่ใส่รองเท้า ไม่นั่งขัดมาด เข้าไปในพระวิหารสถานที่เคารพกราบไหว้ของประชาชน หรือยืนถ่ายรูปรูป ซึ่งจะบังผู้อื่น

จิตสำนึกต่อระเบียบวินัยของสถาบันหรือบ้านเมือง คือ การปฏิบัติตามข้อห้าม ไม่ฝ่าฝืนข้อบังคับ โดยการแต่งเครื่องแบบนักศึกษา ไม่ไ้วผยวตามทีสถาบันนั้นกำหนด ไม่วางรองเท้าขวางทางเข้า-ออก มาเรียนตามกำหนด ไม่นำสิ่งของส่วนรวมไปใช้ส่วนตัว ไม่เห็นแก่ตัวกลัวเสียเปรียบต่อเพื่อนร่วมงาน มีจิตบริการ คิดอยู่เสมอว่า เขาจ้างเราเพื่อเอางานจากเรา เราไม่ได้จ้างเพราะเราเป็นเรา

จิตสำนึกในวัฒนธรรมประเพณี โดยการปฏิบัติตามประเพณี เช่น ผู้ชายบวชพระก่อนแต่งงาน ทำพิธีสู่ขอคู่ครองตามประเพณีนิยม เข้าร่วมงานประเพณีหมู่บ้านหรือชุมชนด้วยการตักบาตร กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้แก่เปตชน มีจิตเคารพในภูมิปัญญาบรรพบุรุษที่สร้างไว้

จิตสำนึกในหน้าที่พลเมือง โดยการปฏิบัติตามกฎหมาย กฎของหมู่บ้าน กฎของชุมชน ร่วมมือในการรณรงค์ป้องกันภัยต่าง ๆ ของทางการ ร่วมมือกับสาธารณกุศล การสาธารณสุขชุมชน ไม่ใส่รองเท้าแตะ นั่งกางเกงขาสั้น เสื้อคอกลมยัดเข้าไปในสถานที่ราชการซึ่งไม่เหมาะสม แสดงว่าความเป็นพลเมือง (Citizenship) คือ สถานภาพของบุคคลที่วัฒนธรรมประเพณีรับรอง

²⁴ ข.ธ. (ไทย) 25/๒๒๓/๑๐๒.

²⁵ พระครูสิริรัตนาวุธ, มโนธรรมสำนึก (สื่อภาพนิ่ง), 2555, หน้า 3-5.

มัลลิกา มดีโก²⁶ กล่าวว่า จิตสำนึก แยกอธิบายและปฏิบัติได้เป็น จิตสำนึกต่อส่วนรวม จิตสำนึกทางสังคม หมายถึงความรู้สึก และความคิดเห็นที่มีต่อปรากฏการณ์ในด้านต่าง ๆ ทางสังคม ได้แก่ มิติทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง สุขภาพ และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการตระหนักถึงความสำคัญของปัญหา ที่มีผลกระทบต่อตัวเองและสังคมโดยรวม ตลอดจนแนวทางการแก้ไขสถานการณ์นั้น ๆ

พระไพศาล วิสาโล²⁷ กล่าวว่า จิตสำนึกสาธารณะ หมายถึงความสำนึกใส่ใจและพร้อมจะมีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะ รวมถึงความเคารพและห่วงใยในสมบัติส่วนรวม ทั้งนี้โดยตระหนักถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นทั้งตนเองและส่วนรวม ในจิตสำนึกดังกล่าว มิใช่ครอบครัวยุติมาตร คนรอบข้างหรือชุมชนละแวกบ้านคนตนเท่านั้น หากคลุ่มไปถึงคนอื่น ๆ อีกมากมายซึ่งอยู่ห่างไกลออกไป แม้ตนจะไม่รู้จักและไม่เคยเห็น แต่ก็รู้อยู่ว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ตนสังกัด

พิริยา นิลมาตร²⁸ กล่าวว่า จิตสำนึกสาธารณะ คือความตระหนักของบุคคลถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม ทำให้เกิดความปรารถนาที่จะเข้าไปช่วยเหลือสังคม ต้องการเข้าไปแก้ไขปัญหาหรือวิกฤตการณ์รวมทั้งความผิดปกติก่อกำเนิดขึ้นในสังคม โดยรับรู้สิทธิและหน้าที่ที่จะต้องรับผิดชอบ สำนึกถึงพลังของตนว่าสามารถร่วมแก้ปัญหาได้และลงมือกระทำเพื่อให้เกิดการแก้ปัญหาด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยการเรียนรู้และแก้ไขปัญหาพร้อมกับคนในสังคมรวมทั้งองค์กรในสังคม

วิทย์พัฒน์ สีสหา²⁹ กล่าวถึง จิตสำนึกสาธารณะว่า การที่นิสิตแสดงความรู้สึกและการปฏิบัติที่เกี่ยวกับการกระทำตามหน้าที่รับผิดชอบของตนเอง การช่วยเหลือดูแลรักษาสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นของสาธารณะสมบัติของหน่วยงาน องค์กร และสังคม การแสดงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่สละทรัพย์สินหรือแรงงานของตนต่อส่วนรวม และการเข้าร่วมในการทำงานที่เป็นส่วนรวมของหน่วยงาน องค์กร และสังคม โดยการกระทำที่ไม่หวังผลตอบแทนต่อตนเอง แต่กระทำเพื่อต่อส่วนรวม

²⁶มัลลิกา มดีโก, จิตสำนึกทางสังคมของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, (กรุงเทพฯ: เจริญดีการพิมพ์, 2541), หน้า 5.

²⁷ พระไพศาล วิสาโล, วิถีสังคมไทย ประชาคมและวัฒนธรรมชุมชน, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2544), หน้า 15.

²⁸พิริยา นิลมาตร, ปัจจัยที่ส่งผลต่อจิตสำนึกสาธารณะของนักเรียนช่วงชั้นที่ 4 สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจังหวัดร้อยเอ็ด, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2550, หน้า 11.

²⁹ วิทย์พัฒน์ สีสหา, ปัจจัยที่สัมพันธ์กับจิตสาธารณะของนิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยสารคาม, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2551, หน้า 6.

ประเวศ วะสี และคณะ³⁰ ได้กล่าวถึงความสำคัญของจิตสำนึกสาธารณะว่า จิตสำนึกเป็นคุณธรรมหนึ่งของพลเมือง และเป็นวาทกรรมย่อยในวาทกรรมใหญ่เรื่องประชาสังคม คุณค่าและจิตสำนึกเป็นจิตวิญญาณของสังคม บุคคล องค์กร หรือสังคม สังคมที่ไม่มีจิตสำนึก ทำให้ขาดพลังในการสร้างสรรค์ เมื่อเกิดจิตสำนึกสาธารณะจะทำให้เกิดประชาสังคม ก่อให้เกิดความเข้มแข็งทางสังคม ซึ่งจะทำให้สภาวะ การเมือง เศรษฐกิจ ศิลธรรมดี

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรมและสังคม สัจจร³¹ ได้ให้ความสำคัญของจิตสำนึกสาธารณะว่า การที่คนมาอยู่ร่วมกันเป็นสังคมย่อมต้องมีความสัมพันธ์ในรูปแบบพึ่งพากัน คนในสังคมซึ่งมีบทบาทและหน้าที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งนอกจากจะมีผลกระทบต่อบุคคล ครอบครัว องค์กร และยังมีผลกระทบต่อชุมชน ทำให้เกิดปัญหาในระดับชุมชน ดังนี้

1. ชุมชนอ่อนแอ ขาดการพัฒนา เพราะต่างคนต่างอยู่ ชุมชนมีสภาพเช่นไรก็ยังเป็นเช่นนั้น ไม่เกิดการพัฒนา และยิ่งนานไปก็มีแต่เสื่อมทรุดลง
2. อาชญากรในเยาวชนหรือสังคมในชุมชนอยู่ในระดับสูง
3. ขาดศูนย์รวมใจ ขาดผู้นำที่นำไปสู่การแก้ปัญหา เพราะคนในชุมชนมองปัญหาของตนเป็นส่วนใหญ่ ขาดคนอาสาสมัครพัฒนา เพราะกลัวเสียทรัพย์ กลัวเสียเวลา หรือกลัวเป็นที่ครหาแก่คนอื่นในระดับชาติ ถ้าคนขาดจิตสำนึกแล้วจะทำให้เกิดสภาพอย่างนี้
4. วิกฤตการภายในประเทศบ่อยครั้ง และแก้ปัญหาไม่ได้ อาทิ วิกฤตเศรษฐกิจ สังคม ขาดเสถียรภาพทางการเมือง ชุมชนขับไล่รัฐบาลหรือผู้นำประเทศ
5. ประเทศชาติอยู่ในสภาพล้าหลัง เนื่องจากขาดพลังของคนในสังคม เมื่อผู้นำประเทศนำมาตรการใดออกมาใช้ ก็จะไม่ได้ผล เพราะไม่ได้รับความร่วมมือจากประชาชน
6. ประเทศชาติไร้เกียรติ ไร้ศักดิ์ศรี ทำให้ประชาชนในประเทศอื่นมองด้วยสายตาเหยียดหยาม ดูหมิ่นดูแคลนว่าเป็นประเทศด้อยพัฒนา

ในระดับโลก ถ้าบุคคลขาดจิตสำนึก จะทำให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบระหว่างประเทศทำให้เกิดปัญหาในระดับต่าง ๆ ดังนี้

1. เกิดการสะสมอาวุธกันระหว่างประเทศ เพราะขาดความไว้วางใจซึ่งกันและกันแล้วประเทศอื่นจะโจมตี จึงต้องมีอาวุธที่รุนแรง มีอำนาจในการทำลายสูง เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นก็มีแนวโน้มในการใช้ความรุนแรงในการตัดสินแก้ปัญหา

³⁰ ประเวศ วะสี และคณะ, ยุทธศาสตร์แก้วิกฤตชาติ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2542), หน้า 20 .

³¹ ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม, สำนักไทยที่พึ่งปรารถนา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2543), หน้า 22-29.

2. เกิดการกลั่นแกล้ง แกร่งแย่งหรือครอบงำการค้าระหว่างประเทศ พยายามทุกวิถีทาง เพื่อให้เกิดความได้เปรียบทางการค้า ทำให้ประเทศด้วยกว่าขาดโอกาสในการพัฒนาประเทศของตน

3. เกิดการรังเกียจเหยียดหยามคนต่างเชื้อชาติ ต่างเผ่าพันธุ์หรือต่างท้องถิ่น มองคนชาติอื่นว่ามีความเจริญหรือศักดิ์ศรีด้วยกว่าเชื้อชาติหรือเผ่าพันธุ์ของตนเอง

The Thai Association of University Women under the patronage of H.R.H. Princess Kalyani Vaddana, Klom Laung Naradhiwas Rajanagarindra³² ได้กล่าวเรื่องความเป็นพลเมืองและวัฒนธรรมไทย ว่า คำว่า พลเมืองนั้น ต้องมีคุณสมบัติอย่างไร เพราะทุกชาติต้องการและสร้างหน้าที่ของพลเมืองดีขึ้นมา หน้าที่ของพลเมืองดี คือผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่พลเมืองได้ครบถ้วน ทั้งกิจที่ต้องทำ และกิจที่ควรทำ เพราะคำว่า หน้าที่ หมายถึง กิจที่ต้องทำ หรือควรทำ เป็นสิ่งที่กำหนดให้ทำ หรือห้ามมิให้กระทำ ถ้าทำก็จะก่อให้เกิดผลดี เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว หรือสังคมส่วนรวมแล้วแต่กรณี ถ้าไม่ทำหรือไม่ละเว้นการกระทำตามที่กำหนดจะได้รับผลเสียโดยตรง คือได้รับโทษ หรือถูกบังคับ เช่น ปรับ จำคุก หรือประหารชีวิต เป็นต้น โดยทั่วไปสิ่งที่ระบุกิจที่ต้องทำ ได้แก่ กฎหมาย เป็นต้น กิจที่ควรทำ คือ สิ่งที่คุณส่วนใหญ่เห็นว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องทำ หรือละเว้นการกระทำ ถ้าไม่ทำหรือละเว้นการกระทำ จะได้รับผลเสียโดยทางอ้อม เช่น ได้รับการดูหมิ่นเหยียดหยาม หรือไม่คบค้าสมาคมด้วย ผู้กระทำการที่ควรทำจะได้นับการยกย่องสรรเสริญจากคนในสังคม โดยทั่วไปสิ่งที่ระบุกิจที่ควรทำ ได้แก่วัฒนธรรมประเพณี เป็นต้น และพลเมืองดีมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของชาติคำสั่งสอนของพ่อแม่ ครู อาจารย์ มีความสามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน รู้จักรับผิดชอบชั่วดีตามหลักจริยธรรม และหลักธรรมของศาสนา มีความรอบรู้ มีสติปัญญาขันแข็ง สร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ตนเอง ครอบครัว ศาสนา ประเทศชาติ

สมาคมมหาวิทยาลัยสตรีไทยฯ ยังกล่าวเรื่อง หน้าที่ของพลเมืองดีของสังคม อีกว่า หน้าที่เป็นภารกิจที่บุคคลต้องกระทำเพื่อสร้างคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เมื่อเกิดมาเป็นคนและค่าของคนอยู่ที่การปฏิบัติหน้าที่ โดยมีความรับผิดชอบเป็นหัวใจสำคัญ และต้องสอดคล้องกับบทบาททางสังคมที่แต่ละบุคคลดำรงอยู่ หน้าที่จึงเป็นภารกิจที่จะต้องกระทำเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่อย่างมีคุณค่า และเป็นที่ยอมรับของสังคม ซึ่งอาจเป็นหน้าที่ตามหลักศีลธรรม กฎหมาย หรือจิตสำนึกที่ถูกต้องเหมาะสม หน้าที่ที่เป็นภารกิจของพลเมืองดีโดยทั่วไปพึงปฏิบัติตามหลักจริยธรรม คุณธรรม และศีลธรรม ดังนี้

³²The Thai Association of University Women under the patronage of H.R.H. Princess Kalyani Vaddana, Klom Laung Naradhiwas Rajanagarindra, **ความเป็นพลเมืองและวัฒนธรรมไทย**, [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล www.https://sites.google.com (26 ก.ค.5๙).

คุณธรรม	จริยธรรม	ศีลธรรม
หลักการที่ดีมีประโยชน์ที่สังคม เห็นว่าเป็นความดีความงาม	หลักการของกิจการที่ควร ประพฤติทำให้สังคมอยู่ด้วยกัน โดยสงบ	ความเป็นปกติหรือการรักษา กาย วาจา ใจให้เป็นปกติ ไม่ทำ ชั่วหรือเบียดเบียนผู้อื่น
เช่น - ซื่อสัตย์ - สุจริต - มีเมตตา - มีกรุณา - เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ - เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม - สำนึกในชาติ ศาสนา มหา กษัตริย์ วัฒนธรรม ประเพณี	เช่น - อยู่ในระเบียบวินัย - ตรงต่อเวลา - มีความรับผิดชอบต่อการ กระทำของตน - ไม่เบียดเบียนผู้อื่นมือหิงสา ธรรม - ไม่ทำให้ผู้อื่นเสียหาย/ เดือดร้อน	เช่น - ไม่พูดเท็จ พูดแต่ความ จริง - ไม่เสพของมึนเมา ให้มีสติอยู่ เสมอ - ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ให้มีความ เมตตากรุณา - ทำจิตใจให้ผ่องใสจากโลก โกรธ หลง

ตาราง ๑.๑ แสดงลักษณะคุณธรรม จริยธรรม ศีลธรรม

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบุรณ วิสารทสกุล³³ ได้กล่าวถึงการมีจิตสำนึกที่เรียกอย่างว่า จํานักส่วนรวมว่า เป็นคุณลักษณะที่สำคัญและมีความหมายอย่างยิ่งในสังคม ทำให้เกิดประชาสังคม คือเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งซึ่งหมายถึงชุมชนแห่งสำนึกที่สมาชิกของชุมชนต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบโดยรวมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ซึ่งมีองค์ประกอบ ดังนี้

1. มีวิสัยทัศน์ร่วมกัน คนในชุมชนต้องมองอนาคตร่วมกัน เรียนรู้และทำความเข้าใจร่วมกันโดยอาศัยการคิด วิเคราะห์ สังเคราะห์ให้เห็นถึงสถานการณ์แนวโน้มความเปลี่ยนแปลงพร้อมควบคู่ไปกับการปฏิบัติ

2. ประชาสำนึกถึงพลังของตนเองว่าจะสามารถร่วมแก้ไขเปลี่ยนแปลงสังคมได้คือ การทำให้เกิดกลุ่มที่ให้ความสนใจต่อสาธารณะจำนวนมาก ทำให้เกิดความเข้มแข็งเป็นพลังทางสังคม ไม่รอคอยให้ผู้อื่นแก้ปัญหาให้กับตนเอง ซึ่งการที่บุคคลจะสำนึกถึงพลังของตน ต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของสังคม

³³ อนุชาติ พวงสำลี และวีรบุรณ วิสารทสกุล, ประชาสังคม: คำ ความคิดและความหมาย, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สถาบันท้องถิ่นพัฒนา, 2540), หน้า 42-44.

3. ความรัก เอื้ออาทร สามัคคี การรวมกลุ่มของบุคคลในสังคมมีความหลากหลาย จึงจำเป็นต้องสร้างขึ้นบนฐานแห่งความรัก ความเมตตา ความเอื้ออาทรและสามัคคี ความแตกต่างระหว่างบุคคลย่อมเกิดขึ้นได้ ซึ่งความแตกต่างนี้เป็นสิ่งดีเชื่อมโยงให้เกิดความร่วมมืออย่างมีพลัง

4. การเรียนรู้ที่มีการปฏิบัติร่วมกัน จิตสำนึกสาธารณะนั้นเป็นนามธรรมไม่สามารถบังคับให้เกิดได้ ดังนั้น ต้องสร้างเงื่อนไขหรือกิจกรรมร่วมกันที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันตลอดจนการพัฒนาให้เกิดความต่อเนื่อง

5. การมีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยน เรียนรู้ สื่อสารและเครือข่ายเป็นส่วนที่ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งเป็นทางให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะ

สมพงษ์ สิงหะพล³⁴ ได้กล่าวถึงคามสำคัญว่ามี 3 ด้านหลัก ๆ คือ

1. จิตสำนึกเกี่ยวกับตนเอง เป็นจิตสำนึกเพื่อพัฒนาตนเอง ทำให้ตนเองเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น จำสำนึกนี้การศึกษาไทยมุ่งเน้นปลูกฝังมานาน เกิดบ้างไม่เกิดบ้าง ไปตามสภาพการณ์เป็นจิตสำนึกแบบคลาสสิกที่ทุกสังคมพยายามเหมือนกันที่จะสร้างให้ได้ เช่น ความขยัน ความรักผิตชอบ ความมานะอดทน เป็นต้น เป็นจิตสำนึกที่ถูกปลูกฝังและมีมานานตามสภาพสังคมไทย

2. จิตสำนึกเกี่ยวกับผู้อื่น เป็นจิตสำนึกของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลของตนในกลุ่มชนหนึ่งสังคมหนึ่ง เช่น ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสามัคคี เป็นต้น เป็นจิตสำนึกที่คนไทยส่วนใหญ่ถูกหล่อหลอมมาจากพื้นฐานดั้งเดิมของวัฒนธรรมไทยอยู่แล้วสร้างกันได้ไม่ยากนัก

3. จิตสำนึกเกี่ยวกับสังคม หรือจิตสำนึกสาธารณะ เป็นจิตสำนึกที่ตระหนักถึงความสำคัญในการอยู่ร่วมกันหรือคำนึงถึงผู้อื่นที่ร่วมความสัมพันธ์เป็นกลุ่มเดียวกัน เป็นจิตสำนึกที่คนไทยยังไม่ค่อยมี และขาดกันอยู่มาก เพราะพื้นฐานความเป็นมาของสังคมไทยสมควรที่จะรีบพัฒนาขึ้นโดยเร็ว เช่น จิตสำนึกด้านเศรษฐกิจ จิตสำนึกด้านการเมือง จิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม จิตสำนึกด้านสุขภาพ เป็นต้น

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550³⁵ กำหนดหน้าที่ของชนชาวไทยหรือพลเมืองดีใน มาตรา 60 ว่า บุคคลมีหน้าที่พิทักษ์รักษาไว้ซึ่งชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบ ประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขตามรัฐธรรมนูญนี้

1. การรักษาชาติ โดยที่บุคคลมีหน้าที่รักษาไว้ซึ่งชาติ เป็นบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน มาตรา 66 เมื่อคนไทยมีหน้าที่รักษา ก็ต้องดูแล และป้องกันชาติ มิให้ผู้ใดใช้ข้ออ้างใด ๆ เพื่อแบ่งแยกแผ่นดินไทย ด้วยเหตุผลทางการเมือง การปกครอง หรือศาสนา เพราะรัฐธรรมนูญกำหนดว่า

³⁴ สมพงษ์ สิงหะพล, “ต้องสอนให้เกิดจิตสำนึกใหม่”, วารสารสมาจารย์, เล่มที่ 13 (26), 2542, หน้า 15-16.

³⁵ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 1550, หน้า 20.

"ประเทศไทยเป็นราชอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียวจะแบ่งแยกไม่ได้" ดังนั้น ผู้ใดจะมาชักจูง โน้มน้าวเรา ด้วยเหตุผลใดๆ ถือว่าเป็นผู้ทำลายประเทศชาติ คนไทยทุกคนมีหน้าที่รักษาชาติให้มีเสถียรภาพ มั่นคง ถาวรและเป็นเอกภาพตลอดไป

2. โดยที่บุคคลต้องรักศาสนา เนื่องจากประเทศไทยให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาและสามารถประกอบพิธีกรรมตามศาสนาได้ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก คือ ทรงอุปถัมภ์ทุกศาสนาในประเทศไทย รัฐธรรมนูญจึงกำหนดให้เป็นหน้าที่ที่เราทุกคนต้องรักษาไว้ซึ่งศาสนา ซึ่งน่าจะหมายถึงการบำรุงรักษาและเสริมสร้างศรัทธาเพื่อให้ศาสนาคงอยู่คู่บ้านเมืองและเป็นหลักยึดเหนี่ยวในด้านคุณธรรมสืบไป คนไทยทุกคนต้องช่วยกันสอดส่องดูแลทั้งฆราวาสและบรรพชิตให้มีวัตรจริยาอันเหมาะสมต่อศาสนาหรือลัทธิของตนจะอาศัยพระวินัยหรือนักบวชแต่เพียงอย่างเดียวไม่ได้

3. การรักษามหากษัตริย์และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข การกึ่งนี้เป็นหน้าที่ยิ่งใหญ่ของคนไทยทุกคน เพราะประเทศไทยดำรงอยู่ได้และคนไทยอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขยั่งยืนมาทุกวันนี้ ด้วยพระบารมีของพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ปกุญเหือเกล้าฯ ชาวไทยทุกคนเพราะแต่ละพระองค์จะครองราชย์สมบัติ ดูแลบ้านเมืองอยู่ได้นานกว่าประมุขที่มาจากกาเลือกตั้ง ทั้งมีความรู้สึกผูกพัน ตั้งแต่โบราณกาลถึงปัจจุบัน ย่อมจารึกอยู่ในดวงใจของชาวไทยทั้งประเทศ ฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ที่คนไทยต้องดูแลรักษาและเทิดทูนสถาบันและองค์พระมหากษัตริย์ไว้ด้วยชีวิต อีกทั้งต้องป้องกันภัยพาลอันเกิดจากวาทหรือความคิดที่ไม่สุจริตทั้งปวง การปกครองของไทยจึงเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขที่แน่วแน่มั่นคงเพราะพระองค์ คือ สัญลักษณ์แห่งคุณธรรมและสันติสุข

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550³⁶ หมวดที่ 5 นโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ส่วนที่ 4 แนวนโยบายด้านศาสนา สังคมการสาธารณสุข การศึกษา และวัฒนธรรม มาตรา 69 กำหนดว่า รัฐต้องให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านานและศาสนาอื่น ทั้งต้องส่งเสริมความเข้าใจอันดีและความสมานฉันท์ระหว่างศาสนิกชนของทุกศาสนา รวมทั้งสนับสนุนการนำหลักธรรมของศาสนามาใช้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิต

ศ.นพ.ประเวศ วะสี³⁷ กล่าวในเรื่อง พลังจิตสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง สร้างสังคมไทยน่าอยู่ คำว่า “พลเมือง” มีความหมายต่างไปจากคำว่า ราษฎร ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน หรือประชาชน โดยขบวนการสมัชชาปฏิรูป ได้ให้คำนิยามว่า “พลเมือง หมายถึงผู้คนที่ตื่นรู้ มีความตระหนักในส่วนรวม

³⁶ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 1550, หน้า 23.

³⁷ ประเวศ วะสี, พลังจิตสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง สร้างสังคมไทยน่าอยู่, [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล <http://www.punsook.org> (26 ก.ค.5๙)

มีจิตสาธารณะที่รวมตัวกันคิดและทำสิ่งต่างๆ เพื่อส่วนรวม อันเป็นพลังสำคัญของแผ่นดิน” ในสังคม ถ้ามีคนที่ทำการเป็นเอกเทศ โดยไม่คำนึงถึงส่วนรวมมากเท่าใด สังคมก็จะเสียสมดุลมากเท่านั้น เจ็บป่วย และวิกฤติ ประดุจคนเป็นมะเร็ง การมีเฉพาะแต่จิตสำนึกต่อตัวเอง ต่อพรรค ต่อพวก ต่อสถาบัน ต่อวิชาชีพ โดยไม่มีจิตสำนึกต่อส่วนรวมนั้นจึงไม่เพียงพอที่จะทำให้สังคมเป็นปกติสุข ดังนั้น ความเป็นพลเมือง ซึ่งหมายถึงการที่สมาชิกมีจิตสำนึกในส่วนรวม ทำเพื่อส่วนรวม รับผิดชอบต่อส่วนรวม จึงสำคัญยิ่งต่อความเป็นปกติสุขของการอยู่ร่วมกัน ฉะนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใดๆ ไม่ว่าจะ เป็นข้าราชการ ทหาร ตำรวจ นักวิชาการ นักธุรกิจ ตุลาการ นักการเมือง ก็มีสำนึกในความเป็นพลเมืองได้ นั่นคือมีจิตสำนึกในส่วนรวม ทำเพื่อส่วนรวม รับผิดชอบต่อส่วนรวม

ความเป็นพลเมืองจึงเป็นอะไรที่ยิ่งใหญ่มากที่ก้าวข้ามข้อจำกัดในความคับแคบแห่งตัวกู ของกู ไปสู่ส่วนรวมหรือทั้งหมด มีแต่ศักยภาพแห่งความเป็นมนุษย์เท่านั้นที่จะทำได้ ประชาธิปไตย โดยปราศจากความเข้มแข็งของพลังพลเมือง ไม่สามารถสร้างความอยู่เย็นเป็นสุขได้ อังกฤษและสหรัฐอเมริกาเป็นประเทศต้นแบบเสรีภาพและประชาธิปไตย แต่บัดนี้ทั้งสองประเทศนี้มีความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจสุดๆ มีปัญหาทางสุขภาพและสังคมมากมาย ไม่มีความอยู่เย็นเป็นสุข ลำพัง ประชาธิปไตยแบบหย่อนบัตรเลือกตั้งเท่านั้นจึงไม่เพียงพอที่จะต้านอำนาจอันมหึมาของทุนนิยมที่เข้ามาทำลายประชาธิปไตย ฉะนั้น วิกฤตการณ์แห่งยุคโลกาภิวัตน์นี้ ต้องการพลังพลเมืองที่จะรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำในทุกพื้นที่ ในทุกองค์กร และในทุกเรื่อง เพื่อสร้างความถูกต้องเป็นธรรม พัฒนาการ ขึ้นต่อไปของมนุษย์คือ ปฏิวัติจิตสำนึก การเรียนรู้ทุกชนิด ทุกระดับ และทุกหนทุกแห่ง ควรจะต้อง นำไปสู่การสร้างจิตสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง สังคมไทยต้องการสัมพันธภาพใหม่และการเรียนรู้ใหม่ เราแต่ละคนต้องมีสำนึกใหม่และช่วยให้เพื่อนคนไทยของเรามีสำนึกใหม่ สำนึกในศักดิ์ศรีและคุณค่า แห่งความเป็นมนุษย์ของตัวเอง สลัดตัวออกจากมายาคติไปสู่อิสรภาพ และศักยภาพ ว่าเราสามารถคิดอะไรดีๆ ทำอะไรดีๆ มีความเคารพศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์ของคนทุกคน คำนึงถึงส่วนรวม รวมตัวร่วมคิด ร่วมทำในเรื่องของส่วนรวม

ประเทศไทยที่น่าอยู่ เป็นเรื่องสร้างได้แน่นอน และคนไทยควรร่วมกันสร้าง พลังที่จะสร้าง ให้สำเร็จได้มีอย่างเดียวนั่น คือพลังพลเมือง เพราะอนาคตอันใกล้อาจมีความโกลาหล ความโกลาหลอาจมีถึงขนาดที่ทำให้เกิดความสลดสังเวช จนตระหนักว่า ความคิดคับแคบเดิมๆ ไปไม่ไหว แล้ว จึงเกิดระเบิดพลังจิตสำนึกใหม่ คือจิตสำนึกของความเป็นพลเมือง คนไทยจะต้องมีจิตสำนึกแห่ง ความเป็นพลเมือง คิดถึงส่วนรวม เพื่อร่วมสร้างประเทศไทยให้น่าอยู่

อนุกรรมการด้านการสร้างภาคีเครือข่าย 38 กล่าวถึงคุณสมบัติพื้นฐานพลเมืองว่า เป็นคุณสมบัติที่สำคัญในฐานะที่เป็นรากฐานของความเป็นพลเมืองในสังคมประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยคุณสมบัติพื้นฐานของพลเมืองฯ ประกอบด้วยคุณสมบัติสำคัญ 4 ประการ กล่าวคือ

1. พลเมืองต้องมีจิตสำนึกของความเป็นพลเมือง หมายถึง การยึดมั่นในคุณธรรม จริยธรรมและคุณงามความดี มีความรับผิดชอบต่อนตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อชุมชน และสาธารณะ
2. พลเมืองในสังคมประชาธิปไตยต้องรู้จัก เข้าใจ ตระหนัก และหวงแหนในสิทธิของตนเองรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเอง เคารพในสิทธิของผู้อื่น
3. ตระหนักและให้ความสำคัญกับกระบวนการของการมีส่วนร่วมของผู้อื่น โดยในกระบวนการของการมีส่วนร่วมของผู้อื่นนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่พลเมืองต้องให้ความสำคัญกับการเคารพและรับฟังความคิดหรือความเห็นที่แตกต่างหลากหลายอย่างมีเหตุผลที่เหมาะสม
4. พลเมืองในสังคมการปกครองในระบอบประชาธิปไตยโดยมีหลักการสำคัญคือ หลักนิติรัฐ อันหมายถึงการปกครองโดยกฎหมาย ดังนั้น พลเมืองจึงต้องมีคุณสมบัติของการเคารพในกฎหมาย โดยต้องยึดมั่นในความยุติธรรมและความเป็นธรรม

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)³⁹ ปาฐกถาเรื่อง “พระพุทธศาสนาไทยในกระแสโลก” ที่แสดงให้เห็นว่าความมีจิตสำนึกของพลเมืองต่อพระพุทธศาสนาไม่มีอยู่ในระดับชาติเท่านั้น หากแต่ว่าเป็นระดับนานาชาติด้วย ว่า อันที่จริง คนอเมริกันมีทฤษฎีเป็นของตนเองพวกเขาคิดไม่ต่าง เราไม่ต้องไปสอนทฤษฎีใหม่ให้พวก เขา ถามว่าปรัชญาของคนอเมริกันคืออะไร ตอบว่า คือระบบความเชื่อทางวิทยาศาสตร์โดยนักวิทยาศาสตร์ชาวเยอรมันคนสำคัญเช่น อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein) ได้ให้ฐานความคิดเรื่องวิทยาศาสตร์แก่คนอเมริกันอย่างฝังหัวแล้ว เราไม่ต้องล้มล้างความเชื่อของเขา ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาไม่ขัดกับหลักวิทยาศาสตร์ ทั้งระบบทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ยังสนับสนุนคำสอนของพระพุทธศาสนาอีกด้วย ดังที่เราสามารถอธิบายหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเรื่องอนัตตาโดยเปรียบเทียบกับทฤษฎีควอนตัมฟิสิกส์ เมื่อสอนพระพุทธศาสนาแก่คนอเมริกัน เราสามารถข้ามเรื่องทฤษฎีไปได้ เราควรสอนเน้นภาคปฏิบัติให้มาก เราสอนในสิ่งที่เขาไม่มี คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เราไม่ต้องไปพูดถึงทฤษฎีวิทยาศาสตร์เปรียบเทียบกับพุทธปรัชญาให้มาก

³⁸ อนุกรรมการด้านการสร้างภาคีเครือข่าย, *คุณสมบัติพื้นฐานของพลเมือง*, [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล <http://www.2becitizenetwork.blogspot.com/> (26 ก.ค.5๙)

³⁹ พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พระพุทธศาสนาไทยในกระแสโลก*, ปาฐกถาในงาน 40 ปี วัดไทยลอสแอนเจลิส ณ วัดไทยลอสแอนเจลิส รัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา วันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ. 2555, หน้า 10. [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล <http://www.mcu.ac.th/site/rectormass.php>. (28 ก.ค.5๙)

คนอเมริกันรับทฤษฎีเต็มอ้อมแล้ว สิ่งที่เขาต้องการก็คือปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ดังที่ทำกันอยู่ในหลายมหาวิทยาลัยในอเมริกาทุกวันนี้ เพราะฉะนั้น ถ้าเราจะเข้าไปสอนพระพุทธศาสนาในระดับมหาวิทยาลัยที่อเมริกา เราควรเน้นพุทธ จิตวิทยา ถ้าเราจะสอนคนอเมริกันทั่วไป เราควรเน้นวิปัสสนากรรมฐาน การสอนพระพุทธศาสนาที่มีจุดเน้น ต่างกันเช่นนี้ทำให้เราสามารถแบ่งพระพุทธศาสนาออกเป็น 3 รูปแบบ ดังนี้

1. Intellectual Buddhism พระพุทธศาสนาแบบปัญญาชน ซึ่งเน้นการศึกษาพระไตรปิฎก สมัยก่อนเรียกว่า คันถธุระ ปัจจุบันเรียกว่า พุทธศาสตร์ศึกษา (Buddhist Studies)

2. Esoteric Buddhism พระพุทธศาสนาสายปฏิบัติ เน้นการสอนกรรมฐาน ที่เรียกว่า วิปัสสนาธุระ

3. Engaged Buddhism พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม เน้นการบริการช่วยเหลือประชาชน ขอเรียกว่า สังคหธุระ การที่พระพุทธศาสนาแบบที่ 3 แพร่หลายอยู่ในยุโรปและอเมริกาทุกวันนี้เพราะเหตุผลที่ พระพุทธศาสนาไม่ได้ทอดทิ้งสังคม พระธรรมทูตที่มาสอนพระพุทธศาสนาในยุโรปและอเมริกาควรเน้น ลักษณะของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมมากขึ้น องค์ดาไล ลามะและท่านติช นัท ฮันห์ ที่โดดเด่นเป็นที่รู้จัก กันทั่วโลกก็เพราะท่านสอนเรื่องสันติภาพและความห่วงใยสิ่งแวดล้อมเช่นเรื่องภาวะอากาศเปลี่ยนแปลง (Climate Change) ซึ่งเป็นหัวข้อในการจัดประชุมระดับโลกหรือการสนทนาแลกเปลี่ยนกับ นักวิทยาศาสตร์หรือศาสนาต่างๆ พระธรรมทูตต้องแสดงความสนใจในเรื่องเหล่านี้ พระพุทธศาสนาต้องให้ ปัญญาชี้ทางออกแก่ประชาคมโลกซึ่งทำให้เราได้มีส่วนร่วมงานกับสหประชาชาติ การที่สหประชาชาติ รับรองวันวิสาขบูชาให้เป็นวันสากลของโลกที่เราจัดฉลองกันอยู่ทุกวันนี้ก็ได้อันสืบมาจากพระพุทธศาสนา เพื่อสังคม เพราะว่ากฎบัตรของสหประชาชาติมุ่งสร้างสันติภาพโลก เมื่อพระพุทธศาสนามีระบบคำสอนที่เป็นไปเพื่อสันติภาพเช่นเดียวกันว่า “นัตถิ สันติปะรัง สุขัง สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี” พระพุทธศาสนาจึง สนับสนุนบทบาทของสหประชาชาติได้เป็นอย่างดี

บรรจบ บรรณรุจิ⁴⁰ กล่าวหนังสือเก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ว่า ชาวพุทธไทยก็เหมือนกับชาวพุทธทั่วโลก คือ ถือพระไตรปิฎก เป็นสิ่งสำคัญ และนับถือพระไตรปิฎกเหมือนนับถือพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ พระพุทธเจ้าแม้พระองค์จริงจะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปนานแล้ว ปรากฏให้เห็นก็มีแต่พระรูปของพระองค์ที่ปฏิมากรจินตนาการขึ้นมาให้กราบไหว้กัน แต่เราก็ถือเสมือนว่าพระองค์ยังมีพระชนม์อยู่ เราจึงสร้างโบสถ์ วิหาร หรือ ศาลา หลังใหญ่โตสวยงามให้เป็นที่พักพิงของพระองค์ และเข้าเฝ้าถวายสักการบูชากล่าวคำสรรเสริญสดุดีวันละ 2 เวลา คือ เช้า กับ เย็น ซึ่งเรา

⁴⁰บรรจบ บรรณรุจิ, เก็บเพชรจากพระคัมภีร์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๖๕-๒๖๖.

เรียกระเบียบปฏิบัตินี้ว่า ทำวัตรเช้า และ ทำวัตรเย็น คำว่า วัตร ก็คือ ธรรมเนียมปฏิบัติ หรือ ข้อปฏิบัติที่พากันจนเป็นธรรมเนียม คงจะเลียนแบบมาจากวัตรชั้นธกะ ในพระวินัยปิฎกนั่นเอง ซึ่งถือว่าการทำความเคารพครูอาจารย์นั้นเป็นวัตรอย่างหนึ่ง การที่เราไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในโบสถ์ วิหาร หรือศาลาการเปรียญ ก็คือ ไปแสดงความเคารพพระองค์ บรรพบุรุษของเรากำหนดให้ทำเป็นธรรมเนียม ฉะนั้น จึงเรียกว่า ทำวัตร พระรูปใดไม่ทำก็ไม่ถือว่ามีความผิดแต่ก็ถือว่าปฏิบัติหน้าที่ของพระไม่สมบูรณ์ พระสงฆ์ คือ โอรัสหรือลูกของพระพุทธเจ้า เมื่อเคารพพระบิดาแล้วก็ต้องเคารพลูกด้วย เราแสดงความเคารพออกมาด้วยการสร้างวัดวาอารามและถวายอาหารบิณฑบาต คนไทยนับถือพระสงฆ์เป็นขวัญชีวิต และ พลังใจ ฉะนั้น เวลาที่มีทุกข์มีร้อนจึงมักขอให้คุณพระช่วยหรือเมื่อพ้นจากความทุกข์ร้อนได้ก็มักจะบอกว่าพระมาโปรด ส่วนด้านพระธรรมเล่า เราก็ปฏิบัติต่อพระธรรมเสมือนเป็นสิ่งมีชีวิต ธรรมดาสสิ่งมีชีวิตย่อมต้องการที่อยู่อาศัยเครื่องนุ่งห่มรวมทั้งอาหารการกิน เมื่อพระธรรมถูกจัดแบ่งเป็นพระไตรปิฎกและถูกจารเป็นตัวอักษรลงในใบลาน เราก็ก่อใบลานนั้นเป็นประหนึ่งมีชีวิตชีวา เราจึงปฏิบัติต่อพระธรรมในลักษณะต่าง ๆ คือ หาผ้ามาห่อ โดยผ้าห่อนั้นต้องปกคลุมตลอดอย่างวิจิตรบรรจง จากนั้นก็ หาเชือกมาผูก จากนั้นก็นำไปใส่หีบที่จัดทำไว้อย่างดี ไขเพียงแต่เท่านั้น เรายังสร้างตู้บรรจุอีก แล้วนำไปตั้งประดิษฐานไว้ในหอหรือมณฑป ซึ่งเรานิยมเรียกกันว่าหอไตร ซึ่งก็เป็นค่าย่อของคำว่าหอไตรปิฎกนั่นเอง

การกระทำดังกล่าวข้างต้น เป็นการกระทำต่อสิ่งเคารพที่เราารู้สึกว่ามีชีวิต ชาวพุทธไทยได้ปฏิบัติต่อพระธรรมอย่างนี้มานานแล้วและสืบต่อเรื่อยมาจนกระทั่งถึงยุครัตนโกสินทร์ ในคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งสุดท้าย (พ.ศ. 2510) ชาวพุทธไทยต้องสะเทือนใจหลายเรื่อง นับตั้งแต่เสียกรุง บ้านเมืองถูกทำลาย การบาดเจ็บล้มตายของผู้คน จนกระทั่งถึงวัดวาอารามและพระพุทธรูปถูกทำลาย รวมทั้งพระไตรปิฎกด้วย ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ที่แต่งโดยพระพิมลธรรม ผู้เป็นชาวอยุธยาและได้รู้ได้เห็นได้ทุกขวิโยคภัยสังครามครั้งนั้นด้วยมีกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า "...พระธรรมวินัย ไตรปิฎก เมื่อไม่มีการรักษาเสียแล้วก็วินาศไปต่าง ๆ คือ พวกมิถุนาภิบาลยื้อแย่งเอาผ้าห่อและเชือกมัดไปบ้าง ตัวปลวกกินยับเยินไปบ้าง และพินาศสูญไปต่าง ๆ โดยที่พลัดลงดินเปียกน้ำฟูไปเสียบ้างก็มี ภายหลังภิกษุทั้งหลายเห็นพระธรรมยังเหลืออยู่น้อย มีจิตกอบปรีย์ด้วยศรัทธา ได้รวบรวมพระธรรมเหล่านั้นไว้ แต่พระธรรมวินัยบางคัมภีร์ที่ยังมั่นคงอยู่ก็มี บางคัมภีร์ก็ได้เหลืออยู่ผูก 1 กว่าบ้าง 2 ผูกเศษบ้าง เต็มคัมภีร์บ้าง ครึ่งคัมภีร์บ้าง บริบูรณ์บ้าง ไม่บริบูรณ์บ้าง บังเกิดอาภูลต่าง ๆ กัน ...เลือกรวบรวมได้ตามสติกำลังนำมาเก็บไว้ยังสำนักตน..." (สังคีตยวงศ์, หน้า 406) และพระธรรมที่เลือกรวบรวมมาได้นั้นก็เป็นประโยชน์ต่อชาวอยุธยาผู้ตกอยู่ในห้วงแห่งมหันตทุกข์ซึ่งมีบันทึกไว้ต่อมาว่า "...ฝ่ายทายกผู้ถวายปัจจัยที่เหลือตาย อาศัยเคยสะสมกุศลธรรมไว้แต่ก่อน ๆ มีทรัพย์เหลืออยู่บ้างเล็กน้อย ได้อาหารอันชาวชนบทเขานำมาบ้าง (คือแลกเปลี่ยน) และได้อาหารมาด้วยกำลังแขนของตนบ้าง ด้วยเดชกุศลธรรมปางก่อนของตนด้วย ด้วยเหตุการณ์ทำทานด้วยภูมิพลสืบในพระศาสนาที่มีอินทรี (ร่างกาย) บริบูรณ์

ใครจะฟังพระสัทธรรมเทศนาด้วยน้ำใจใสศรัทธาบางสมัยก็ได้ไปสู่สำนักภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นวิงวอน (ขอให้แสดงธรรม)

ภิกษุเหล่านั้น ไม่ว่าจะเป็นผู้มีการศึกษามากหรือน้อยก็ตาม ก็ปรารถนาลากัการะ เพื่อจะรักษาชีวิตตนก็สำแดงธรรม จึงได้เลือกพระธรรมที่ตนเก็บมาได้พิจารณาดูก็สำแดงพระสัทธรรมเทศนาแก่คนเหล่านั้นด้วยน้ำใจอันบริสุทธิ์ตามความรู้เห็นที่ตนได้ศึกษามา ทายากเหล่านั้น ครั้นได้ฟังธรรมเทศนาแล้วและกำลังยังโศกมากด้วยความพลัดพรากจากลูกหลานและเครือญาติได้ท่วมทับอยู่ ด้วยญาติวิโยค เมื่อระลึกถึงญาติเหล่านั้นที่มีศรัทธาอ่อนก็มี ศรัทธามากก็ดี ให้บังเกิดความสังเวชใจมาก เมื่อระลึกถึงทุกข์ภัยของตน ก็ได้เลือกเก็บพระพุทธรูปและพระธรรมมาทำบุญฉลองแล้วอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติทั้งหลาย บางพวกก็ให้ลูกหลานของตนบรรพชาในพระพุทธศาสนา

ข. รายงานการวิจัย

พระวีรวัฒน์ รอดสุโข⁴¹ กล่าวในรายงานวิจัย เรื่อง เปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และความคงทนในการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนา เรื่อง สังคหวัตถุ 4 พรหมวิหาร 4 ไตรลักษณ์ 3 กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ระหว่างการสอนด้วยหนังสือการ์ตูนและสอนตามปกติ ผลการวิจัย พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อจิตสำนึกในรายงานการวิจัยได้แก่ สังคหวัตถุ 4 (ทาน การให้ ปิยวาจา พุทจาไพเราะ อตถจริยา ทำตนเป็นประโยชน์ และสมานัตตตา วางตนพอดี) เป็นหลักธรรมในศาสนาพุทธซึ่งใช้การสงเคราะห์ผู้อื่นอันจะเป็นเครื่องผูกไมตรีประสานหมู่ชนเข้าด้วยกัน คำว่า สังคหวัตถุ มาจากคำว่า “สังคหะ” ซึ่งแปลว่าสงเคราะห์ กับคำว่า “วัตถุ” ซึ่งแปลว่า สิ่งหรือเรื่อง รวมความแล้ว สังคหวัตถุ จึงแปลว่า สิ่งหรือเรื่องการทำสังคหสงเคราะห์หรือธรรมอันเป็นหลักในการสงเคราะห์ซึ่งมีหลักใหญ่ ๆ 4 ข้อข้างต้น

วีรวัฒน์ คำศรีจันทร์⁴² กล่าวในรายงานวิจัย เรื่อง จิตสำนึกพลเมืองในบริบทประชาสังคมไทย ผลการวิจัยพบว่า คุณลักษณะของการมีจิตสำนึกพลเมืองนั้น มีอยู่หลายมิติ อันได้แก่ การมีวินัยในตน ทั้งในเรื่องส่วนตัวและส่วนรวม เคารพกติกาที่ร่วมกันสร้างขึ้น ปฏิบัติสิทธิ และหน้าที่อย่างเต็มความสามารถด้วยจิตใจอาสา ให้ความสำคัญต่อผลประโยชน์ของส่วนรวม มากกว่าส่วนตน ใส่ใจ

⁴¹พระวีรวัฒน์ รอดสุโข, เปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และความคงทนในการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนา เรื่อง สังคหวัตถุ 4 พรหมวิหาร 4 ไตรลักษณ์ 3 กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ระหว่างการสอนด้วยหนังสือการ์ตูนและสอนตามปกติ, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2545, หน้า 21.

⁴²วีรวัฒน์ คำศรีจันทร์, จิตสำนึกพลเมืองในบริบทประชาสังคมไทย, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหิดล, 2544, หน้า บทคัดย่อ.

กิจสาธารณะการมีส่วนร่วมและให้ความร่วมมือเพื่อประโยชน์สุขของชุมชน ทั้งในเชิงเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง การมีความกล้าหาญทางจริยธรรม ปกป้องความถูกต้อง เพื่อความดี ความยุติธรรม และ สันติภาพของสังคม การมีความผูกพันและยึดมั่นในอุดมการณ์ ประชาธิปไตย ปฏิบัติต่อผู้อื่นเยี่ยง กัลยาณมิตร เท่าเทียม และเอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน เจื่อนไขการก่อเกิดจิตสำนึกพลเมืองที่สำคัญในบริบท ประชาสังคมไทยคือ การมีชีวิตของชุมชน ซึ่งทำให้สมาชิกมีความสัมพันธ์กันในแนวราบ การปฏิบัติ จิตสำนึกพลเมืองอยู่ในวิถีชีวิต ความ เป็นชุมชนซึ่งสมาชิกเชื่อมโยงกันในฐานะพลเมือง มีความเท่า เทียมและเสมอภาคในเชิงการเมือง มีความเป็นเอกภาพและสมานสามัคคี เชื่อถือและไว้วางใจกัน ผูกมัดตนกับความเป็นหมู่คณะ การมีทุนทางสังคม การมีส่วนร่วมทางการเมือง และกระบวนการหล่อ หลอมทางการเมือง ลักษณะดั้งเดิมบางประการของระบบเครือญาติและระบบอุปถัมภ์ อาจส่งผลเชิง บวกในแง่ ต่อความ เป็นประชาสังคมและการก่อเกิดจิตสำนึกพลเมือง โดยระบบเครือญาติ อาจเป็น พื้นฐานในการ หล่อหลอมสำนึกในความเป็น "เรา" และการรักษาผลประโยชน์พวกพ้อง ก็อาจพัฒนาสู่ การสร้าง ความสัมพันธ์แบบต่างตอบแทน ส่วนระบบอุปถัมภ์ ซึ่งก่อให้เกิดสำนึกเกี่ยวกับอำนาจที่เกิด จาก "การให้" ก็อาจยกระดับไปสู่สำนึกในการเสียสละและให้แก่ผู้อื่นมากกว่ารับ ดังนั้น ในชุมชน ชนบท จึงอาจเสริมสร้างจิตสำนึกพลเมืองในบริบทประชาสังคมได้ด้วย การวิจัยนี้ ให้ข้อเสนอแนะใน การเสริมสร้างจิตสำนึกพลเมือง เพื่อพัฒนาเชิงคุณภาพ ของประชากรหรือแก้ปัญหาผ่าน "การสร้าง คน" และ "การจัดการของชุมชน" โดยจัดกระบวนการ เรียนรู้ทางสังคม ในหลายๆ โอกาสและหลาย ช่องทาง ซึ่งเน้นความเป็นธรรมชาติและเป็นส่วน หนึ่งในชีวิต เช่น การมีส่วนร่วมในกิจสาธารณะ กิจกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งมีฐานความรู้ ภูมิปัญญา และอุดมคติสังคม นับแต่กลุ่มเด็กและเยาวชน การ เสริมสร้างทักษะเชิงสังคม ผ่าน การทำกิจกรรมสาธารณะร่วมกับผู้อื่น การเรียนรู้ผ่านการประกอบ อาชีพและการงาน สำหรับการ ศึกษาอย่างเป็นทางการ ก็ควรสอดแทรกเนื้อหา ซึ่งครอบคลุมทั้ง ความรู้ในความเป็นพลเมือง ของสังคม ทักษะปฏิบัติ คุณธรรมและจริยธรรมในความเป็นพลเมือง ใน การขับเคลื่อนประชาสังคม ในบริบทสังคมไทยนั้น มีสิ่งที่ควรให้ความสำคัญ 3 ประการ คือ การ เชื่อมโยงกับรากเหง้าและ ภูมิปัญญาที่สืบเนื่องกับศาสนาธรรม การแปรสิ่งที่ป็นนวัตกรรมทางความคิด เช่น พุทธธรรม แผนพัฒนาประเทศ รัฐธรรมนูญ ตลอดจนการค้นพบวิธีคิดและมองโลกอย่างใหม่ ให้ ปรากฏผลจริง ในทางปฏิบัติ และการมีภาคปฏิบัติการ รวมทั้งกลวิธีในการวางแผนอย่างเป็นระบบ

โกศล มีความดี⁴³ กล่าวในรายงานวิจัยเรื่อง ปัจจัยทางสังคมหรือจิตสำนึกเกี่ยวข้องกับ จิตสาธารณะของราชการตำรวจ ผลการวิจัย พบว่า ข้าราชการตำรวจมีจิตลักษณะแตกต่างกัน อย่างมี นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 กล่าวคือ เจตคติต่อจิตสาธารณะ การรับรู้ความสามารถของตน

⁴³โกศล ความดี, ปัจจัยทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับจิตสำนึกสาธารณะของข้าราชการตำรวจ, รายงาน การวิจัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2546, หน้า 65-66.

ลักษณะมุ่งอนาคต-ควบคุมตนเอง โดยมีความสัมพันธ์ทางบวกกับการมีจิตสาธารณะและจากการศึกษายังพบว่า ข้าราชการตำรวจที่มีสภาพแวดล้อมทางสังคมแตกต่างกัน มีจิตสาธารณะแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 กล่าวคือ การรับรู้วัฒนธรรมองค์กร การรับรู้การสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัว การรับรู้การสนับสนุนทางสังคมจากผู้บังคับบัญชา การสนับสนุนทางสังคมจากเพื่อนร่วมงาน การรับรู้การสนับสนุนทางสังคมจากประชาชน การได้รับแบบอย่างจากผู้บังคับบัญชามีความสัมพันธ์ทางบวกกับการมีจิตสาธารณะโดยการรับรู้ ความสามารถของตนและการสนับสนุนจากประชาชนสามารถร่วมกันทำนายการมีจิตสาธารณะของข้าราชการตำรวจได้ร้อยละ 55.9

พิมพา กำเนิดผล⁴⁴ กล่าวในรายงานวิจัย เรื่อง ปัจจัยบางประการที่สัมพันธ์กับจิตสาธารณะของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ในเขตพื้นที่การศึกษาสงขลา เขต 1 จังหวัดสงขลา ผลการวิจัย พบว่า เจตคติที่สัมพันธ์กับจิตสำนึกสาธารณะ ได้แก่ ความรู้สึกหรืออารมณ์ของนักเรียนเกี่ยวกับจิตสาธารณะอย่างมีทิศทางว่าชอบหรือไม่ชอบ พอใจหรือไม่พอใจ ซึ่งความรู้สึกนี้เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ เป็นความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจในจิตสาธารณะด้านการกระทำที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหาต่อส่วนรวม การร่วมกิจกรรมเพื่อพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาส่วนรวมและการมีน้ำใจ ทำให้มองได้ว่า เจตคติคือความคิดเห็นและความรู้สึกหรืออารมณ์ของนักเรียนที่เกี่ยวกับจิตสาธารณะทั้งในด้านดีและไม่ดี เป็นลักษณะของความชอบหรือไม่ชอบ เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย ความพอใจความไม่พอใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นลักษณะเฉพาะตัวตามทิศทางของความคิดหรือความรู้สึกที่มีอยู่และจำทำให้เป็นตัวกำหนดแนวทางของนักเรียนในการที่จะมีปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งต่าง ๆ ทั้งในด้านสนับสนุนหรือต่อต้าน เป็นความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจในจิตสาธารณะในด้านการกระทำที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหาต่อสังคม การเข้าร่วมกิจกรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมและมีมีความเชื่อในการทำความดี

บุษยมาศ แสงเงิน⁴⁵ กล่าวในรายงานวิจัย เรื่อง กระบวนการสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อการทำงาน ว่า ผลการวิจัย พบว่า สำหรับผู้เขียนเอง สิ่งที่ได้ปฏิบัติในฐานะของการเป็นผู้บริหารหรือผู้อำนวยการกองนั้น ได้นำหลักซึ่งคิดว่าเป็นสิ่งที่ดีต่อการทำงานภาครัฐมาใช้ในการทำงานต่อลูกน้อง คือ การช่วยสร้างจิตสำนึกที่ดีให้กับลูกน้องในการทำงาน ได้แก่

1. ให้ลูกน้องมีอิสระในการทำงานในแบบของเขามากที่สุดเท่าที่จะทำได้ คือ ให้ลูกน้องเป็นผู้ตั้งเป้าหมายในการทำงานและกำหนดวิธีการที่ทำให้บรรลุเป้าหมายโดยลูกน้องเป็นผู้ระบุขึ้นมา

⁴⁴พิมพา กำเนิดผล, ปัจจัยบางประการที่สัมพันธ์กับจิตสาธารณะของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ในเขตพื้นที่การศึกษาสงขลา เขต 1 จังหวัดสงขลา, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2552, หน้า 8.

⁴⁵บุษยมาศ แสงเงิน, กระบวนการสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อการทำงาน, [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล <https://www.gotoknow.org> (28 ก.ค.5๙)

ตามความรับผิดชอบของงานที่ได้ปฏิบัติ รวมทั้งกระบวนการในการแก้ปัญหาต่อการทำงาน และข้อเสนอแนะต่าง ๆ ในการทำงาน โดยไม่ขัดแย้งกับกฎเกณฑ์และระเบียบของการทำงาน

2. มอบอำนาจให้ลูกน้องได้มีการตัดสินใจตามกรอบงานที่พวกเขาได้รับผิดชอบ เพราะจะเป็นการพัฒนาความมั่นใจและความเคารพในตัวเองซึ่งเท่ากับเป็นการกระตุ้นให้ลูกน้องเกิดความคิดริเริ่มที่จะทำให้งานสำเร็จอย่างไร โดยได้รับความร่วมมือจากเพื่อนร่วมงานหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง ในฐานะผู้อำนวยการกองก็ต้องแสดงออกถึงความเชื่อมั่นต่อความสามารถของลูกน้องด้วย โดยการมอบอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบให้อย่างเต็มที่เพื่อให้ลูกน้องได้ทำงานได้สำเร็จลุล่วง

3. จัดการงานต้องมีระบบ ระบุถึงความรับผิดชอบอย่างชัดเจน เพื่อให้ลูกน้องเกิดความรับผิดชอบต่อผลการกระทำของตน ลูกน้องจะต้องทราบว่าตนเองมีความรับผิดชอบงานอะไรบ้าง? อำนาจของตนมีแค่ไหนและต้องสามารถระบุถึงความสำเร็จในงานที่ตนเองรับผิดชอบได้อย่างชัดเจน

4. สนับสนุนให้ลูกน้องได้ใช้วิธีการของตัวเองในการตัดสินใจ เพราะจะทำให้ลูกน้องรู้สึกตัวว่าผู้อำนวยการกองพร้อมที่จะสนับสนุนในการตัดสินใจและการกระทำของพวกเขา และพวกเขาก็พร้อมที่จะทุ่มเทแรงใจและแรงกายให้กับการทำงานเพื่อที่จะได้ผลงานออกมามีคุณภาพมากที่สุด

5. มอบหมายให้ลูกน้องเรียนรู้งานในหน้าที่สูงขึ้น โดยผู้อำนวยการกองเป็นผู้สอนงานและพยายามให้เขาได้ฝึกหรือมีโอกาสในการทำงานนั้นให้มากที่สุด ตลอดจนรวมถึงการมอบหมายความรับผิดชอบในการแก้ปัญหา จะเป็นการทำให้ลูกน้องมีจิตสำนึกที่ดีต่อการทำงานได้มากขึ้น ขณะเดียวกันก็จะทำให้ส่วนราชการมีความสามารถหลากหลายและมีองค์ความรู้จากการเรียนรู้จากความผิดพลาดที่เกิดขึ้น

ที่กล่าวมาข้างต้น ผู้เขียนได้ลองปฏิบัติดูแล้ว สิ่งที่ได้ ทำให้ลูกน้องเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองโดยมีผู้เขียนเป็นพี่เลี้ยงคอยชี้แนะ แนะนำ เพื่อที่ลูกน้องจะได้เกิดความคิดที่สร้างสรรค์ สามารถปฏิบัติงานได้ด้วยตนเอง เสมือนเป็นการสร้างบุคลากรให้ทำงานในฐานะที่สามารถเป็นหัวหน้างานได้ โดยอัตโนมัติ สิ่งใดที่ไม่ถูกต้องผู้เขียนจะคอยเป็นผู้แนะนำและที่ปรึกษาให้กับลูกน้อง เพื่อในอนาคตพวกเขาจะได้เติบโตเป็นผู้บริหารและผู้นำที่ดีต่อส่วนราชการได้ต่อไป

พระครูพิสนธ์กิจจาทร (เทิดทูน เชื้อเงินเดือน)⁴⁶ กล่าวในรายงานวิจัย เรื่อง ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของประเพณีลอยกระทง ผลการวิจัย พบว่า คุณค่าทางการสืบทอดของประเพณีลอยกระทง ที่ประชาชนได้สืบทอดปฏิบัติกันมาตั้งแต่ครั้งอดีต จนถึงปัจจุบันล้วนมีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา คือมีธรรมเป็นกรอบปฏิบัติสำหรับปลูกจิตสำนึกของคนในชาติให้รู้จักสามัคคีปฏิบัติตามหลักสาราณียธรรม พละ 5 และสังคหวัตถุ 4 จะเห็นว่าเมื่อได้ปฏิบัติตามหลักธรรม

⁴⁶พระครูพิสนธ์กิจจาทร (เทิดทูน เชื้อเงินเดือน), ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของประเพณีลอยกระทง, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544, หน้า บทคัดย่อ.

ทั้งหมดนี้แล้วเท่ากับว่าพลเมืองของชาติ เกิดจิตสำนึกมีความกตัญญูทเวที มีความห่วงแหน ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรม ประเพณีทั้งในระดับชาติ ท้องถิ่น ชุมชน ครอบครัว และเห็นคุณค่าของการ อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่เป็นสิ่งสะท้อนถึงวัฒนธรรมในระดับโลกด้วย

คุณค่าต่อสังคมไทย กล่าวคือ การลอยกระทงมีจุดหมายสำคัญอยู่ที่การบูชาพระคุณของ พระพุทธเจ้าที่เกิดจากมโนสำนึกของผู้คนในสังคมไทยในฐานะที่เป็นชาวพุทธต้องกตัญญูทเวที ดังนี้ (1) กตัญญูต่อบุคคล ได้แก่ บิดา มารดา อาจารย์ บิดามารดา (2) กตัญญูต่อสัตว์ ได้แก่ สัตว์ที่มีคุณต่อ เรา ช่วยทำงานให้เรา และ (3) กตัญญูต่อสิ่งของ ได้แก่ สิ่งของทุกอย่างที่มีคุณต่อเรา โดยคุณค่าความ กตัญญูทั้งสามอย่างจัดอยู่ในบูชา 2 มีอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา โดยมีเบญจศีลเป็นกรอบสำหรับ ปฏิบัติเพื่อสร้างสามัคคี สมครสมาน และรักใคร่ ประองตองกันของคนในชาติ

สรุปคุณค่าของประเพณีลอยกระทงว่า นอกจากจะสร้างความสามัคคีในระดับท้องถิ่นหรือ ชุมชนแล้ว ยังเป็นแบบอย่างที่ดีให้สังคมจะได้ได้นำไปปฏิบัติตามเพื่อสร้างสันติสุข และเสรีภาพของ ชาติให้เจริญงอกงาม โดยมีเบญจศีลเป็นกฎหมายที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือเป็นวินัยของชาว พุทธที่ควรยึดถือปฏิบัติตาม โดยเว้นจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ทั้งในส่วนเกี่ยวข้องกับมนุษย์ ด้วยกันเอง สภาพแวดล้อมที่เราอาศัยอยู่ต้องให้เกิดความสมดุลระหว่างกัน แต่นอกเหนือจากสิ่งอื่นใด มนุษย์ทุกคนต้องรู้สำนึกรับผิดชอบรวมกัน เพื่อปกป้องอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้มีความสมบูรณ์ไม่ เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับประเพณีลอยกระทงเท่านั้น แม้การจัดกิจกรรมอื่นๆ ต้องคำนึงถึงความ ปลอดภัยของประชาชนหลักและนำไปสู่การพัฒนาประเทศแบบยั่งยืน

พระครูสิริรัตนานุวัตร และคณะ⁴⁷ กล่าวในรายงานวิจัย เรื่อง ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าทาง จริยธรรมในประเพณีสงกรานต์ ผลการวิจัย พบว่า ประเพณีสงกรานต์ก่อให้เกิดคุณค่าทางจิตสำนึก ตามแนวพระพุทธศาสนาโดยตรง กล่าวคือ การที่จิตน้อมไปรองรับธรรมนิยมประเพณี เห็น ความสำคัญของประเพณี โดยถือว่าเป็นประเพณีนี้เป็นโอกาสให้เราแสดงถ่ายทอดแนวคิดจากโบราณา จารย์ เป็นที่ทราบกันดีว่า กิจกรรมสงกรานต์นั้นหลัก ๆ คือการเล่นน้ำ ซึ่งเล่นนั้น ถ้าเราโยงไปถึง ฤดูกาลแห่งการเกษตรกรรมแล้ว จะทำให้ทราบว่า ฤดูนี้อากาศร้อนจัด อันตรายจากอากาศร้อน นั้นมีมาก ยิ่งไปกว่านั้นยังหิวกระหายด้วย และธรรมชาติของคนนั้น เมื่อร้อนแล้วก็อยากจะทำเย็นแก้ ดังนั้น อากาศร้อนในเวลาที่มีการละเล่นกันก็ต้องมีการสาดน้ำกัน นานเข้าไปมาจึงกลายเป็นเทศกาลเล่น น้ำกันไป แต่ในการละเล่นน้ำต้องมีจริยธรรม ด้วยการใช้จักกาลเทศะในการเล่น แม้จะสนุกแต่ก็สนุก อยู่บนความเข้าใจ ดังที่บทความของนายยงยุทธ สายคง และชาติรี ปุระมมงคล เรื่องประเพณีสง กรานต์ : สาระ ความหมาย คุณค่าและแนวปฏิบัติของคนไทย กล่าวว่า สงกรานต์เป็นประเพณีที่

⁴⁷ พระครูสิริรัตนานุวัตร และคณะ, ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าทางจริยธรรมในประเพณีสงกรานต์, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 36-38.

งดงาม อ่อนโยน เอื้ออาทร และเต็มไปด้วยบรรยากาศของความกตัญญู ความเคารพซึ่งกันและกัน เป็นประเพณีที่ใหญ่ความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ในสังคม โดยใช้น้ำเป็นสื่อในการ เชื่อมความ สัมพันธ์ระหว่างกัน ในการที่จะแสดงแนวคิดให้เห็นเป็นรูปธรรมนั้น สามารถทำได้โดยจัด กิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ชุมชนออกแสดงและปฏิบัติต่อกัน ดังนี้

1. จัดกิจกรรมเสริมคุณค่าต่อครอบครัว โดยถือเป็นวันแห่งความรัก ความผูกพันใน ครอบครัว พ่อแม่จะเตรียมเสื้อผ้าใหม่พร้อมเครื่องประดับใหญ่ลูกหลานใส่ไปทำบุญ ลูกหลานก็จะ เตรียมเสื้อผ้าเครื่องนุ่ง ห่มให้ผู้ใหญ่ได้สวมใส่หลักการรดน้ำขอพร เมื่อถึงวันสงกรานต์ ทุกคนจะหา โอกาสกลับบ้านไปหาพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ รดน้ำขอพรเพื่อเป็นสิริมงคลในการเริ่มต้นปีใหม่ และเป็น กำลังใจกันและกันในการดำรงชีวิตอยู่ต่อไป

2. จัดกิจกรรมสร้างคุณค่าต่อชุมชน โดยถือเป็นวันกตัญญู แสดงความเคารพพ่อแม่และผู้มีพระคุณในขณะที่มีชีวิตอยู่ และทำบุญอุทิศส่วนกุศลใหญ่แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว

3. จัดกิจกรรมสร้างคุณค่าต่อชุมชนโดยถือเป็นวันสมัคสมานสามัคคีในชุมชนก่อให้เกิด การพบปะสังสรรค์ ทำบุญทำทานร่วมกันและได้เล่นสนุกสนานรื่นเริงกันในยามบ่ายหลังจากการ ทำบุญ เกิดการอนุรักษ์การเล่นตามประเพณีท้องถิ่น เป็นต้น

4. จัดกิจกรรมสร้างคุณค่าต่อสังคม โดยถือเป็นประเพณีที่ก่อให้เกิดความเอื้ออาทรต่อ สิ่งแวดล้อมทางสังคม และธรรมชาติ เพราะในวันนี้ทุกคนจะช่วยกันทำความสะอาดบ้านเรือน สิ่งของ เครื่องใช้ทุกอย่างใหญ่สะอาดหมดจด เพื่อจะได้ต้อนรับปีใหม่ด้วยความแจ่มใส เบิกบาน นอกจากนี้ยัง ควรช่วยกันทำความสะอาดวัดวาอาราม ที่สาธารณะ และอาคารสถานที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ด้วย

5. จัดกิจกรรมสร้างคุณค่าต่อศาสนา โดยถือเป็นวันทำบุญครั้งสำคัญครั้งหนึ่งของ พุทธศาสนิกชน มีการทำบุญบ้าน ตักบาตร เลี้ยงพระ ฟังเทศน์ ปฏิบัติธรรม และสรงน้ำพระ ให้ท่าน ถือเป็นการเกื้อกูลสูงสุดของมนุษยชาติ และการถือศีลปฏิบัติธรรมเป็นเหตุแห่งความเจริญรุ่งเรืองของ ชีวิต และสามารถสืบทอดพระพุทธศาสนาได้อีกแบบหนึ่ง

1.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ ผู้วิจัยกำหนดวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1.๘.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยผสมผสานเชิงเอกสารกับเชิงคุณภาพ

1.๘.๒ พื้นที่/ประชากรการวิจัย

กำหนดพื้นที่หลัก ได้แก่ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อ.เมือง จ.พิษณุโลก พื้นที่รองได้แก่ อำเภอก ๙ อำเภอกของจังหวัดพิษณุโลก

1.๘.๓ เครื่องมือมือการวิจัย ได้แก่

- ๑) แบบสรุปเอกสาร
- ๒) แบบสำรวจ
- ๓) แบบสัมภาษณ์
- ๔) แบบสอบถามปลายเปิด

1.๘.๔ การเก็บข้อมูล

ผู้วิจัยกำหนดขั้นตอนการเก็บข้อมูลเป็น ๓ กระบวนการ คือ

๑) ทบทวนเอกสารปฐมภูมิ โดยทำการศึกษาพระไตรปิฎก และเอกสารทุติยภูมิ ได้แก่ข้อมูลเอกสาร ศึกษาข้อมูลเหตุที่ทำให้เกิดจิตสำนึกและกระบวนการสร้างจิตสำนึก ขอบผลเมืองตามแนวพระพุทธศาสนาในคัมภีร์ หนังสือ ตำรา รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงประวัติ ความเป็นมา วัฒนธรรม บทบาท ความสัมพันธ์ และการจัดการกิจการทางพระพุทธศาสนาทั้งในระดับ นโยบาย ประชาชน องค์กร/สถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนา

2) ทบทวนเอกสารด้านศิลปวัฒนธรรมฝ่ายวัตถุธรรมและนามธรรม ฝ่ายวัตถุธรรม ได้แก่ พุทธประติมากรรม เช่น พระพุทธรูป พระอรหันต์สาวก สถาปัตยกรรม ได้แก่ พระเจดีย์ พระอุโบสถ พระวิหารหอระฆัง หอไตร รวมถึงอัฐบริวารต่าง ๆ ฝ่ายนามธรรม ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง และเทศน์มหาชาติ

๓) ดำเนินการเก็บข้อมูลการวิจัยจากเอกสาร รายงานการวิจัย เหตุการณ์ โดยกำหนดจิตสำนึกออกเป็นรายด้าน คือ ด้านตนเอง ด้านครอบครัว ด้านโรงเรียน ด้านวัดหรือศาสนา ด้านรัฐหรือชาติ และด้านพระมหากษัตริย์ เช่นด้านจิตสำนึกต่อสัญลักษณ์ของชาติ (ธงชาติ) อย่างกรณี ด.ช.ประทีป ช่างชู อายุ 12 ปี โรงเรียนอ่างทองปัทมโรจน์ อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง เก็บธงชาติที่ล่องหล่นจากถูกลมพัดบนถนนรวิง ขณะนั้นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายถ่ายวิดีโอแล้วนำมาโพสต์ลงเฟซบุ๊ก ทำให้สังคมรับรู้ในวงกว้าง นายกรัฐมนตรี พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา นำมากล่าวสรรเสริญในรายทีวีเดิหน้าประเทศไทย ประจำวันศุกร์ นอกจากนี้ นายกรัฐมนตรีกำหนดค่านิยมไทย 12 ประการ มอบให้เป็นบทท่องอาขยานสำหรับนักเรียนทั่วประเทศ เป็นต้น

1.๘.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

เนื่องจากการวิจัยนี้เป็นแบบวิจัยผสมผสานเชิงเอกสารกับเชิงคุณภาพ ดังนั้น การวิเคราะห์จึงกำหนดวิเคราะห์แบบสถิติพรรณนา (descriptive statics) โดยวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ วิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิและจากเครื่องมือศึกษาแบบสรุปเอกสารและแบบสัมภาษณ์ วัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ วิเคราะห์ข้อมูลจากเครื่องมือแบบสรุปเอกสาร แบบสำรวจ และแบบสัมภาษณ์ วัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ วิเคราะห์ข้อมูลจากเครื่องมือแบบสัมภาษณ์

กลุ่มเฉพาะ โดยการสังเคราะห์จากความคิดของผู้เข้าร่วมสัมมนา กลุ่มเรียงแบบร้อยแก้ว

1.๘.๖ กำหนดผู้ให้ข้อมูล (key formant)

๑) สัมมนาเฉพาะ เรื่อง จิตสำนึกสร้างธรรม วัฒนธรรมสร้างสังคม โดยกำหนดผู้เข้าร่วมเสนา เมื่อ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐ ห้องดอกบัว บริษัทธนาวิ จ. พิษณุโลก จำนวน ๔ ท่าน คือ

- พระครูสุมนต์ธรรมธาดา, ดร. เครือข่ายองค์กรงดเหล้า สสส.
- ผศ.ดร. โชติ บดีรัฐ รอง ผอ. สำนักศิลปะและวัฒนธรรม ถ.วังจันทน์ พิษณุโลก
- ดร.สมเกียรติ ติตชัย อาจารย์คณะมนุษยศาสตร์ มรภ.พิษณุสงคราม
- นายนิพนธ์ ขาวเอี่ยม ผอ. โรงเรียนวัดใหม่ราษฎร์ศรัทธาราม อ.เมือง จ. พิษณุโลก และนิสิต ปริญญาเอก สาขาพุทธบริหารการศึกษา มจร. วิทยาเขตนครสวรรค์

ผู้ดำเนินรายการโดย นายกริช พลเดชวิสัย นายกสมาคมสื่อท้องถิ่น พิษณุโลก

๒) สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน ๘ ท่าน ประกอบด้วย

- พระครูสุมนธรรมถาวร พระนักพัฒนาและสังคมสงเคราะห์ จ.อุตรดิตถ์
- พระครูสุมนต์ธรรมธาดา เครือข่ายองค์กรงดเหล้า สสส.
- นายหัสตินท์ ภาณุอิสริยาภรณ์ นักจิตอาสาและวิทยากรอบรมธรรม จ.พิษณุโลก
- อาจารย์นิพนธ์ ขาวเอี่ยม ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดใหม่ราษฎร์ศรัทธาราม จ.พิษณุโลก
- นายสุเทพ แยมแสง นิติกรสำนักงานพุทธศาสนา จ.พิษณุโลก
- นายประทีป พุ่มสะอาด ผู้คงแก่เรียน อ.เมือง จ.พิษณุโลก
- อาจารย์วินัย เสมา ครูโรงเรียนบ้านท่าสะแก อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก
- พระอาจารย์โอชา สวัสดิ์ ธรรมวิทยากรค่ายธรรม จ.พิษณุโลก

1.๘.๗ แผนการวิจัยศึกษาวิจัย

วัตถุประสงค์	ประเด็นที่ศึกษา	วิธีการศึกษา	เครื่องมือที่ใช้	ผลที่ได้รับ
๑. เพื่อศึกษาคุณค่าขององค์ความรู้ ด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีต่อการสร้างจิตสำนึก	๑. ประเภทศิลปวัฒนธรรม ๒. คุณค่าของศิลปวัฒนธรรม ๓. จิตสำนึกที่เกิดขึ้น	๑. ศึกษาจากพระไตรปิฎก ๒. ตำรา/บทความงานวิจัย ๓. สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ	๑. แบบสรุปเอกสาร ๒. แบบสัมภาษณ์	๑. ประเภท/ประวัติ/พัฒนาการศิลปวัฒนธรรม รวมถึงประเพณี ๒. คุณค่าทาง

	๔.สำรวจประเภท วัฒนธรรมที่มีอยู่ ในจังหวัด พิษณุโลก			พุทธศึกษา จริย ศึกษา หัตถศึกษา ๓.จิตสำนึกที่ เกิดขึ้น
๒. เพื่อศึกษา วิเคราะห์ กระบวนการสร้าง จิตสำนึกด้าน ศิลปวัฒนธรรม เชิงพุทธของวัด และชุมชน จ. พิษณุโลก	๑. แหล่งสร้าง จิตสำนึก ๖ ด้าน ๒. กระบวนการ สร้างจิตสำนึก ๕ กระบวนการ ๓. สอบถาม คุณค่าที่ได้รับ ๔. สอบถาม ประเภทจิตสำนึก ที่เกิดขึ้น	๑. ศึกษาจาก รายงานบทความ วิจัย ๒. สำรวจ ภาคสนาม ๓. สอบถามคน ทั่วไป	๑. แบบสรุป เอกสาร ๒. แบบสำรวจ ๓. แบบสอบถาม	๑. แหล่งและ กระบวนการสร้าง จิตสำนึกจากศึก ศิลปวัฒนธรรม รวมถึงประเพณีที่ มีใน พิษณุโลก ๒. จิตสำนึกที่ เกิดขึ้นมัน มั่งคั่ง ยั่งยืน
๓. เพื่อสังเคราะห์ กระบวนการสร้าง จิตสำนึกจาก ศิลปวัฒนธรรม เชิงพุทธเพื่อการ พัฒนาสังคมไทย	๑. สังเคราะห์การ สร้างจิตจาก ศิลปวัฒนธรรม ๒. สังเคราะห์การ สร้างจิตจากศาสนา ๓. สังเคราะห์สร้าง จิตในวัฒนธรรม องค์กร ๔. สังเคราะห์การ สร้างจิตสำนึกวง กว้างระดับโลก	สนทนากลุ่ม เฉพาะ (focus group) เพื่อร่วมกัน วิเคราะห์การใช้ จิตสำนึกที่เกิดมา ใช้ประโยชน์ต่อ การพัฒนา ประเทศ	สังเคราะห์/สรุป	เสนอกระบวนการ สร้างจิตสำนึกจาก ศิลปวัฒนธรรม เชิงพุทธเพื่อการ พัฒนาสังคมไทย

ตาราง ๑.๒ แผนวิธีศึกษาวิจัย

1.9 ประโยชน์ที่จะได้รับการวิจัย

1.9.1 ได้องค์ความรู้จิตสำนึกแห่งความเป็นพลเมืองตามแนวพระพุทธศาสนา

1.9.2 ได้แหล่งการสร้างจิตสำนึกและกระบวนการสร้างจิตสำนึกตามจากศิลปวัฒนธรรม

เชิงพุทธ

1.9.3 ได้ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและประเพณีไทยที่มีผลต่อการสร้างจิตสำนึกในสังคมไทย

1.9.4 ได้หลักคำสอนและแนวปฏิบัติเพื่อส่งเสริมการสร้างจิตสำนึกในศิลปวัฒนธรรม

1.9.5 ได้แนวทางการบูรณาการหลักคำสอนและแนวปฏิบัติเพื่อส่งเสริมจิตสำนึกในมิติพระพุทธศาสนา

1.9.6 ได้ข้อมูลเพื่อการศึกษาองค์กร คณะสงฆ์ หอสมุดสารสนเทศในวัด/ชุมชนรวมถึงหอสมุดสาธารณะ

1.9.๗ ได้รายงานการวิจัยพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนและพัฒนาสังคมไทยตามแผนการวิจัยของนโยบายชาติ

บทที่ 2

คุณค่าขององค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีต่อการสร้างจิตสำนึกของคน

ในบทนี้ เป็นการศึกษาค้นคว้าเพื่อตอบโจทย์วิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เกี่ยวกับคุณค่าขององค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมที่สื่อธรรมประเภท อาคาร สถานที่ ประติมากรรม จิตรกรรม เทศกาล ประเพณี รวมประเภทจิตสำนึก สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 มุ่งเน้นจัดการศึกษา เพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ คุณธรรม จริยธรรมและวัฒนธรรมดังมีรายด้านต่อไปนี้

- ๒.๑ องค์ความรู้ในศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธที่มีอยู่ในวัดและชุมชน จังหวัดพิษณุโลก
- 2.๒ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านสถาปัตยกรรมประเภทอาคาร/สถานที่
- 2.3 คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านประติมากรรม
- 2.4 คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านจิตรกรรม
- 2.5 คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านเทศกาลสงกรานต์
- 2.6 คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านลอยกระทง
- 2.7 คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านเทศมหาชาติ
- 2.8 คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านประเพณีแต่งงาน
- 2.9 คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านประเพณีบวช
- 2.10 คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านประเพณีงานศพ
- ๒.๑๑ จิตสำนึกในศิลปวัฒนธรรม
- ๒.๑๒ สำนวศิลปวัฒนธรรมที่มีอยู่ในวัดและชุมชน จังหวัดพิษณุโลก
- ๒.๒๓ สรุปท้ายบท

๒.๑ องค์ความรู้ในศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธที่มีอยู่ในวัดและชุมชน จังหวัดพิษณุโลก

- ๒.๑.๑ องค์ความรู้ในสถาปัตยกรรม
- ๒.๑.๒ องค์ความรู้ในประติมากรรม

ปัจจุบัน วัดนี้เป็นหนึ่งในวัดที่ท่องเที่ยวไหว้พระ ๙ วัด ของการท่องเที่ยวโดยธรรมชาติ วัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก อยู่ในวัดที่เก่าแก่โบราณ มีประวัติคู่กันมากับเมืองพิษณุโลก ซึ่งนักประวัติศาสตร์และโบราณคดี สนใจมาก พวกเขามาเยี่ยมชมมิได้ขาดแม้ชาวต่างประเทศ ก็มาเยือนทุกครั้ง ที่มาจังหวัด

พิษณุโลก ที่สำคัญ คือ เป็นวัดที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ บุรพกษัตริย์ไทยทรงสร้าง/บูรณปฏิสังขรณ์ เพื่อทรงใช้เป็นสถานที่ทรงผนวชอยู่ถึง ๖ เดือน ๑๕ วัน พร้อมข้าราชการบริพารและพสกนิกรบวชโดยเสด็จถึง ๒,๓๔๘ รูป มีศิลาจารึก, เนินพระตำหนัก, สระใหญ่ และถนนอิฐลงสู่แม่น้ำน่าน เป็นหลักฐานยืนยัน

ภาพ ๒.๒ พระปรางค์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก

พระปรางค์องค์นี้ ตั้งอยู่ด้านหลังพระวิหารพระพุทธชินราช ลักษณะทรงงานนิยม สูงประมาณ ๓๖ เมตร ย่อมุมไม้สิบสอง ฐานหน้ากระดาน ฐานบัวและฐานบัวลูกฟักซ้อนกัน ๓ ชุด เรือนธาตุทรงระฆังคว่ำ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุในส่วนพระทันตธาตุ มีบันไดพญานาคแผ่พังพาน ๒ ด้าน ขึ้นไปถึงเรือนธาตุ ๒๕ ขั้น สร้างขึ้นสมัยพ่อขุนศรีนาวนำถมปฐมกษัตริย์ไทยที่ปกครองเมืองเชลียงและเมืองศรีสขนาลัย ดังภาพนี้

ภาพ ๒.๓ เจดีย์ยอดดวน วัดเจดีย์ยอดดวน ต.วังทอง อ.วังทอง จ.พิษณุโลก

วัดเจดีย์ยอดดวนนี้ เป็นเจดีย์ศักดิ์สิทธิ์บนยอดเขาสมอแครง เป็นจุดที่สูงที่สุดบนเขาสมอแครง ยอดพระเจดีย์หัก จึงเรียกว่า วัดเจดีย์ยอดดวน ลักษณะแบบประหลาดว่า ฐานเจดีย์มีลักษณะเหมือนพระเจดีย์ที่สุโขทัย จึงสันนิษฐานว่าพระเจดีย์นั้นน่าจะสร้างในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระยาลิไท) มีอายุราว 700 ปี พงศาวดารเหนือบันทึกไว้ว่า พระยาจิตรไวย แห่งเจ้าเมืองน่านสร้างเจดีย์องค์นี้เพื่อบรรจุพระธาตุของพระอรหันต์เถระเจ้า คือ พระอุบาลีเถระและพระศิริमानนท์เถระ ซึ่งเป็นพระสงฆ์ 2 รูปที่ได้รับนิมนต์เป็นประธานฝ่ายสงฆ์สร้างพระพุทธรูปชินราช ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร มีการซ่อมแซมและบูรณะมาหลายครั้งแล้ว ลักษณะเจดีย์เป็นทรงลังกา มีฐานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ 3 ชั้น หลังจากนั้นจะเป็นฐานย่อแปดเหลี่ยมแล้วขึ้นเป็นองค์ระฆัง ลักษณะเด่นของที่นี่คือบริเวณยอดเจดีย์องค์ระฆังจะมีเพียงแค่ครึ่งซีกเท่านั้น ปัจจุบันเป็นที่ท่องเที่ยววนดอย มีป้ายบอกว่าดอยสุเทพแห่งที่ ๒ เพราะอยู่บนนั้นสามารถมองเห็นอำเภอรอบนอก คือ อำเภอวัดโบสถ์ พร้อมเขื่อนแควน้อย อำเภอวังทอง อำเภอเขาทราย พิจิตร และอำเภอเกรียงไกรลาส สุโขทัย

ภาพ ๓.๔ พระเจดีย์ยอดทอง วัดเจดีย์ยอดทอง ต.ในเมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก

พระเจดีย์ยอดทองนี้ อยู่นอกกำแพงเมือง อยู่ทางทิศตะวันออกของพระวิหารพระพุทธชินราช องค์เจดีย์ทรงดอกบัวตูม ศิลปะสุโขทัย ฐานกว้างประมาณ ๙ เมตร สูง ๒๑ เมตร เฉพาะที่ยอดทรงดอกบัวตูมนั้น เห็นรอยกะเทาะของปูน และเห็นการเสริมยอดโดยพอกปูนเพิ่มที่ยอดแหลมของดอกบัว (สันนิษฐานว่า พอกปูนแทนทอง) มีอายุกาล ๗๐๐ กว่าปี

ภาพ ๒.๕ หอไตร ๑๒ ต้น วัดราชบูรณะ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก

หอไตรเสากลมนี้ อาคารขนาดกว้าง 6 เมตร ยาว 6 เมตร สูง 11 เมตร เสาปูนกลมเรียง 4 แถว แถวละ 4 ต้น สูงต้นละ 4 เมตร มีบัวหัวเสากลับ 2 ชั้น ชั้นล่างเป็นหอรระฆัง ชั้นบนเป็นหอไตร หลังคาทรงไทย มียอดเรียวแหลมคล้ายยอดของพระเจดีย์ที่มียอดเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองยอดแหลม มีข้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ทุกมุมทั้ง 8 มุม สวยงาม สำหรับเก็บรักษาพระคัมภีร์ต่างๆ ตัวอาคารหอไตรทำด้วยไม้สักแบบฝาประกบมีประตูทางเข้า 1 ประตู ทางด้านทิศใต้มีระเบียงกว้าง 1 เมตร เดินได้โดยรอบ มีหน้าบรรณ 4 ทิศ เป็นปูนปั้น มีทิวเหนือและทิศใต้ มีลายปูนปั้นรูปพระยาครุฑจับพระยานาค รอบหอรระฆังมีกำแพงแก้วล้อมรอบยาว 10 เมตร มีซุ้มประตูกำแพงแก้วด้านทิศใต้ หอไตรนี้ถูกสร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน แต่หากพิจารณาตามรูปแบบสถาปัตยกรรมแล้วน่าจะสันนิษฐานได้ว่า สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย

ภาพ ๒.๖ หอไตรเสาเดียว วัดบ้านโคกผักหวาน ต.ชาติตระการ อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก

หอไตรเสาเดียว (เสาเอก) นี้มีนัยว่าทางสุนิพพานเป็นเอกมรรค คือมรรค ๘ มี ๒ ชั้น เป็นอาคารไม้ ๓ ชั้น มีอายุประมาณ ๑๒๐ ปี ชาวชุมชนอนุรักษ์ไว้อย่างดี ซึ่งต่างจากกุฏิ วิหารอื่น ๆ ที่พังไปหมดแล้ว ปัจจุบันเป็นวัดร้าง ชาวชุมชนได้สร้างวัดแห่งใหม่ขึ้นทดแทนอยู่เชิงเขา ห่างจาก

หมู่บ้าน ๕ กิโลเมตร

ภาพ ๒.๗ ศาลาเสา ๑๐๐ วัดหน้าพระธาตุ ต.นครไทย อ.นครไทย จ.พิษณุโลก

ศาลาเสา ๑๐๐ ต้นนี้ ทรง ๔ เหลี่ยม ๒ ชั้น ลักษณะไทยประยุกต์ ใช้เป็นศาลา อเนกประสงค์ แทนศาลาหลังเก่า จุคนได้ ๕๐๐ คน สร้างโดยหลวงพ่อกำ เจ้าอาวาสวัดหน้าพระธาตุ (วัดเหนือ) อดีตเจ้าคณะอำเภอนครไทย มีอายุกาลประมาณ ๔๐ ปี รอบวัด ๆ เป็นพื้นที่ภูเขาภูหิน ล่องกล้า ภูเขาช้างลั้ว ภูเขาชูธง ภูเขาถ้ำสามหมื่น ชุมชนจัดประเพณีฮีตสิบสอง และมีกิจกรรมสำคัญ คือบวชพระหมู่ประจำปีทุกปี

๒.๑.๒) ศิลปวัฒนธรรมประเภทประติมากรรม

ภาพ ๒.๘ พระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก

พระพุทธชินราชนี้ ปางมารวิชัย หล่อด้วยสำริด ลงรักปิดทอง ศิลปะสมัยสุโขทัย หน้าตักกว้าง ๕ ศอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว สูง ๗ เมตร สร้างโดยพระสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ราชวงศ์พระร่วง โดยช่าง ๕ คือ บาอินทร์ บำพราหมณ์ บาพิษณุ บาราชสีห์ บาราชกุล ที่พิเศษในการหล่อคือ พระอินทราธิราชแปลงกายโดยนุ่งขาว เป็นช่างร่วมหล่อ ในครั้งที่ ๓ ทองแผ่นเต็มองค์ดี สมบูรณ์สวยงาม

ภาพ ๒.๙ พระพุทธชินสีห์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ต.เมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก

พระพุทธชินสีห์ข้างบนนี้ หน้าตัก ๕ ศอกคืบ ๔ นิ้ว สร้างโดย สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท (ที่ ๑) สร้างพร้อมกับพระพุทธชินราช ประดิษฐานอยู่พระวิหารด้านขวา เยื้องไปทางด้านหลังของพระวิหารพระพุทธชินราช ณ ปัจจุบันเป็นองค์จำลอง ส่วนองค์เดิม รัชกาลที่ ๕ นำมาประดิษฐานไว้ในพระนคร วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

ภาพ ๒.๑๐ พระศรีศาสดา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ต.เมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก

พระศรีศาสดา หน้าตัก ๔ ศอกคืบ ๖ นิ้ว สร้างโดยสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท (ที่ ๑) สร้างพร้อมกับพระพุทธชินราช ประดิษฐานอยู่พระวิหารด้านซ้าย เยื้องไปทางด้านหลังของพระวิหารพระพุทธชินราช ปัจจุบันเป็นองค์จำลอง ส่วนองค์เดิม รัชกาลที่ ๕ นำมาประดิษฐานวัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร

ภาพ ๒.๑๑ รอยพุทธบาท เขาสมอแครง ต.วังทอง อ.วังทอง จ.พิษณุโลก

รอยพุทธบาทนี้ บนยอดเขาสมอแครง สร้างด้วยหินทรายแกะสลัก สันนิษฐานว่า สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แห่งกรุงศรีอยุธยา มีอายุมากกว่า 528 ปี ประดิษฐานอยู่สุดบันไดนาค พุทธบาทนี้ประดิษฐานอยู่บนยอดดอย เป็นรอยนิมิตโดยพระองค์ประสงค์ให้คนที่ประสงค์ให้เห็น เมื่อคนนั้นเห็นแล้วก็เกิดศรัทธา มีประสาททอดที่จะสร้างเป็นรอยพุทธบาทประดิษฐานไว้ไม่ได้ ซึ่งลักษณะเดียวกับที่พระพุทธเจ้าประทับรอยบาทไว้ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทา (นิมมทา) ประเทศอินเดีย ประชาชนพากันเข้าสักการะมิขาดสาย แต่เมื่อถึงฤดูฝน เพ็ญเดือนสิบสอง น้ำหลากล้นท่วมฝั่งแม่น้ำนัมมทา ประชาชนเข้าสักการะไม่ได้ จึงพากันเข้าสักการะด้วยดอกไม้ธูปเทียนไม้ไผ่ จึงนำไปไม้

เย็บเป็นกระทงแล้วปักดอกไม้ ฐานเขียนลงไป ลอยไปกับแม่น้ำโดยวัดเข้าไปใกล้ ๆ รอยพุทธบาทนั้น จึงเป็นที่มาของเทศกาลลอยกระทง

๒.๑.๓ ศิลปวัฒนธรรมประเภทจิตรกรรม

ภาพ ๒.๑๒ จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถหลวงพ้อโต วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ต. ในเมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถแห่งนี้ เป็นจิตรกรรมในพระอุโบสถ องค์พระประธานนามว่า หลวงพ้อโต เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยขนาดใหญ่ หน้าตักกว้าง ๘ ศอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว ศิลปะสุโขทัย มีลักษณะพระพักตร์งดงาม มีพระอุณาโลมคล้ายพระพุทธรูปชินราชเรียกกันว่า "หลวงพ้อโต" สมเด็จพระนเรศวรได้สร้างขึ้นหลังจากที่พระองค์ได้ทรงรับชัยชนะสงครามยุทธหัตถีแล้ว โดยได้จำลองพระพักตร์หลวงพ้อโตให้มีลักษณะคล้ายกับพระกริ่งจีน ที่พระองค์ทรงได้รับการถวายจากสมเด็จพระพนรัตน์ วัดป่าแก้ว ซึ่ง พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระกริ่งองค์นี้มาก ทรงได้นำติดพระองค์ไปด้วยทุกครั้ง ที่ออกศึก จึงทรงให้ช่างปั้น พระพักตร์หลวงพ้อโตให้อุ่มเอิบอím พระโขนงเชิดขึ้นบนเป็นต้น ผิดจากพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยและอยุธยา ทรงสร้างขึ้นหลังจากสร้างพระอุโบสถเสร็จแล้วหรือพร้อมบูรณะพระอุโบสถยังไม่แน่ชัด เพราะเป็นพระพุทธรูปใหญ่กว่าประตูพระอุโบสถหลายเท่า ว่ากันว่าเป็นต้นแบบของพระกริ่งนเรศวร

ภาพ ๒.๑๓ จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ วัดราชบูรณะ ต.เมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก

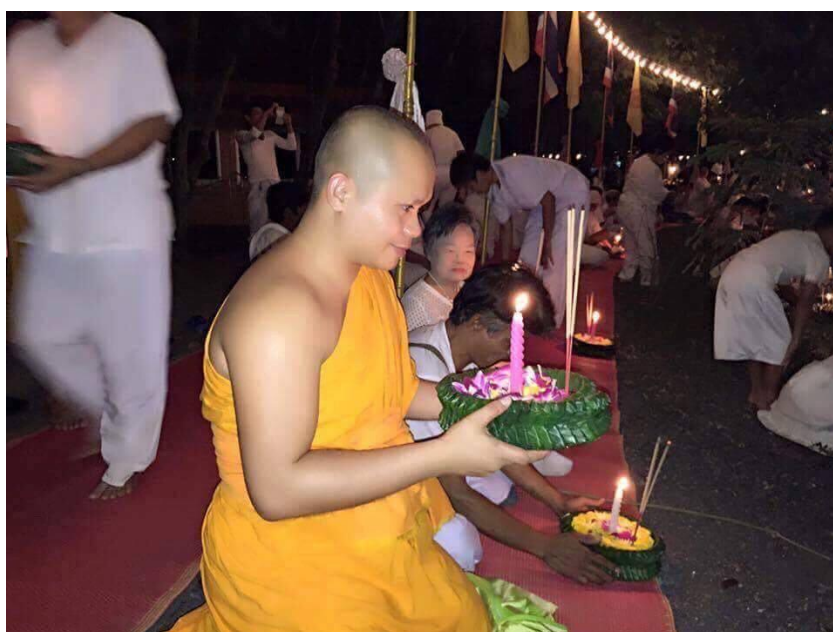
จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถนี้ เป็นจิตรกรรมตอนเจ้าชายสิทธัตถะทรงม้ากัณฐกะออกผนวช วัดราชบูรณะ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่านฝั่งตะวันออก ทางใต้ของวัดพระศรีมหาธาตุ พระอุโบสถมีลักษณะพิเศษคือ ที่ชายคาตกแต่งด้วยนาค ๓ เศียร มีลักษณะอ่อนช้อยงดงาม จากพระประธานซึ่งเป็นศิลปะสมัยสุโขทัย ทำให้สันนิษฐานได้ว่าวัดนี้น่าจะสร้างในสมัยสุโขทัย และได้รับการบูรณะครั้งแรกในสมัยพระยาสิทธิ จิงกลายเป็นที่มาของชื่อวัดในปัจจุบัน ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในโบสถ์ เป็นรูปรามเกียรติ์วาดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ สันนิษฐานว่าเป็นฝีมือช่างพื้นบ้าน วัดราชบูรณะตั้งอยู่เชิงสะพานนเรศวร ตรงข้ามกับวัดนางพญา

๒.๑.๔ ศิลปวัฒนธรรมประเพณีเทศกาล/ประเพณี

ภาพ ๒.๑๔ เทศกาลสงกรานต์ วัดปรักแรด ต. บางระกำ อ.บางระกำ จ.พิษณุโลก

ภาพเทศกาลสงกรานต์ข้างต้น วัดปรักแรก ตอนทรงน้ำพระสงฆ์ วัดนี้ในความอุปถัมภ์ของพระมงคลสุธี หรือ หลวงพ่อแขก ปภาโส เจ้าอาวาสวัดสุนทรประดิษฐ์ ท่านเป็นพระเกจิอาจารย์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบด้วยความเคร่งครัด ยึดมั่นในพระธรรมคำสั่งสอน แล้วนำมาประพาดปฏิบัติด้วยชีวิตและจิตใญ่ยากที่บุคคลทั่วไปจะเสมอเหมือน และท่านก็ยังเป็นศูนย์รวมทั้งจิตใจของศรัทธาสาธุชนที่นับถือท่าน ใครเดือดร้อนไม่ว่าจะเป็นเรื่องใด เมื่อไปพึ่งพาขอความช่วยเหลือ ท่านปฏิบัติพิเศษอย่างหนึ่งในฐานะเกจิอาจารย์ คือสามารถอมเทียนน้ำมันที่จุดไฟ ๔-๖ เล่มโดยไฟไม่ลวกปาก

ภาพบน-ล่าง ๒.๑๕ เทศกาลลอยกระทง วัดอรุณฤๅก ต.เมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก

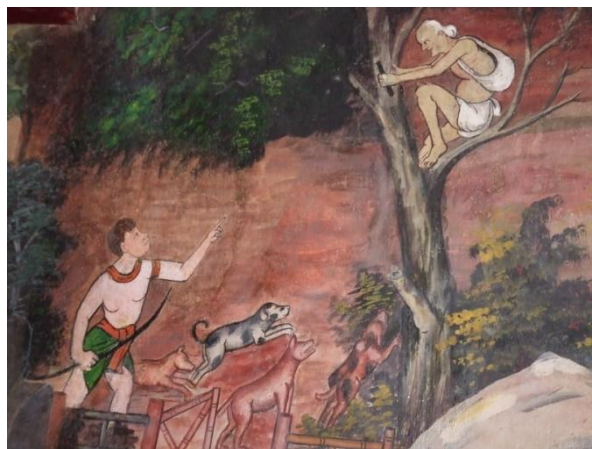
ภาพงานเทศกาลลอยกระทงข้างต้นนี้ วัดอรุณฤๅก จัดเป็นงานประจำปี เพราะเป็นวัดที่อยู่ใกล้ชุมชนและวัดมีสภาพแวดล้อมเหมาะ มีคูคลอง ต้นไม้ ลานสนามหญ้า สะดวกสบายต่อการจัดรถ

และทางเข้า-ออก อยู่ห่างจากสวนริมถนนของเทศบาลนครพิษณุโลกพอสมควร และการจัดงานลอยกระทงของวัดนี้เรียบง่าย ไม่มุ่งหวังการขาย และวัดนี้ เจ้าอาวาสเป็นพระราชอาคันตุกะ เป็นเกจิอาจารย์ชื่อดัง เป็นที่เคารพนับถือของชาวชุมชน มีญาติโยมศรัทธาเลื่อมใส สามารถสร้างพระอุโบสถหลังขนาดใหญ่ได้สำเร็จก่อนที่คาดไว้ ๑๐ ปี

ภาพ ๒.๑๖ เทศน์มหาชาติ วัดจุฬามณี ต.ท่าทอง อ.เมือง จ.พิษณุโลก

เทศน์มหาชาติ เป็นการกล่าวเล่าขานถึงชาดกการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์พุทธเจ้า โดยทรงบำเพ็ญทานครบ ๓ ระดับ ๆ ละ ๑๐ ทศน์ เป็นบารมี ๓๐ ทศน์ ระดับบารมีธรรมดา เป็นการบริจาคทานด้วยวัตถุสิ่งของ เช่น ช้างมงคลให้แก่ชาวกาลิงคราช ระดับอุปบารมี ขึ้นสูงยิ่งขึ้น เช่น บริจาคภรรยา บุตร และระดับปรมัตถบารมี ขึ้นสูงสุด เช่น อุทิศชีวิตของตนโดยมิหวั่นเกรงต่อความลำบาก ความตาย เมื่อศึกษาตามมหาชาติทั้ง ๑๓ กัณฑ์แล้วจะเห็นว่า แต่ละกัณฑ์นั้น มีชื่อกัณฑ์ตามลักษณะที่ทำหรือพื้นที่หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น เมื่อชุกกพากัณฑ์ ชาลีสัญญาจรในป่าขนาดเล็ก ก็ชื่อว่า กัณฑ์จุลพน เข้าป่าขนาดใหญ่ เรียกชื่อกัณฑ์ว่า มหาพน เมื่อสัญญาจรผ่านหมู่บ้านแห่งหนึ่ง มีหมาดุเห่าและขับไล่ หมายถึงกัณฑ์ จึงต้องวิ่งขึ้นต้นไม้ ดังภาพข้างนี้

ภาพ ๒.๑๗ จิตรกรรมฝาผนังมหาชาติชาดก วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อ.เมือง จ.พิษณุโลก

โดยสรุป คือ ศิลปวัฒนธรรม ๓ ประเภท คือ ประเภทสถาปัตยกรรม ได้แก่ อาคารสถานที่ที่เป็นศาสนสถานทางพระพุทธศาสนา ประเภทประติมากรรม ได้แก่ พระพุทธรูป สิ่งประดิษฐ์ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา จิตรกรรม ได้แก่ ภาพวาด ภาพสีที่จารึกบนฝาผนังพระอุโบสถ พระวิหาร และเทศกาลประเพณี ได้แก่ เทศกาลสงกรานต์ ลอยกระทง เทศน์มหาชาติ ซึ่งจังหวัดพิษณุโลกมีอยู่อย่างสมบูรณ์

2.๒ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านสถาปัตยกรรมประเภทอาคาร/สถานที่

อาคารต่าง ๆ ของวัดเป็นอาคารเชิงพุทธ จะมีสถาปัตยกรรมที่สื่อถึงธรรมและแสดงเอกลักษณ์ของไทย ๆ ในฐานะเมืองพระพุทธศาสนา มีพระอุโบสถ วิหาร เจดีย์ และสตูป เมรุ แม้แต่สัตว์ต่าง ๆ ที่ประกอบกับอาคาร เช่นสิงโตที่อยู่ด้านหน้าพระวิหาร ก็สื่อถึงธรรม มีคุณค่าทางพุทธ

ศึกษา คุณค่าทางจริยธรรม และคุณค่าทางหัตถกรรม ดังนี้

ภาพ ๒.๑๘ วิหาร / พระวิหาร วัดพระวิหารพระพุทธชินราช อ.เมือง จ.พิษณุโลก

พระวิหารพระพุทธชินราชสร้างพร้อมกับพระพุทธชินราช เมื่อ พ.ศ.1900 เป็นพระวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันตกเป็นการหันหน้าไปทางแม่น้ำคือแม่น้ำน่านซึ่งพระวิหารตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกเป็นพระวิหารชั้นเดียว ล้อมรอบด้วยพระวิหารคดซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ จำนวน 326 องค์ ด้านหลังของพระวิหารเป็นที่ตั้งพระวิหารอัฐฐานหรือพระวิหาร 9 ห้อง ตั้งอยู่ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลกวัดแห่งนี้สร้างขึ้นในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทที่ 1 (พญาลิไท) เป็นพระอารามหลวงตั้งแต่รัชกาลที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2458 มีพื้นที่วัด 36 ไร่ 2 งาน 54 ตารางวา ในปัจจุบันเป็นพระอารามหลวงชั้นเอกชนิดวรมหาวิหาร

พระวิหาร เป็นศิลปะทรงโรง ประดิษฐานองค์พระประธานได้แก่องค์พระพุทธชินราช ซึ่งเป็นพระพุทธรูปองค์สำคัญสร้างคู่กับพระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา กำหนดให้พระวิหารนี้เป็นที่ประดิษฐานองค์พระประธานในวัดนี้ ตั้งเป็นเอกเทศจากพระอุโบสถ คำว่า วิหาร แต่เดิมใช้ในความหมายว่า วัด เช่นเดียวกับคำว่า อาราม อาวาส เช่น เวฬุวันวิหาร เขตวันมหาวิหาร คำว่า วิหารยังกำหนดใช้เป็นคำลงท้ายสร้อยนามพระอารามหลวงต่างๆ เพื่อแสดงให้รู้ว่าวัดที่มีสร้อยนามอย่างนี้เป็นพระอารามหลวงสำคัญ

พระวิหาร เป็นที่ประดิษฐานองค์พระประธานที่สำคัญของวัด กล่าวคือเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธชินราชในฐานะเป็นองค์หลักของวัด เป็นจุดเริ่มต้นของวัด ซึ่งกรณีนี้ หมายถึง “โอวาทปาติโมกข์”⁴⁸ แปลว่าหลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา เป็นโอวาทที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พระสาวกตลอดพระชนมายุพุทธกาล โอวาทปาติโมกข์นี้พระองค์แสดงในวันเพ็ญเดือนมาฆะ (เดือน 3) หลังจากตรัสรู้แล้ว 9 เดือน มีเนื้อหา 3 ตอน ซึ่งครอบคลุมหลักศีล สมาธิ ปัญญา คือ

ตอนที่ 1 ทรงกล่าวถึงคุณลักษณะอันเป็นอุดมการณ์อันสูงสุดของบรรพชิตในพระพุทธศาสนานี้ มีลักษณะที่แตกต่างจากศาสนาอื่น ได้แก่

ภาษาบาลี	คำแปล
ขณฺติ ปรมํ ตโป ตีติกขา	- ขันติคือความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง
นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา	- พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวนิพพานเป็นบรมธรรม (เป้าหมาย)
น หิปพชฺชิตो ปรุพฺผาติ	- ผู้ทำร้ายคนอื่น ไม่ถือว่าเป็นบรรพชิต
สมณโหติ ปรี วิเทฺยนฺโต	- ผู้เบียดเบียนคนอื่น ไม่ถือว่าเป็นสมณะ

⁴⁸ที.ม. (ไทย) 10/90/50.

ตอนที่ 2 ทรงกล่าวถึง หลักการเชิงปฏิบัติ อันเป็นหัวใจสำคัญเพื่อเข้าถึงจุดหมายของ พระพุทธศาสนาแก่พุทธบริษัททั้งปวงโดยย่อ หลักการ 3 นี้กล่าวกันว่าเป็นเป็นการสรุปรวบยอด หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอันเป็นแนวทางที่พุทธบริษัทพึงปฏิบัติ ได้แก่

ภาษาบาลี	คำแปล
สพพปาปสฺส อกรณิ	- การไม่ทำความชั่วทั้งปวง (เน้นกาย วาจา)
กุสลสฺสุปสมฺปทา	- การบำเพ็ญแต่ความดี (เน้น กาย วาจา)
สจิตฺตปริโยทปนํ	- การทำจิตของตนให้ผ่องใส (เน้น ใจ)
เอตํ พุทธานสาสนํ	- นี่คือการสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ตอนที่ 3 ทรงกล่าวถึงหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา ถือเป็น กลยุทธ์สำหรับพระภิกษุที่ออกเผยแผ่พระพุทธศาสนาจุดหมายให้ใช้วิธีการเหมือนกันเพื่อจะได้เป็นไปในแนวทางเดียวกันและถูกต้องเป็นธรรมได้แก่

ภาษาบาลี	คำแปล
อนุปวาโท อนุปมาโต	- ผู้ไม่กล่าวร้าย การไม่ทำร้าย
ปาติโมกฺเข จ สํวโร	- ผู้สำรวมในปาติโมกข์ (พระวินัยสงฆ์)
มตฺตณฺณตา จ ภตฺตสฺมี	- ผู้รู้จักประมาณในอาหาร
ปนตฺยจ สยนาสนํ	- ผู้นั่งนอนอันสงัด
อธิจิตฺเต จ อาโยโค	- ผู้มีความเพียรในอธิจิต
เอตํ พุทธานสาสนํ	- นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

โอวาทดังกล่าวข้างต้นนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือจาริกบุญ จาริกธรรมเป็นการประมวลโอวาทปาติโมกข์นี้ไว้ 3 ตอน ว่า

ตอนที่ 1 แสดงลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนา ที่เป็นจุดแสดงออกหรือจุดปรากฏ ทางด้านข้อประพฤติปฏิบัติ จุดหมาย รวมทั้งลักษณะของพระสงฆ์หรือบรรพชิต

ตอนที่ 2 กล่าวถึงหลักคำสอนที่เป็นบทสรุปของภาคปฏิบัติโดยตรงที่เรียกกันว่า หัวใจพระพุทธศาสนา

ตอนที่ 3 แสดงข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของพระภิกษุผู้ทำหน้าที่ในการเผยแผ่ธรรม สอนประชาชนชนต่อ⁴⁹

คุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

พระวิหาร ว่าโดยคุณค่าทางพุทธศึกษาแล้ว ทำให้ทราบว่า เป็นอาคารที่ประดิษฐานองค์พระประธานสำคัญในอารามนั้น เช่น พระวิหารพระพุทธรูปชินราช ภายนอกและภายในนั้นจารึกพุทธประวัติ ชาดก ตำนานเทพ พรหม ยมยักษ์ทั้งหลาย ตรงประตูบานใหญ่นั้น กระจุมประตุมิเอกลา ภายนอกนั้นมีเวชยันตปราสาท ที่สถิตของพระอินทร์ ทำหน้าที่หล่อพระพุทธรูปชินราชแต่ต้นและอารักขาตลอดเวลา ข้างซ้ายและขวาองค์พระพุทธรูปชินราชมีเทพกับมาร เทพชื่อท้าวสุวรรณ มารคืออาฬวกยักษ์ ทำหน้าที่อารักขา ว่าโดยคุณค่าทางจริยศึกษา คือการแสดงถึงความเคารพต่อสถานที่สำคัญ มีการไม่สวมรองเท้าเข้าไป ไม่กั้นร่ม ไม่ใส่เสื้อผ้าสั้น หรือไม่นั่งเสมอองค์เคารพในพระวิหารนั้น ว่าโดยคุณค่าทางหัตถศึกษา คือการสร้างอาคารที่อิงธรรมโดยวิหารคดที่ล้อมรอบหมายถึงสาวกบริวาร ๕๐๐ รูปนั่นเอง

ภาพ

ภาพ ๒.๑๙ พระวิหารคด วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.พิษณุโลก

วิหารคด เป็นส่วนประกอบสำคัญของวิหารหลัก คือพระวิหารพระพุทธรูปชินราช มีพระวิหารที่ล้อมรอบเป็นข้อศอก ตรงมุมเป็นรูปทรงภาษาอังกฤษอักษรตัวยู (U) โดยพระวิหารพระพุทธรูปชินราชที่หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตกซึ่งมีแม่น้ำน่านไหลผ่านเมืองพิษณุโลกไปรวมกับแม่น้ำอีก 3 สาย คือ แม่น้ำปิง แม่น้ำยม และแม่น้ำวัง นับสำคัญคำว่า วิหารคดนี้จะตีความในรูปทรงของอาคารที่ล้อมรอบพระวิหารหลัก รวมถึงพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ภายในวิหารนี้จำนวน 326 องค์ ซึ่ง

⁴⁹พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *จาริกบุญ จาริกธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พุทธธรรม, 3539), หน้า 81-2.

พระพุทธรูปที่บรรจุภายในวิหารคดนี้ เป็นพุทธรูปปูนปั้นองค์ขนาดเกือบเท่า ๆ กัน ส่วนใหญ่เป็นปางสมาธิหรือปางมารวิชัย ดังนั้น นัยสำคัญ 2 ประการ หลัก คือ รูปทรงของวิหารคด และพระพุทธรูปที่ประดิษฐานภายใน

พระวิหารคด มีนัยที่สื่อถึงธรรม คือ พระวิหารคดรูปทรงภาษาอังกฤษอักษรยู (U) พระวิหารบริวาร ถ้าว่าตามพระปรารภจะมีเจดีย์บริวาร 4 องค์บ้างตั้งอยู่ล้อมรอบส่วนกลางขององค์พระเจดีย์นั้น หมายถึงอนุทวีปรายล้อมทวีปใหญ่คือองค์ปรารภในฐานะถือเป็นศูนย์กลางจักรวาล ได้แก่เขาพระสุเมรุ นั่นเอง ในส่วนที่พระวิหารคดที่ล้อมรอบองค์พระปรารภ หมายถึงกำแพงแก้ว ปราการคุ้มครององค์พระปรารภนั่นเอง

ส่วนพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในวิหารคดนี้จำนวนมาก ๆ นั้น แสดงให้เห็นถึงสาวกบริวารของพระพุทธเจ้า เพราะในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้านั้น ทำให้มองถึงบริวารสมบัติเป็นสาวกที่ติดตามฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ดังนั้น ไม่ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จไปที่ใด พระองค์จะเสด็จไปพร้อมกับพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ 500 รูป (สะหะ ปัญจะสะเตหิ ภิกขุหิ) ซึ่งพระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ นอกจากเป็นสาวกบริวารแล้วยังเป็นพยานบุคคลได้เป็นอย่างดี

ภายหลังพุทธปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์สาวกก็มีรูปแบบที่ต้องทำศาสนกิจด้วยสงฆ์หมู่ใหญ่ที่สำคัญอยู่หลายครั้ง ที่เด่นชัดคือ การทำสังคายนา ซึ่งพระพุทธรูปในวิหารคดนี้ หมายถึงการจำลองพิธีทำสังคายนาคำสอนพระพุทธศาสนา จากสังคายนาครั้งหลัก ๆ สำคัญ 3 ครั้ง ที่ทำในอินเดีย ตัวอย่างสังคายนาครั้งที่ 1 ทำขึ้น ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ (รัฐวิหารปัจจุบัน) ประเทศอินเดีย มีมูลเหตุการณ์ทำสังคายนาเรื่องการจ้วงจาบพระธรรมวินัยของพระภิกษุสงฆ์พุทธมรรคที่บวชเมื่อแก่ โดยดีใจว่าภายหลังที่พระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานแล้วเป็นการดีที่จะไม่มีใครบังคับ ห้ามปราม ทำอะไรได้ตามใจชอบนั่นเอง ทำให้พระมหากัสสปะ พระอุบาลีและอานนท์ถือเป็นภาระหน้าที่โดยพระมหากัสสปะ เป็นผู้พิจารณาเรื่องพระวินัยกับพระอุบาลีพิจารณาพระสูตรกับพระอานนท์ ในการทำสังคายนาจะมีการกสงฆ์เข้าร่วมฟังด้วย จำนวน 500 รูป

รูปแบบการทำสังคายนาเป็นที่มาของรูปแบบการเทศน์ 3 ธรรมมาสน์ เป็นรูปแบบการแสดงธรรมจากรูปแบบพิธีทำสังคายนา โดยสมมติพระภิกษุรูปหนึ่งผู้อาวุโสให้เป็นพระมหากัสสปะทำหน้าที่พิจารณาเรื่องวินัยสงฆ์ต่อพระอุบาลี เช่นว่า ใครเป็นต้นบัญญัติปฐมปาราชิก ทำอย่างไร จึงเป็นต้นบัญญัติ พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องนี้ที่ไหน ผลออกเป็นอย่างไร ดังมีบทสวดแจ้งชื่อพระวินัยว่า ยันตะนะกะคะวา อะระหะตา สัมมาสัมพุทเธนะ ปะฐะมัง ปาราชิกังอาร์พกติ สุกทินังกลันทะปุตัง..... และพระมหากัสสปะจะพิจารณาเรื่องพระสูตรต่อพระอานนท์ ดังบทสวดชื่อพระสูตรว่า เอวัมเม สุตัง เอกัง สะมะยัง กะคะวา อันตะรา จะราชะคะหัง) เป็นปัญหาไม่ลงกันระหว่างลูกกับอาจารย์ในเรื่องแสดงความเคารพต่อการกล่าวต่อพระรัตนตรัยของสุปปิยะปริพาชกกับมานพนามว่าพรหมทัต โดยสุปปิยะปริพาชกจะตำหนิพระรัตนตรัย แต่มานพพรหมทัต จะกล่าวสรรเสริญพระรัตนตรัย

นัยอันสำคัญของพระสงฆ์สาวกบวเริวและพระพุทธรูปในพระวิหารคตนั้น ทั้งก่อนพุทธ
ปรินิพพานและหลังพุทธปรินิพพาน สรุปได้ว่า

1. เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นการจำลองพระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นสาวกบวเริว จำนวน
500 รูป (.....สะหะ ปญจะสะเตหิ ภิกขุหิ.....) แสดงให้เห็นบวเริวที่มากมาย มีสหายธรรม มี
กัลยาณมิตร มีผู้ปฏิบัติตามคำสอนจำนวนมาก ไม่มีคำว่าโดดเดี่ยว ซึ่งการตามเสด็จของพระภิกษุสงฆ์
นี้ เป็นการร่วมตามเสด็จเพื่อประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า จะมีผลทางจิตวิทยาที่เป็นสื่อแห่งความ
เลื่อมใสสำหรับผู้ติดตามในรูปประมาณ ข้อนี้เป็นเหตุการณ์ก่อนพุทธปรินิพพาน

2. เป็นรูปแบบจำลองการทำสังคายนาครั้งสำคัญ 3 ครั้งในอินเดีย โดยครั้งที่ 1 มีรูปแบบ
คือ ผู้ปุจฉา 1 รูป ผู้วิสัชนา 2 รูป ในการนี้ก็มีภิกษุสงฆ์ จำนวน 500 รูป ครั้งที่ 2 จำนวน 700 รูป
ครั้งที่ 1,000 รูป ข้อนี้เป็นเหตุการณ์หลังพุทธปรินิพพาน

3. เป็นรูปแบบการจำลองนั่งฟังโอวาทปาติโมกข์ของพระอรหันต์ 1,250 องค์ ในวัน
เพ็ญมาฆบูชา

4. เป็นรูปแบบการจำลองนั่งการสวดพระปาติโมกข์ของภิกษุสงฆ์ในวัน 15 ค่ำของทุกเดือน

5. วิหารคต ถ้ามองตามทีล้อมรอบองค์พระปรารักษ์ เรียก กำแพงแก้ว อันหมายถึงรัตนะ
เป็นวัสดุที่พระพุทธเจ้าใช้เป็นบันไดเสด็จลงจากเทวโลก ในวันเทโวโรหณะ

คุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

วิหารคต ว่าโดยคุณค่าทางพุทธศึกษา ทำให้ทราบว่ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปจำลอง
รายล้อมพระพุทธรูปองค์ใหญ่ หมายถึงพระพุทธเจ้าที่ถูกแวดล้อมด้วยสาวกบวเริว จำนวน ๕๐๐ รูป
(สท ปญจสเทหิ ภิกขุหิ) ประเด็นนี้ มีผลทางจิตวิทยาต่อนักบวชนอกศาสนาหรือลัทธิที่มักเหยียด
หยาม ช่มเหง ยกัลัทธิของตนว่าเด่นกว่า เลิศกว่า ดังนั้น สาวกบวเริวจำนวนมากนี้ หมายถึงบวเริว
เปรียบดั่งแม่ทัพนายกองที่มีกองกำลังสู้รบกำจัดอริราชศัตรูไปเร็วพลัน นั่นเอง ว่าโดยคุณค่าทางจริย
ศึกษา คือวิหารคตนี้สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพุทธสาวกบวเริว ๕๐๐ ว่าโดยคุณค่าทางหัตถศึกษา คือ
ศิลปะการสร้างอาคาร แสดงที่ตั้งอันเหมาะสม โดยพระสงฆ์สาวกจะนั่งล้อมข้าง ๆ และข้างหลัง ดัง
รูปแบบแสดงโอวาทปาติโมกข์ หรือรูปแบบสังคายนาทั้ง ๓ ครั้ง

ภาพ ๒.๒๐ พระอุโบสถ หลวงพ่อโต วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.พิษณุโลก

พระอุโบสถหลังนี้มีชื่อว่าพระอุโบสถหลวงพ่อโต ซึ่งหลวงพ่อก็เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยขนาดใหญ่หน้าตักกว้าง 8 ศอก 1 คืบ 5 นิ้ว ศิลปะสุโขทัยมีลักษณะพระพักตร์ตรงดงาม มีพระอุณาโลมคล้ายพระพุทธรูปชินราชตามพงศาวดารเหนือแล้วก็นิษฐานว่าทั้งวัดและองค์พระนั้นสร้างขึ้นในสมัยของพระมหาธรรมราชาที่ 1 หรือพระยาสิทธิแห่งกรุงสุโขทัย (ครองราชย์ พ.ศ. 1897 - พ.ศ. 1919) นับย้อนอายุไปก็ไม่น้อยกว่า 650 ปีแล้วองค์พระอุโบสถตั้งอยู่ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก พระอุโบสถนี้บูรณะมาแล้วหลายครั้ง และมีครั้งหนึ่งที่สมเด็จพระนเรศวร มหาราชได้เป็นแม่กองบูรณะบำรุงขึ้นใหม่เพื่อถวายพระราชากุศลแด่พระเจ้าลิไท ผู้ริเริ่มสร้างวัดพระพุทธรูปชินราช แห่งนี้และพระอุโบสถหลวงพ่อโตก็เป็นสถานที่ปฏิบัติสังฆกรรมสวดพระคาถาศาตราวุธ เช่น ดาบ หอก ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ทำศึกรักษาปกป้องบ้านเมืองประเทศไทยสมัยของพระองค์ท่านที่รับผิดชอบอนาคตลูกหลานไทยจนถึงรุ่นเราในวันนี้อีกด้วย

พระอุโบสถมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โดยสมเด็จพระนเรศวรได้สร้างขึ้นหลังจากที่พระองค์ได้ทรงรับชัยชนะสงครามยุทธหัตถีแล้วโดยได้จำลองพระพักตร์หลวงพ่โตให้มีลักษณะคล้ายกับพระกริ่งเงิน ที่พระองค์ทรงได้รับการถวายจากสมเด็จพระพนรัตน์วัดป่าแก้ว ซึ่ง พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระกริ่งองค์นี้มาก ทรงได้นำติดพระองค์ไปด้วยทุกครั้งที่ย่ออกศึกจึงทรงให้ช่างปั้น พระพักตร์หลวงพ่โตให้อุ่มเอิบอุ่ม พระโขนงเชิดขึ้นบนเป็นต้น ผิดจากพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยและอยุธยา ทรงสร้างขึ้นหลังจากสร้างพระ อุโบสถเสร็จแล้วหรือพร้อมบูรณะพระอุโบสถยังไม่แน่ชัด เพราะเป็นพระพุทธรูปใหญ่กว่าประตูพระอุโบสถหลายเท่าตัวกันว่าเป็นต้นแบบของพระกริ่งนเรศวร

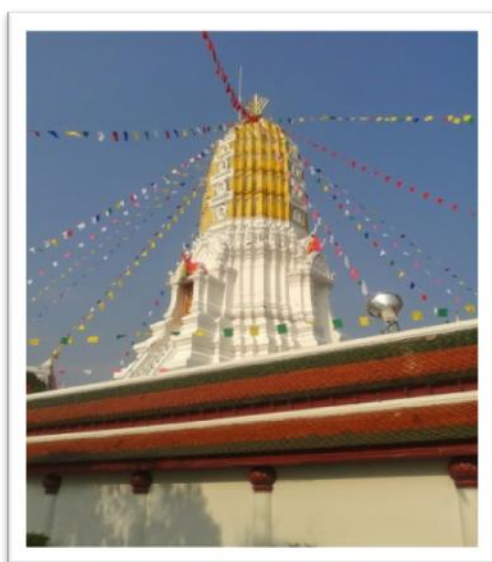
พระอุโบสถ มีนัยที่สื่อถึงธรรม คือ พระอุโบสถเป็นอาคารทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ตามพระวินัย มีการฟังสวดพระปาติโมกข์คำสอนที่เป็นหลักสำคัญเป็นการปฏิบัติตามศีล เพื่อชำระกายวาจาให้เกิดความบริสุทธิ์ เป็นหลักวินัยที่พระสงฆ์จะพึงปฏิบัติในทุกๆเดือนเดือนละ2ครั้งคือในวันขึ้น 14หรือ 15ค่ำและวันเดือนดับคือแรม 14หรือ 15ค่ำเพื่อเป็นการมาทบทวนข้อปฏิบัติและมาพิจารณาว่าตนเองได้กระทำอะไรที่เป็นการฝ่าฝืนพระวินัยบ้างจะได้เป็นการเตือนสติตนเองและตั้งใจจะ

ปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นเป็นการได้พบปะกันระหว่างพระสงฆ์ภายในวัดและต่างวัดทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะสงฆ์มากขึ้นดังนั้นการลงอุโบสถถือว่าเป็นสังฆกรรมที่สำคัญ

พระอุโบสถ นอกจากเป็นอาคารที่ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์แล้วยังมีความหมายที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรมใน 2 ลักษณะ คือ 1. หมายถึงวันพระ ซึ่งเป็นวันที่พระสงฆ์และอุบาสกอุบาสิกาประชุมเพื่อปฏิบัติธรรม 2. หมายถึงอาคารที่รักษาอุโบสถศีลหรือศีล 8 ของอุบาสกอุบาสิกาในทุกๆวันพระ

คุณค่าทางพุทธิศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

พระอุโบสถ ว่าโดยคุณค่าทางพุทธิศึกษาแล้ว ทำให้ทราบว่า เป็นสื่อถึงพระวินัยสงฆ์ในฐานะเป็นอาคารที่ชำระศีลให้บริสุทธิ์ เป็นอาคารประดิษฐานองค์ประธานของวัดที่เน้นปฏิบัติการ เพราะเหตุว่า ศีลนั้นสำคัญที่ต้องปฏิบัติไม่เว้นระยะ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ศีลเป็นเบื้องต้นเป็นที่ตั้งเป็นบ่อเกิดแห่งคุณความดีทั้งหลายเป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวงเพราะฉะนั้นพึงชำระศีลให้บริสุทธิ์”⁵⁰ อนึ่ง แม้จะปฏิบัติธรรม สมาธิกรรมฐานก็ต้องรับศีลเพื่อปฏิบัติก่อน เพราะสมาธิที่อบรมแล้วด้วยศีล จะมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ว่าโดยคุณค่าทางจริยศึกษา คือเป็นอาคารประดิษฐานองค์พระประธานของอารามนั้น แสดงฐานะของวัดนั้นเป็นวัดโดยสมบูรณ์ ว่าโดยคุณค่าทางหัตถศึกษาแล้ว คือพระอุโบสถนั้นเป็นรูปแบบของศาสนสถานไทย ๆ ที่ประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ บันไดนาค จิตรกรรมฝาผนัง

ภาพ ๒.๒๑ พระปรางค์ / สถูป วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.พิษณุโลก

⁵⁰ ชุ.วิ. (ไทย) 26/612/445.

องค์พระปรางค์ รูปทรงฝักข้าวโพด ถือเป็นธาตุเจดีย์สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ องค์พระปรางค์มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 8 วา 2 ศอก (17 เมตร) ยาว 21 เมตร มีฐานย่อมุมไม้สิบสองรับกับเรือนธาตุขององค์พระปรางค์ พระปรางค์สูง 18 วา (36 เมตร) ตรงกลางองค์พระปรางค์ทั้ง 4 ด้าน มีซุ้มจระนำ 4 ทิศ ซุ้มจระนำทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก ประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามญาติ ส่วนซุ้มจระนำทางด้านทิศตะวันออกมีคูหาสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้าง 2.50 เมตร เป็นที่ประดิษฐานเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยาวประมาณ 1.33 เมตร ฐานเจดีย์สี่เหลี่ยมนี้ซ้อนกัน 3 ชั้น สูง 1.50 เมตร องค์เจดีย์เป็นทรงรูปกลม ศิลปะแบบลังกา สูง 1.50 เมตร จากฐานถึงยอดเจดีย์ 3 เมตร เจดีย์องค์นี้ประดับกระจกสีทั้งองค์ มีชั้นบันได 25 ชั้น

องค์พระปรางค์ตั้งอยู่ ณ ศูนย์กลางของวัด เป็นพระปรางค์ประธานตามคติการสร้างวัดสมัยกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาโดยคติทางพุทธศาสนาเชื่อว่ามีเขาพระสุเมรุ (ไกรลาส) เป็นศูนย์กลางจักรวาล ดังนั้นรูปแบบลักษณะและแผนผังของปรางค์ปราสาทซึ่งประดิษฐานเทวรูปหรือศิวลึงค์ จึงถูกนำมาใช้ได้กับแนวความคิดในเรื่องของศูนย์กลางแห่งพระพุทธศาสนา ในฐานะหลักประธานของวัดในวัฒนธรรมของไทยได้อย่างกลมกลืน จัดเป็นพระเจดีย์รูปแบบหนึ่งเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูปภายใน ทั้งเรียกกันทั่วไปอีกชื่อหนึ่งว่า “พระพุทธรูปรางค์”

พระเจดีย์ปรางค์ เป็นปูชนียสถานที่สำคัญที่สุดของวัด การก่อสร้างพระปรางค์ของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พระยาลิไท) ได้ทำตามคตินิยมของหัวเมืองราชธานี ของอาณาจักรสุโขทัยในสมัยนั้น คือประสงคิให้พระปรางค์เป็นหลักเป็นประธานของวัด และเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ รูปแบบของพระปรางค์เมื่อเริ่มสร้างสันนิษฐานว่า เป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูม โดยสร้างครอบพระสถูปเจดีย์ที่สร้างในรัชสมัยของพ่อขุนศรีนาวนาถ เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขึ้นปกครองราชย์ที่เมืองพิษณุโลก ได้โปรดให้บูรณะพระปรางค์โดยดัดแปลงพระเจดีย์ ได้ให้เป็นรูปแบบพระปรางค์แบบขอมตามพระราชนิยมในสมัยกรุงศรีอยุธยา

พระปรางค์ จัดเป็นเจดีย์อย่างหนึ่ง เป็นหนึ่งในเจดีย์ 4 ชนิด ได้แก่ “ธาตุเจดีย์ สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า บริโภคเจดีย์ คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอยธรรมเจดีย์ สำหรับบรรจุพระธรรม และพุทธประวัติมากรรม คือพระพุทธรูป”⁵¹ องค์พระปรางค์ มีรูปลักษณะทรงปราสาทที่มียอดสูงขึ้นไป มีฝักเพกาแยกเป็นกิ่งๆ อยู่ข้างบนส่วนสำคัญของพระปรางค์คืออาคารที่สูง สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือพระธาตุไว้ภายใน เรียกว่าครรภธาตุ หรือเรือนธาตุนิยมเรียกวัดที่มีพระปรางค์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุนี้ว่า วัดมหาธาตุ วัดศรีมหาธาตุ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งคำนี้ก็หมายถึงวัดที่มีฐานะเป็นวัดหลวงสมัยเก่าจะลงท้ายด้วยคำว่ามหาธาตุ และ

⁵¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๘.

จะมีพระปรางค์สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จะเห็นได้ว่า เกือบทุกจังหวัดในประเทศไทยจะมีวัดหลวงประจำจังหวัด ซึ่งมีชื่อเหมือนกัน คือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดสุโขทัย จังหวัดลพบุรี จังหวัดราชบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

พระปรางค์มีนัยที่สื่อถึงธรรม คือ พระปรางค์เป็นอาคารที่ถือเป็นหลักเป็นประธานของวัด ตั้งอยู่ ณ จุดศูนย์กลางของวัด อันมีนัยถึง เขาพระสุเมรุในฐานะศูนย์กลางจักรวาลตามคติภาพหรือภูมิทางพระพุทธศาสนา จุดประสงค์ของการสร้างพระปรางค์ คือ เพื่อบรรจุสิ่งเคารพบูชาสูงสุดได้แก่พระบรมสารีริกธาตุ (ของพระพุทธรูปเจ้า) เป็นอาคารที่สร้างขึ้นอย่างสวยงามงดงามเพื่อให้สมพระเกียรติในฐานะพระพุทธรูปองค์เป็นศาสดา เป็นผู้ค้นพบพระพุทธศาสนาและสอนธรรมแก่ชาวโลกเพื่อพ้นทุกข์ และการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนี้ก็ใช้ว่าจะบรรจุไว้เพื่อให้ดูคงทนถาวรเท่านั้น หากแต่ถ้าเพื่อเป็นที่เคารพสักการบูชาด้วย อันเป็นการสักการบูชาพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิ์คุณ และพระมหากรุณาคุณของพระพุทธรูปที่มีต่อชาวโลกนั่นเอง และการในเข้าสักการบูชาอันเป็นการแสดงให้เห็นถึงพลังศรัทธาของคนได้เป็นอย่างดี จึงสรุปได้ว่า การนำพระบรมสารีริกธาตุเข้าบรรจุไว้ ณ อาคารสถานที่อันสูงสุด และงดงามนั้น เป็นไปเพื่อ “พุทธานุสสติ”⁵² การระลึกถึงคุณของพระพุทธรูปเจ้า

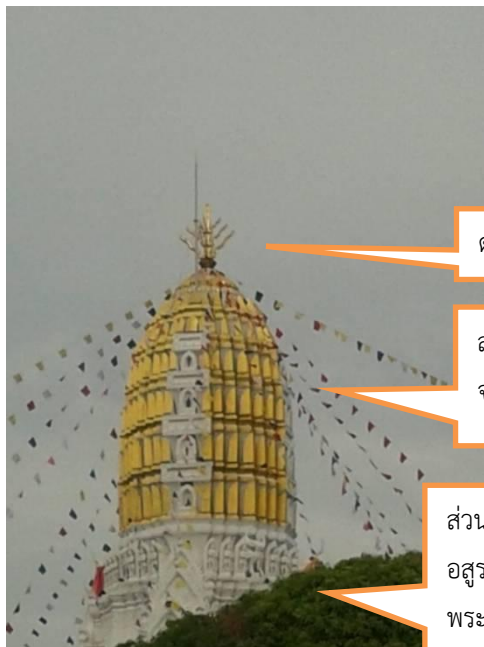
คตินิยมทางศาสนาพราหมณ์ตามที่เคยกล่าวมา เมื่อทำวักบิลพรหมยอมตัดเศียรของตนเพื่อบูชาความรู้กับธรรมบาลกุมารที่ตอบปัญหา 3 ราศีได้ เมื่อตัดเศียรแล้วจะทิ้งที่ไหนไม่ได้เพราะไฟจะไหม้ น้ำจะท่วม ฝนจะแล้ง ธิดาของท่านจึงนำไปสถิตไว้ ณ ถ้าคนธลี เขาพระสุเมรุนี้ จึงถือว่า เขาพระสุเมรุ เป็นจุดสูงสุด หมายถึงความเคารพนับถือด้วยความกตัญญูทศเวทที่สูงสุดต่อพระบิดา

ว่าตามคติการสร้างพระปรางค์ของไทยนั้นนิยมถือกันว่า พระปรางค์คือสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุอันเป็นแกนของจักรวาล อีกนัยหนึ่งคือ การที่พระปรางค์มีลักษณะเป็นยอดแหลมนั้นต้องการที่จะสื่อถึงธรรมอันเป็นยอดสุด คือนิพพานโดยเฉพาะองค์พระปรางค์ในภาพข้างต้นนั้น ก่อนที่เป็นจุดสูงสุดจะมีรูปรัศมีเรียกว่านพศูลมีแกนเป็นรูปดาบตั้งตรง ทางพระพุทธศาสนาหมายถึงนิพพาน⁵³ หรือโลกุตตรธรรม โดยมีกัณฐกร 3 ชั้นขึ้นไปตามทวีปทั้ง 4 ดังภาพนี้

⁵² อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๑/๖๔๓.

⁵³ ช.วิ. (ไทย) 26/94/337.

รายละเอียดที่สื่อธรรมของพระปรางค์ / สถูป วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.พิษณุโลก

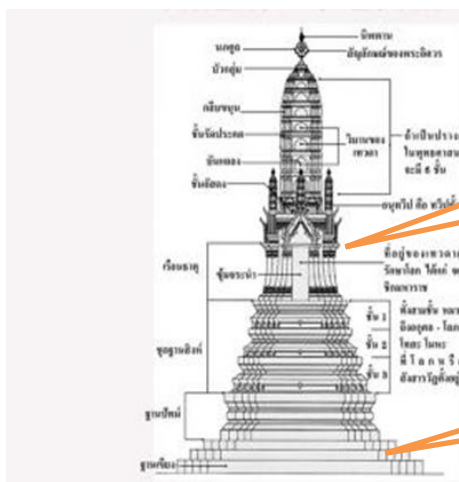
ดาบมงกุฎ หมายถึงนิพพาน / การตรัสรู้

ส่วนลำต้นองค์ปรางค์นับจากเรือนธาตุขึ้นไป
จำนวน 6 ชั้น หมายถึงสวรรค์ 6 ชั้น

ส่วนอาณาจักรของเทพจางคมหาราชผู้รักษาสวรรค์ ประกอบด้วย
อสุรกายอารักขาด้วย ร่ายล้อมด้วยสัตว์ป่าหิมพานต์ตามแบบเขา
พระสุเมรุ

ภาพ ๒.๒๒ แสดงองค์พระปรางค์ส่วนบน

พระปรางค์เต็มองค์ ซึ่งเป็นปรางค์ผสมระหว่างพระพุทธศาสนากับพราหมณ์ แต่จะ
สามารถแยกคุณลักษณะจากกันได้ตามส่วนประกอบขององค์ปรางค์ลายเส้น โดยมุ่งชี้แจงเฉพาะที่

เรือนธาตุที่พระบรมสารีริกธาตุส่วนที่เหนือเรือนธาตุคือ อัสตงพระ
เจ้าจักรพรรดิหรือพญากษัตริย์ทรงม้าแก้วเที่ยวประกาศ พระธรรมไป
ทั่วทวีปทั้ง 4 เพื่อให้คนพระพุทฺธิและอยู่ในธรรม

ชุดฐานสิงห์ 3 ชั้น หมายถึงอภิสกุล 3 ชั้นที่ ๑ (บน) หมายถึงโลเก
ชั้น 2 (กลาง) หมายถึง โทสะ ชั้น 3 (ล่าง) หมายถึงโมหะ ส่วนด้านซ้าย
เรียกว่าฐานสิงห์ แสดงถึงการเผยพระพุทธศาสนาไปไกล

เกี่ยวข้องกับธรรมอันที่หมายถึงธรรมจากองค์ปรางค์ ดังนี้

ภาพ ๒.๒๓ แสดงส่วนสำคัญขององค์ปรางค์ ตามคติทางพระพุทธศาสนา

ภาพ ๒.๒๔ แสดงบันไดขึ้นสู่เรือนธาตุขององค์พระปรางค์

นัยขององค์พระปรางค์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคติทางพระพุทธศาสนา มีดังนี้

1. องค์ปรางค์เป็นศิลปะย่อมุมไม้สิบสอง หมายถึง อริยสัจ 4 ที่พิจารณาด้วยญาณ 3
2. ปลายยอดสุดของพระปรางค์เป็นรูปดาบทรงมงกุฏ หมายถึงนิพพานอันแสดงถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ส่วนกึ่งของมงกุฏนั้น 3 ชั้น ชี้ไปทางตามทวีปทั้ง 4
3. บริเวณตัวเรือนยอดของพระปรางค์ ถ้าเป็นทางพุทธศาสนาจะมีลำดับชั้นอยู่ 6 ชั้น หมายถึงสวรรค์ 6 ชั้น (ถ้าเป็นทางศาสนาพราหมณ์ เรือนยอดก็จะมี 7 ชั้น อันหมายถึงเขาสัตตะบริภันท์ 7 แนวเขาที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุเท่านั้น)
4. ซุ้มประตูเข้าสู่เรือนธาตุนี้ มีเทพรักษาลोकที่เรียกกันว่า จาตุมหาราชิกมหาราช (ซุ้มจระนำ ในส่วนกลางของเจดีย์ที่เรียกกันว่าเรือนธาตุ หมายถึงโลก หรือเขาพระสุเมรุ อันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล)
5. ชั้นซุทธฐานสิงห์มี 3 ชั้น หมายถึงอกุศลมูล 3 ได้แก่ โสภ โภธ หลง
6. เชนบันไดนาค 7 เศียร 25 ชั้น ขึ้นสู่เรือนธาตุขององค์มีเทพและพยานาคคุ้มครองทั้ง 2 ข้างแสดงถึงอำนาจพระบารมีแห่งความเมตตาของพระพุทธเจ้า
7. องค์พระปรางค์ ถือเป็นการจำลองเขาพระสุเมรุในฐานะศูนย์กลางจักรวาล เป็นอาคารที่สถิตพระเศียรของท้าวภิลพรหมที่ยอมตัดตามสัญญากับธรรมบาลกุมารในการทนายปัญหา 3 ราศี อันเป็นสื่อแห่งความเคารพสูงสุดของบุตรธิดาที่ต่อพ่อแม่ ซึ่งผลจากความเคารพสูงสุดนี้จะนำพาให้บุตรธิดาเจริญก้าวหน้าในชีวิต มีความสุขความมั่งคั่งตลอดไปในชีวิต แต่ถ้าตรงกันข้ามกันนี้ โดยบุตรธิดาไม่เคารพนับถือด้วยความกตัญญูต่อบุพการี จะมีผลพาให้ชีวิตบุตรธิดาเดือดร้อน ดังไฟไหม้ น้ำท่วม ฝนแล้ง

8. องค์พระปรารักษ์นี้ เมื่อประมวลความรู้แล้ว จะเปรียบเทียบได้ภาพหรือภูมิในชาดกทางพระพุทธศาสนา โดยแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนฐานได้แก่ กามภูมิ ส่วนกลาง ได้แก่รูปภูมิ ส่วนยอดได้แก่ อรูปภูมิ เมื่อเทียบส่วน 3 ส่วนของเจดีย์บุโร พุทโธ ประเทศอินโดนีเซียที่สร้างขึ้นตามคติของไตรภูมิ(ที่จะกล่าวต่อไป)

9. ส่วนฐานล่างสุด เรียกว่า ฐานเขียง เป็นประติมากรรมรูปสัตว์หิมพานต์ การประดับภาพ สัตว์หิมพานต์ในลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นการเปรียบเทียบ ส่วนฐานของพระปรารักษ์ว่าเป็นเชิงเขาพระสุเมรุอย่างสมบูรณ์

ที่กล่าวมา น่าสนใจอยู่ว่า ท้าววิรูปักษ์ **จอมแห่งหมุ่**นาคโดยมีหมู่พญานาคบริวารของเทพจตุโลกบาล ท้าววิรูปักษ์ปกครองหมุ่ นาคทางทิศตะวันตกประทับนั่งอยู่ทางทิศตะวันตก ซึ่งบันไดพระอุโบสถกลางนี้น้ำจะเห็นว่า ทิศตะวันตกจะมีบันไดนาค 5 ห้ว ส่วนหางพาดจากข้างบนส่วนหัว

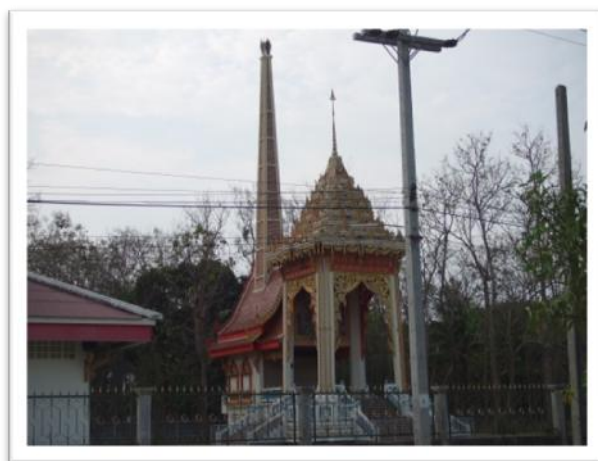
เลื้อยลงมาถึงเชิงบันได นี่คือนาคบริวารของท้าววิรูปักษ์ เป็นหนึ่งในส่วนของท้าวจตุโลกบาลทำหน้าที่อารักขาพระพุทธเจ้าในทิศตะวันตก ดังภาพนี้

ภาพ ๒.๒๕ บันไดพญานาค วัดกลางน้ำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา

คุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

พระปรารักษ์/เจดีย์หรือลักษณะคล้ายเจดีย์ ว่าโดยคุณค่าพุทธศึกษา **ทำให้ทราบว่า**เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ มีลักษณะเป็นยอดเขาซึ่งเป็นสื่อแห่งความสูงสุดแห่งความเคารพนับถือตนเอง นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ของเทพ นาค คนธรรพ์กับพระพุทธศาสนาข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นชาดกที่อิทธิพลต่อศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ซึ่งช่างคนไทยทำศิลปกรรมขึ้นอย่างวิจิตรพิสดาร เป็นเทพ พรหม ยักษ์ มารที่มากำทำการเคารพพระพุทธเจ้า จึงไม่แปลกที่แบบก่อสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร องค์พระพุทธรูป เจดีย์ ที่มีรูปทรงต่างๆ ด้วยศิลปกรรมและ

สถาปัตยกรรมที่วิจิตรงดงามนี้ เพราะอิทธิพลของพระพุทธศาสนาแท้ ๆ ว่าโดยคุณค่าทางจริยศึกษา เป็นการแสดงความเคารพต่อองค์พระปรารักษ์ที่บรรจุสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คือพระบรมสารีริกธาตุ ว่าโดยคุณค่าทางหัตถศึกษา ได้แก่มือที่สวยาม ลวดลายของทุกส่วนองค์พระปรารักษ์จะสื่อถึงธรรม เช่น ใบกึ่ง ๙ กึ่งบยยอดองค์พระปรารักษ์ หมายถึง โลกุตตรธรรม ๙ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๕ นิพพาน ๑ นั้นเอง

ภาพ ๒.๒๖ เมรุ/เมรุมาศ>เขาพระสุเมรุ > สะดือจักรวาล วัดจุฬามณี อ.เมือง จ.พิษณุโลก

เมรุเผาศพข้างต้นนี้ เป็นต้นแบบที่ตั้งอยู่ตามวัดต่าง ๆ อาจจะทำนอกวัดบ้าง แต่ก็เป็นที่ของวัดใดวัดหนึ่งเสมอ เป็นเตาสำหรับเผาศพที่มีลักษณะอาคารเปิดแบบเดี่ยวประกอบด้วยเตาไฟ ปล่องไฟ มีชานที่ตั้งศพรอเข้าเตาเผา ที่สำคัญคือมีลวดลายเป็นอาคารหลังหนึ่งเอกเทศจากการอาคารอื่น ๆ อาคารนี้ ก่อนเผานั้นจะมีพิธีสังฆสวดมาติกาน้ำไฟ และมีพิธีทอดผ้าบังสุกุล จากนั้นพิธีสุดท้ายคือการวางดอกไม้จันทน์ของญาติพี่น้องร่วมกันเผาศพนั้น

เมรุ ตั้งอยู่ท่ามกลางจักรวาล มียอดเป็นที่ตั้งเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งพระอินทร์สถิตอยู่ เตาเผาศพนี้ เดิมผูกหุ่นทำเป็นภูเขาตั้งที่เผาขึ้นบนนั้น ถ้าเป็นพิธีหลวงทำเป็นเรือนโถง เครื่องยอดหรือมณฑปครอบที่เผา เรียกว่า พระเมรุต่อมาเรียกที่เผาศพทั่วไปทั้งมียอดและไม่มียอดว่าเมรุ

เมรุ เป็นชื่อภูเขาพระสุเมรุหรือภูเขาไกรลาส มีอีกชื่อว่า เมรุมาศ หมายถึงภูเขาพระสุเมรุ ตั้งตระหง่าน ณ ศูนย์กลางจักรวาลซึ่งเมรุนี้เป็นลักษณะหนึ่งในสี่ของปรารักษ์ ชื่อปรารักษ์ทรงศิขร แปลว่าภูเขา กล่าวคือ ปรารักษ์ทรงศิขร มีลักษณะรูปทรง “จำลองภูเขา” และ “สวรรค์ชั้นฟ้า” บนภาพความคิดของเขาพระสุเมรุ มีรูปทรงที่เน้นมวลอาคารให้ดูหนักแน่นมั่นคงเสมือนขุนเขา และให้รายละเอียดในเรื่องของลำดับขั้นของสวรรค์อันเป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดาประจำตามลำดับชั้นทิศ และฐานานุศักดิ์อย่างชัดเจนที่สุด เช่น ปรารักษ์ทรงศิขรปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์

เมรุ/เตาเผาศพ มีนัยที่สื่อถึงธรรม คือ ที่สกลิตพระเศียรของท้าวทิลพรหม กล่าวคือ ตำนานจากเหตุการณ์ตัดศีรษะของทิลพรหมตามที่กล่าวไว้ในวัตรธรรมประเภทปริศนาธรรมเกี่ยวกับ ปัญหา 3 ราศี คือสืบเนื่องมาจากปัญหา 3 ราศี ที่ทิลพรหมนำไปทายเป็นปัญหาจริยธรรมกับธรรมบาลกุมาร โดยเติมพินด้วยศีรษะคือถ้าธรรมบาลกุมารตอบไม่ได้ ต้องตัดศีรษะ ของตนบูชาความรู้เรา แต่ปรากฏว่าธรรมบาลกุมารตอบปัญหานั้นได้ ทำให้ทิลพรหมต้องยอมตัดศีรษะของตนบูชาความรู้ ธรรมบาลกุมาร เมื่อตัดแล้วก็มีปัญหาตามมาว่า ศีรษะของทิลพรหมจะนำไปทิ้งที่ไหนไม่ได้เลย ถ้าทิ้งในน้ำ จะทำให้น้ำแห้ง ถ้าทิ้งบนบก จะทำให้ไฟไหม้ ถ้าทิ้งในอากาศ จะทำให้ฝนแห้ง แล้วจะให้ทำอย่างไร ข้อนี้เป็นปริศนาธรรม ไม่ได้หมายความว่า ศีรษะของทิลพรหมนี้เสียดิจัยอะไรอะไรหรอก หากแต่ว่า หมายถึง จะต้องไม่ตกอยู่ในลักษณะของคำว่าทิ้งไป แต่ต้องยกไว้ในที่สูง นำขึ้นไว้ในฐานะที่บูชาสักการะ เป็นสื่อสอนว่า ลูก ๆ ต้องเคารพพ่อแม่ในพระพุทธศาสนาถือว่า “พริหมติ มาตาปิเตโร มารดาบิดาท่านกล่าวว่าเป็นพรหม”⁵⁴ เมื่อทิลพรหมตัดศีรษะแล้วก็มอบให้ธิดาคนโตชื่อทุงชะเทวีนำไปบรรจุไว้ ณ มณฑปหรือเรือนเมรุในถ้ำคันธุลี ภูเขาพระสุเมรุ บางคนเรียกว่าเขาไกรลาส (ศูนย์กลางจักรวาล หรือสะดือจักรวาล) อันแสดงถึงเคารพสูงสุด เมื่อครบรอบปีใหม่ที่ถือกันว่าเป็นวันสงกรานต์ ธิดาทั้ง 7 คนนี้จะผลัดวาระกันแต่ละปีนำศีรษะของบิดาลงมาสร่งน้ำ เวียนรอบเขาพระสุเมรุแล้วนำเข้าเก็บที่เดิม ทำอยู่ในรอบ 7 ปี เมื่อครบ 7 ปีแล้วจึงเริ่มต้นคนแรกใหม่ การที่ธิดาปฏิบัติเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูต่อบิดา เป็นการปฏิบัติธรรมของเทพของพรหมนั่นเอง ในปี พ.ศ. 2557 นี้ วันสงกรานต์ตรงกับวันอาทิตย์ ก็เป็นหน้าที่ของนางทุงชะเทวี รับหน้าที่เป็นนางสงกรานต์นำศีรษะของบิดามาสร่งน้ำ ตามที่เคยกล่าวมาแล้วนั้น

อีกประการหนึ่ง ทำให้ได้คติธรรมจากพระพรหม คือว่าโดยบุคลาธิษฐานจากทิลพรหมกับธรรมบาลกุมาร ถือกันว่าทั้ง 2 องค์นี้เป็นพรหมได้แก่พรหมวิหารธรรม 4 ประการมีเมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา นัยแห่งปรมัตถธรรมซึ่งเป็นการมองที่ลึกซึ้งว่าทิลพรหม หมายถึง “อิตตา” ได้แก่ความรู้สึกรักว่ามีตัวตนจริงๆที่ได้ถามปัญหากับธรรมบาลกุมารซึ่งธรรมบาลกุมารหมายถึง “สติปัญญา” ส่วนต้นตาลที่นกอินทรีสองตัวเมียวไปหลบซ่อนนั้นได้แก่จิตที่เป็นสมาธิเป็นธรรมชาติของต้นตาล ที่มีลำต้นเดียวยอดเดียวไม่มีกิ่งก้านสาขาเป็นลักษณะของสมาธิที่เป็นเอกัคคตาจิต (จิตที่ตั้งเป็นอารมณ์เดียว) ซึ่งเป็นองค์สุดท้ายของฌานที่ 4 แล้ว เมื่อจิตตั้งตรงเป็นหนึ่ง เกิดความสว่างทางปัญญาเข้าใจปัญหาได้อย่างถูกต้อง นกอินทรีคู่ตัวเมียวได้แก่อายตนะ 12 ที่เป็นอายตนะภายใน 6 และภายนอก 6 หมายถึง บ่อเกิดการรับรู้

นอกจากได้คติธรรมจากคำว่า เมรุในฐานะที่ถือเป็นของสูง และคำว่าพระพรหมที่หมายถึงพรหมวิหาร 4 แล้ว ยังได้คติธรรมจากการนำศพเวียนรอบเมรุอีกด้วย ข้อนี้จะตอบปัญหาที่หลายคน

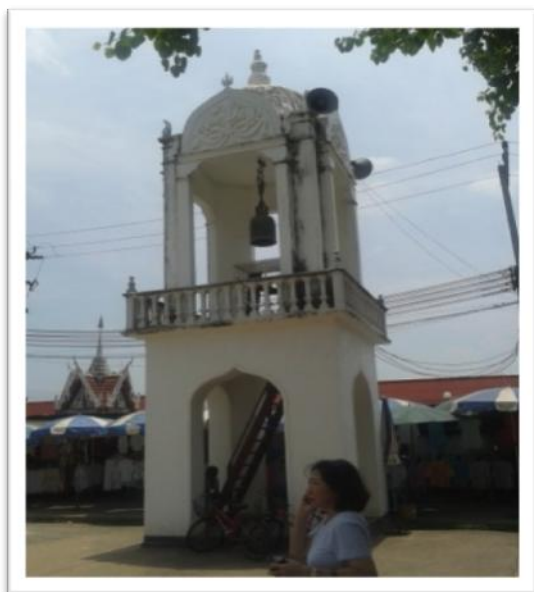
⁵⁴ อ.ต.ก. (ไทย) 21/63/107

ถามว่า ทำไมก่อนจะนำศพขึ้นเชิงตะกอนที่เมรุเผาศพจึงต้องเวียนซ้ายก่อน ก็ตอบแบบสันนิษฐานว่า เพื่อให้ญาติพี่น้องที่มาร่วมพิธีเผาศพนั้นได้เกิด “มรณัสสติ” ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย มรณัสสติที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มากหยั่งลงสู่อมตะมีอมตะเป็นที่สุด”⁵⁵ คือให้นึกเสียว่า ชีวิตนั้นสั้นนัก จะตายเมื่อไรไม่รู้ กระนั้นเลย ต้องรีบทำความดี เรื่องนี้หากว่ากันตามนัยกรรมฐานก็คือนึกถึงความตาย นึกถึงความไม่เที่ยง ดังนั้น เราต้องไม่ประมาทรีบเร่ง ปฏิบัติธรรม และศพที่เวียนซ้ายรอบเมรุนั้น หมายถึงการจำลองเวียนรอบเขาพระสุเมรุ คือจำลองจากการที่ธิดาทั้ง 7 คนของกบิลพรหมนำศีรษะของบิดาเวียนรอบเขาพระสุเมรุในวันสงกรานต์นั่นเอง ดังนั้น คำว่า เมรุ นั้น มาจากชื่อเขาพระสุเมรุ และคำว่าเมรุ จึงเป็นการจำลองเขาพระสุเมรุให้เราได้เห็นทุกวันนี้

คุณค่าพุทธิศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

เมรุ/เตาเผาศพ ว่าโดยคุณค่าพุทธิศึกษา ทำให้ทราบว่า สิ่งจำลองเขาพระสุเมรุหรือเขาไกรลาส เป็นที่บรรจุพระเศียรของท้าวกบิลพรหมที่ถูกตัดจากการทลายปัญหาจริยธรรม ๓ ราศีกับธรรมบาลกุมารว่า ราศีตอนเช้าอยู่ที่ไหน ราศีตอนกลางวันอยู่ที่ไหน ราศีตอนค่ำอยู่ที่ไหน ธรรมบาลกุมารตอบได้ว่า ตอนเช้าราศีอยู่ที่ใบหน้า กลางวันอยู่ที่อก ตอนค่ำราศีอยู่ที่เท้า เมื่อตัดแล้วจะทิ้งที่ไหนก็ได้ ถ้าทิ้งบนบนไฟไหม้ ถ้าทิ้งในน้ำ น้ำแห้ง ถ้าทิ้งในอากาศ ฝนแล้ว ธิดาของกบิลจึงนำไปไว้ ณ ที่สูงสุด คือเขาพระสุเมรุ ชื่อเดียวกับเตาเผาศพ ประเด็นอยู่ตรงที่ว่า คำว่าทั้งพระเศียรกบิลพรหมที่ไหนไม่ได้ คือเป็นปริศนาธรรม ที่ให้บุตรธิดาต้องกตัญญูต่อพ่อแม่ ถ้าไม่ปฏิบัติเช่นนี้ก็จะเดือดร้อน ดังไฟไฟไหม้ น้ำแห้ง ฝนแล้ง ว่าโดยคุณค่าทางจริยศึกษา เป็นการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างที่ว่า พระองค์เสด็จโปรดพุทธมารดา เพื่อแสดงอภิธรรม ๗ คัมภีร์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และเป็นประเพณีจัดพิธีเผาศพ มีดอกไม้จันทน์ นำมะพร้าวอาบศพ มัดตราสัง ทำมรณานุสสติด้วยการเวียนซ้ายรอบเมรุ ว่าโดยคุณค่าทางหัตถศึกษา เป็นการสร้างจำลองเขาพระสุเมรุ แสดงให้เห็นถึงความเคารพนับถือในคำสอนของพระพุทธเจ้า

⁵⁵ อ.ป.ญจก. (ไทย) 22/19/444.

ภาพ ๒.๒๗ หอระฆัง/หอกลอง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.พิษณุโลก

หอระฆัง/หอกลอง ถือว่าเป็นศาสนวัตถุประเภทอาคารอย่างหนึ่ง มีรูปทรงตามรูปแบบสถาปัตยกรรมไทย จะก่อสร้างในวัดเกือบทุกแห่ง ใช้เป็นอาคารสำหรับแขวนระฆังเพื่อใช้ตีบอกสัญญาณเวลาแก่พระสงฆ์ในการลงทำวัตร ขึ้นศาลาทำบุญ ลงพระอุโบสถฟังสวดปาติโมกข์วัน 15 ค่ำของพระสงฆ์ หรือประกอบกิจของสงฆ์ เช่น การทำงานนวัตกรรม กวาดวิหาร กวาดลานเจดีย์ ซึ่งหอระฆังนี้มีหลากหลายแบบตามวัสดุ ได้แก่ หอระฆังโครงสร้างไม้ หอระฆังก่ออิฐถือปูน หอระฆังโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ซึ่งแต่ละประเภทจะมีลักษณะรูปทรงอาคารอยู่ในแบบสี่ เหลี่ยม หกเหลี่ยม แปดเหลี่ยม และแบบทรงกลม รวมถึงชั้นหอระฆัง บางแห่งก็เห็นสองชั้น สามชั้น นอกจากนี้จะใช้กับระฆังแล้วยังมีกลองเพลขนาดใหญ่ด้วย

หอระฆัง มีนัยที่สื่อถึงธรรม คือ หอแห่งการให้สัญญาณให้มี “กาลัญญุตตา”⁵⁶ ซึ่งเป็นหนึ่งสัปปริสธรรม 7 เป็นการแจ้งเตือนหรือปลุกให้ตื่นจากการจากการทำหน้าที่ปกติให้เข้ามาสู่อาณัติสัญญาณร่วมกัน อันเป็นการแสดงถึงความรักความสามัคคีซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า “ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะจะนำมาซึ่งความสุขมาให้”⁵⁷ (สุขา สังฆัสสะ สามัคคี) เมื่อมีกายสามัคคีแล้ว ขั้นตอนต่อไป จะมีผลให้เข้าถึงสัจธรรม คือให้รู้ถึงความเป็นจริงของชีวิต ของโลก ถ้าตรงกันข้ามกันนี้ คือคนในหมู่คณะเดียวกัน ไม่ปฏิบัติตามอาณัติสัญญาณร่วมกัน เช่นว่า พระสงฆ์ในวัดเดียวกันขึ้นศาลาทำบุญประจำวันพระคนละครั้งห่างกันสามนาที่บ้างห้านาที่บ้าง หรือไม่สามัคคีกันกับร่วมกันลงฟังพระ

⁵⁶ที.ปา. (ไทย) 11/331/333.

⁵⁷ข.ขุ. (ไทย) 25/194/93.

ปาติโมกข์ เราก็จะไม่มีโอกาสที่จะศึกษาให้รู้ถึงสังขธรรมใด ๆ เพราะความไม่สามัคคีเป็นอุปสรรค ผลที่สุด พระสงฆ์ในหมู่คณะนั้นจะอยู่ในอาวาสเดียวกันอย่างไม่เป็นสุขเพราะขาดสันติกันเอง

อีกนัยหนึ่งของหอระฆังที่หมายถึงธรรมคือ “เวลา” แปลว่า ผู้กลืนกินสรรพสัตว์ (กาโล ฆสตี ภูตานิ) กาลเวลาจึงเหมือนกับเป็นพญายักษ์คอยดักจับสรรพสัตว์ทุกชีวิตกินอยู่ตลอดเวลา คนโบราณตั้งเป็นปริศนาธรรมว่า “พญายักษ์ตนหนึ่ง มีตา 2 ข้าง ข้างหนึ่งสว่าง ข้างหนึ่งริบหรี่ มีฟันไม่มาก ปากละ 30 ซี่ ถามว่า พญายักษ์ตนนั้นคือใคร ปริศนาธรรมนี้สอนให้เรามีสติไม่ประมาทในการทำสำหรับชีวิต

หลักธรรมสัปปุริสธรรม 7 ข้อ กาลัญญตา การเป็นผู้รู้จักกาลเวลาเป็นสิ่งสำคัญและนับว่า พระพุทธศาสนาจะสอนไว้เสมอแก่บุคคลต่าง ๆ ให้รู้จักมี “กาลัญญตา” เพราะการมีกาลัญญตานี้ แสดงให้มีสัปปุริสธรรม ธรรมสำหรับปฏิบัติให้เป็นคนดี หมายถึงการที่จะเรียกว่าใครเป็นคนดีนี้ต้องมีกาลัญญตานี้ ซึ่งเป็นหนึ่งในสัปปุริสธรรม 7 ประการ

คุณค่าพุทธิศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

หอระฆัง ว่าโดยคุณค่าพุทธิศึกษา ทำให้ทราบว่ สัจญาณเวลาที่ออกปฏิบัติธรรม เป็นอาณัติสัญญาที่จะแสดงความสามัคคีแห่งหมู่สงฆ์ในการทำสังฆกรรม มีการฟังสวดพระปาติโมกข์ ปวารณาออกพรรษา รับผ้าพระกฐิน สวดญัตติกรรมบวชนาค หรือทำพิธีกรรม มีรับสังฆทาน ทำวัตรสวดมนต์เช้า-เย็น ตามพุทธพจน์ว่า “ความพร้อมเพรียงของหมู่ ทำให้เกิดสุข และการอนุเคราะห์ซึ่งหมู่ผู้พร้อมเพรียงกัน ทำให้เกิดสุข ผู้ยินดีแลในหมู่ผู้พร้อมเพรียงกัน ทำให้เกิดสุข ผู้ยินดีแล้วในหมู่ผู้พร้อมเพรียงกัน ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่เสื่อมจากธรรมอันเกษมจากโยคะ ผู้นั้นกระทำหมู่ให้พร้อมเพรียงกันแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์ตลอดกัป”⁵⁸ ว่าโดยคุณค่าทางจริยศึกษา เป็นการปฏิบัติหน้าที่ตามอาณัติสัญญาสามัคคี ว่าโดยคุณค่าทางหัตถศึกษา คือเป็นศิลปะการสร้างทรงหอประกาศธรรมที่รวมอุปกรณ์ทั้งฆ้อง กลอง ระฆังไว้ด้วยกัน

⁵⁸ ข.บ. (ไทย) 25/197/206.

ภาพ ๒.๒๘ หอไตร/หอธรรม/ธรรมเจดีย์ วัดโคกผักหวาน อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก

หอไตรหรือหอธรรม ถือเป็นศาสนาสถานหรืออาคารทางศาสนาประเภทหนึ่งที่มีอยู่ในวัดต่าง ๆ บางวัดตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาส และบางวัดตั้งอยู่ในเขตสังฆาวาส เป็นอาคารขนาดเล็กสำหรับเก็บรักษาคัมภีร์ใบลานหรือหนังสือและศึกษาพระธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพระไตรปิฎก หอไตรก็คือห้องสมุดสำหรับพระสงฆ์ศึกษาพระธรรมนั่นเอง ในล้านนานิยมทำเป็นอาคารสองชั้น บางแห่งจะตั้งอยู่กลางน้ำใช้สะพานไม้พาดชั่วคราวสำหรับเดินแล้วชักเก็บได้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันปลวกและแมลงอื่นไปกัดกินพระไตรปิฎกซึ่งเป็นใบลานใบข่อยหรือกระดาษ

รูปทรงหอไตรมีหลายแบบ แบบหอไตรที่ทำเป็นสองชั้นข้างบนนี้ ชั้นบนจะใช้เป็นที่เก็บพระธรรมคัมภีร์ทั้งหลาย ไม่มีทางขึ้นถาวร แต่จะใช้บันไดพาด เมื่อเลิกใช้ก็เก็บบันได ชั้นล่างใช้เป็นที่อ่านศึกษาพระธรรมที่ขึ้นไปเอามาจากชั้นบน อ่านเสร็จก็เอาขึ้นไปเก็บที่ชั้นบน หอไตรในภาคกลางมักเป็นชั้นเดียวแต่เสาซ้อนข้างสูง ตั้งอยู่กลางน้ำ การที่คนโบราณสร้างหอไตรไว้กลางน้ำนั้น นอกจากประโยชน์จากการป้องกันปลวกแล้ว เมื่อเรานั่งศึกษาพระธรรมอยู่ในหอไตรกลางน้ำนั้น สมาย่อมเกิดได้ง่าย เพราะมีน้ำเป็นแนวป้องกันการรบกวนจากรอบข้าง และน้ำที่ราบเรียบนิ่งเงียบ ช่วยให้สงบนับเป็นภูมิปัญญาของคนโบราณที่ควรพิจารณา

หอไตรหรือหอธรรม มีนัยที่สื่อถึงธรรม คือ เป็นคลังธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนาเป็นอาคารบรรจุพระธรรมในรูปพระธรรม ถือเป็นธรรมเจดีย์ที่จารึกพระพุทธพจน์ทั้งหมด ธรรมเจดีย์นี้เป็นสิ่งหนึ่งในสี่ของเจดีย์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าอันได้แก่ 1. ธาตุเจดีย์ 2. บริโภคเจดีย์ 3. ธรรมเจดีย์ 4. พุทธประวัติมากรรมเมื่อ 2556 ปีล่วงมาแล้ว ก่อนเสด็จดับขันธพระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระอานนท์ พระพุทธอุปัฏฐากถึงอนาคตแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งจัดเป็นธรรมเจดีย์ว่า “ดูกรพระอานนท์ ธรรมและวินัยที่เรา (ตถาคต) แสดงไว้บัญญัติไว้แล้วจักเป็นศาสดาของพวกเธอ เมื่อเรา (ตถาคต) ล่วงลับไปแล้ว”⁵⁹ (โย โว อานนท มया ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญญุตโต โส โว มมจเจยน สตุถา)

⁵⁹ที.ม.(ไทย) 10/216/164.

แสดงให้เห็นว่า ณ ปัจจุบันเราใช้พระธรรมวินัยแทนพระศาสดาในการควบคุม ดูแล ปกครองพุทธบริษัท และธรรมเจดีย์นี้เป็นสูตรหนึ่งในพระไตรปิฎก ชื่อ ธรรมเจดีย์สูตร⁶⁰ ว่าด้วยข้อความที่พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลพระพุทธเจ้า พรรณนาความเลื่อมใสศรัทธาของพระองค์ที่มีต่อพระรัตนตรัย

พระธรรมในฐานะคำสอนของพระพุทธเจ้า คิดเป็นชั้นได้ 84,000 พระธรรมชั้น บรรจุอยู่ในปิฎก 3 ปิฎก โดยแยกเป็น พระวินัยปิฎก จำนวน 21,000 ธรรมชั้น พระสุตตันตปิฎก จำนวน 21,000 ธรรมชั้น และอภิธรรมปิฎก จำนวน 24,000 ธรรมชั้น ณ ปัจจุบัน พระไตรปิฎก ฉบับหลวง ฉบับสยามรัฐ ฉบับสังคายนา และฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีจำนวน 45 เล่ม เพื่อจัดลงให้ได้ตามจำนวนปีแห่งการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าภายหลังตรัสรู้เป็นเวลา 45 ปี นั่นเอง คำถามคือว่า เมื่อพระไตรปิฎกจำนวนถึง 45 เล่มเช่นนี้จะเก็บไว้อย่างไร ก็จะมีที่จัดเก็บไว้ 2 แบบ คือ เก็บไว้ในตู้พระไตรปิฎก โดยตั้งไว้มุมใดมุมหนึ่งในห้องสมุดหรือในศาลาวัด แต่ถ้าวัดใดมีผู้มีจิตศรัทธา จะสร้างหอไตรหรือหอธรรมสำหรับจัดเก็บพระไตรปิฎกพร้อมพื้นที่นั่งอ่านด้วยก็ยิ่ง ดังนั้น วัดบางแห่งที่สร้างเก่าแก่นิยมสร้างหอไตรหรือหอธรรมด้วย

พุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

หอไตร ว่าโดยคุณค่าพุทธศึกษาแล้ว ทำให้ทราบว่า เป็นที่บรรจุคัมภีร์พระไตรปิฎกจำนวนหลายเล่ม ณ ปัจจุบัน มีจำนวน ๔๕ เล่ม หอไตรมีลักษณะพิเศษคือป้องกันปลวกกัดได้ นิยมสร้างเสาเดียว หมายถึงธรรมอันเป็นเอกคือ มรรค ๘ นิยมสร้างกลางน้ำเพื่อป้องกันไฟไหม้ ปลวก เป็นต้น กำเนิดห้องสมุดในปัจจุบันนี้เอง ว่าโดยคุณค่าทางจริยศึกษาแล้ว เป็นการดูแลรักษาคัมภีร์ ถือว่าเป็นคลังแห่งปัญญาทางพุทธศาสนา ว่าโดยคุณค่าทางหัตถศึกษาแล้ว เป็นฝีมือที่แสดงออกในรูปทรง

อาคารเฉพาะด้าน มีบานหน้าต่างล้อมด้านเพื่ออ่านพระไตรปิฎกได้สะดวก

⁶⁰ ม.ม. (ไทย) 13/366/451.

ภาพ ๒.๒๙ เจดีย์/เจดีย์ทราย/เจดีย์ราย วัดราชบูรณะ อ.เมือง จ.พิษณุโลก

องค์เจดีย์ทรายเป็นนิมิตหมายทางพระพุทธศาสนา นัยหนึ่งเป็นหลักฐานแห่งการปฏิบัติ ศาสนกิจของพระพุทธเจ้าและพระสาวก นัยหนึ่ง เป็นองค์สำหรับบรรจุสิ่งเคารพที่สำคัญและถือว่า ศักดิ์สิทธิ์ นัยหนึ่งเป็นสื่อถึงความสามัคคีของชุมชนที่มีกิจกรรมทางศาสนาร่วมกันตามเทศกาล ประเพณีต่าง ๆ เช่น เทศกาลสงกรานต์ นัยหนึ่งเป็นสื่อที่เป็นสิริมงคล เป็นโชคลาภที่จะให้ความสุข ความเจริญ เงินทองไหลมาเทมาดุจทรายที่ชนเข้าวัดนี้ อีกประการหนึ่ง กุศโลบายแห่งบุญบาปคน โบราณถือว่า คนที่เดินเข้า-ออกวัดในรอบหนึ่งปีนั้นไม่รู้ว่อดินที่ติดเท้าออกจากวัดไปเท่าไรแต่จะมาก หรือน้อยก็ตามการขนทรายเข้าวัดถือว่าเป็นการทดแทนดินที่ติดเท้าออกไปจะได้ไม่เป็นบาปใน ขณะเดียวกันก็ได้บุญสิ่งเหล่านี้เป็นความละเอียดอ่อนทางจิตใจของคนโบราณซึ่งเกรงกลัวต่อบาปและ กลัวผลของบาปที่จะตามมาลงโทษในชาตินี้

องค์เจดีย์ต่าง ๆ ในวัดนั้น ได้พัฒนาการมาจากเจดีย์ทรายของพระโสนะ กับ พระอูตตระ ดังกล่าวข้างต้น ถือเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา ตามนัยที่เป็นพยานหลักฐานในการปฏิบัติ ศาสนกิจเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ชัดเจนคือ สมัยที่พระโสนะกับพระอูตตระ 2 รูป นี้ นำ พระพุทธศาสนาจากอินเดียหลังการทำสังคายนาครั้งที่ 3 มาเผยแผ่ในดินแดนสุวรรณภูมิ ณ จุดที่เผยแผ่นั้น กล่าวกันว่าเป็นมณฑลจังหวัดนครปฐม สันนิษฐานว่า พระเถระทั้ง 2 รูปนี้ได้ทำการเผยแผ่ ศาสนาอยู่ในดินแดนแห่งนี้นาน เกรงว่ากาลนานไป ประวัติศาสตร์จะขาดตอนไม่ต่อเนื่อง ก็จะไม่ มีอะไรเป็นพยานแห่งการเผยแผ่ศาสนาได้ จึงคิดนำดินทรายมาก่อเป็นเจดีย์ ชนิดธรรมเจดีย์เป็นแบบ สาญจี สันนิษฐานว่า สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ที่ทรงส่งสมณะทูตมาเผยแผ่พระศาสนา นักปราชญ์ทางโบราณคดีเห็นพ้องกันว่า พระโสนเถระและพระอูตตระเถระเป็นสมณะทูตและมาตั้ง หลักฐานประกาศหลักธรรมคำสอนที่นครปฐมเป็นครั้งแรกในพุทธศตวรรษที่ 3 และได้สร้างพระเจดีย์ ทรงบาตรคว่ำแบบเจดีย์สาญจีในประเทศอินเดียไว้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ขณะผนวชได้เสด็จอู่ดงค์มานมัสการ ทอดพระเนตรเห็นเจดีย์ยอดปรางค์ สูง 42 วา เมื่อ ทรงลาผนวชได้เสวยราชสมบัติแล้ว ในราว พ.ศ. 2396 ได้โปรดให้ก่อพระเจดีย์ใหม่ห่อหุ้มองค์เดิมไว้ สูง ๑20 เมตร กับ 45 เซนติเมตรพร้อมสร้างวิหารคดและระเบียงโดยรอบ งานไม่ทันแล้วเสร็จก็ สวรรคต ดังภาพนี้

ภาพ ๒.๓๐ เทียบเคียงเจดีย์ทรายกับพระบรมเจดีย์ อ.เมือง จ.นครปฐม

จากความที่กล่าวมาข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่า แรกสุดก็เป็นองค์เล็ก ๆ ถ้าเป็นเจดีย์ทั่วไปที่ไม่ใช่พระบรมเจดีย์ที่รัชกาลที่ 4 โปรดให้ก่อใหม่ห่อหุ้มองค์เดิมไว้ สามัญชนทั่วไป ก็จะเห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญเช่นเดียวกัน จึงก่อเจดีย์ด้วยอิฐ หิน ดินแฉ่งเพื่อให้ทนทานต่อพายุ น้ำพัดได้ จากนั้นก็บูรณะมาเรื่อย ๆ หลายยุคสมัยจนเป็นเจดีย์ใหญ่โตมหึมา บ้างก็เป็นสีเงิน เช่นองค์เจดีย์วัดประยูรวงศาวาส กรุงเทพมหานคร บ้างก็มีสีทองเหลืองอร่าม ซึ่งปรากฏทั่วไปในประเทศไทยและประเทศพม่า โดยเฉพาะเมืองมณฑลทะเล มีองค์เจดีย์ตั้งอยู่เรียงรายเต็มพื้นที่ไปหมด เป็นทะเลเจดีย์ก็ว่าได้ แต่โดยเฉพาะประเทศไทย ถือว่าองค์พระบรมเจดีย์เป็นสัญลักษณ์ที่เป็นปฐม ที่แสดงว่าพระพุทธศาสนาได้ถูกนำมาเผยแผ่บริเวณนี้ จึงได้ชื่อว่าพระบรมเจดีย์ ตั้งอยู่ ณ วัดพระบรมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร และตั้งชื่อเป็นจังหวัดว่า จังหวัดนครปฐม (จังหวัดแห่งแรกของไทย) มีตราสัญลักษณ์ของจังหวัดเป็นองค์พระเจดีย์ซึ่งมีประวัติที่สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาอย่างนี้

ความสำคัญของเจดีย์ คือนิมนต์ที่สื่อถึงธรรม คือ การถอนกรรมเชิงบุคคลาธิฐานด้วยการขนทรายเข้าทดแทนในวัด จากการเป็นธรรมาธิฐานในคำว่า “อโหสิกรรม” เป็นการทำสิ่งที่พร่องไปให้กลับเต็มดังเดิม ซึ่งประมวลได้ ดังนี้

- เป็นสัญลักษณ์โดยศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ศาสนาอื่นไม่มี
- เป็นหลักฐานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาดินแดนสุวรรณภูมิ ลักษณะไม้ปักเป็นเครื่องหมายไว้
- เป็นที่บรรจุสิ่งเคารพบูชาโดยมีตำนานการก่อเริ่มมีเจดีย์จาก ฟิน้องสองพานิชได้รับเส้นพระเกศาจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรจุไว้ ณ ที่อันสมควร
- เป็นการทดแทนเมตตากรุณาที่ติดเท้าของตนออกไป มิฉะนั้นจะบาปเป็นหนี้สงฆ์
- เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุโดยมีตำนานการก่อเริ่มมีเจดีย์จากการได้รับแจกพระบรมสารีริกธาตุโดยโทะนะพราหมณ์ให้แก่เจ้าเมืองต่าง ๆ 8 เมืองแห่งชมพูทวีป ซึ่งมีการสร้างเจดีย์บรรจุไว้อย่างสมพระเกียรติ การบรรจุพระสารีริกธาตุของเจ้าเมืองต่าง ๆ นี้ มีตำนานการบรรจุในโลกมนุษย์เท่านั้น แต่ยังมีตำนานการบรรจุไว้ในสวรรค์ด้วย กล่าวว่ “พระเขี้ยวแก้วบนด่านขว (บน+

ขวา) และพระรากขวัญด้านขวาประดิษฐานอยู่ในพระจุฬามณีเจดีย์ ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนพระรากขวัญ (ไพลาร้า) ด้านซ้ายและพระอุณหิส (หน้าผาก) ประดิษฐานอยู่ในทุสสเจดีย์ ณ พรหมโลก”⁶¹

อีกประการหนึ่ง การย่อมุมของเจดีย์ เป็นลักษณะเรียวยอดแหลม มีเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ส่วนสูงขึ้นไปจะมีลึบซ้อนกันเป็นชั้น ๆ นับได้ 9 ชั้น ซึ่งจำนวน 9 ชั้น ดังภาพนี้

การย่อมุมของเจดีย์นี้ มีนัยที่สื่อถึงธรรม คือ องค์เจดีย์ที่มีส่วนสูงโดยซ้อนกันเป็นชั้น ๆ จำนวน 9 ชั้น มีความหมายว่า โลกุตตรธรรม 9 ประการ คือ มรรค 4 ได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกิทาคามิกมรรค อนาคามิกมรรค อรหัตมรรค ส่วนผล 4 ได้แก่ โสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามิผล อรหัตผล ส่วนนิพพาน 1 ได้แก่ ความหมดกิเลสทั้งปวง การที่แทนสัญลักษณ์ด้วยดอกบัว ก็หมายถึงความบริสุทธิ์ของพระสัทธรรมทั้ง 9 จึงแสดงนัยแห่งเจดีย์รายที่ซ้อนกันของดอกบัวนี้

เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองนี้ มีนัยที่สื่อถึงหลักธรรมสำคัญ คือ อริยสัจ 4 เพราะลักษณะเจดีย์เป็นฐาน 4 เหลี่ยมจัตุรัส ตรงมุมของสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมออกไปอีก 3 มุม (หยัก) การแยกมุมใหม่ให้เป็นมุมย่อย 3 มุมของ 4 จัตุรัส รวมทั้งด้านของเจดีย์นั้นแล้ว เป็น 12 มุมเจดีย์ไม้สิบสองดังกล่าวนี้หมายถึงอริยสัจ ที่เป็นกระบวนการพิจารณาธรรมของพระพุทธเจ้า คือ ทุกข์ ความเป็นทุกข์ สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธ การดับทุกข์ และมรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงการดับทุกข์ อริยสัจทั้ง 4 นี้ คือเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น พระองค์ได้ไตร่ตรองข้อที่ 1 คือ ทุกข์จนครบ 3 รอบ ด้วยการพิจารณา คือ

รอบที่ 1 พิจารณาสังขญาณ คือหยั่งรู้อริยสัจ 4 ทุกข้อว่าคืออะไร

รอบที่ 2 พิจารณากิจจญาณ คือ พึงรู้จักในอริยสัจ ๔ ทุกข้อ ควรกำหนดรู้

รอบที่ 3 พิจารณาตญาณ คือได้ทำอริยสัจ ๔ ทุกข้อแล้ว

⁶¹พระมหาสมจินต์ สมปาปัญญา, บทความเรื่อง “พระธาตุและพระบรมสารีริกธาตุกับคนไทย”

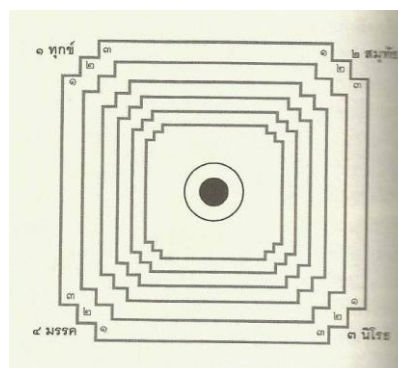
[ออนไลน์] แหล่งที่มา <<http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent>> (11 พ.ค. ๒๕๕๘)

ส่วนอีก 3 ข้อที่เหลือก็พิจารณาด้วยญาณทั้ง 3 นี้ ข้อละ 3 รอบ เป็นการพิจารณา 12 อาการ หรือพิจารณา ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อย่างละ 3 ครั้ง ซึ่งพระพุทธเจ้ามี “ญาณทัศนะ ตาม เห็นอริยสัจที่เป็นจริงครบรอบ 3 มีอาการ 12 ประการ”⁶² ดังบาลีที่ปรากฏในบทสวดธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ว่า ติปะริวัฏฏัง ทเววาทะสาการั ยะถาภูตัง ญาณะทัสสะนัง อะโหสิ ด้วยเหตุนี้ จึงแทนคำสอนด้วยศิลปกรรมเป็นเจดีย์ว่า ย่อมุมไม้สิบสอง ดังภาพนี้

ภาพ ๒.๓๑ แสดงรายละเอียดเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก

คุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

เจดีย์ ว่าโดยคุณค่าทางพุทธศึกษาแล้ว ทำให้ทราบว่า เป็นพัฒนาการของเจดีย์จากเจดีย์ทราย และเจดีย์ทรายนั่นนิยมก่อขึ้นในเทศกาลสงกรานต์ เพื่อทดแทนดินทรายวัดที่ติดเท้าเราไป คนโบราณเกรงว่า จะเป็นบาป เป็นหนี้สงฆ์ เมื่อถึงเทศกาลจึงนำดินทรายมาทดแทนก่อปั้นด้วยมือเป็นเจดีย์ทรายสวยงาม บางแห่งแข่งขันกันปั้นเจดีย์นี้ใครจะทำจิตรพิศดารกว่ากัน ว่าโดยคุณค่าทางจริยศึกษาแล้ว คือเป็นการอาคารบรรจุสิ่งเคารพสูงสุดที่ตั้งไว้ในที่อันเหมาะสม ไม่ปะปนกับของต่ำอันเปื้อน

การแสดงความไม่เคารพ และปฏิบัติต่อศาสนาที่เกรงกลัวบาปที่เมื่อดทรายติดเท้าไปต้องนำมาทดแทน ว่าโดยคุณค่าทางหัตถศึกษาแล้ว เป็นสถาปัตยกรรมเชิงพุทธที่สวยงาม เป็นสื่อถึงศาสนวัตถุที่ศาสนาอื่นไม่มี

2.๓ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านประติมากรรม

⁶²วิ.ม. (ไทย) 4/16/23.

คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้จัดเจดีย์เป็น 4 ชนิด คือ “ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์”⁶³ โดยธาตุเจดีย์ ได้แก่ เจดีย์สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ บริโภคเจดีย์ คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอย ธรรมเจดีย์ สำหรับบรรจุพระธรรม และอุทเทสิกเจดีย์ ได้แก่ พุทธประติมากรรม หมายถึงพระพุทธรูปหรือสิ่งแทนพระพุทธเจ้าในลักษณะต่าง ๆ เป็นสิ่งที่คุณค่าที่เราควรมีจริยธรรมปฏิบัติต่อพุทธประติมากรรมที่เหมาะสม มีพุทธศึกษา รู้ความหมาย รู้สื่อธรรม และมีหัตถกรรมที่สอดคล้องกับธรรม ดังภาพนี้

ภาพ ๒.๓๒ พุทธศิลปกรรมเหรียญ วัดพระรัตนมหาธาตุ อ.เมือง จ.พิษณุโลก

ประติมากรรมเชิงพุทธ คือประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มีจุดหมายที่ทำการระลึกนึกถึงในสิ่งที่ตนเคารพนับถือ เมื่อพระพุทธเจ้ายังมีพระชนมอยู่ ผู้คนยังได้กราบไหว้ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วก็นึกถึงจนอดไม่ได้ ธรรมดาค้นที่เคยฟังเทศน์ ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าก็

⁶³ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 48.

ย่อมอนุสสติในพระพุทธเจ้า รวมไปถึงสถานที่ อาสนะ ต้นไม้ สิ่งที่พระพุทธเจ้าใช้สอยด้วย ซึ่งการสร้างพุทธประติมากรรมก็อาศัยความข้อนี้ เรื่องนี้ตามตำนานการสร้างพระพุทธประติมากรรมกล่าวว่า หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วพุทธศาสนิกชนมีความอนุสสติในพระพุทธเจ้าจึงได้นำเอาดิน น้ำ และใบโพธิ์จากสังเวชนียสถาน 4 แห่ง คือสถานที่ประสูติ (ลุมพินีวัน) ตรัสรู้ (พุทธคยา) ปฐมเทศนา (พาราณสี) และ ปรินิพพาน (กุสินารา) เก็บมาไว้เพื่อบูชาคุณพระพุทธเจ้าต่อมามีการสร้างรูปที่เป็นสัญลักษณ์เพื่อระลึกถึงพระพุทธคุณ เช่นทำดวงตราสัญลักษณ์ประจำสถานที่ต่างๆ ขึ้น ด้วยดินเผาหรือแผ่นเงินเป็นตราดอกบัว เป็นสัญลักษณ์ของเมืองกบิลพัสดุ์ หมายถึงมีสิ่งบริสุทธิ์เกิดขึ้นและตราม้าหมายถึงม้ากัณฐกะ ตราธรรมจักร เป็นสัญลักษณ์เมืองพาราณสีมีรูปกวางหมอบ หมายถึงการแสดงธรรมจักรและพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงสร้างเสาหินอโศกไว้ในสถานที่ลุมพินีอันเป็นสถานที่ประสูติ ที่เมืองไพศาลีอันเป็นสถานที่ทำสังคายนาครั้งที่ 2 ที่เมืองसारนาถ อันเป็นสถานที่แสดงปฐมเทศนา เป็นต้น

ส่วนตำนานการสร้างพระพุทธรูปที่เป็นลักษณะบุคคลนั้น ตามตำนานพุทธประวัติกล่าวว่า ในสมัยพุทธกาล พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศลได้โปรดให้ช่างแกะสลักพระรูปเหมือนพระพุทธเจ้าขึ้นจากไม้แก่นจันทน์เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธองค์ที่เสด็จไปจำพรรษาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อโปรดพุทธมารดา นับเป็นการสร้างพระพุทธรูปเป็นครั้งแรก บางตำนานกล่าวว่า พระพุทธรูปนั้นเริ่มสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 7 ตั้งแต่สมัยคันธารรัฐซึ่งเป็นแคว้นที่อยู่ทางตอนเหนือของอินเดียโบราณ (ปัจจุบันอยู่ในแถบตะวันตกเฉียงเหนือของปากีสถานและตะวันออกของอัฟกานิสถาน) ผู้ริเริ่มสร้างไม่ใช่ชาวอินเดียแต่เป็นพวกโยนก (กรีก) สันนิษฐานว่าเริ่มสร้างในสมัยพระเจ้าเมนันเดอร์หรือพระเจ้ามิลินท์กษัตริย์เชื้อสายกรีกแห่งแคว้นคันธารรัฐ

พระพุทธประติมากรรมถือเป็นนวัตกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ชัดเจน เป็นพุทธประติมากรรมที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศพระพุทธเจ้า เป็นเครื่องเตือนจิตให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า เป็นการจำลองรูปลักษณ์พระพุทธเจ้า โดยยุคแรก ๆ เรียกพระพุทธรูปว่ายุคคันธาระหรือคันธารรัฐ ช่างจะปั้นหุ่นให้มีหน้าตาเหมือนคนจริง ๆ โดยมีคิ้ว มีหนวดเคราเหมือนคนชัดเจน โดยพระเศียรไม่มีปุ่มและเปลวเพลิงเช่นยุคปัจจุบันที่มุ่งเน้นให้เห็นศิลป์เข้าสู่ศาสตร์ ดังข้อความที่พระมหาสมจินต์สมาปญโญ ว่า

“พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระและพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อทำสังคายนาครั้งที่ 3 แล้ว ส่งพระธรรมทูตออกไปประกาศพระพุทธศาสนา พระมัชฌันติกเถระได้รับมอบหมายให้ไปทำหน้าที่พระธรรมทูตที่แคว้นคันธาระและกาศมีระ (แคชเมียร์) ในอาณาจักรคันธาระเจริญรุ่งเรืองอยู่ในระหว่าง พ.ศ. 600-1,000 และประมาณ พ.ศ. 700 ชาตกรีกในสมัยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชเข้ามาครอบครองอาณาจักรคันธาระ ในภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย เกิดคตินิยมในการ

สร้างพระพุทธรูปไว้เป็นที่บูชาสักการะ พระพุทธเจ้าในยุคนี้นี้ มีลักษณะเหมือนเทพเจ้าของกรีก เช่น มีพระพักตร์ (หน้า) เหมือนเทพเจ้า "อพอลโล" พระนาสิก (จมูก) โด่งเป็นสันมวน พระเมาลี (ผม) เหมือนกันหอย พระเกสาหยักศกคล้ายผมสตรีมีพระมัสสุ (หนวด) พระวรกายผิ้งผาย แต่ช่างโยนิก (กรีก) ประสงค์จะให้คนรู้จักว่า ‘รูปที่สร้างนี้เป็นพระพุทธรูป ไม่ใช่เทวรูป’ จึงถือเอาคติว่า ‘พระพุทธเจ้าเป็นกษัตริย์และเป็นสมณะ’ จึงทำพระพุทธรูปให้ส่วนองค์พระครองจีวรคลุมไหล่ทั้ง 2 หรือห่มเฉียง ส่วนพระเศียรทำให้เหมือนพระเศียรกษัตริย์ ถ้า เป็นปางประทับนั่ง จะประทับบนฐานบัว นิยมสร้างปางขัดสมาธิเพชร”⁶⁴

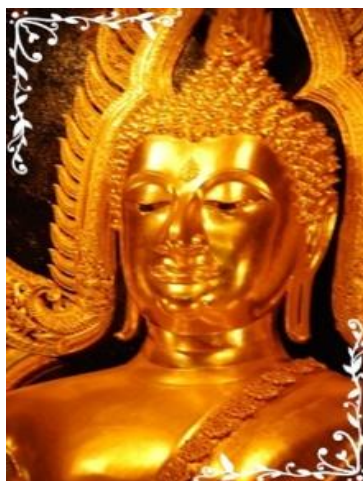
พุทธประวัติมากรรมในฐานะพระพุทธรูปปางต่าง ๆ มีนัยที่สื่อถึงธรรม เช่นพระ **พระพุทธชินราช** ปางมารวิชัยหรือปางสะดุ้งมาร เป็นพุทธประวัติมากรรมปางมารวิชัย อยู่ในพระอิริยาบถประทับนั่ง ขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระเพล (ตัก) พระหัตถ์ขวาวางบนพระชานุ (เข่า) นิ้วพระหัตถ์ชี้ลงพื้นธรณีบางแห่งทำรูปแม่พระธรณีนั่งบีบมวยผมประกอบนิยมสร้างเป็นพระประธานในพระอุโบสถมีความเป็นมาว่า ขณะที่พระบรมโพธิสัตว์ประทับ ณ โพธิบัลลังก์ พญามารวสวัตตีประทับบนหลังช้างคีรีเมขลาสูง 150 โยชน์ยกทัพมาหมายจะทำลายความเพียรของพระองค์พญามารเนรมิตร่างสูงใหญ่มีมือจับพานถือศาสตราวุธพร้อมนำเหล่าเสนามารมากมายมืดฟ้ามัวดิน เหล่าเทวดาทั้งหลายหนีไปหมดแต่พระบรมโพธิสัตว์มิได้หวั่นกลัว พวกมารซัดศัสตราวุธเข้าใส่พระบรมโพธิสัตว์แต่ศาสตราวุธเหล่านั้นกลายเป็นบุปผามาลัยไปสิ้น พญามารยังกล่าวทักท้วงว่ารัตนบัลลังก์เป็นของตน พระบรมโพธิสัตว์ตอบโต้ว่ารัตนบัลลังก์นี้ เกิดมาด้วยบุญบารมีที่พระองค์สั่งสมมาแต่ปางก่อนโดยมีแม่พระธรณีเป็นพยาน แม่พระธรณีแสดงกายโดยปล่อยมวยผมบีบน้ำกรวดอุทิศผลบุญจากการทำทานของพระบรมโพธิสัตว์ให้ไหลพัดพาเหล่ามารไปจนสิ้นเพื่อให้พุทธบริษัทได้ระลึกนึกถึงเหตุการณ์แห่งการต่อสู้กับหมู่มารของพระพุทธเจ้านี้ จึงได้รวบรวมเป็นตอนพุทธประวัติด้วยการสร้างพระพุทธรูป ปางมารวิชัยขึ้น เพื่อเป็นที่สักการบูชาจนถึงปัจจุบันนี้

⁶⁴ พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, กำเนิดและพัฒนาการแห่งพระพุทธรูป, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <[www.mcu.ac.th/site/articlecontent\(10\).htm](http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent(10).htm), 255๙)

ภาพ ๒.๓๓ เปลวเพลิงบนพระเศียร แสดงถึงปัญญา

พระพุทธรูปข้างต้นนี้ มีพุทธลักษณะบนพระพุทธรูปที่มีนัยสื่อถึงธรรม คือ เปลวเพลิงบนพระเศียรลักษณะเปลวไฟที่กำลังลุกโชติช่วง ธรรมดาไฟที่ลุกนั้นย่อมสว่างในที่มืด เปลวไฟที่พวยพุ่งบนเศียรพระพุทธรูปนั้น หมายถึงปัญญาที่เปรียบด้วยแสงสว่าง จากพุทธพจน์ว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก”⁶⁵ (ปัญญาโลกัสมิ ปชโชโต) แต่ปัญญาในที่นี้หมายถึงวิชาความรู้ ในระดับสูงที่จะไปกำจัดอวิชชา คือความไม่รู้ที่เปรียบด้วยความมืด บริเวณพระเศียรที่มีปทุมกันหอยนั้น หมายถึงศีลสมาธิ เป็นฐานที่หนาแน่น ที่คนในสังคมต้องปฏิบัติตามหลักศีลให้เกิดหลักประกันชีวิตและทรัพย์สิน

ภาพ ๒.๓๔ พระกรรมที่ยาวยาน แสดงถึงความหนักแน่นในอรรถคดี

พระพุทธรูปจะสร้างให้มีพระกรรมเรียวยาวกว่าหูของมนุษย์ธรรมดาโดยมุ่งหมายทางพุทธศิลป์ที่จะสื่อถึงธรรม จากการศึกษาลักษณะของพุทธชินราชที่พระกรรมเรียวยาวนั้น มีความหมายถึงว่า หนักแน่นในการรับฟังปัญหา คำฟ้อง ร้องเรียน และไม่โอนเอียง ส่ายไปมาไปตามกระแส

⁶⁵ ส.ส. (ไทย) 15/80/85.

นิยม หนักแน่นด้วยการชั่งตวงให้ความสมดุล ตั้งอยู่ในคติแห่งธรรม หลีกเลียงความไม่เสมอภาคที่เรียกว่า “อคติ 4 กล่าวคือ 1. ลำเอียงเพราะชอบ 2. ลำเอียงเพราะชัง 3. ลำเอียงเพราะหลง 4. ลำเอียงเพราะกลัว”⁶⁶ ในลักษณะเดียวกันนี้คือปลายพระหัตถ์กับพระบาทจะเหมือนกัน ซึ่งหมายถึงเมตตา และกรุณาต่อสรรพสัตว์ที่เหมือนกันแม้แต่ศัตรูผู้ปองร้าย มีพระเทวทัต องคุลิมาล เป็นต้น โดยไม่ถือโทษโกรธเคือง

ภาพ ๒.๓๕ พระเนตรที่ทอดลง แสดงถึงความสำรวมในอินทรีย์

พุทธลักษณะโดยทั่วไป พระพุทธรูปจะสร้างให้มีพระเนตรมองลงที่พระวรกายของพระองค์อย่างในพระอุโบสถของวัดทั่วไป จะนั่งมองดูพระวรกายไม่ได้มองดูหน้าต่างหรือมองดูประตูประตูพระอุโบสถว่าจะมีใครเข้ามาไหว้บ้าง นี่เป็นการสื่อถึงธรรม คือการสำรวมจักขุอินทรีย์ (จักขุสังวะโร) ยังเป็นปริศนาธรรมตีความได้ว่า เป็นการสอนให้มองตนเอง พิจารณาตนเอง ตักเตือนแก้ไขตนเอง

ไม่ใช่คอยจับผิดผู้อื่น ซึ่งตามปกติของคนแล้วมักจะมองเห็นความผิดพลาดของบุคคลอื่น แต่ลืมมองความผิดของตนเองทำให้สูญเสียเวลา และโอกาสในการปรับปรุงพัฒนาตนเอง ใครเล่าจะดักเตือนตัวเราได้ดี กว่าตัวเราเอง จึงมีพุทธพจน์ตรัสให้เตือนตนเองว่า “เป็นผู้สงบระงับจงเตือนตนด้วยตนเองจงสงวนตนด้วยตนเอง”⁶⁷ ที่กล่าวมานี้เป็นการสอนโดยใช้ปริศนาธรรมจากพระพุทธรูปเป็นสื่อการสอนใจตนเอง

ภาพ ๒.๓๖ นิ้วพระหัตถ์ที่ราบเสมอกัน แสดงถึงความเสมอภาคแห่งการเข้าถึงธรรมของชนชั้น

ธรรมดาแล้ว นิ้วของสามัญชนทั่วไปทั้ง 5 นิ้ว จะไม่เสมอกัน โดยนิ้วกลางจะยาวกว่านิ้วอื่น แต่นิ้วของพระหัตถ์ของพระพุทธรูปนั้นจะเสมอกัน ทั้งนี้ไม่ใช่ความวิปริตผิดแผกอะไรจากร่างของมนุษย์ หากแต่ว่า ต้องการให้ศิลปะนี้มีศาสตร์ที่สื่อถึงธรรม นั่นคือ พระองค์มีพรหมวิหาร 4 มีความเสมอภาคของความรัก ความเมตตาต่อสรรพสัตว์โดยไม่มีประมาณเสมอกัน ไม่เลือกที่จะรัก หรือมักที่จะชัง นอกจากนี้ การตัดสินใจปัญหาระหว่างพุทธบริษัทที่เกิดขึ้นจะให้ความเสมอภาคด้วยให้โจทย์และจำเลยมาพร้อมหน้ากันแล้วตัดสินสวนปัญหาหาความต่อหน้าทั้งฝ่ายนี้จึงตัดสิน ความหมายความ

เสมอภาคที่ลึก ๆ กว่านี้ คือ ความเสมอภาคต่อการเข้าถึงธรรมของทั้งบุรุษและสตรีเพศ โดยคือว่าใครมีสติปัญญาแก่กล้าสามารถปฏิบัติธรรมได้เพียงไร ก็มีสิทธิ์เข้าถึงธรรมเป็นพระอริยบุคคลโดยไม่มีการปิดกั้น

ภาพ ๒.๓๗ ชุ่มเรือนแก้ว / เอกลักษณ์พระพุทธรชินราช ชุ่มเรือนแก้วสื่อถึงรัตนมณีเจดีย์

ชุ่มเรือนแก้ว เป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธรชินราช มีที่มาจากการเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ 4 หลังตรัสรู้ พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นประทับ (นั่ง) ขัดสมาธิ ณ เรือนแก้วที่เทวดาเนรมิตถวายทางทิศ

⁶⁷ ข.ข. (ไทย) 25/35/45.

ตะวันตกเฉียงเหนือของต้นศรีมหาโพธิ์ทรงพิจารณาธรรมตลอดเวลา 7 วัน สถานที่นั้นเรียกว่า "รัตนมรเจตีย์" ซึ่งเทพไท้เทวาได้เนรมิตถวายเป็นฉัตรแก้วบังแดดบังฝน ชุ่มเรือนแก้วนี้ ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธชินราช ที่สร้างถวายโดยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมัยปลายกรุงศรีอยุธยา ประการสำคัญคือบนฐานชุ่มเรือนแก้วสองข้างซ้าย-ขวานั้น จะมีองค์ท้าวสองตนคือ ท้าวเวสสุวรรณกับท้าวอาพวกยักษ์ โดยที่ท้าวเวสสุวรรณนั้น ทำหน้าที่อารักขา เป็นยามเฝ้าให้ความปลอดภัยถวายพระพุทธชินราช มีอาวุธประจำกายคือไม้กระบอง ประจำอยู่ด้านซ้าย ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นที่มาของไม้กระบองตำรวจ ส่วนท้าวอาพวกยักษ์ ถวายความปลอดภัยอยู่ด้านขวา มีอาวุธประจำกายคือฝ้ายันต์โพกศีรษะ ซึ่งฝ้ายันต์นี้เป็นฝ้ายันต์ศักดิ์สิทธิ์ลงเลขยันต์ จึงเป็นที่มาของฝ้ายันต์ข้อสำคัญเรื่องนี้ คือการสื่อถึงธรรม โดยธรรมดแล้วถ้าเป็นยักษ์เป็นมารจะเป็นศัตรูทำร้ายรบกวนพระพุทธเจ้า แต่กลับมาทำหน้าที่อารักขา ทั้งนี้ก็เพราะด้วยพลังอำนาจความรัก ความเมตตาของพระพุทธองค์ ทำให้สัตว์มีพิษ คุรายนันต้องกลับมาเป็นมิตร

ข้อสังเกต เรื่องชุ่มเรือนแก้วนี้ ณ ปัจจุบันมีช่างศิลป์หรือวัดต่าง ๆ นิยมสร้างพระพุทธรูปองค์พระประธานประดิษฐานในพระอุโบสถหรือพระวิหารมีชุ่มเรือนแก้ว ซึ่งถือว่าเป็นชุ่มเรือนแก้วเหมือนกัน มีต้นแบบการสร้างคือการจำลอง “รัตนมรเจตีย์” เหมือนกัน แต่ชุ่มเรือนแก้วพระพุทธชินราชนี้จะต่างจากการสร้างองค์อื่น ๆ หรือที่อื่น ๆ ตรงที่ผู้กำหนดให้สร้าง นั่นคือ ชุ่มเรือนแก้วของพระพุทธชินราชนั้น เป็นการสร้างถวายโดยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คราวที่เสด็จมาครองเมืองพิษณุโลก สมัยปลายกรุงศรีอยุธยา ถึง 25 ปี นับว่าเป็นชุ่มเรือนแก้วหลวง เช่นเดียวกับวัดใดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง วัดนั้นถือว่าเป็นวัดหลวง

คุณค่าพุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

พระพุทธประติมากรรม ว่าโดยคุณค่าทางพุทธศึกษาแล้ว ทำให้ทราบว่า เป็นพุทธธรรมในศิลปกรรม ดังองค์ของพระพุทธชินราช จะเห็นว่า

- เปลวเพลิงบนพระเศียร หมายถึง ปัญญา รวมถึงศีล สมาธิที่เป็นขดกันหอย
- ใบพระกรรณที่ยาวยาน หมายถึง ความยุติธรรม ไม่มีอคติ จากการตัดสินปัญหาโดยรับฟังคดีของฝ่ายโจทก์และจำเลยอย่างเท่าเทียมกัน ไม่ให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียเปรียบ
- นิ้วพระหัตถ์ที่เสมอกัน หมายถึง ความเมตตา กรุณาของพระองค์ที่มีต่อสรรพสัตว์อย่างเสมอภาคกัน ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่เลือกว่าเป็นมิตรหรือศัตรู
- พระเนตรทอดลง หมายถึง การสำรวมจักขุ (จักขุสังวะโร) อันเป็นหนึ่งในอินทรีย์ 6
- ชุ่มเรือนแก้ว หมายถึง เรือนที่มีแบบมาจาก รัตนมรเจตีย์ ที่พระองค์อาศัยเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ 4 ณ บริเวณเจตีย์พุทธคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย

- วิหารคดในพระวิหารพระพุทธชินราช เป็นการจำลองการทำปฐมสังคายนาที่มีพระการกสงฆ์จำนวน 500 รูปเป็นพยานร่วมรับฟังการปฐกฐาของพระมหากัสสปะ การวิสันาพระวินัยของพระอุบาลี การวิสันาพระสูตรของพระอานนท์ ที่จัดหลังพุทธปรินิพพาน 3 เดือน ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา เจื่อมเวการบรรต กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ประเทศอินเดีย

ว่าโดยคุณค่าทางจริยศึกษาแล้ว เป็นสิ่งเคารพสูงสุดในฐานะตัวแทนพระพุทธเจ้าหนึ่งในพระรัตนตรัย ที่ชาวพุทธถือว่าที่พึ่งอันประเสริฐ เป็นแก้วที่บริสุทธิ์ มีคุณมหากรุณาธิคุณ มีพระปัญญาคุณ และมีพระบริสุทธิ์คุณต่อชาวโลก ดังนั้น ต้องแสดงความเคารพด้วยกายที่แสดงออกด้วยการไม่สวดรองเท้าเข้าเขตที่ประดิษฐาน ไม่กั้นร่ม ไม่สวมหมวก ไม่นุ่งกางและเสื้อที่สั้นเข้าในบริเวณ พระวิหารพระพุทธชินราช ชาวพุทธที่เข้าสักการบูชา ไม่ยืนถ่ายรูป ไม่นุ่งสั้นเข้าไป ถอดรองเท้าไว้ภายนอก

จริยธรรมในการสร้างพุทธรูป ผู้สร้างย่อมต้องเข้าใจเป็นอย่างดี ต้องสร้างที่ไม่ขัดแย้งกับธรรมวินัย หรือขัดแย้งต่อความรู้สึกที่ควรจะเป็น เช่นว่า สร้างพระพุทธรูปที่แสดงถึงเพศสัมพันธ์ของชายหญิง หรือเพศเดียวกันทำการปฏิสัมพันธ์ในท่าที่ไม่เหมาะสม เรื่องการมรณนั้นขัดแย้งกันสิ้นดี ดังภาพนี้

ภาพ ๒.๓๘ ภาพที่แสดงถึงประติมากรรมที่ไม่เหมาะสม

จิตสำนึกในการปฏิบัติต่อพุทธประติมากรรม เป็นที่ทราบว่ ชาวพุทธมีจริยธรรมในการปฏิบัติต่อพระพุทธรูปด้วยการไม่นั่ง ไม่ยืนพิง ไม่ถูกพระเศียร แม้จะเดินผ่านใกล้ก็ไม่เหมาะสม จะนำเสื้อผ้าไม่พาดส่วนส่วนหนึ่งของพระพุทธรูปก็ไม่เหมาะสม หรือจำพาดไม้บนองค์ท่านไม่เหมาะสม

ทั้งนั้น ถ้าฝืนทำก็จะเกิดความไม่เหมาะสม ทำให้เสียความเคารพต่อสิ่งที่ตนเข้าร่วมกันในสังคมว่า สิ่งที่อยู่สูง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต้องแสดงพฤติกรรมทางกาย วาจาด้วยความเคารพเท่านั้น

ในการแสดงความเคารพต่อพุทธประติมากรรมนั้น ต้องมีจิตสำนึกในพระทัยของพระพุทธเจ้าที่มีพระกรุณาคุณ พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณต่อพระพุทธเจ้า เข้าใจในความอนุเคราะห์สัตว์โลกของพระองค์ เมื่อเวลามองเห็นพระพุทธประติมากรรม อย่าคิดเห็นแต่เพียงว่าพุทธประติมากรรมต่าง ๆ นั้น ล้วนแล้วมีแต่กรวด หิน ดินทรายเท่านั้น ที่แท้แล้ว เราต้องมองข้ามส่วนนี้ โดยมองให้เห็นส่วนลึก ๆ ในพระทัยของพระองค์ ตามที่กล่าวมาแต่ต้นว่า พระพุทธรูปปางรำพึง ที่ครุ่นคิดภายหลังที่ตรัสรู้แล้วจะออกแสดงธรรมดีหรือไม่ ก็พอดีท้าวสหมันบดีพรหมเข้ามาอาราธนาให้แสดงธรรมโดยคิดเสียว่า โปรดสัตว์ ประจบเหมาะกับบุคคล 4 จำพวกที่มีระดับสติปัญญาต่าง ๆ กัน คนที่รับธรรมได้มากก็ก้าวหน้าต่อไปจนถึงบรรลุธรรม พระองค์จึงออกแสดงธรรม ด้วยเหตุนี้ เวลามองพระพุทธประติมากรรม ให้มองข้ามวัสดุไปเสียสิ้น แต่ให้มองเบื้องหลังของพระพุทธประติมากรรมนั้นว่า พระองค์ประกอบด้วย พระกรุณาคุณ พระปัญญาคุณ และพระบริสุทธิที่ให้เราได้พ้นทุกข์ตามกำลังแห่งสติปัญญาต่อไป

การสร้างพระพุทธประติมากรรมทุกชนิด ผู้สร้างต้องคำนึงถึงความสวยงาม น่าเคารพกราบไหว้ ที่สำคัญคือ ให้ถูกต้องตามแบบแห่งพระธรรมวินัยและสร้างสื่อที่จะหมายถึงธรรมให้ชัดเจน เช่น เปลวเพลิง ที่แสดงถึงปัญญา ก้นหอยแสดงถึงศีล สมาธิ ใบพระกรรณต้องยาวยาน แสดงถึงความหนักแน่นรับฟังการตักเตือนหรือแก้ปัญหาต่อใจที่และจำเลยให้เสมอภาคกัน พระเนตรทอดลง หมายถึงการสำรวมอินทรีย์ นิ้วพระหัตถ์ต้องให้เสมอกัน ที่แสดงถึงความยุติธรรมต่อทุกคน ใช้ภาษาการรู้แจ้งของพระพุทธเจ้าว่า การตรัสรู้ ส่วนพุทธประติมากรรมที่เป็นส่วนพระอรหันตสาวกนั้น จะไม่มีเปลวเพลิงบนพระเศียร ใช้การรู้แจ้งว่า บรรลุธรรมหรือบรรลุเป็นพระอรหันต์ ต้องใช้ให้ถูกต้องเช่นนี้

ว่าโดย คุณค่าทางทัศนศึกษานั้น จะเห็นว่าการหล่อพระพุทธรูปเป็นองค์ในรูปทรงหรือปางต่าง ๆ นั้นจะอยู่บนฐานความรู้ ความเข้าใจในการปฏิบัติตน โดยช่างหล่อจะนุ่งขาว ซึ่งเป็นสีทางศาสนา แสดงความบริสุทธิ์สะอาดทางจิตใจ ที่เมื่อปฏิบัติกำจัดกิเลสตัณหาครบถ้วนแล้วจิตใจจะใสสะอาด ผ่องใส ดังคำบาลีว่า ปภัสสรमितถ จิตตํ หรือ จิตที่ปฏิบัติดีแล้ว เป็นจิตผ่องใส มีสุคติเป็นที่หวัง (จิตเต สงกิลิฏฐะ สุคติ ปาฎิग्ขา) ดังเช่น ช่างที่ ๕ คน มีบาอินทร์ บาพราหมณ์ บาพิษณุ บาราขสีห์ บาราขกุล ที่ทำหน้าที่หล่อพระพุทธรูปชินราชล้วนแต่นุ่งขาว แม้พระอินทราธิราชที่แปลงกายมาร่วมหล่อพุทธชินราชในฐานะท้าวสักกเทวราชก็นุ่งห่มขาว เมื่อเสร็จแล้ว ท้าวสักกเทวราชนี้ก็เดินทางไปทางเหนือหายไปในระยะ ๑๒ กิโลเมตรจากพื้นที่หล่อพุทธชินราช จึงกลายเป็นตำนานพื้นที่ที่หายไปนั้นว่า วัดตาปะขาวหาย หมู่บ้านตาปะขาวหาย โรงเรียนตาปะขาวหาย ด้วยเหตุ ชุดผ้าขาวที่ชาวพุทธ

ไทย ชาวพุทธศรีลังกาใช้ประกอบพิธีทางศาสนาหรือบวชนาค บาชพราหมณ์ บวชนกขัมมบารมี ก็นุ่งชุดขาวนี้ เรียกว่า ชุดอุบาสกอุบาสิกา

เมื่อแสดงแบบสรุปเอกสารโดยประมวลความคิดเห็นด้านประติมากรรม ทราบว่าประติมากรรมบางชนิด เช่นพระพุทธรูปถือว่าเป็นสิ่งเคารพสูงสุด มีความศักดิ์สิทธิ์ ยึดเป็นที่พึ่งสรวงในเชิงพุทธศิลป์ ทำให้เราได้อารมณ์สุนทรีย์ สร้างแรงบันดาลใจให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยยิ่งขึ้น

2.๔ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านจิตรกรรมฝาผนัง

ศิลปวัฒนธรรมนอกจากประเพณีสถาปัตยกรรม ประติมากรรมที่สื่อถึงธรรมแล้ว ยังมีจิตรกรรมที่สื่อถึงธรรมอีกด้วย เพราะจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารก็ดี พระอุโบสถก็ดี ศาลาก็ดี ล้วนแล้วแต่เป็นชาดกที่เกี่ยวกับภพภูมิต่าง ๆ เช่น ฉากฝาผนังด้านหลังของพระพุทธชินราชมีภาพจิตรกรรมเป็นรูปเทพธิดา 2 ตน โปรยดอกไม้ ทำให้เห็นความอัศจรรย์อย่างหนึ่งคือดอกไม้จะลอยขึ้นเหนือองค์เทพธิดานั้น ซึ่งดอกไม้ลอยขึ้นเหนือองค์เทพธิดานั้น เป็นสื่อถึงว่า กลิ่นหอมของดอกไม้กลั่นของคนดีกับกลิ่นศีลที่หอมได้พิเศษที่ต่างกัน มีคุณค่าทางพุทธศึกษา ที่รู้นัยทางธรรม มีคุณค่าทางจริยธรรม ที่ควรปฏิบัติตนให้เหมาะสม และมีคุณค่าทางหัตถกรรมถึงภูมิปัญญากับจิตรกรรมนี้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“กลิ่นดอกไม้ลอยทวนลมไม่ได้ กลิ่นจันทน์ กลิ่นกฤษณาหรือกลิ่นกระลำพัก
ก็ลอยทวนลมไม่ได้ ส่วนกลิ่นของสัตว์บุรุษ ลอยทวนลมได้ เพราะสัตว์บุรุษ ขจร
ไปทั่วทุกทิศ กลิ่นศีลยอดเยี่ยมกว่ากลิ่นหอมเหล่านี้ คือ กลิ่น จันทน์กลิ่นกฤษณา
กลิ่นดอกอุบลและกลิ่นดอกมะลิ”⁶⁸

⁶⁸ ชุ.ช. (ไทย) 25/45-5/44.

ภาพ ๒.๓๙ ภาพแสดงดอกไม้ที่ลอยทวนลม / กลิ่นของสัตว์บุรุษหอมทวนลม

จิตกรรมฝาผนังข้างบนนี้ ถือเป็นอุปกรณ์สื่อถึงธรรมได้ดีอีกอย่างหนึ่ง แม้ไม่ใช่สิ่งเคารพกราบไหว้ดังพระพุทธรูป แต่ก็ต้องมีจิตสำนึกในการรักษาและให้ความสำคัญที่สื่อธรรมออกมา ดังชาดกพุทธประวัติหรือพระเวสสันดรบนจิตกรรมฝาผนังในพระวิหารพระพุทธชินราช โดยเฉพาะดอกไม้ที่ฝาผนังด้านหลังองค์พระพุทธชินราช จะเห็นว่าเทพิดาโปรยดอกไม้ ปรากฏว่าดอกไม้ลอยขึ้นไปเหนือลม สื่อให้รู้ว่า ความดี กล่าวคือ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ พระกรุณาคุณของพระพุทธเจ้านั้นแผ่ไพศาลไปไกล ทั้งตามลม และทวนลม เทพให้และมนุษย์ทั้งหลายต่างก็แซ่ซ้องสรรเสริญ

พุทธประติมากรรมหรือสิ่งแทนพระพุทธเจ้า สื่อถึงการอนุเคราะห์สงเคราะห์ชาวโลก โดยยกเอาพระพุทธชินราชเป็นหลักแห่งพุทธประติมากรรม ซึ่งพระพุทธชินราชราชานั้นมีความงดงาม

ต้องตามพุทธลักษณะมีเทพเป็นช่างร่วมสร้าง ลักษณะปางมารวิชัย จะสื่อถึงการเอาชนะอุปสรรคปัญหาจากการประภตต่าง ๆ เปลวเพลิงบนพระเศียรหมายถึงศีล สมาธิ ปัญญา พระเนตรทอดลงหมายถึงความสำรวมอินทรีย์ 6 ชุ่มเรือนแก้ว หมายถึงความร่มเย็น ปลอดภัย นิ้วพระหัตถ์ที่เสมอกัน หมายถึงความยุติธรรมที่เท่าเทียมกัน พระพุทธรูปปางประจำวันเกิดทุกปาง คือการสร้างอนุสติ ให้

ระลึกนึกถึงถึงความกรุณาคุณ เมตตาคุณ และเข้าใจถึงการโปรดสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ของพระพุทธเจ้า

ภาพ ๒.๔๐ จิตรกรรมฝาผนังแสดงเทพชุมนุม ณ พระวิหารพระพุทธชินราช

คุณค่าพุทธิศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

จิตรกรรมฝาผนัง ว่าโดยคุณค่าทางพุทธิศึกษาแล้ว ทำให้ทราบว่า เป็นการบำเพ็ญเพียรเพื่อเอาชนะมาร การทำพุทธิกิจ ภาระงานแต่ละช่วงของชีวิต ซึ่งล้วนแต่เป็นบทเรียนของชาวพุทธ โดยพระพุทธเจ้าหวังความสุขแก่ชาวโลก เป็นเหตุผลให้ชาวพุทธต้องรู้ ในพระวิหารพระพุทธชินราช ฝาผนังด้านหลังพระพุทธชินราชจะเห็นว่า มีดอกไม้ที่เป็นจิตรกรรมลอยขึ้น เรื่องนี้สื่อถึงธรรมของสัตว์บุรุษที่หมอบไปไกลทั้งตามและทวนลม ว่าโดยคุณค่าทางจริยศึกษาแล้ว เป็นสื่อให้เราได้สำนึกถึงทางเมตตา กรุณาของพระพุทธเจ้าต่อชาวโลก หวังให้ชาวโลกพ้นทุกข์ด้วยการปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ว่าโดยคุณค่าทางหัตถศึกษาแล้ว เป็นการภาพวาดที่จะแสดงถึงคำสอนของพระองค์เป็นข้อปฏิบัติ

สรุปว่า จิตรกรรมฝาผนังในวัดต่าง ๆ โดยเฉพาะพระอุโบสถหรือพระวิหารต่าง ๆ มีคุณค่าต่อการเรียนรู้ เป็นการอธิบายด้วยภาพแสดงพุทธจริยาในอิริยาบถต่าง ๆ ถือเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ที่ปัจจัยสร้างจิตสำนึกต่อชาวพุทธได้อย่างดี

2.๕ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านเทศกาลสงกรานต์

๒.๕.๑ ประวัติ / พัฒนาการเทศกาลสงกรานต์

เทศกาล/ประเพณีสงกรานต์นี้ จากการทบทวนเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิแล้ว พบว่ามีแหล่งกำเนิดอยู่ 2 คติ คือ (1) แหล่งกำเนิดรับช่วงจากอินเดีย (2) แหล่งกำเนิดในประเทศไทย (มรดกในไทย)

เทศกาลสงกรานต์เป็นวัฒนธรรมรับช่วงซึ่งรับช่วงมาจากประเทศอินเดีย มีหลักฐานว่าเป็นวัฒนธรรมรับช่วงนี้มีอ้างอิงในตำราของผู้รู้หลายท่าน กล่าวคือ เทศกาลสงกรานต์ก็เช่นเดียวกับวัยต่าง ๆ ของคนที่พัฒนาการมาถึงปัจจุบัน เมื่อศึกษาแล้ว จะพบว่า มีพัฒนาการมายาวนานจนแยกไม่ออกกว่าเรารับช่วงมาจากที่ไหน หรือคิดไปว่า ประเพณีนี้เกิดขึ้นที่ประเทศไทยนี้เอง แต่ถือเอาตามประวัติการเกิดกรุงสุโขทัย ซึ่งเป็นสมัยที่ชนชาติไทยก่อร่างสร้างอาณาจักรขึ้นมาเอง แล้วก็อยู่ร่วมกันเป็นปึกแผ่นถึงทุกวันนี้

สงกรานต์ถือกำเนิดเกิดที่ไหน ต้องตอบว่า เกิดที่ประเทศอินเดีย กล่าวคือ ประเทศอินเดียสมัยโบราณ มีหมู่บ้านหนึ่งนับว่าเป็นหมู่บ้านค่อนข้างจะเจริญ เพราะมีเศรษฐีในหมู่บ้าน ส่วนที่เป็นปกติของหมู่บ้านนั้น คือ ตลาดร้านค้า ผู้คนก็มากมายหลากหลาย การค้าขายก็มีทุกระดับ ตั้งแต่มีร้านขายของชำ ตามริมฟุตบาท แผงลอย จนถึงร้านแบกะดิน แต่ที่ให้เรามองเห็นสังคมอินเดียโบราณก็ การนั่งกิน นั่งดื่มตามริมทาง ใต้ต้นไม้ ก็มีเป็นแน่ ทำให้เราตั้งสมมติฐานจากวรรณคดีนี้ได้ว่า

ตามวรรณคดี กล่าวกันว่า นักเลงสุรานั่งดื่มสุราใต้ต้นไม้ข้างบ้าน ดื่มเมาได้ที่แล้ว ก็ทะเลาะกันบ้าง พุดจาระรานผู้อื่นรอบข้างบ้าง วันหนึ่ง เมื่อเศรษฐีสองผิวเมียเดินผ่านมา ซึ่งเศรษฐีนี้ไม่มีบุตร นักเลงสุราจึงพุดจาเย้ยหยันท่านเศรษฐีว่า เป็นเศรษฐีเสียเปล่ามีแต่เงินมั่งคั่งร่ำรวย ทรัพย์สมบัติมากมายจะเก็บไว้ให้ใครใช้ ตายไปก็ศูนย์เปล่า แถมยังไม่มีบุตรอีกด้วย เป็นโหมะบุรุษ ไม่มีหน่อเนื้อเชื้อไขให้แตกเหล่าแตกกอสูญพันธุ์เปล่า ๆ เป็นผู้เพาะพันธุ์ให้ใครไม่ได้ แถมนักเลงสุรายังรู้ไปถึงนรกสวรรค์เลยว่า คนที่แต่งงานแล้วไม่มีบุตร จะตกนรกชื่อว่าขุมปุตตะ (บุตร) เมื่อเศรษฐีได้ยินเช่นนี้ ก็มาทบทวนดูตัวเอง ก็จริงตามที่นักสุราแถมมา ซึ่งแทนที่เศรษฐีจะโกรธ ด่ากลับ หรือทะเลาะกันทำร้ายกัน แต่เปล่าเลย กลับมาคิดเสียเอง ทำให้มองเห็นได้ว่า สภาพจิตใจของคนสมัยนั้นเข้าใจสังขารได้ดี

เศรษฐีสามีภรรยาบวสรวรูกขเทวดาขอบุตร

เมื่อเศรษฐีสองสามีภรรยาถูกนักเลงสุราแถมเย้ยหยันในการไม่มีบุตรของตนแล้ว ก็คิดแก้ไขคำเย้ยหยันนั้นด้วยการอ้อนวอน เมื่อไม่ได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ก็เอาทางไสยศาสตร์ เรียกว่า เมื่อไม่ได้ด้วยกล ก็เอาด้วยมนต์คาถา จึงพากันบวสรวรูกขเทวดา เรื่องนี้มีคำกล่าวจากคุณณากิต ในงานเขียนเรื่องเทศกาลประเพณีไทย 12 เดือน ว่า นักเลงสุราพุดแถมเศรษฐีว่า เป็นเศรษฐีเปล่า ๆ ไม่มีบุตรแล้ว เศรษฐีได้ยินแล้วเมื่อตริตระตรอง ก็จริง ๆ จึงเกิดมีความละอาย คิดอยากได้บุตรไว้ สืบสกุลบ้าง จึงไปบวสรวรูกขต่อพระอาทิตย์ พระจันทร์ ตั้งอธิษฐานขอบุตรถึงสามปี แต่ก็ไม่มีสมปรารถนา จนในปีหนึ่งเมื่อถึงฤดูคิมหันต์จิตมาส (ตรงกับเดือน 4 ใกล้เคียงกับเดือน 5 ของไทย) คนทั้งหลายมีการละเล่นรื่นเริงกันทั่วชมพูทวีป เศรษฐีจึงพาบริวารไปยังต้นไทรริมน้ำ เอาข้าวสารล้างน้ำเจ็ดครั้ง แล้วหุงบูชารูกขเทวดา ณ ต้นไทรนั้น พร้อมด้วยสุบพยัญชนะอาหาร (แกงและกับข้าวอย่างอื่น ๆ) ประโคมด้วยเครื่องดนตรีดุริยางค์ ตั้งจิตอธิษฐานขอบุตรต่อรูกขเทวดา ปรากฏว่าได้ผลจริง คือ บุตรได้ลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาของเศรษฐี เมื่อคลอดแล้วได้ชื่อว่า “ธรรมบาลกุมาร” เศรษฐีได้ปลูกปราสาทอยู่ใกล้กับต้นไทรริมน้ำ เมื่อเจริญวัยได้เรียนรู้ศิลปศาสตร์ต่าง ๆ จนเจนจบสามารถรู้ภาษาของสัตว์ต่าง ๆ ได้ตั้งแต่อายุ 7 ขวบและต่อมาก็ได้เป็นอาจารย์บอกมนต์แก่มนุषย์ชาวชมพูทวีป ซึ่งเวลานั้น ชาวโลกนับถือมหาพรหมและกบิลพรหมองค์หนึ่ง ซึ่งได้แสดงมงคลแก่มนุषย์ทั้งปวง

มาถึง ณ ตอนนี เราสามารถกล่าวยืนยันได้ว่า ตำนานสงกรานต์นั้นมีต้นกำเนิดมาจากประเทศอินเดีย ชมพูทวีป เพราะตำนานเทพนี้มีแหล่งอยู่ที่ประเทศอินเดีย เพราะเทพนี้เป็นเทพของชาวอินเดีย นามว่า กบิลพรหม เป็นอาจารย์บอกมนต์แก่คนในชมพูทวีป มีลูกศิษย์ลูกหามากมาย มีผู้เคารพนับถืออยู่ทั่วไป ได้ยินกิตติศัพท์ทางสติปัญญาอันยอดเยี่ยมของธรรมบาลกุมาร มาถึงจุดหนึ่งเป็นจุดร้อนวิชาที่ว่าได้ ก็ธรรมดาณกมวต้องมีคู่ชก จะชกคนเดียวไม่ได้ แม้จะเก่งสักปานใดก็ตาม ถ้าไม่มีคู่ชกเสียแล้ว ก็วัดไม่ได้ว่าเก่งขนาดไหน จึงคิดทดลองภูมิปัญญาของตนโดยการเอาชีวิตเป็นเดิมพัน ตั้งปัญหาขึ้นมา 3 ข้อ ถ้ามธรรมบาลกุมาร ถ้าตอบไม่ได้ต้องตัดเศียรของตนบูชาความรู้กัน ผลปรากฏว่า ธรรมบาลกุมารน้อยตอบได้ เป็นอันว่าปรมาจารย์กบิลพรหมต้องตัดศีรษะของตนบูชาปัญหานั่น

เรื่องที่กล่าวมาข้างต้น ปรากฏในหนังสือเทศกาลสงกรานต์ กล่าวว่า เมื่อต้นภัทรกัลป์ เศรษฐีคนหนึ่งไม่มีบุตร ตั้งบ้านอยู่ใกล้กับนักเลงสุรานั้นมีบุตร 2 คน มีผิวเนื้อดุจทอง วันหนึ่งนักเลงสุราได้เข้าไปสู่บ้านเศรษฐี กล่าวคำหยาบช้าแก่เศรษฐีต่างๆ เศรษฐีได้ฟังก็กล่าวว่าเรามีสมบัติเป็นอันมาก ไฉนท่านจึงหมิ่นเรา นักเลงสุราตอบว่า ท่านมีสมบัติมากก็จริง แต่หาไม่มีบุตรไม่ ถ้าท่านถึงแก่ความตายแล้วสมบัติก็จะเสื่อมสูญเปล่า เรามีบุตรชาย 2 คนมีผิวดุจทอง เห็นว่าประเสริฐกว่าท่าน เศรษฐีได้ฟังมีความละอาย จึงบวงสรวงต่อพระจันทร์และพระอาทิตย์ และอธิษฐานขอบุตรเวลาผ่านไปถึง 3 ปีก็ไม่มีบุตร อยู่มาวันหนึ่งในเดือนห้า เป็นช่วงเวลาที่พระอาทิตย์เคลื่อนจากราศีมีนเข้าสู่ราศีเมษถือว่าเป็นวันมหาสงกรานต์ คนทั้งหลายมีงานฉลองการตั้งต้นปีใหม่ทั่วชมพูทวีป

ความข้างต้น ทำให้ทราบว่ เมื่อช่วงเดือนเมษายน เป็นราศีชื่อเมษ ซึ่งมาจากชื่อเดือนเมษายน และในช่วงนี้ถือเป็นฤกษ์งามยามดี ชาวเมืองแห่งชมพูทวีป (อินเดีย) พากันเฉลิมฉลองดาวฤกษ์นี้ เรื่องนี้ก็นำมาดำเนินการต่อไปว่า เศรษฐีได้พาบริวารไปยังต้นไทรริมฝั่งน้ำซึ่งมีนกจำนวนมากอาศัยอยู่ ได้เอาข้าวสารลี้ยงน้ำ 7 ครั้งแล้วหุงบุขารุกขเทวดาประจำต้นไทร พร้อมด้วยอาหารหลายอย่าง มีการประโคมดุริยางคดนตรี แล้วตั้งจิตอธิษฐานขอบุตรจากรุกขเทวดาประจำต้นไทร รุกขเทวดามีความกรุณาเหาะไปขอบุตรจากพระอินทร์ให้แก่เศรษฐี พระอินทร์จึงให้ธรรมบาลเทวบุตรลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาเศรษฐี เมื่อคลอดจากครรภ์ บิดามารดาตั้งชื่อว่าธรรมบาลกุมาร และปลูกปราสาท 7 ชั้นให้อยู่ที่ใต้ต้นไทรริมฝั่งน้ำนั้น ทำให้กุมารรู้ภาษานก เมื่อเติบโตขึ้นอายุ 7 ขวบเรียนไตรเพทจบ ก็ได้เป็นอาจารย์บอกมงคลการต่างๆ แก่มนุษย์ทั้งหลายในชมพูทวีปต่อมาพรหมองค์หนึ่งชื่อว่ากบิลพรหม ได้ลงมาถามปัญหา 3 ข้อแก่ธรรมบาลกุมาร และพูดกับธรรมบาลกุมารว่า ถ้าท่านแก้ได้ เราจะตัดศีรษะเราบูชาท่าน ถ้าท่านแก้ไม่ได้เราจะตัดศีรษะท่านเสีย ธรรมบาลกุมารขอผัด 7 วันกบิลพรหมกลับไปยังพรหมโลก ฝ่ายธรรมบาลกุมารพิจารณาปัญหานั้นเวลาผ่านไปได้ 6 วันแล้วยังไม่ทราบคำตอบ คิดว่าวันรุ่งขึ้นจะตายด้วยอาชญาทำวกบิลพรหมนั้น คิดจะหนีไปซ่อนตัว จึงลงจากปราสาทไปนอนอยู่ใต้ต้นตาลสองต้น ขณะนั้นมีนกอินทรีสองตัวผัวเมียทำรังอยู่บนต้นตาลนั้น ธรรมบาลกุมารได้

ยิมนกอินทรีเมียถามนกอินทรีผัวว่า พรุ่งนี้เราจะไปหาอาหารที่ไหนกัน นกอินทรีผัวตอบว่าพรุ่งนี้ครบ 7 วันที่ทำวกบิลพรหมถามปัญหาธรรมบาลกุมาร ถ้าธรรมบาลกุมารแก้ไม่ได้ ทำวกบิลพรหมก็จะตัดศีรษะเสีย เราจะได้กินมนุษย์เป็นอาหาร นางนกอินทรีเมียถามว่า เจ้ารู้จักปัญหานั้นหรือไม่ นกอินทรีผัวตอบว่ารู้ แล้วก็เล่าให้นกอินทรีเมียฟังแต่ต้นจนจบ ธรรมบาลกุมารนอนอยู่ใต้ต้นไม้ไผ่ก็ได้ยินก็จำได้ มีความโสมนัสเป็นอันมาก จึงกลับมาสู่เรือนของตน ครั้นครบ 7 วันทำวกบิลพรหมลงมาถามปัญหาธรรมบาลกุมารตอบปัญหาตามนกอินทรียกล่านั้น

ปัญหาจริยธรรม 3 ราศี

จากปัญหาจริยธรรม 3 ราศีที่ตั้งถามกันข้างต้นนี้ อันที่จริง ธรรมบาลไม่ทราบคำตอบในทันที ผลัดวันตอบปัญหาไปอีก 7 วัน ครั้นเวลาล่วงจากนั้นไป 6 วัน ธรรมบาลกุมารก็ยังคิดหาคำตอบปัญหานั้นไม่ได้ จึงหลบออกจากปราสาทหนีเข้าป่า และไปนอนพักเอาแรงใต้ต้นตาล ขณะนั้นบนต้นตาลมีนกอินทรีผัวเมียคู่หนึ่งอาศัยอยู่ นางนกถามสามีว่า “พรุ่งนี้เราจะไปหาอาหารที่ไหน” นกสามีก็ตอบว่า “พรุ่งนี้เราไม่ต้องหากินไกล เพราะจะได้กินเศียรธรรมบาลกุมาร ซึ่งจะถูกทำวกบิลพรหมตัดตามคำเดิมพันที่ตอบปัญหา 3 ราศีไม่ได้” ซึ่งปัญหานั้นมีคำตอบ ว่า

ตอนเช้าราศีของเราอยู่ใต้ ตอบว่า อยู่ใต้อาสน์ คนจึงต้องล้างหน้าทุกๆ เช้า

ตอนเที่ยงราศีของเราอยู่ใต้ ตอบว่า อยู่ใต้อาสน์ มนุษย์จึงต้องเอาเครื่องหอมประพรมที่อก

ตอนค่ำราศีของเราอยู่ใต้ ตอบว่า อยู่ใต้อาสน์ มนุษย์จึงต้องล้างเท้าก่อนเข้านอน

โชคดีเข้าข้างธรรมบาลกุมาร เมื่อได้ยินการไขปัญหาของนกอินทรีบนต้นไทร กุมารก็จำขึ้นใจ ทั้งนี้เพราะธรรมบาลรู้ภาษานก แล้วก็กลับสู่ปราสาทอันเป็นที่อยู่แห่งตน รุ่งขึ้นเป็นวันครบกำหนดแก้ปัญหา 7 วัน ทำวกบิลพรหมมาฟังคำตอบ ธรรมบาลกุมารก็กล่าวแก้ปัญหามาตามนกอินทรีคุยกันทุกประการ ซึ่งเป็นคำตอบที่ถูกด้วย ดังนั้น ทำวกบิลพรหมจึงต้องยอมตัดศีรษะของตน แต่ก่อนที่จะตัด ได้เรียกธิดาทั้ง 7 ของตนอันเป็นบริจาริกา คือหญิงรับใช้ของพระอินทร์มาพร้อมกัน แล้วบอกว่า ตนจะตัดเศียรบูชาธรรมบาลกุมาร ปัญหาว่า ศีรษะนี้เมื่อตัดแล้วจะทิ้งที่ไหนไม่ได้

ปัญหาการตัดศีรษะของกบิลพรหมตั้งไฟไหม้โลก

ปัญหาจากการตัดศีรษะของกบิลพรหมก็เกิดขึ้น เพราะศีรษะที่ถูกตัดแล้วจะทิ้งที่ไหนไม่ได้เลย เพราะถ้าทิ้งไปบนแผ่นดิน ไฟจะลุกไหม้ไปทั่วโลก ถ้าทิ้งไปบนอากาศ ฝนจะแล้ง ถ้าทิ้งลงไปในมหาสมุทร น้ำจะแห้ง จึงเรียกธิดาเอาพานมารองรับศีรษะ แล้วตัดศีรษะส่งให้นางทวยชะเทวี ธิดาคนโตนำพานรองรับเศียรบิดาไว้แล้วแห่ประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุ 60 นาที แล้วอัญเชิญไปไว้ในมณฑป

ถ้าคันชูลี เขาไกรลาส บูชาด้วยเครื่องทิพย์ พระเวสสุกรรมก็เนรมิตโรงประดับด้วยแก้ว 7 ประการชื่อ ภควดี ให้เป็นที่ประชุมเทวดา ครั้นครบ 365 วัน โลกสมมุติว่าเป็นหนึ่งปีเป็นสงกรานต์ จิตา 7 องค์ ของท้าวกบิลพรหมก็ผลัดวาระกันตามวันทั้ง 7 มาอัญเชิญพระเศียรของพระบิดาออกแห่ประทักษิณ รอบเขาพระสุเมรุทุกปีสำนวนที่เป็นเรื่องเล่าบางสำนวนเล่าว่า มีการใช้น้ำชำระล้างศีรษะท้าวกบิลพรหมทุกครั้งก่อนจะนำไปประดิษฐานไว้ในคันชูลี เขาไกรลาส ตามเดิม

๒.๕.๒ กำเนิดนางสงกรานต์

นางสงกรานต์ คือจิตาของท้าวกบิลพรหม มีทั้งหมด 7 คน เรียงตามวันทั้ง 7 วัน ทำหน้าที่เป็นนางสงกรานต์ผลัดวาระกันเป็นนางสงกรานต์ตามวันในรอบปี โดยเมื่อครบกำหนดรอบปี โดย 365 วัน เป็นพิธีใหญ่ นั่นคือนางเทพธิดาทั้ง 7 คนจะผลัดวาระกันทำหน้าที่เป็นนางสงกรานต์โดยการ อัญเชิญพระเศียรของบิดา ท้าวกบิลพรหมไปแห่รอบเขาพระสุเมรุ 60 นาทีพร้อมด้วยเทวดาจำนวน แสนโกฏิแล้วก็กลับไปเทวโลก เป็นเช่นนี้ทุกปีใน ซึ่งจิตาทั้ง 7 ของท้าวกบิลพรหมนั้นเป็นที่มาของคำว่า นางสงกรานต์ ดังนั้น ในรอบ 7 ปี มีนางสงกรานต์นี้ทำหน้าที่ไม่ซ้ำกัน ซึ่งผลัดเปลี่ยนกันไปตามวันของสัปดาห์ ดังนี้

วันอาทิตย์ เป็นวาระของจิตาชื่อ ทูษะเทวี แต่งองค์หัตถ์ดอกทับทิม เครื่องประดับปัทมราช (ทับทิม) ภัทราหารอุทุมพร (ผลมะเดื่อ) อาวุธขวากจักร ข้ายสังข์ พาหนะครุฑ

วันจันทร์ เป็นวาระของจิตาชื่อ โคโรคเทวี แต่งองค์หัตถ์ดอกป๊อบ เครื่องประดับมุกดา ภัทราหารทะเล (น้ำมัน) อาวุธขวากพระขรรค์ ข้ายไม้เท้า พาหนะพยัคฆ์ (เสือ)

วันอังคาร เป็นวาระของจิตาชื่อ รากษสเทวี แต่งองค์หัตถ์ดอกบัวหลวงเครื่องประดับแก้ว โมรา ภัทราหารโลหิต อาวุธขวากตรีศูล (หลาวสามง่าม) ข้ายธนูพาหนะวราหะ (หมู)

วันพุธ เป็นวาระของจิตาชื่อ มณฑาเทวี แต่งองค์หัตถ์ดอกจำปา เครื่องประดับไพฑูรย์ ภัทราหารนมเนยอาวุธขวากเข็มหรือเหล็กแหลมข้าย ไม้เท้า พาหนะคัทรภะ (ลา)

วันพฤหัสบดี เป็นวาระของจิตาชื่อ กิริณีเทวี แต่งองค์หัตถ์ดอกมณฑา เครื่องประดับมรกต ภัทราหารถั่ว อาวุธขวากขอ ข้ายปืน พาหนะคชสาร (ช้าง)

วันศุกร์ เป็นวาระของจิตาชื่อ กิมิทาเทวี แต่งองค์หัตถ์ดอกจกกลณี เครื่องประดับบุษราคัม ภัทราหารกล้วยน้ำ อาวุธ ขวากพระขรรค์ ข้ายพิณ พาหนะมึงส์ (ควาย)

วันเสาร์ เป็นวาระของจิตาชื่อ มโหธรเทวี แต่งองค์หัตถ์ดอกสามหาว เครื่องประดับนิลรัตน์ ภัทราหารเนื้อทราย อาวุธ ขวากจักร ข้ายตรีศูล พาหนะมยุรา (นกยูง)

จากความข้างต้นนี้ ทำให้เราทราบว่า ที่มาของนางสงกรานต์ มีหน้าที่นำศีรษะของกบิลพรหมผู้เป็นบิดาที่ต้องยอมตัดศีรษะของตนบูชาปัญหาวจรธรรม 3 ราศีนี้ ซึ่งนาง 7 นางเป็นบริจาริกาของพระอินทร์ให้มาพร้อมกันแล้วก็บอกว่า เศียรของตนซึ่งจะตัดออกบูชาธรรมบาลกุมารนั้น ถ้าตั้งไว้

บนแผ่นดินก็จะเกิดไฟไหม้ทั่วโลกธาตุ ถ้าทิ้งขึ้นไปบนอากาศฝนก็จะแล้ง ถ้าจะทิ้งในมหาสมุทรน้ำก็จะแห้ง ให้ธิดาทั้ง 7 เอาพานมารับเศียรของตน แล้วท้าวทิลพรหมก็ตัดเศียรส่งให้นางทงษะบุตรคนโต บรรจไว้ ณ ที่สูงที่เป็นปรีศนาธรรมอันหมายถึงความเคารพสูงสุด

นางสงกรานต์มีตำนานในบทความเรื่อง เทศกาลสงกรานต์ : สาระ ความหมาย คุณค่า และแนวปฏิบัติของคนไทยว่า รัชกาลที่ 3 โปรดให้จารึกเรื่องเกี่ยวกับสงกรานต์และนางสงกรานต์ไว้ในแผ่นศิลา 7 แผ่น ติดไว้ที่ศาลารอบพระมณฑปทิศเหนือ ในวัดพระเชตุพนฯ หรือวัดโพธิ์ ซึ่งมีรายละเอียดว่า นางสงกรานต์เป็นนางฟ้าบนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา (สวรรค์ชั้นที่ 1 ในทั้งหมด 6 ชั้น) ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นต่ำสุด มีด้วยกัน 7 องค์เป็นพี่น้องกัน และต่างก็เป็นบาทบริจาริกา แปลว่า นางบำเรอแทบเท้าของพระอินทร์ จอมเทวราช นางสงกรานต์เป็นธิดาของท้าวทิลพรหม หรือท้าว महाสงกรานต์ ซึ่งทำหน้าที่ในการรับศีรชะแห่รอบเขาพระสุเมรุในแต่ละรอบปีในวันสงกรานต์นั่นเอง โดยมีเกณฑ์กำหนดว่า วันสงกรานต์ คือวันที่ 13 เมษายน ตรงกับวันใดก็เป็นหน้าของนางสงกรานต์ ประจำวันนั้นเป็นนางสงกรานต์ ดังลำดับเหตุการณ์ของเทศกาลสงกรานต์ตามคติอินเดีย ดังนี้

ลำดับที่ 1 เศรษฐี 2 ผัวเมียไม่มีบุตร

ลำดับที่ 2 ทำการบนบานขอบุตรกับรุกขเทวดาได้บุตรในเดือน 4

ลำดับที่ 3 ตั้งชื่อบุตรนั้นว่าธรรมบาลกุมาร

ลำดับที่ 4 รับทายปัญหา 3 ราศีกับท้าวทิลพรหม

ลำดับที่ 5 พนันปัญหากันด้วยการตัดเศียร

ลำดับที่ 6 ท้าวทิลพรหมยอมตัดเศียรของตัวเอง

ลำดับที่ 7 มอบให้ธิดาคนโตชื่อทงษะบรรจไว้ที่เขาภูเขาสีเนรมิตก่อนเดือนเมษายน

ลำดับที่ 8 นำเศียรของบิดามาสรงน้ำเมื่อครบปีในเดือนที่ราศีมีนกับราศีเมษบรรจบกัน

ปัญหาว่า ทำไมสงกรานต์จึงเกิดขึ้นในเดือนเมษายน จึงตอบได้ว่า ก็เพราะถือคติที่ราศี 2 ราศีคือราศีมีนกับราศีเมษโคจรมาบรรจบกันแล้วตัดกันคือทาบเกี่ยวกันในเดือน 2 เดือนนี้ ก็สอดคล้องรับกันกับชื่อประเพณีที่ว่าสงกรานต์ ที่แปลว่าโคจรมาบรรจบกัน เมื่อเป็นดังนี้จะเป็นเทศกาลสงกรานต์ในเดือนอื่น ๆ ไม่ได้ การเล่นน้ำกันในประเพณีนี้ก็มาจากคติตรงที่ธิดาทั้ง 7 คนที่ต้องเปลี่ยนวาระกันนำเศียรของบิดามาสรงน้ำแล้วเวียนรอบเขา 60 นาที แต่บังเอิญว่าเป็นเดือนเมษายนซึ่งเป็นฤดูร้อนก็จึงถือคติเล่นน้ำกันในฤดูร้อนก็เท่ากับวันสงกรานต์เดือนเมษายนนั่นเอง

๒.๕.๓ คติที่เทศกาลสงกรานต์ เป็นมรดกไทยโดยกำเนิด

เทศกาลสงกรานต์ ประเด็นที่ถือว่าเป็นประเพณีวัฒนธรรมโดยกำเนิด คือ ประเพณีวัฒนธรรมที่พัฒนาการจากมรดกของไทย ที่เกิดที่ประเทศไทยตามวัฒนธรรมของไทยทั้งในท้องถิ่น

และในเมือง ตามที่คุณประพันธ์ กุลวิจิณชัย กล่าวในหนังสือเทศกาลประเพณีไทย 12 เดือนว่า “เทศกาลสงกรานต์กล่าวกันว่าได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิความเชื่อของพราหมณ์

สุภักดิ์ อนุกุล กล่าวในหนังสือวันสำคัญของไทย สมัยโบราณถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันปีใหม่ เนื่องจากเป็นระยะอย่างจากการทำไร่ไถนา จึงจัดวันสงกรานต์เป็นวันทำบุญใหญ่แล้วเล่นสนุกสนานกัน เรียกว่าเล่นน้ำขจัดทุกข์สงกรานต์เป็นประเพณีมาเหมือนกันหมดทั้งประเทศไทย พม่า เขมรและประเทศลาวเนื่องจากได้แบบอย่างมาจากประเทศอินเดียที่เดียวกัน

ธนาภิต กล่าวในหนังสือวันสำคัญของไทยว่า คติของชาวอินเดียฝ่ายเหนือ ถือเอาวันที่ 13 เมษายน เป็นวันมหาสงกรานต์ ตรงกับวันพระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษ เป็นช่วงพ้นจากอากาศหนาว เป็นช่วงที่พ้นจากอากาศหนาว ต้นไม้เริ่มผลิดอกออกช่อ ผีเสื้อตัวที่เคยจำศีลออกหากินอีกครั้ง ธรรมชาติกลับฟื้นคืนสู่ความมีชีวิตชีวาอีกครั้ง ชาวอินเดียจึงถือเอาช่วงต้นฤดูใหม่นี้เป็นวันขึ้นปีใหม่เฉลิมฉลองแสดงความยินดีเล่นสนุกสนาน

มีอีกประการหนึ่งที่คุณธนาภิต กล่าวว่า ในเมืองไทยมีฤดูกาลที่สอดคล้องกับชาวอินเดีย เพราะในช่วงเมษายนการเก็บเกี่ยวข้าวกล้าได้ผ่านพ้นไปแล้ว งานในไร่นาหยุดลงชั่วคราว จึงถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ตามแบบอย่างอินเดีย โดยมีการทำบุญตักบาตร ก่อพระเจดีย์ทราย ปล่อนกปล่อยปลา รดน้ำขอพรจากผู้ใหญ่ เล่นสาดน้ำกันสำหรับหนุ่มสาว และเล่นน้ำขจัดทุกข์กันเป็นเพณีสืบต่อมาตั้งแต่ครั้งโบราณ

คุณค่าทางพุทธิศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

สงกรานต์ ว่าโดยคุณค่าทางพุทธิศึกษาแล้ว ทำให้ทราบว่า เป็นแหล่งจริยธรรมความรู้ภูมิปัญญาตะวันออก มีจุดเริ่มต้นจากการทำเทวดาลี หนึ่งในพิธีกรรม ๕ อย่างปรากฏในพระไตรปิฎกตามที่กล่าวแล้ว มีการปฏิบัติมาถึงปัจจุบันนี้ ดังชุมชนบ้านบ่อภาค อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก มีประเพณีแสดงออกกันตามคติเทศกาลสงกรานต์ 10 ประการ คือ

1. กิจกรรมรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่
2. กิจกรรมปล่อนกปล่อยปลา
3. กิจกรรมทำหุ่นผีตาโขน
4. กิจกรรมสรงน้ำพระพุทธรูป พร้อมกับสรงน้ำพระสงฆ์
5. กิจกรรมทำปราสาทดอกผึ้ง คือใช้ผึ้งหล่อเป็นดอกไม้เสียบลงที่ต้นประสาธน์นั้น เมื่อถึงเวลา

คำก็ทำการเฉลิมฉลองแห่รอบวิหารและแห่ไปตามหมู่บ้าน

6. กิจกรรมก่อเจดีย์ทราย โดยหนุ่มสาวจะนำดินทรายมาคนละชั้นแล้วก่อเป็นเจดีย์ไว้ 4 ทิศ
7. กิจกรรมสร้างไม้ค้ายันต์โพธิ์ โดยมีความเชื่อว่าตนจะมั่นคงแข็งแรง ไม่เจ็บไม่ป่วยไข้

8. กิจกรรมเล่นสละบ้า โดยการแข่งขันใครยิงได้ไกลข้ามเส้นที่กำหนดได้ แสดงว่าชนะ
9. กิจกรรมขี่ซาหยา่ง โดยการแข่งขัน ใครก้าวได้ไกลกว่า เป็นผู้ชนะ
10. กิจกรรมร่ำวงพื้นบ้านรอบกองไฟ โดยการละเล่นของกลุ่มหนุ่มสาว หรือคนเฒ่าคนแก่

กิจกรรม 10 ประการดังที่กล่าวมานี้ บางประการเป็นกิจกรรมที่เป็นปรีชาธรรม เป็นตัวบ่งชี้ไปหาจริยธรรม และถือปฏิบัติร่วมกันทุกภาคของประเทศไทย คือ กิจกรรมรดน้ำดำหัว กิจกรรมปล่อยปล่อยปลา ส่วนกิจกรรมผีตาโขนนั้นนอกจากแสดงกันในอำเภอด่านซ้ายแล้ว ยังมีการละเล่นกันในพื้นบ้านบ่อภาค บ้านกลุ่มตัวอย่างนี้ ประการสำคัญ วัฒนธรรมนี้สามารถสร้างความสันติภาพได้อย่างดี เพราะโดยธรรมชาติคนที่จะเล่นด้วยกันได้ ต้องมีความรักชอบพอกันดีเป็นพื้นอยู่แล้ว หรือเล่นเพราะเห็นแก่เทศกาลนี้ คนที่เกลียดกันหรือไม่คิดเห็นแก่เทศกาลสงกรานต์แล้วคงไม่เล่นด้วยกันอย่างแน่ ๆ จะเห็นได้ว่า เพลงกีฬาที่ได้ยินบ่อย คือ กีฬา กีฬา เป็นยาวิเศษ แก้กองกิเลสทำให้คนเป็นคนผลของการฝึกตน เป็นกีฬาสากลตาละล่า ขนาดว่ากิเลสของคนเป็นกอง ๆ ยังสามารถละลายไปได้ด้วยกีฬาถือว่ากีฬานี้วิเศษจริง ๆ

กลยุทธ์ในการสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้น เราจะต้องมีหลักยึดอย่างใดอย่างหนึ่ง ณ ที่นี้ชุมชนบ้านบ่อภาค อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก จำนวน 500 หลังคาเรือน อาศัยวัฒนธรรมมีเทศกาลสงกรานต์เป็นหลักสำหรับยึดเป็นสิ่งประสานกายและจิตใจของคนในชุมชนนั้นให้สามัคคีทำกิจกรรมร่วมกันได้ ผลจากการทำกิจกรรมเช่นดังกล่าวนี้ ทำให้คนในชุมชนนั้นรักใคร่กันถึงกัน ทำให้อยู่ร่วมสังคมอย่างมีความสุข

เมื่อมองกว้างออกไป ทางราชการกำหนดเป็นนโยบายการศึกษาในรูปของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ 2542 ซึ่งก็ครอบคลุมทั้งกายภาพและจิตวิญญาณนั่นคือ พัฒนาค้นให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ คุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรม มีความสุข และมีความเป็นไทย นี่แสดงให้เห็นว่า แม้จะมีสติปัญญา มีความรู้ความสามารถสักปานใดก็ตาม แต่จะขาดไม่ได้คือว่า วัฒนธรรมนั่นเอง

ในส่วนคุณค่าทางพุทธิศึกษาและจริยศึกษาแล้ว ตามที่พระครูปิยะธรรมนิวิฐ ได้ศึกษาประเพณีสงกรานต์ว่า “สงกรานต์นัต ถือว่าเป็นวัฒนธรรมที่มีผลมาจากความสามัคคีกันคิด สามัคคีกันทำ จนเป็นที่ยอมรับแล้วปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน และคุณลักษณะของวัฒนธรรมนี้มาคู่กับพระพุทธศาสนา จึงเรียกไม่ผิดในคำว่า วัด ศาสนา วัง เป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรม เป็นแหล่งคุณธรรม จริยธรรม เช่นเดียวกับประเทศไทย ถ้าพูดประเทศไทยก็หมายถึงพระพุทธศาสนาด้วย บางท้องที่ของไทย การศึกษาไปไม่ค่อยถึง การอ่านออกเขียนได้ของเด็กไทยจึงมีปัญหา แต่ชุมชนเหล่านี้ก็ได้

เรียนรู้สังคมผ่านวัฒนธรรมที่คนรุ่นก่อนปฏิบัติให้เห็น”⁶⁹ ถือได้ว่าเทศกาลสงกรานต์นี้ เป็นเทศกาลหลักและสำคัญของไทย คนไทยให้ความสำคัญอย่างมาก เพราะมีกระบวนการในการแสดงออกที่อิงศาสนา มีกิจกรรมมากมายฝังความเชื่อนี้ไว้ จนแยกบ้านแยกวัดจากกันไม่ได้ จึงเป็นที่มาของวันสำคัญของไทย ได้แก่

1. วันประมงแห่งชาติ โดยทางการกำหนดเป็นวันประมงแห่งชาติ มีกิจกรรมคือการปล่อยพันธุ์ปลาลงแม่น้ำของกรมประมงโดยทุกจังหวัดมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน

2. วันครอบครัว โดยวันที่ 14 เมษายน ทางทางการกำหนดให้เป็นวันครอบครัว โดยเฉพาะชุมชนบ้านบ่อภาค อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก จะรวมญาติพี่น้องที่แยกย้ายกันไปทำมาหากินในถิ่นไกล โดยเริ่มทำบุญอุทิศส่วนกุศลในตอนเช้า จากนั้นก็เลี้ยงข้าวปลาอาหารกัน ผู้ที่เป็นลูกหลานก็รดน้ำดำหัวปู่ย่าตาทวด พี่ป้าน้าอาว์ และอวยพรให้สืลให้พรกันให้เจริญก้าวหน้าในชีวิตต่อไป

3. วันผู้สูงอายุ โดยวันที่ 15 เมษายน ทางทางการกำหนดให้เป็นวันผู้สูงอายุ โดยเฉพาะหน่วยงานวัฒนธรรมมีกิจกรรมคือรดน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่ มีจุดมุ่งหมายให้ผู้สูงอายุได้แสดงความกตัญญูกตเวทีต่อผู้ใหญ่ นอกจากนี้ยังมีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว เนื่องจากมีความเชื่อในกฎแห่งกรรม คนทำความดีจะไปเกิดในภพภูมิที่สุขสบาย คนทำชั่วจะไปเกิดในอบายภูมิซึ่งมีแต่ความทุกข์ทรมาน การทำบุญอุทิศส่วนกุศลแสดงให้เห็นถึงความกตัญญูของลูกหลานที่มีต่อบรรพบุรุษที่เสียชีวิตไปแล้วด้วย

4. วันอภัยโทษ เนื่องในเทศกาลสงกรานต์ซึ่งไม่ได้กำหนดว่าวันใด ชุมชนตัวอย่างคือชุมชนบ้านบ่อภาคจัดกิจกรรมละเล่นกัน นอกจากสาดน้ำแล้วยังเต้นระบำปราพวง แข่งขันเล่นสะบ้า เล่นงูกินหาง แสดงผีตาโขน แม้จะแสดงอยู่ตามถนนหนทาง จราจรจะติดบ้างก็ไม่ถือสาอะไร เพราะเรื่องนี้ตั้งอยู่บนฐานแห่งความเข้าใจกันอันมีวัฒนธรรมคือเทศกาลสงกรานต์เป็นตัวเชื่อมต่อ แต่หลังจากเสร็จสิ้นเทศกาลนี้แล้วก็ทำพิธีอภัยโทษกัน ไม่ถือสา กัน ไม่ถือโทษโกรธเคืองกัน ไม่ว่าระดับใด ๆ หมู่คณะที่แตกสามัคคีกันก็หันมาร่วมวงกันได้ ที่เรียกวันสงกรานต์ได้อีกอย่างหนึ่งว่าวันอภัยโทษก็ได้ ขอนี้นับได้ว่าปฏิบัติตามธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

พึงชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ

พึงชนะความชั่วด้วยความดี

พึงชนะความตระหนี่ด้วยการให้

⁶⁹ พระครูปิยธรรมนิวิฐ, ประเพณีสงกรานต์ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, 2549, หน้า 62.

ฟังชนะการพูดเลาะแหยะด้วยการพูดความจริง⁷⁰

และเป็นไปตามบทประพันธ์ของพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ที่ว่า

หากไม่มี	การให้	อภัยผิด
และไม่คิด	จะลืม	ซึ่งความหลัง
จะหาความสามัคคี	ได้ยาก	ลำบากจัง
ความพลาดพลั้ง	ย่อมมีทั่ว	ทุกตัวตน

ในส่วนคุณค่าหัตถศึกษา มีกิจกรรมทางหัตถกรรมมากมาย เช่นสร้างต้นดอกผึ้ง ทรงสามเหลี่ยมเป็นเครื่องสักการะแห่รอบพระอุโบสถ การก่อเจดีย์ทราย

เรื่องนี้ จากการสัมภาษณ์นางคุ้ม อ่อนปัสสา อายุ 84 ปี ชาวตำบลบ่อภาค อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ผู้คงแก่เรียนชาวชุมชนให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับความสำคัญของเทศกาลสงกรานต์ว่า “สงกรานต์จึงเป็นเทศกาลวันขึ้นปีใหม่ของไทยที่ได้ยึดถือปฏิบัติมาเนิ่นนาน บรรพบุรุษของเราได้กำหนดธรรมเนียมปฏิบัติมาอย่างชัดเจนสืบทอดต่อกันมาจนกลายเป็นวัฒนธรรมประจำชาติเป็นความงดงามซึ่งบ่งบอกถึงคุณลักษณะของความเป็นไทยอย่างแท้จริง เช่นความกตัญญู ความโอบอ้อมอารี ความเอื้ออาทรต่อคนและสิ่งแวดล้อม เราจึงควรที่จะเรียนรู้และอนุรักษ์ประเพณีอันทรงคุณค่านี้เป็นมรดกของชนชาวไทยตลอดไป”⁷¹

สัมภาษณ์พระอาจารย์อ้วน สิริธโร ผู้คงแก่เรียนชาวชุมชนให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับกิจกรรมบันเทิงเต็นรำ การแสดงผีตาโขนเพื่อเตือนให้คนไม่ประมาทในพิธีแห่ต้นดอกไม้รอบวิหารวัดว่า “เป็นกิจกรรมบันเทิงร่วมกันของชาวบ้านนี้ จะช่วยให้ครอบครัวและชุมชนมีความรักใคร่ผูกพันกันมากยิ่งขึ้น ทำให้เกิดความอบอุ่นและความเข้าใจอันดีต่อกัน จนกล่าวได้ว่า เป็นวันแห่งความรักความผูกพันในครอบครัวและชุมชนของตนอย่างแท้จริง”⁷²

2.๖ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านเทศกาลลอยกระทง

2.๖.1 ประวัติ/พัฒนาการเทศกาลลอยกระทง

⁷⁰ ชุ.ช. (ไทย) 25/27/38.

⁷¹ สัมภาษณ์แม่คุ้ม อ่อนปัสสา (8 ตุลาคม 25๕๙)

⁷² สัมภาษณ์ พระอาจารย์อ้วน สิริธโร (8 เมษายน 25๖๐)

เทศกาล/ประเพณีลอยกระทงนี้ จากการทบทวนเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิแล้วได้พบว่า มีแหล่งกำเนิดอยู่ 2 คติ คือ (1) แหล่งกำเนิดรับช่วงจากอินเดีย (2) แหล่งกำเนิดในประเทศไทย จากฮินดูสอง ประเพณีสิบสองเดือนของไทย

เทศกาลลอยกระทง เป็นเทศกาลรับช่วงมาจากอินเดีย ซึ่งมีชื่อเรียกว่า ดีปาวลี หรือดิวาลี (Deepavali, Diwali) Diwali แปลว่า โคมพวงดวงประทีป แสงไฟ ซึ่งติดประทีปโคมไฟฟ้าหรือเทียนตะเกียง ตามหน้าบ้าน หน้าวัด ริมน้ำ หรือตามถนนหนทางทั่วบ้านเมือง เรียกอีกอย่างว่า เทศกาลแห่งแสงไฟ (The Festival of Lights) ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ของชาวฮินดู มีการเฉลิมฉลองด้วยแสงไฟ จากตะเกียงดินเผา และเทียน รวมทั้งดอกไม้ไฟอีกด้วย ผู้คนจะทำความสะอาดบ้าน และตกแต่งบ้านเรือนของพวกเขาอย่างสวยงามด้วยไฟกระพริบบ้าง ด้วยภาชนะดินเผาบ้าง เทียนบ้าง มีการเล่นดอกไม้ไฟอย่างสนุกสนานในตอนกลางคืน และเป็นช่วงเวลาที่ทำซื้อของขวัญโดยเฉพาะขนมหวานและผลไม้แห้งมาแลกเปลี่ยนกันระหว่างเพื่อนฝูง ญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้าน เทศกาลจะมีพิธีกรรมทางศาสนาฮินดูที่เรียกว่า อาร์ติ (Arati) เป็นการแสดงความเคารพต่อทวยเทพและเทวีต่าง ๆ ของชาวฮินดู จะมีพิธีบูชาพระแม่ลักษมีเทวี พระราม พระสีดา (เมืองโยธยา) พระกฤษณะ (เมืองวรินดาวัน และรัฐคุชราต) เจ้าแม่กาลี (รัฐเบงกอล) เทศกาลนี้เป็นเทศกาลที่เฉลิมฉลองกันทุกแคว้นนครรัฐของประเทศอินเดีย แต่เนื่องด้วยความใหญ่โตของประเทศอินเดีย ทำให้เทศกาลดิวาลีมีการจัดและบูชาที่แตกต่างกันออกไปตามแต่ละพื้นที่ จะเฉลิมฉลองด้วยกัน 5 วัน เฉพาะทางรัฐทมิฬนาฑู และภาคใต้จะเฉลิมฉลองเทศกาลดิวาลีเพียง 2 วัน ทุก ๆ ปีจะมีขึ้นประมาณเดือนตุลาคมหรือพฤศจิกายนของทุก ๆ ปีหรือตรงกับช่วงหลังออกพรรษาของบ้านเรา สอดคล้องกับเทศกาลลอยกระทงของไทย ซึ่งมีขึ้นในวันเพ็ญเดือน 12 หลังออกพรรษา 1 เดือน

จากความเป็นมาข้างต้นนี้ สอดคล้องกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ของไทยที่ทรงสันนิษฐานว่า “เดิมทีเดียวเป็นพิธีของพราหมณ์ กระทำเพื่อบูชาพระผู้เป็นเจ้าทั้งสามพระองค์ได้แก่ พระอิศวร พระนารายณ์ และพระพรหม” พัฒนาการต่อมาได้นำเข้าสู่หลักความเชื่อตามนัยพระพุทธศาสนา ตามที่ ส.ธรรมภักดี กล่าวว่า “พิธีชักโคม เพื่อบูชาพระบรมสารีริกธาตุ พระจุฬามณีในชั้นดาวดึงส์ และลอยโคมเพื่อบูชารอยพระบาทของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ประดิษฐาน ณ หาดทรายแม่น้ำนันทมทา ที่พญานาครักษาอยู่บนยอดภูเขาสุวรรณมาลี ยอดภูเขาสุวรรณบรรพตและที่ยอดภูเขาสมณภูม” ทำให้ประจักษ์ว่า สมัยก่อนนั้นพิธีลอยกระทงจะเป็นการลอยโคม (คำว่าลอยโคมนี้เป็นคำที่ใช้เรียกกันตามตำนานท้าวศรีจุฬาลักษณ์ สมัยสุโขทัยแรก ๆ) เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน) ได้ค้นคว้าที่มาของเทศกาลลอยกระทงไทยทุกภาคตลอดจนถึงประเทศใกล้เคียงคือ พม่า กัมพูชา จีน อินเดีย ได้ความว่ามีเทศกาลลอยกระทงทุกประเทศด้วยเหตุผลต่างๆ กัน คือ

1. เพื่อสักการะรอยพระพุทธรูปที่แม่น้ำนัมมทา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทประดิษฐานไว้บนหาดทรายที่แม่น้ำนัมมทานทีในประเทศอินเดีย

2. เพื่อขอขมาแม่คงคาเพราะได้อาศัยน้ำท่านกินและใช้และอีกประการหนึ่งมนุษย์มักจะทิ้งและถ่ายสิ่งปฏิกูลลงไปในน้ำด้วย

3. เพื่อลอยทุกข์โศกโรคภัย และสิ่งไม่ดี คล้ายกับพิธีลอยบาปของพราหมณ์

4. เพื่อบูชาพระอุปคุตชาวไทยภาคเหนือให้ความเคารพแก่พระอุปคุตอย่างสูงซึ่งตามตำนานเล่าว่าเป็นพระมหาเถระรูปหนึ่งที่มีอิทธิฤทธิ์มากสามารถปราบพญามารได้

ตำนานสนับสนุนข้อที่ ๑ ข้างต้นนี้คือ การลอยนี้ทำขึ้นเพื่อเพื่อเป็นการสักการะรอยพระพุทธรูป ณ แม่น้ำนัมมทา เมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปแสดงธรรมโปรดในนาคพิภพ และได้ทรงประทับรอยพระบาทไว้บนหาดทรายแม่น้ำนัมมทา ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหนึ่งในแคว้นทักขิณาบถของประเทศอินเดีย ปัจจุบันเรียกว่าแม่น้ำนเรพุทท์ หรือนัมมทา เป็นการสร้างจิตสำนึกกรุณาคุณของพระองค์

ตำนานสนับสนุนข้อที่ 2 นอกจากเป็นการขอขมาเทพคงคา ผู้รักษาดูแลน้ำที่มนุษย์ทิ้งสิ่งปฏิกูลต่าง ๆ ลงน้ำแล้ว ยังเป็นการแสดงความสำนึกถึงบุญคุณของแม่น้ำคงคาที่ให้เราได้อาศัยน้ำกินน้ำใช้

ตำนานสนับสนุนข้อที่ 3 เพื่อเป็นการลอยเคราะห์ ความอับปรีย์ จัญไรทั้งไปจากตนเอง เพราะการลอยกระทงเปรียบเหมือนการลอยความทุกข์ ความโศกเศร้า โรคภัยไข้เจ็บ และสิ่งไม่ดีต่าง ๆ ให้ลอยตามแม่น้ำไปกับกระทง เช่นเดียวกับพิธีลอยบาปของพราหมณ์

ตำนานสนับสนุนข้อที่ 4 จากความเชื่อในการบูชาพระอุปคุตของชาวไทยภาคเหนือที่ให้ความเคารพ ซึ่งพระอุปคุตนี้ได้บำเพ็ญเพียรบริกรรมคาถาอยู่ในท้องทะเลลึกหรือสะดือทะเล โดยมีตำนานเล่าว่า พระอุปคุตเป็นพระมหาเถระรูปหนึ่งที่มีอิทธิฤทธิ์มาก สามารถปราบพญามารได้ ด้วยการที่ท่านบำเพ็ญเพียรอยู่ในน้ำ จึงให้ความเคารพไปถึงแม่น้ำด้วย

ประเด็นนี้ ถ้าจะมองในแง่พัฒนาการของประเพณีนี้ ก็จะเป็นเรื่อง การส่งเสริมการท่องเที่ยวให้เกิดขึ้นทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ความบันเทิงเริงใจ เนื่องจากการลอยกระทงเป็นการนัดพบปะสังสรรค์กันในหมู่ผู้ไปร่วมงาน และเป็นการส่งเสริมงานฝีมือและความคิดสร้างสรรค์ เพราะเมื่อมีเทศกาลลอยกระทง มักจะมีการประกวดกระทงแข่งกัน ทำให้ผู้เข้าร่วมได้เกิดความคิดแปลกใหม่ และยังรักษาภูมิปัญญาพื้นบ้านไว้อีกด้วย

2.๖.2 พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาท ณ แม่น้ำนัมมทา

คำว่า นัมมทา หรือ นิมมทา หรือนิรพุตทาที่เกี่ยวข้องกับที่มาของเทศกาลลอยกระทงนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก ในส่วนอรรถกถาได้กล่าวถึงรอยพระบาท หรือพระเจดีย์ไว้หลายแห่งที่

เกี่ยวข้องกับเทศกาลลอยกระทงที่ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ดังที่อ้างถึงมีปรากฏใน อรรถกถาปุณณิวาสสูตรมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ความตอนหนึ่งว่า “เพื่อสงเคราะห์มหาชน พระศาสดาประทับอยู่สองสามวัน เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้านพ่อค้าแล้วตรัสสั่งให้พระปुณณะเถระกลับ ในระหว่างทางมีแม่น้ำชื่อนมมาหา ได้เสด็จไปถึงฝั่งของแม่น้ำนมมาหา นาคราชถวายการต้อนรับ พระศาสดาและทูลเสด็จเข้าสู่ภพนาครได้กระทำสักการะพระรัตนตรัยแล้ว พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่นาคราชนั้นแล้ว ก็เสด็จออกจากภพนาคราช นาคราชนั้นกราบทูลขอว่าได้โปรดประทานสิ่งที่พึงบำเรอแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงเจตียรอยพระบาทไว้ที่ฝั่งแม่น้ำนมมาหา

รอยพระบาทนั้นเมื่อคลื่นซัดมาก็ถูกปิด เมื่อคลื่นเลยไปแล้วก็ถูกเปิด กลายเป็นรอยพระบาท มีการสักการะอย่างใหญ่ เมื่อพระศาสดาทรงออกจากรือนั้นแล้วก็เสด็จถึงภูเขาสัจจพันธอาศัยอยู่ตรัสกับพระสัจจพันธว่า มหาชน ถูกเธอทำให้จมลงในทางอบาย เธอต้องอยู่ในที่นี้แหละ หากแก้ลัทธิของพวกคนเหล่านี้เสียแล้วให้พวกเขาดำรงอยู่ในทางพระนิพพาน แม้ท่านพระสัจจพันธนั้น ก็ทูลขอสิ่งที่จะต้องบำรุงคือรอยพระพุทธรูป พระศาสดาก็ทรงแสดงรอยพระบาทไว้บนหลังแผ่นหินที่บเหมือนประทับตราไว้บนก้อนดินเหนียวสด ๆ ฉะนั้น ต่อจากนั้นก็เสด็จไปถึงพระเชตวันทีเดียว

จากข้อความข้างต้น ยืนยันได้ว่า พระเพณียลอยกระทง มีต้นกำเนิดมาจากอินเดีย เพราะแม่น้ำ นมมาหา อยู่ในประเทศนี้ เป็นเหตุหนึ่งจากการเหตุการณ์ที่ชาวเมืองเคราพลีสมในพระพุทธเจ้าพากันบูชาสักการะรอยพระพุทธรูปบนหาดทรายริมแม่น้ำนี้ สันนิษฐานว่า การบูชาสักการะรอยพระพุทธรูปแรก ๆ นั้น ก็เป็นเครื่องสักการบูชา มีดอกไม้ ธูปเทียนธรรมดาอย่างที่ชาวไทยเข้าสักการะพระพุทธรูปทั่วไป แต่เมื่อฤดูน้ำหลาก น้ำทรงในเดือน 12 ท่วมหาดทรายที่รอยพระพุทธรูปประดิษฐานผู้คนเข้าสักการะไม่ได้ จึงดอกไม้ ธูปเทียนใส่อุปกรณ์ที่เย็บเป็นเหลี่ยมหรือกลม ๆ ลอยน้ำแล้ววิดน้ำให้กระทงเข้าใกล้ ๆ แทน จึงเป็นที่ของคำว่า กระทง จนบัดนี้

2.๖.3 คติที่เทศกาลลอยกระทง แห่งกำเนิดในประเทศไทย (มรดกในไทย)

ตามกาลานุกรมว่า เทศกาลลอยกระทงมีมาก่อนตั้งกรุงสุโขทัย 700 ปี ก่อนกำเนิดกรุงสุโขทัย ๑00 ปี แต่ไม่มีหลักฐานระบุแน่ชัดว่าทำกันอย่างไร แต่เชื่อว่าประเพณีนี้ถือกำเนิดชัดเจนติดต่อกันมายาวนานตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง เรียกเทศกาลลอยกระทงนี้ว่า "พิธีจองเปรียง" หรือ "พิธีลอยพระประทีป" และมีหลักฐานจากศิลาจารึกหลักที่ 1 กล่าวถึงงานเผาเทียนเล่นไฟว่าเป็นงานรื่นเริงที่ใหญ่ที่สุดของกรุงสุโขทัย ทำให้เชื่อกันว่างานดังกล่าวน่าจะเป็นงานลอยกระทงอย่างแน่นอน

จากพิธีจองเปรียงหรือพิธีลอยพระประทีปเป็นลอยโคม กระทงดอกบัวจนถึงลอยกระทงแบบต่าง ๆ ในปัจจุบัน ทราบว่า เมื่อประเทศไทยสมัยสุโขทัยเป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. 1800 ปี นางนพมาศ หรือ ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระสนมเอกของพระร่วงเจ้า (พระเจ้าอรรคราช) จะคิดค้นประดิษฐ์

กระทงดอกบัวขึ้นเป็นคนแรกแทนการลอยโคม ดังปรากฏในตำนานจากหนังสือนางนพมาศ ว่า "ครั้นวันเพ็ญเดือน 12 ช้าน้อยได้กระทำโคมลอย คิดตกแต่งให้งามประหลาดกว่าโคมสมณก้านัลทั้งปวง จึงเลือกผกาเพชรสีต่างๆ มาประดับเป็นรูปพระมุกทิลียบานรับแสงจันทร์ใหญ่ประมาณเท่ากงระตะ ล้วนแต่พรรณดอกไม้ซ้อนสีสลับให้เป็นลวดลาย เมื่อสมเด็จพระร่วงเจ้าได้เสด็จฯ ทางชลมารค ทอดพระเนตรกระทงของนางนพมาศก็ทรงพอพระราชหฤทัย จึงมีพระราชโองการฯ ให้จัดพิธีลอยกระทงเป็นประจำทุกปี ในคืนวันเพ็ญเดือน 12 พระราชพิธีนี้จึงได้ถือปฏิบัติเป็นประจำจนกระทั่งบัดนี้"

มีตำนานเพิ่มเติมว่า เมื่อสมเด็จพระร่วงเจ้าได้เสด็จฯ ทางชลมารค ทอดพระเนตรกระทงของนางนพมาศก็ทรงพอพระราชหฤทัย จึงโปรดให้ถือเป็นเยี่ยงอย่าง และให้จัดเทศกาลลอยกระทงขึ้นเป็นประจำทุกปี โดยให้ใช้กระทงดอกบัวแทนโคมลอย ดังพระราชดำรัสที่ว่า "ตั้งแต่นี้สืบไปเบื้องหน้า โดยลำดับกษัตริย์ในสยามประเทศถึงกาลกำหนดนักขัตฤกษ์วันเพ็ญเดือน 12 ให้ทำโคมลอยเป็นรูปดอกบัว อุทิศสักการบูชาพระพุทธบาท ณ แม่น้ำนันทมา トラบเท่ากัลปาวสาน พิธีลอยกระทงจึงเปลี่ยนรูปแบบตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา กาลต่อมาปัจจุบันนี้ การถือปฏิบัติตามแนวคิดของท้าวศรีจุฬาลักษณ์ก็เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายไปทั่วทุกๆ ภาค ของประเทศไทย ซึ่งแฝงไว้ในคติความเชื่ออย่างเป็นรูปแบบ แต่การทำพิธีนั้นบางจังหวัดของไทยอาจจะไม่เหมือนครั้งกรุงสุโขทัยทุกอย่าง เพราะได้วิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปตามวัฒนธรรมของแต่ละภาคและจังหวัด แต่จุดประสงค์ของการลอยกระทงนั้นมีความเหมือนกัน

จากกรุงสุโขทัย สู่ กรุงรัตนโกสินทร์ เทศกาลลอยกระทงสืบต่อกันเรื่อยมา จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 พระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนขุนนางนิยมประดิษฐ์กระทงใหญ่เพื่อประกวดประชันกัน ซึ่งต้องใช้แรงคนและเงินจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ทรงเห็นว่าเป็นการสิ้นเปลือง จึงโปรดให้ยกเลิกการประดิษฐ์กระทงใหญ่แข่งขัน และโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ทำเรือลอยประทีปถวายองค์ละลำแทนกระทงใหญ่ และเรียกชื่อว่า "เรือลอยประทีป" ต่อมาในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ได้ทรงฟื้นฟูพระราชพิธีนี้ขึ้นมาอีกครั้ง ปัจจุบันการลอยพระประทีปของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงกระทำเป็นการส่วนพระองค์ตามพระราชอัธยาศัย

2.๖.4 กำเนิดเทศกาลลอยกระทงจากฮีตสิบสอง คลองสิบสี่

ประเพณีไทยอีสานนั้น มีประเพณีประจำเดือนในรอบปี 12 เดือน นั่นคือ ทุกเดือนจะมีประเพณีประจำเดือน ดังนั้น จึงให้ทราบได้ว่า เทศกาลลอยกระทงเกิดขึ้นในเดือน 12 ประเพณีนี้จะมาหลังออกพรรษา 1 เดือน ที่สำคัญคือ ประเพณีประจำเดือนของไทยอีสานนี้ มีชื่อเรียกว่า "ฮีตสิบ

สอง ครองสิบสี่” คำว่า ฮีต หมายถึง ประเพณีที่เกิดประจำเดือน 12 เดือน คำว่า ครองสิบสี่ หมายถึง หลักธรรมสำหรับปฏิบัติ จำนวน 14 ข้อ เป็นที่มาของคำว่า ประเพณีฮีตสิบสองและครองสิบสี่

ประเพณีไทยอีสาน เดือน 11 เป็นเดือนประเพณีทำบุญออกพรรษา จัดทำในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 เป็นระยะที่ชาวบ้านหมดภาระในการทำนาไร้อากาศในช่วงนี้จะเย็นสบายจึงถือโอกาสมาร่วมกันทำบุญ มีการตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุ สามเณร มีการกวนข้าวทิพย์ถวายพระสงฆ์ รับศีลสวดมนต์ฟังเทศน์ ตอนค่ำจะมีการจุดประทีปโคมไฟในบริเวณวัดและหน้าบ้าน บางท้องถิ่นอยู่ใกล้บริเวณแม่น้ำจะมีการไหลเรือไฟ (ล่องเฮือไฟ) เพื่อเป็นการบูชาการระเผลอคงคา บางแห่งมีการแข่งเรือยาวเพื่อความสนุกสนานและสามัคคีร่วมกันในงานอีกด้วย

ตามที่กล่าวข้างต้นนี้ เดือน 11 เป็นประเพณีออกพรรษา ซึ่งจะเกิดขึ้นก่อนเทศกาลลอยกระทง 1 เดือน ระหว่างเดือน 11 ออกพรรษา ถึงเดือน 12 ลอยกระทง เป็นระยะเวลาที่ชาวบ้านเสร็จจากการงานทำไร่ทำนา เก็บข้าวใส่ยุ้ง สู้ขวัญวัวควายแล้ว หากจะมีงานอยู่บ้างแต่น้อยลง เป็นฤดูที่ได้ทานข้าวใหม่ เป็นช่วงที่ไม่ข้าวหลามออกหน่อ นำมาทำบังข้าวหลามกับข้าวใหม่จะมีกลิ่นหอมและอร่อยดี ประกอบเข้ากับอากาศก็เย็นสบาย เป็นฤดูปลูกฝิ่น ต้นหนาว ด้วยระยะเวลาที่ว่างเว้นจากการไถ่นานี้ ชาวบ้านทั่วไปจึงมีโอกาสมาร่วมกันทำบุญทำทาน ร่วมกันทำกิจกรรมทางศาสนา หรือกิจกรรมสันทนาการ เป็นความสุขของชาวบ้านตามชนบทด้วยเทคโนโลยีแบบโบราณ การจุดประทีปโคมไฟตามริมแม่น้ำ การจุดประทีปโคมไฟตอนค่ำหน้าบ้าน หน้าวัด ตามถนนหนทางเหล่านี้ มีจุดเริ่มต้นแห่งชนบประเพณีอันยิ่งใหญ่ ที่สำคัญคือ จุดประทีปตามริมแม่น้ำ ทำให้มีพัฒนาการมากลายเป็นเทศกาลลอยกระทง ประเทศชมพูทวีปเรียกกิจกรรมนี้ว่า “ทีปาวลี” แปลว่า พวงพุ่มประทีป ซึ่งมีขึ้นในช่วงเดียวกันนี้

หลักฐานที่ยืนยันว่า เทศกาลลอยกระทงเกิดในอินเดีย คือ ในช่วงเดือน 11 หรือ 12 ดังกล่าว เป็นระหว่างออกพรรษากับเทศกาลลอยกระทง ซึ่งเป็นระยะห่างกัน 1 เดือน คือ ภายหลังเวลาออกพรรษา 1 วัน เป็นพระพุทธรเจ้าเสด็จลงจากเทวโลกสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ภายหลังแดสงธรรมโปรดพระมารดา จึงยืนยันได้ว่า เทศกาลลอยกระทงนี้ได้รับมาจากอินเดีย ตามลัทธิพราหมณ์เชื่อว่าลอยกระทงเพื่อบูชาแม่น้ำคงคาอันศักดิ์สิทธิ์ของอินเดีย และลอยเพื่อบูชาพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพระนารายณ์ ซึ่งบรรทมสินธุ์อยู่กลางเกษียรสมุทร อีกประการหนึ่งศาสนาพุทธเชื่อว่า การลอยกระทงเป็นการทำพิธีเพื่อต้อนรับพระพุทธรเจ้าในวันเสด็จจากเทวโลกสู่โลกมนุษย์ ภายหลังจากทรงเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังนั้น คำว่า คติศาสนาพราหมณ์จึงเป็นคำเรียกต่าง ๆ กัน ในอินเดีย คือ พิธีลอยบาป แต่คติทางพระพุทธศาสนา คือการต้อนรับพระพุทธรเจ้าในวันเสด็จกลับจากเทวโลก

แหล่งกำเนิดลอยกระทงนี้ ประมวลได้ว่า แหล่งกำเนิดที่ 1 คืออินเดีย แหล่งกำเนิดที่ 2 คือ ไทย ฮีตสิบสอง ครองสิบสี่ ประเพณี 12 เดือนของไทยอีสานจากกรุงสุโขทัย-รัตนโกสินทร์ต้นต้น

กำเนิดจากประวัติศาสตร์ของไทยเรื่องนี้ คือ นางสนมเอก พระร่วงเจ้า - ที่มาคือ นางสนมเอกของพระร่วงเจ้า ทำโคลงลอย ประดับเกสรสีต่าง ๆ เมื่อสมเด็จพระเจ้า เสด็จทางชลมารค ทอดพระเนตรกระทงนั้น พระองค์โปรด และให้ทำต่อมา เสด็จร โกเศศ -ที่มา คือ บูชารอยพุทธบาท - บูชาพระอุปคุต เทพแห่งฤทธิ์ -แสดงความกตัญญูต่อพระแม่คงคา และขอขมาพระแม่คงคา -ลอยบาปตามพราหมณ์ ฮีตสิบสอง -ที่มา คือ เดือน 11-12 ชาวบ้านเฉลิมฉลองการทำไร่ทำนาเสร็จ มีโอกาสทำบุญ และสร้างความบันเทิงด้วยการจุดประทีปตามถนน บ้านเรือน หน้าวัด และริมน้ำ คำเรียกกระทง สมัยรัชกาลที่ 1 และ 3 เรียกว่า กระทงใหญ่แข่งขัน รัชกาลที่ 4 เรียกว่า เรือลอยประทีป รัชกาลที่ 5-6 - 9 ลอยประทีป

เทศกาลลอยกระทงประจำภาคของไทยปัจจุบัน มีชื่อต่างกันไป คือ ภาคเหนือ ศูนย์กลาง คือ จังหวัดเชียงใหม่ เรียกว่าประเพณียี่เป็ง ที่เรียกเช่นนี้เพราะประเพณีนี้ทำกันในเดือนยี่เป็ง คือเดือนยี่หรือเดือนสอง เร็วกว่าของเรา 2 เดือน เพื่อบูชาพระอุปคุตซึ่งเชื่อกันว่าท่านบำเพ็ญบริกรรมคาถาอยู่ในท้องทะเลลึกหรือสะดือทะเลตรงกับคติของชาวพม่า

จังหวัดตาก เทศกาลลอยกระทงภาคเหนือตอนล่าง จังหวัดภาคเหนือตอนล่างมีเทศกาลลอยกระทงที่มีชื่อเสียง คือ จังหวัดตาก เรียกประเพณีนี้ว่ากระทงสาย โดยนำกระทงหลายใบมาผูกต่อกัน จุดเทียน ธูป เกิดแสงสว่างเต็มที ดังการร้อยเป็นสายแล้วไปลอยน้ำ กระทงจะกลุ่มกันเป็นสายไม่กระจายกันไปคนละทิศละทาง แสงเทียน แสงไฟจะเปล่งประกายอยู่อย่างนั้นได้นาน ทำให้ผู้มาเที่ยวได้พบเห็นเกิดทัศนานุตตรริยะ มีความบันเทิง ปิติปราโมช สร้างความสุขสำราญให้เกิดขึ้นในชีวิต และมีสังคมที่สันติสุข เกิดจิตสำนึกในประเพณีประกอบกับความเชื่อทางศาสนาด้วย อีกประการหนึ่งคตินี้ที่กระทงสายนั้น มีนัยทางธรรม มีอย่างไรรู้ จะได้กล่าวต่อไป

จังหวัดสุโขทัย เทศกาลลอยกระทงภาคเหนือตอนล่าง จังหวัดสุโขทัย เป็นอีกหนึ่งจังหวัดที่มีชื่อเสียงในเรื่องเทศกาลลอยกระทง เนื่องจากต้นกำเนิดของประเพณีนี้ เรียกประเพณีนี้ว่า ลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ ซึ่งฟื้นฟูกลับมาอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ.2520 โดยจำลองบรรยากาศงานมาจากงานลอยกระทงสมัยกรุงสุโขทัยโบราณและหลังจากนั้นก็มีการจัดงานลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟขึ้นที่จังหวัดสุโขทัยทุก ๆ ปี มีทั้งการจัดขบวนแห่โคมชักโคมแขวน การเล่นพลุดะไล และไฟพะเนียง

จังหวัดนครพนม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกงานลอยกระทงว่า เทศกาลไหลเรือไฟ โดยจัดเป็นประเพณียิ่งใหญ่ทุกปีในจังหวัดนครพนม มีการนำหอยกกล้วย หรือวัสดุต่าง ๆ มาตกแต่งเรือเป็นรูปพญานาคและรูปอื่น ๆ และประดับไฟอย่างสวยงาม และตอนกลางคืนจะมีการจุดไฟปล่อยกระทงให้ไหลไปตามลำน้ำโขง ดูสวยงามตระการตาการลอยกระทงในปัจจุบันยังคงรักษารูปแบบเดิมเอาไว้ได้ตามสมควรเมื่อถึงวันเพ็ญพระจันทร์เต็มดวงในเดือน 12 ชาวบ้านจะจัดเตรียมทำกระทงจากวัสดุที่หาง่ายตามธรรมชาติ ปักธูปเทียนและดอกไม้ เครื่องสักการบูชา ก่อนทำการลอยในแม่น้ำก็จะอธิษฐานในสิ่งที่มุ่งหวังพร้อมขอขมาต่อพระแม่คงคา ตามคุ้มวัดหรือสถานที่จัดงานหลาย

แห่ง มีการประกวดกระทง ประกวดนางนพมาศ และมีมหรสพสมโภชในตอนกลางคืน นอกจากนั้นยังมีการจุดดอกไม้ไฟ พลุ ตะไล

กรุงเทพมหานคร เทศกาลลอยกระทงภาคกลาง มีการจัดงานลอยกระทงหลายแห่ง แต่ที่เป็นจุดเด่นอยู่ที่ "งานภูเขาทอง" วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ใจกลางกรุงเทพมหานคร เป็นตัวแทนภาคกลาง ซึ่งภูเขาทองนี้ เป็นมหาเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ มีความสูงใหญ่ ที่สำคัญคือเด่นสง่างาม เป็นที่ทัศนูดติริยะของชาวพุทธทั่วไปและเป็นทัศนศึกษาของชาวต่างชาติ ตามพระราชกิจจานุเบกษา กล่าวว่า “พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงมีดำริให้จัดสร้างพระเจดีย์ “ภูเขาทอง” ไว้เป็นปูชนียสถานในพระนครเหมือนดังที่กรุงเก่า (อยุธยา) มีวัดภูเขาทอง” วัดนี้จัดงานเทศกาลลอยกระทง จะเนรมิตงานก็ว่าได้เพื่อเฉลิมฉลองเทศกาลลอยกระทง ส่วนใหญ่จัดอยู่ราว 7-10 วัน

จังหวัดสงขลา เทศกาลลอยกระทง ภาคใต้ เรียกว่าลอยกระทง เหมือนทั่วไป มีการจัดงานลอยกระทงในหลาย ๆ จังหวัด เช่น อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ที่มีงานยิ่งใหญ่ทุกปี

สรุปได้ว่า พัฒนาการตั้งชื่อและรูปรูปร่างกระทงสมัยต่าง ๆ ของไทย คือ สมัยกรุงสุโขทัย เรียกว่า จองเปรียญหรือลอยประทีป (ไม่มีปรากฏรูปรูปร่าง) ต่อมาเป็นรูปร่างโคลอยทรงดอกบัว สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ที่ 2 ที่ 3 เรียกว่ากระทงใหญ่เพื่อแข่งขันกัน รัชกาลที่ 4 เป็นเรือลอยประทีป รัชกาลที่ 5 ที่ 6 ถึงปัจจุบัน ไม่จำกัดรูปร่าง ที่นิยมกันคือทรงดอกบัว มีดอกไม้ ธูปเทียน เหยียดบูชา

คุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

เทศกาลลอยกระทง ว่าโดยคุณค่าทางพุทธศึกษาแล้ว ทำให้ทราบว่า กิจกรรมสักการบูชาลอยกระทง ภู ริมฝั่งแม่น้ำนันทมา ประเทศอินเดีย ซึ่งแรกสุดลอยกระทงอยู่บนหาดทราย เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก เดือน ๑๒ น้ำนองก็ท่วมรอยพุทธบาทนั้น ทำให้ประชาชนเข้าสักการบูชาลอยกระทงไม่ได้ จึงพากันใช้หัตถกรรมโดยเย็บใบตองเป็นทรงบรรจุดอกไม้ ธูปเทียนลงไป ลอยลงในน้ำแล้ววัดน้ำไปใกล้รอยพุทธบาท ว่าโดยคุณค่าทางจริยศึกษา เป็นการแสดงความเคารพสักการะต่อพระพุทธรูป ต่อมาตีความว่าบูชาพระแม่คงคาที่ดูแลรักษาน้ำให้เราใช้-กิน แต่ก็ยังอิงธรรมคือเป็นการแสดงกตัญญูตบเทวาตมแม่ในฐานะธรรมชาติหลักที่อยู่ใกล้ตัวเรา ว่าโดยคุณค่าทางหัตถศึกษา เป็นหัตถกรรมที่เรียบง่ายตามวิถีชาวบ้านที่จะหาได้ โดยนำวัสดุดิบมีใบกล้วย ใบไม้อื่น ๆ ต่อมาเป็นโพนก็มีซึ่งรูปร่างก็ดูดี ง่ายต่อการประดิษฐ์ ราคาไม่แพง

2.๗ ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านเทศกาลเทศน์มหาชาติ

๒.๗.1 ประวัติ/พัฒนาการเทศกาลเทศน์มหาชาติ

โดยเบื้องต้นนี้ หากจะตั้งคำถามว่า ประเพณีเทศน์มหาชาติเป็นประเพณีรับช่วงหรือว่าเป็นมรดกไทยแท้ ๆ ตอบว่า เป็นทั้งประเพณีรับช่วงกับประเพณีมรดกไทย ที่ว่าเป็นประเพณีรับช่วงนั้นคือตำนานเรื่องพระเวสสันดรชาดกถือกำเนิดเกิดขึ้นที่อินเดีย เรื่องพระเวสสันดรชาดกนี้เริ่มขึ้นตั้งแต่ก่อนพระพุทธเจ้าอุบัติในโลก เพราะเป็นการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์เวสสันดร เรื่องนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ 28 ขาดก ภาคที่ 2⁷³ ส่วนที่ว่าเป็นมรดกเกิดในไทยนั้น มีตำนานและจัดเทศน์ช่วงปลายกรุงศรีอยุธยา สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนี้เอง

ตามชาดกกล่าวว่า พระศาสดาประทับอยู่ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ทรงปรารภฝนโบกขรพรรษ ฝนดูจน้ำตกในใบบัวมีสีแดง ผู้ต้องการให้เปียกจึงเปียก ให้เป็นเหตุตรัสเรื่องเวสสันดรชาดกแก่ภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าเสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์เวสสันดร ซึ่งเป็นชาติที่บำเพ็ญทานเรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้ พุทธวงศ์กล่าวว่า “กาฬุทายีอำมาตย์กับบริวาร 1,000 คน ถือเทศภิกษุแล้วนิมนต์พระผู้มีพระภาค พระศากยมนิผู้ประเสริฐ ทรงรับนิมนต์แล้ว เสด็จดำเนินไปตามทางใหญ่ เสด็จพร้อมด้วยภิกษุ 20,000 รูป พระพุทธองค์เสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์ โดยการเสด็จดำเนินไปตามลำดับ พระผู้มีพระภาคผู้ศากยมนิ ผู้ประเสริฐ ประทับนั่งท่ามกลางบัลลังก์นั้น แสดงมหาเวสสันดรชาดกแก่พระราชบิดาท่ามกลางบัลลังก์นั้นสัตว์ 84,000 ได้บรรลุธรรม”

เรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้ มีเนื้อความปรากฏในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ขาดก เรียกตามคุณลักษณะที่เป็นบริบทในเรื่องราวหรือเหตุการณ์ขณะนั้นๆ จำนวน 13 กัณฑ์ (เรื่องราว) ดังนี้

กัณฑ์ที่ 1 ทศพร ท้าวสักกะให้ขอพร 10 ประการ

กัณฑ์ที่ 2 ทิมพานต์ ชาวเมืองสีพีก่อตัวโกรธแค้นขับไล่พระเวสสันดรเข้าป่า

กัณฑ์ที่ 3 ทาน บริจาคทาน 7 อย่าง ๆ ละ 700

กัณฑ์ที่ 4 วณปเวศน์ พระเวสสันดรผ่านเมืองเจตราชูร์พบป่าอันรื่นรมย์จิต กิ่งไม้โน้มลงมาต่อกันให้มองตรงไปเขาวงกต

กัณฑ์ที่ 5 ชูชก พราหมณ์ชูชกขอส่งกุมารไปเป็นทาสและทาสีของนามอมิตตา

กัณฑ์ที่ 6 จุลพน ชูชกตามหาพระเวสสันดรผ่านป่าเล็กที่ชูชกถูกหมาไล่กัดต้องขึ้นต้นไม้

กัณฑ์ที่ 7 มหาพน ป่าใหญ่ มีโบกขรพรรษ

กัณฑ์ที่ 8 กุมาร พระเวสสันดรพระราชทานสองกุมารแก่ชูชก

กัณฑ์ที่ 9 มัทรี พระนางมัทรีเข้าป่าหาผลไม้กลับมาอาศรมไม่เห็นสองกุมาร

กัณฑ์ที่ 10 สักกบรรพ ท้าวสักกะแปลงกายเป็นพระเวสสันดรประทานนางมัทรีแก่ชูชก

⁷³ ข.ชา.(ไทย) 27/1655-2440/447-560.

กัณฑ์ที่ 11 มหาราช พระเจ้ากรุงสุโขทัยไถ่ถอนสองกุมารและนำพระเวสสันดรนิวัติพระนครสี่ปี

กัณฑ์ที่ 12 ฉกษัตริย์ พระเจ้ากรุงสุโขทัยไปรับพระเวสสันดรกับนางผุสดีกลับมาเสวยราชสมบัติ

กัณฑ์ที่ 13 นคร (พระเวสสันดรเสด็จกลับกรุงสี่ปีเพื่อเสวยราชสมบัติ

ตามที่ทบทวนเอกสารดังกล่าวมา ถือได้ว่าเทศกาลเทศน์มหาชาติมาคู่กับประเทศไทยก็ว่าได้ เพราะพัฒนาการมาช้านาน ซึ่งแสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองทางจิตใจ เกิดภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะภูมิปัญญาด้านศาสนามากมาย สมกับที่กล่าวไว้ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงที่แสดงให้เห็นปฏิปทาของคนสมัยโบราณแห่งกรุงสุโขทัยซึ่งปรากฏในศิลาจารึกว่า ‘พ่อขุนรามคำแหงนั้น หาเป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หากเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รับบุญ ฐธรรมแท้ แก่คนอันมีในเมืองไทยด้วย’ นี่แสดงว่า วิชาที่สอนได้แก่ ธรรมะ ให้รู้บาปบุญคุณโทษและปรากฏในศิลาจารึกที่แสดงให้เห็นอาคารสถานที่ พระราชอัยยาศัยของพ่อขุนรามคำแหงและปฏิปทาของมหาเถระอีกว่า “สุโขทัยนี้ มีพิหารอันใหญ่ที่มีพิหารอันงาม มีปูชนียสัมมุต มีเถระ มีมหาเถระ พ่อขุนรามคำแหงที่กระทำไอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบพระไตรปิฎก” ซึ่งหลักฐานที่พรรณนามานี้ล้วนแล้วแต่เป็นภูมิปัญญาอันล้ำค่าให้แก่อนุชนได้พัฒนาการมาถึงปัจจุบันนี้

ด้วยพระราชอัยยาศัยของพ่อขุนรามคำแหงและพระสงฆ์มหาเถรเจ้าที่เป็นปราชญ์ดังกล่าวข้างนั้น ทำให้คนไทยรู้จักกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่ไม่มีหลักฐานเหลือมา เพิ่งมามีลายลักษณ์อักษรแน่นอนเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา รัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นปัจจัยให้เกิดการพัฒนาตำนานมหาชาติขึ้นมา เป็นที่ประจักษ์ว่า มหาชาติ ก็คือเรื่องเวสสันดรชาดก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแปลแต่งที่เมืองพิษณุโลก เมื่อเมื่อปีขาล จุลศักราช 44 ตรงกับ พ.ศ. 2025 ดังปรากฏหลักฐานใน พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่า " ศักราช 844 ขานศก ท่านให้เล่นการมหรสพ 15 วัน ฉลองวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (พิษณุโลก) แล้วจึงพระราชนิพนธ์พระมหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์ " ต่อมา หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2310 ต้นฉบับ มหาชาติคำหลวงหายไป 6 กัณฑ์ คือ หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี สักกบรรพ และฉกษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมกวีร่วมกัน แต่งซ่อมกัณฑ์ที่ขาดให้ครบทั้ง 13 กัณฑ์ แต่งซ่อมสมัย รัชกาลที่ 2 จำนวน 6 กัณฑ์

มหาชาติ/เวสสันดรชาดก ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาติขึ้น เป็นคำกลอนมีทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ ร่าย มีวัตถุประสงค์แต่งขึ้นเพื่อใช้ในการสวดในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม โปรดให้รจนามหาเวสสันดรชาดกขึ้นอีก เมื่อจุลศักราช 964 ตรงกับ พ.ศ.

2145 เรียกชื่อว่า "กาพย์มหาชาติ" เป็นคำประพันธ์ชนิดร่ายยาว วัตถุประสงค์แต่งขึ้นเพื่อใช้สำหรับ พระสงฆ์เทศน์ (พระบรมฯ ใช้สวดในวันสำคัญทางศาสนาแต่พระเจ้าทรงธรรมให้แต่ง เรียกกาพย์ มหาชาติ ใช้เทศน์)

หนังสือกาพย์มหาชาติเทศน์ให้จบในวันเดียวไม่ได้เพราะร่ายยาวมาก จึงมีผู้แต่งกัณฑ์ต่าง ๆ ขึ้นใหม่ เพื่อย่นย่อให้สั้นเข้าและเทศน์จบภายในวันเดียวปรากฏว่ามีผู้แต่งมากมายหลายสำนวน คำ ประพันธ์ที่ใช้ก็ใช้ร่ายยาวเป็นพื้นแต่เรียกชื่อกันใหม่ว่า "มหาชาติกลอนเทศน์" มหาชาติกลอนเทศน์ นี้เองที่รวมกันเข้าเป็น "ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก" คือท่านนักปราชญ์ เลือกเฟ้นเอากลอนเทศน์ที่ สำนวนดีมารวมกันเข้า งานนี้เริ่มมาตั้งแต่พ.ศ. 2449 และสำเร็จเรียบเรียงบริบูรณ์เมื่อพ.ศ. 2452 ใน รัชกาลที่ 5 และใช้เป็นแบบเรียนสืบเนื่องกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน มหาชาติ/พระบรมไตรใช้สวด -พระ เจ้าทรงธรรม เรียก กาพย์มหาชาติ ใช้เทศน์ ลักษณะเด่นของมหาชาติ

มหาชาติ มีจุดเด่น คือการแต่งด้วยฉันทลักษณ์ที่ต่างกัน เช่น ร่ายโบราณ ฉันท์ โคลง เป็นต้น เป็นการคงคำเดิมไว้ ชนิดที่คำต่อคำ มักเรียกกันในกลุ่มผู้เรียนบาลีว่า แปลยกศัพท์ กล่าวคือขึ้นต้น วรรคด้วยภาษาบาลีแล้วแปลเป็นภาษาไทยสลับกันไปทุกวรรค เมื่อแต่งเสร็จแล้วก็โปรดให้นำมา อ่าน ตรวจทานแก้ไขและคิดทำนองสวดอย่างวิจิตรพิสดาร เมื่อแต่งเสร็จแล้วก็โปรดให้เจ้าหน้าที่กรมธรรม การ คือ ขุนทินบรรณาการและขุนธรรกานัล พร้อมกับผู้ช่วยอีก 2 คนใช้สวดถวายให้พระมหากษัตริย์ ทรงฟังทุกวันพระในระหว่างเข้าพรรษาในวิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งการสวด การสวดมหาชาติ แต่ละกัณฑ์จะสวดทำนองที่มีเมื่อดพรายแตกต่างกันไปทั้งหลบเสียง เอื้อนเสียง ไม่ได้ใช้สำหรับพระสงฆ์เทศน์ดังปัจจุบันนี้

เหตุที่ชื่อว่ามหาชาติ

มหาชาติ เป็นชาดกที่ยิ่งใหญ่ กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ได้ บำเพ็ญบารมีอย่างสูงสุด โดยได้บำเพ็ญบารมีอันยิ่งใหญ่อื่น ๆ ครบถ้วนทั้ง 10 ประการ จึงเรียกอีก อย่างหนึ่งว่า "มหาชาติ" และเรียกการเทศน์ว่า เทศน์มหาชาติมหาเวสสันดรชาดก ชาดกเรื่องนี้เป็น เรื่องหนึ่งในนิบาตชาดก ในพระไตรปิฎก เรามักเรียกนิบาตชาดกเป็นไทย ๆ ว่า พระเจ้าห้าร้อยห้าสิบ ชาติ นิบาตชาดกประกอบไปด้วยนิทานเรื่องต่างๆ ล้วนเป็นอุทาหรณ์สอนธรรมะเล่าถึงการ เสวยพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้าว่าชาติใดทรงเกิดเป็นอะไร และได้ทรงกระทำคุณความดี หรือที่ เรียกกันเป็นศัพท์ว่า "บำเพ็ญบารมี"

เป็นที่พูดติดปากว่า พระเจ้า 500 ชาติ หมายถึงการสร้างบารมีในพระชาติหนึ่ง ๆ มากกว่า นั้นในจำนวน 550 พระชาติที่ปรากฏในนิบาตชาดกนั้นได้บำเพ็ญบารมีเด่นยิ่งอยู่ ๑0 ชาติ ที่เรียกกัน ว่า ทศชาติ ทรงบำเพ็ญทศบารมี คัมภีร์ที่กล่าวถึงทศชาติและบารมีนี้เรียกว่า คัมภีร์มหานิบาต ในทศ ชาติตามมหานิบาตนั้น ที่ถือว่าสำคัญที่สุด คือ พระชาติที่ทรงบังเกิดเป็นพระเวสสันดร นอกจากจะ ทรงบำเพ็ญทานบารมีเป็นที่เด่นที่สุดแล้วยังทรงบำเพ็ญบารมีอื่นๆ อันได้กระทำแล้วใน 9 พระชาติ

ก่อนๆ อีกด้วย เท่ากับได้ทรงกระทำคุณความดีเด่นยิ่งครบ 10 ประการในชาตินี้ มหาเวสสันดรชาดก จึงเป็นชาดกที่ยิ่งใหญ่ที่สุด บางครั้งจึงเรียกชาดกเรื่องนี้ว่า มหาชาติ

มหาชาติ/มหาเวสสันดรชาดก เป็นตัวอย่างการทำทาน สร้างบารมี ถือกันว่าเป็นเรื่องสูงส่ง ถือว่าเป็นการให้ทานเพื่อบรรลुพระโพธิญาณ เป็นการเสียสละครั้งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ชาติสุดท้าย ก่อนเป็นพระพุทธเจ้า โดยเสวยชาติเป็นพระเวสสันดรทำการให้ทานชนิดที่ใคร ๆ ทำได้ยากยิ่ง เพราะต้องทำครบในทาน 3 ระดับ คือ ระดับบารมี ระดับอุปบารมี และปรตถบารมี ซึ่งมีถึงให้เมีย ให้ลูกเป็น ทานแก่ชูชกพราหมณ์ชราไปเลี้ยง แสดงให้เห็นถึงการเสียสละประโยชน์สุขส่วนตนของพระเวสสันดร ชาดกนี้ก็นำมาสั่งสอนเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกด้วย

๒.๗.2 ประเภทมหาชาติ

คำว่ามหาชาติ แยกเป็นมหาชาติคำหลวง มหาชาติคำราษฎร์ กับมหาชาติคาถาพัน โดยคำว่า มหาชาติ หมายถึงชาติการเกิดครั้งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ เป็นชาติที่ 10 ชาติสุดท้ายเป็นพระเวสสันดร บำเพ็ญทานสมบูรณ์ทั้ง 3 ระดับ เพื่อเป็นบารมีส่งถึงการเป็นพระพุทธเจ้า

๒.๗.3 มหาชาติแบบคำหลวง

คำว่า คำหลวง คือ พระราชนิพนธ์หรือให้คนอื่นแต่ง เป็นเนื้อหาของ ศีลธรรม ศาสนา คำสอน มหาชาติแบบคำหลวง โดยแปลจากภาษาบาลี มีลักษณะทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย ใช้สวดทำนองหลวง และร่ายเนื้อเรื่องภาษาไทยราชาศัพท์ สลับเป็นตอน ๆ จัดเทศน์ในวังหลวง ราชฎร ไม่มีโอกาสจะได้ร่วมฟังด้วย โดย รัชกาลที่ 2 ให้แต่งซ่อมครบ 13 กัณฑ์ ได้แก่ หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี สักบรรพ ฉกษัตริย์

มีประวัติ ว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โปรดให้นักปราชญ์บัณฑิตแต่งขึ้นเมื่อ 2025 เพื่อสวดในวันสำคัญทางศาสนา มหาชาติ -หมายถึงชาติการเกิดครั้งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ เป็นพระเวสสันดร บำเพ็ญทานสมบูรณ์ เป็นพระพุทธเจ้า คำหลวง คือ พระราชนิพนธ์หรือให้คนอื่นแต่ง เป็นเนื้อหาของ ศีลธรรม ศาสนา คำสอน มหาชาติแบบคำหลวง โดยแปลจากภาษาบาลี มีลักษณะทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย ใช้สวดทำนองหลวง และร่ายเนื้อเรื่องภาษาไทยราชาศัพท์ สลับเป็นตอน ๆ จัดเทศน์ในวังหลวง ราชฎรไม่มีโอกาสจะได้ร่วมฟังด้วย โดย รัชกาลที่ 2 ให้แต่งซ่อมครบ 13 กัณฑ์ ได้แก่ หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี สักบรรพ ฉกษัตริย์ ลักษณะการแสดงมหาชาติคำหลวงนี้จะไม่มีการนำของแห่ ไม่มีการประยุกต์ใด ๆ และจัดเทศน์ในโอกาสพิเศษเนื่องในราชมงคลพิธี

๒.๗.4 มหาชาติแบบคำราชนิพนธ์ / มหาชาติประยุกต์

มหาชาติคำราชนิพนธ์นี้มีลักษณะคำที่ใช้เป็นคำสามัญ เนื้อหาคงเดิมในมหาชาติคำหลวง ต่อมามีการประยุกต์เป็นแบบทรงเครื่องมีเนื้อร้องทำนองผสมเป็นเพลง เป็นแหล่ มีมโหรีปี่พาทย์ ข้องกลอง บรรเลงประกอบให้เกิดมีธรรมบันเทิง พระผู้เทศน์ต้องมีน้ำเสียง ลูกคอกังวาล จึงจะพลังขับร้องได้

๒.๗.5 มหาชาติแบบคาถาพัน

มหาชาติคาถาพันนี้เป็นแบบอ่านบทที่เป็นพระคาถาล้วน ๆ โดยพระรูปเดียวบ้าง 2 รูปบ้างจนครบ 1,000 คาถา พร้อมกับจุดเทียน 1,000 เล่มบูชาพระคาถา ใช้วรรณกรรมนี้เป็นงานครั้งแรกในงานฉลองเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2025

คุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

มหาชาติว่าโดยคุณค่าทางพุทธศึกษา ทำให้ทราบว่า แบ่งเป็นกัณฑ์ได้ 13 กัณฑ์ มีเกณฑ์การแบ่งกัณฑ์ไปตามเหตุการณ์ สถานที่ เช่น วนปเวศน์ ตอนกัณหา ชาลีเข้าป่า จุลพน เหตุการณ์อยู่ในป่าเล็ก ๆ มหาพน เหตุการณ์อยู่ในป่าใหญ่ ๆ ดังมีความย่อแต่ละกัณฑ์ ดังนี้

กัณฑ์ทศพร เริ่มจากนางผุสดีขอพร 10 ประการจากพระอินทร์ หิมพานต์ – เวสสันดร เกิดที่ตรอกพ้อคำจากพ้อสัณขัย แม่ผุสดี เวสสันดรถูกเนรเทศจากแคว้นสรีวิราชบุรีเข้าสู่ป่า เหตุเพราะให้ช้างปัจจัยนาคเคนแก่ช่างกลึงคราชนิพนธ์ ทานกัณฑ์ – ตอนอยู่ป่าหิมพานต์ให้ทานต่อเนื่องอย่างยิ่งใหญ่ เรียกว่า สัตตกมหาทาน ช้าง ม้า รถ โคมนม นางสนม อย่างละ 700 ตัว วนปเวศน์ - พระเวสสันดรพานางมัทรี ชาลี กัณหา ออกจากพระนครผ่านแคว้นเจตราชบุรีไปประทับอยู่เขาวงกต ป่าหิมพานต์ ชุชก – เมียสาว อมิตตาให้ชุชกไปเดินทางไปขอ กัณหา-ชาลีที่เขาวงกต จุลพน – ชุชกเดินทางผ่านป่าละเมาะ ตามที่พราหมณ์บอกทางให้ พหาวน – ชุชกเดินทางผ่านป่าใหญ่ ให้สัตว์จับออกทางไปหาเวสสันดร กุมาร – ชุชกได้รับพระราชทานกัณหา ชาลีจากพระเวสสันดร และติดต่อหน้าพระเวสสันดร มัทรี – กลับจากหาผลไม้ในป่าไม่เห็นกัณหาชาลี เป็นลม แต่ก็ต้องสาธยายเพราะให้ทานบารมีเป็นพระพุทธรูปเจ้าต่อไป สักบรรพ – พระอินทร์แปลงกายมาขอนางมัทรีกับพระเวสสันดรได้แล้วก็ฝากไว้กับพระเวสสันดรต่อ มหาราช – พระเจ้าสัณขัยไปไถ่กัณหาชาลีคืนจากชุชก แล้วเลี้ยงชุชก ๆ กินอิ่มเกินไปท้องแตกตาย ฉกษัตริย์ – สัณขัย ผุสดี เดินทางไปรับ เวสสันดร มัทรี กัณหา ชาลีจากเขาวงกต ท้าวสักกะบันดาลให้ฝนตกลงมา ทั้ง 6 ก็พ้นจากการเศร้าโศกเสียใจ นครกัณฑ์ – ทั้ง 6 ก็กลับถึงนคร แคว้นสรีวิราชบุรี พระเวสสันดรก็ครองราชย์เหมือนเดิม บ้านเมืองสงบสุข เป็นแบบอย่างแห่งการให้ทานซึ่งได้รับอานิสงส์แห่งการให้นี้ ดังพุทธพจน์ว่า

“บุคคลให้ข้าว ชื่อว่าให้กำลัง ให้ผ้า ชื่อว่าให้วรรณะ ให้ยานพาหนะ ชื่อว่าให้
ความสุข ให้ประทับ ชื่อว่าให้จักขุและผู้ให้ที่พักอาศัย ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ส่วนผู้ที่
พร่ำสอนธรรม ชื่อว่าให้อมตะ”⁷⁴

ว่าโดยคุณค่าทางจริยศึกษาแล้ว มหาชาติเป็นตำนานหรือชาดกที่เป็นแนวจริยธรรมพื้น ๆ
ซึ่งชาวบ้านเข้าถึงได้ง่ายเพราะซึมซับมาแต่เกิด ถือว่าเป็นตำนาน ซึ่งแสดงเป็นรูปธรรมจากเรื่อง
เวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์โดยแต่ละกัณฑ์นั้นมีเนื้อหาที่ต่อเนื่องกัน พื้นที่ต่างกัน ดังนั้นแต่ละกัณฑ์จะมี
พื้นที่ป่า หย้าต้นไม้ต่างกันไป เวลาเทศน์จะจำลองพื้นที่ป่ามีสิ่งสาราสด่วน้อยใหญ่ แม่น้ำลำคลอง เป็น
การเทศน์ที่ใช้จุดบูชาพระธรรมมากที่สุดรวมถึง ๑,๐๐๐ เล่ม เรียกว่าคาถาพัน กล่าวกันว่า ผู้ใดฟังเทศน์
มหาชาติจบ ๑๓ กัณฑ์ภายในวันเดียว ผู้นั้นจะไม่ตกนรก หรือไปสู่อบาย ว่าโดยคุณค่าหัตถศึกษาแล้ว
เป็นหัตถกรรมให้พระสงฆ์สามเณรหรือชาวบ้านได้ร่วมกันตกแต่งสถานที่ในวัด ประดับประดาศาลา
ด้วยธงพลี้ว ตัดกระดาษเป็นดอกไม้ เป็นธง ห้อยย้อยระย้า รวมถึงประดับชั้นกัณฑ์เทศน์ ต้นผ้าป่าที่
สวยงาม

คุณค่าโดยรวม ประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ จะสร้างความสุขให้ผู้รู้เหตุ รู้ผล แม้จะ
เชื่อเรื่องปรัมปราก็ตาม แต่ก็เชื่อด้วยปัญญา รู้ว่าเรื่องนั้น ๆ จะมีคุณค่าต่อสังคมและประเทศชาติที่จะ
เป็นศูนย์รวมจิตใจสร้างจิตสำนึกด้วยคุณค่าทางประเพณีวัฒนธรรมเหล่านี้เป็นอย่างดี

2.๘ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านประเพณีแต่งงาน

การแต่งงาน คือการตกลงปลงใจของหนุ่มสาวที่จะอยู่ร่วมกันจนวันตาย การแต่งงานคือ
การสร้างสังคมระดับย่อยที่สุดจากสามีและภรรยาอยู่ร่วมชายคาเดียวกัน การแต่งงานของหนุ่มสาวที่
จะเป็นสามีภรรยากันนี้เป็นหนทางดำเนินชีวิตที่และเป็นความจำเป็นและสำคัญต่อวิถีชีวิตมนุษย์อย่าง
มาก หน้าที่สำคัญที่ตามมาคือ การเป็นพ่อแม่ของลูก ๆ ซึ่งจะเป็นสมาชิกในครอบครัวเพิ่มขึ้น เพิ่ม
หน้าที่ของพ่อแม่คือความรับผิดชอบต่อชีวิตของลูก ๆ ด้วยการเลี้ยงดูให้เติบโต และรับผิดชอบต่อ
ความดีความชั่วของลูกที่จะต้องเกิดขึ้นในสังคม ดังจะลำดับปรากฏการณ์ ดังนี้

๒.๘.1 กำเนิดของครอบครัว

⁷⁴ ส.ส. (ไทย) 15/42/58

ถามว่า ครอบครัวเกิดขึ้นได้อย่างไร ถ้าตอบตามนัยสังคม ก็คือ เกิดขึ้นจากการแต่งงานของหนุ่มสาวที่ตกลงใจกัน มีรสนิยมเดียวกัน มีอุปนิสัยกายใจที่สอดคล้องสอดรับกัน คือมีอะไรที่ยอมรับกันได้เป็นส่วนมาก แต่ในพระพุทธศาสนานั้น ว่าไว้ว่า กำเนิดครอบครัวคือ การมีบ้านเรือนอาศัยที่ปกปิดในการประกอบการสังวาสกันด้วยความจำเป็น เพราะก่อนที่จะมีเหตุบังคับให้แต่งงานกันนั้น มนุษย์ชายหญิงประกอบการสังวาสกันกลางแจ้ง เมื่อคนบางคนหรือบางกลุ่มเห็นแล้วชอบเกลียดปาก้อนหิน ดินใส่ ทำให้คนชายหญิงที่กำลังประกอบการสังวาสกันรำคาญ จึงต้องตกลงที่จะอยู่ร่วมกันด้วยการสร้างบ้านเรือนอาศัยเป็นหลัก เวลาประกอบการสังวาสกัน จะไม่มีใครเห็นและก่อความรำคาญ ดังปรากฏในอัครคัมภีร์สูตร ตอนการปรากฏแห่งเพศหญิงและชาย ว่า

“วาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อสัตว์เหล่านั้นบริโภคน้ำข้าวสาลี ซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ ต้องไถ มีข้าวสาลีนั่นเป็นภักษา มีข้าวสาลีนั่นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้น จึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน และอวัยวะเพศหญิงปรากฏแก่ผู้เป็นหญิง อวัยวะเพศชายปรากฏแก่ผู้เป็นชาย กล่าวกันว่า หญิงเพ่งดูชายและชายก็เพ่งดูหญิงนานเกินไป เมื่อชนทั้ง 2 เพศต่างเพ่งดูกัน และกันนานเกินไป ก็เกิดความกำหนัดขึ้น ความเร่าร้อนก็ปรากฏขึ้นในกาย เพราะความเร่าร้อนเป็นปัจจัย ชนเหล่านั้นจึงได้เสพเมถุนธรรม ก็โดยสมัยนั้น สัตว์เหล่าใดเห็นสัตว์เหล่าอื่นกำลังเสพเมถุนกัน จึงขว้างฝุ่นใส่บ้าง ขว้างขี้เถ้าใส่บ้าง ขว้างมูลโคใส่บ้าง ด้วยกล่าวว่า ‘คนถ่อย เจ้าจงฉิบหาย’ วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยนั้น การเสพเมถุนธรรมอันเป็นเหตุให้ถูกขว้างฝุ่นใส่เป็นต้นนั้น ถือว่าเป็นเรื่องไม่ดี แต่บัดนี้ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา สมัยนั้นเหล่าสัตว์ผู้เสพเมถุนธรรม ไม่ได้เข้าไปยังหมู่บ้านหรือนิคมตลอด 1 เดือนบ้าง 2 เดือนบ้าง เนื่องจากสัตว์เหล่านั้นต้องการเสพสัทธรรมเกินเวลา ต่อมาจึงพากันสร้างเรือนขึ้น เพื่อปกปิดอสังขารนั้น....”⁷⁵

พุทธพจน์ที่อ้างอิงข้างต้นนี้ กล่าวได้ว่า การมีบ้านเรือนของมนุษย์ก็เพื่อปกปิดและกันการรบกวนในเวลาประกอบการสังวาสกัน (อสังขาร) ไม่ให้ใครมารบกวนด้วยก้อนฝุ่น ขี้เถ้า มูลโคต่าง ๆ อีกนัยหนึ่ง การมีบ้านเรือนนั้นมาคู่กับการแต่งงานของหนุ่มสาว คือหนุ่มสาวใดก็ตามที่จะแต่งงานกัน สิ่งที่ต้องมีคือบ้านเรือนอาศัยเพื่อกิจกามนี้ จึงไม่แปลกที่คนโบราณมักพูดอยู่เสมอว่า “ลูกชายหรือลูกสาว เติบโตแล้ว ก็สมควรเป็นมีเหย้ามีเรือนได้แล้ว” คำนี้ แทนที่จะใช้คำว่า ลูกชายลูก

⁷⁵ ที.ปา. (ไทย) 11/126/92.

สาวเมื่อเติบโตแล้ว ก็สมควรจะแต่งงาน ก็มีมาลัดไปที่บ้านเรือนเลย คล้ายว่า บ้านเรือนมาก่อนการแต่งงานของเขาทำนองนั้น

๒.๘.2 สมรส สมรัก

จุดเริ่มต้นของการแต่งงาน คือ การมีธรรมเนียมที่ตรงกันในทุกด้าน ยอมรับในความที่เป็นอยู่ ที่มีอยู่ของกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นรูปร่าง หน้าตา ความคิดเห็น การพูดจาปราศรัย อหยาศัยใจ คอ แม้จะเป็นเพศต่างกัน เรื่องนี้ต้องอาศัยการสังเกตหลายคู่และใช้เวลานาน ที่จริงก็เป็นความเห็นเฉพาะตัวและเทียบกับคนอื่น ๆ ที่เห็นตรงกันเช่นนี้ สามิภรรยาคุณั้น แรกพบจะคิดตั้ง ๆ ว่า ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้เห็นคุณสมบัติฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิง อายุพอสมควร สามารถปกป้องรักษาภรรยาหรือสามีให้ถึงความรุ่งเรืองทั้งส่วนตัวและความเจริญแห่งสกุลทั้งสองได้ ให้ถึงลาภยศสรรเสริญได้โดยสมบูรณ์ คู่แต่งงานและกันจนไม่เท่ากลายเป็นยอดทอง ตะบองกลายเป็นยอดเพชร

อนึ่ง หลักธรรมสำคัญของการครองคู่ให้สมรส สมรักกันตลอดกาล คือ “กัลยาณธรรม 7 ได้แก่ ปิโย เป็นที่รัก ครุ น่าเคารพ ภาวนียो น่าเจริญใจ วัตตา จ รู้จักพูดให้เข้าใจมีเหตุผล วจนกขโม อดทนต่อถ้อยคำ คัมภีรญจะ กลัง กัตตา อธิบายเรื่องที่ซับซ้อนได้ดี โย จัญญานะ นิโย ขเย ไม่นำพาไปทางเสื่อม”⁷⁶ แต่เมื่อไรสามิภรรยาคุณั้น มีอาการไม่สมรส ไม่สมรักกัน ก็มีปัญหามา คือการหย่าร้าง ระยะหย่าร้างหลังแต่งงานอาจนานบ้าง เร็วบ้าง บางคู่ได้ลูก 2 – 3 คนก็หย่าร้างกัน หรือแม้อายุ 40 ปี 50 ปีก็หย่าร้างกัน

๒.๘.3 พิธีแต่งงาน

พิธีแต่งงาน ถือว่าเป็นศิลปวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งทุกสังคม ไม่ว่าสังคมไทยหรือสังคมต่างชาติก็มีพิธีแต่งงานกัน แต่พิธีแต่งงานของสังคมไทยพุทธนั้น จะมีพระพุทธรูปเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย คือ ปฐมฤกษ์ของพิธีแต่งงานนั้นจะมีการทำบุญตักบาตรพระสงฆ์ 9 รูป โดยนิมนต์พระสงฆ์ให้ศีลพร้อมเจริญพุทธมนต์ คู่สามิภรยานั้นจะตักบาตร ถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ รับพรและรับน้ำพุทธมนต์จากพระสงฆ์แล้วก็เป็นอันเสร็จพิธี

พระสงฆ์จะเทศนาสอน หรือให้อโวาทแก่คู่บ่าวสาว ซึ่งการเทศนานั้นเป็นการให้ธรรม ยกพุทธพจน์มาสอน เช่น “ฆรวาสธรรม 4 ประการ ได้แก่ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ”⁷⁷ สัจจะ คือความ

⁷⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 238.

⁷⁷ ขุ.อิติ. (ไทย) 25/190/545.

ชื่อเสียงสุจริตต่อกัน ไม่หลบซ่อนความคิด สิ่งของ หรือการทำของตนแม้การนอกใจ ทุเม คือการข่มใจ อตถกัณ อดออม ไม่ลุ่มลุ่มของใคร ไม่เป็นคนโมโหโกรธาเกี้ยวแกว ดุคตว่าร้ายโดยขาดโยนิโสมนสิการ ขันติ คือความอดทนต่อความบาก ต่อวาจาผรุสวาท ต่อคำดูต่ำเหยียดหยาม วิธีแก้ คือทำใจให้กว้าง มีคติอยู่ว่า ช่างหัวมัน จาคะ คือ การเสียสละความสุขที่ตนเสวยอยู่ด้วยการเข้าช่วยเหลือตามคำร้องขอ โดยไม่ติดสุข ไม่เห็นร้อน หนาว เหนื่อยของตน ผู้ทำได้อย่างนี้ ย่อมไม่เศร้าโศก ดังพุทธพจน์ว่า “คนผู้อยู่ครองเรือน มีศรัทธา ประพฤติธรรม 4 ประการนี้ คือ สัจจะ ธรรมะ อิติ และจาคะ ตายแล้วย่อมไม่เศร้าโศก เขียวทันทามสมณพราหมณ์เป็นอันมากเหล่าอื่นดูซิว่า ในโลกนี้มีอะไรที่จะยิ่งไปกว่าสัจจะ ทุเม ขันติ จาคะ เล่า

การมอบของที่ระลึก เมื่อพิธีสิ้นสุดหลังจากประพรมน้ำพุทธมนต์ให้คู่บ่าวสาวแล้ว พระสงฆ์ผู้เป็นประธานบางท่านจะมอบของที่ระลึกแก่คู่บ่าวสาว ของที่ระลึกที่สมควรแก่สมณะสาธูป สอดคล้องกับสถานภาพของพระสงฆ์คือ สิ่งอันเนื่องด้วยศาสนา มีพระพุทธรูป เหรียญ วัตถุมงคล เป็นต้น ถ้าใช้สิ่งของอื่น ๆ ที่เป็นของชาวบ้านใช้สอย ไม่เกี่ยวเนื่องด้วยวัตถุมงคล เช่น ถ้วย นาฬิกา ผ้าห่ม ที่นอน เป็นต้น สิ่งสำคัญ คือ ขนาดของวัตถุต้องให้เหมาะสม

คุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

การแต่งงาน ว่าโดยคุณค่าพุทธศึกษาแล้ว ทำให้ทราบ ว่า แสดงถึงความเป็นบุรุษความเป็นสตรีที่สมบูรณ์ ไม่มีร่างกายบกพร่อง มีอาการครบ ๓๒ ไม่เป็นโคมะบุรุษที่แม้จะแต่งงานแล้วแต่ไม่มีบุตรเหตุเพราะความบกพร่องร่างกายอย่างใดอย่างหนึ่งของฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิง นอกจากนี้หญิงชายที่แต่งงานนั้นแสดงความเป็นธรรมดาของสังคมกำหนด เว้นแต่ บางคนพิจารณาทั้งสองฝ่ายแต่งงานเพราะความพึงพอใจกันทั้งสองฝ่าย บางคู่พิจารณาฝ่ายเดียว ก็ขึ้นอยู่กับว่าการยอมรับกันแต่ต้น ว่าโดยคุณค่าจริยศึกษา แสดงให้เห็นว่า ในฐานะชาวพุทธ จะมีฆราวาสธรรม ๔ คือ มี สัจจะ ความซื่อสัตย์ต่อกัน ทุเม ความอด ขันติ ความอดทน และจาคะ ความเสียสละด้วยการไม่เห็นแก่ตัวกลัวเสียเปรียบ ว่าโดยคุณค่าทางหัตถศึกษาแล้ว เป็นการสรรสร้างพิธีที่สวยงาม มองทุกอย่างเป็นบวก เช่น ชุดวิวาห์ ประตูลีลา วิวาห์ เรือนหอวิวาห์ และคนที่แต่งงานจะต้องทักษะทางฝีมือ คือทำอาหารเป็น ทำมาหากินเป็น สร้างบ้านสร้างเรือนเป็น งานบ้านก็ต้องเป็น แม้จะซ่อมแซมสิ่งปรักหักพังต่าง ๆ ก็ต้องมีหัตถกรรมที่เรียนรู้จนมีทักษะเคยชินทางหัตถศึกษาแล้ว

2.๙ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านประเพณีบวช

การบวชพระ จัดว่าเป็นประเพณี เพราะบวชได้ทุกฤดูกาล ดังนั้น สังคมไทยในฐานะสังคมพุทธ ชายที่อายุครบบวชพระ ควรจะบวชก่อนที่จะแต่งงาน ถือว่าการบวชพระนั้น เป็นคนสุก ไม่ใช่คน

ดิบ ๆ การบวชนั้นเป็นเครื่องประกันวุฒิภาวะ ความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม เพราะได้เรียน ได้ปฏิบัติธรรม มีความรู้ความเข้าใจศาสนาดีแล้ว นอกจากนี้ การบวชยังเป็นเครื่องมือประกันความสุจริตได้ด้วย เพราะเขามีเครดิตในศีลธรรม รู้จักบาป บุญ คุณโทษ ดีแล้ว ย่อมทำสิ่งที่เป็นคนคุณ ย่อมหลีกเลี่ยงสิ่งที่เป็นคนบาป

๒.๙.1 มนุษย์เกิดได้ยาก

พระผู้มีพระภาคตรัสความยาก 4 ยากไว้ เป็นพระคาถาแก่พญานาคชื่อเอเรกปัตต์ ว่า “การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ก็นับว่ายาก การดำรงชีวิตอยู่ของเหล่าสัตว์ก็นับว่ายาก การที่จะได้ฟังธรรมก็นับว่ายาก การที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะเสด็จอุบัติขึ้นก็ยิ่งยาก”⁷⁸ ในการนี้ ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาค ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การไปเกิดในภูมิที่ดีของเทวดาเป็นอย่างไร การได้ลาภอันดีของเทวดาเป็นอย่างไร การดำรงตนอยู่ด้วยดีของเทวดาเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ภิกษุทั้งหลาย การเกิดเป็นมนุษย์ ชื่อว่าเป็นการไปเกิดในภูมิที่ดีของเทวดา การที่เทพบุตรลงมาเกิดเป็นมนุษย์แล้วได้รับความศรัทธา ศรัทธาของเทพบุตรนั้นแล ตั้งมั่น มีเหตุเกิด หยั่งลง มั่นคง อันสมณะพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกไม่สามารถทำให้คลอนแคลนไปได้ นี่ชื่อว่าเป็นการดำรงตนอยู่ด้วยดีของเทวดา”⁷⁹

ข้อที่ว่า การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ก็นับว่ายากนั้น ก็เพราะการเกิดเป็นมนุษย์ได้นั้น ต้องรักษาศีล 5 รักษากุศลกรรมบถ 10 แม้บางคนมีสภาพร่างกายไม่สมบูรณ์ ก็ถือว่าเป็นมนุษย์แล้ว แต่ไม่สมบูรณ์ ยิ่งพิกลพิการ มีโรคมากก็เพราะรักษาศีล มีกุศลกรรมบถไม่ครบถ้วน มีการละเมิดเป็นอาชญา ดังนั้น การบวช คือการงดเว้นจากความชั่วต่าง ๆ ช่วงระยะที่บวชนี้ไม่ภาระอะไรที่ต้องทำแม้ฆ่าสัตว์เป็นอาหาร ทำให้มีโอกาสรักษาศีล และกุศลกรรมบถได้อย่างดี ครั้นกลับมาเกิดใหม่ ก็เป็นมนุษย์สมบัติ มีอุปนิสัยดี มีร่างกายสมบูรณ์ มีโรคภัยน้อย อายุยืน

๒.๙.2 บวชเรียน

ตามที่กล่าวข้างต้น เป็นการบวชตามประเพณี เช่นบวชก่อนแต่งงาน บวชหน้าไฟ บวชให้พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย แต่การบวชอีกแบบหนึ่ง คือบวชเรียนระยะนาน จนเรียนจบการศึกษาคณะสงฆ์ มินักธรรม บาลี หรือ ปริญญาตรี รวมถึง มหาวิทยาลัยสงฆ์ ได้ปริญญาสูงสุด การเข้าบวชเพื่อศึกษาเรียนนี้เป็นทางออกทางการศึกษาของสังคมไทยอย่างสำคัญ ส่วนใหญ่ที่บวชเรียนนี้ก็เพราะพลาด

⁷⁸ ขุ.ธ. (ไทย) 25/182/90.

⁷⁹ ขุ.อิติ. (ไทย) 25/83/447.

โอกาสทางการศึกษาปกติมาแล้ว มาอาศัยเรียนลัด หรือเทียบวุฒิเข้าศึกษาระดับสูงขึ้นไป ทั้งนี้ก็เพราะสังคมไทยเป็นสังคมที่มีประเพณีบวชนีเอง สอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธศาสนามีศีล สมาธิ ปัญญา หรือไตรสิกขา คือการศึกษาเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา

๒.๙.3 บวชเพื่อรู้แจ้ง

เจ้าชายสิทธัตถะ ตามคำทำนายของพราหมณ์โกณฑัญญะว่า มีคติเป็นเอก คือออกบวชเป็นศาสดาเท่านั้น ไม่มีคติเป็นอย่างอื่นตามคำทำนายพราหมณ์อื่น ๆ ทำให้พระเจ้าสุทโธทนะ พระบิดาวิตก สร้างความสุขสำราญตามวิถีชีวิตของชาวโลก แต่แล้วก็ไม่แคล้ว เจ้าชายสิทธัตถะออกบวชจนได้ ซึ่งกระบวนการออกบวชนั้น มีอยู่ว่า เจ้าชายเห็นเทวทูต 4 คือ แก่ เจ็บ ตาย และสมณะ โดยพระองค์ทอดเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย ก็สังเวชใจโดยธรรม ดูสภาพคนแก่ เจ็บ ตายแล้ว นำเปื้อนหน่าย เต็มไปด้วยทุกข์ แม้เราก็จักเป็นเช่นนี้ จึงคิดได้ว่า ทำอย่างไรจึงไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายอย่างนี้ จากนั้น ก็ได้พบเทวทูตที่ 4 คือ สมณะ นักพรตนักบวชที่เข้าฌานอยู่ เห็นแล้วนำศรัทธาเลื่อมใสยิ่งนัก เกิดการคลไคลขึ้นมา แนวทางของสมณะนี้เท่านั้น จะพ้นทุกข์ได้ จึงออกบวช เริ่มจากไปศึกษาฌานสมาธิในสำนักของสองดาบสจนจบความรู้ของอาจารย์ แต่ก็ยังไม่พ้นทุกข์ จากนั้น เจ้าชายก็หันมาบำเพ็ญทุกกรกิริยา เพียรทางใจ 6 ปี ก็ยังไม่สำเร็จ จึงเปลี่ยนแนวทางใหม่ เป็นการปฏิบัติสายกลาง จึงได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า ออกเผยแผ่ธรรมอยู่ถึง 45 พรรษา ในระหว่างนี้ได้ฤาษี นักพรตนักบวชต่าง ๆ เข้ามาบวชโดยเอหิภิกขุอุปสัมปทา พรรษาแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้พระอรหันตสาวก 60 องค์ สอนธรรมให้พระราชา เศรษฐี พ่อค้าได้เห็นธรรม หันเป็นพุทธมามกะ เช่น พระเจ้า ปเสนทิโกศล พระเจ้าพิมพิสาร นางวิสาขา เป็นต้น

คุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

การบวช ว่าโดยคุณค่าทางพุทธศึกษาแล้ว ทำให้ทราบว่า คนที่สมัครใจบวชมีอุปนิสัยมาทางศาสนาแล้ว เรียกว่ามีโอปนยิกะ คือมีใจน้อมเข้ามาหาพระรัตนตรัย เวลาทำสังฆกรรมบวช พระอุปัชฌาย์จะถามเขาว่า มีศรัทธาหรือยัง จะต้องตอบว่า มีแล้ว ทำไมจึงถามอย่างนี้ทั้ง ๆ ที่ก็เข้าบวชแล้ว ก็เพื่อตอกย้ำความมั่นคงทางใจต่อพระรัตนตรัยนั่นเอง เมื่อบวชแล้วต้องมีใจที่จะปฏิบัติในศีลด้วย ศรัทธาที่จะปฏิบัติ มิฉะนั้น จะเป็นพระสงฆ์แต่เพียงกาย แต่ใจออกจากร่างไปสู่โลกภายนอก อย่างนี้อานิสงส์บวชจะไม่มี ทักขิณานุปัตตานกัฏฐิ บุญทานที่ญาติโยมทำมาก็ดี จะมีอานิสงส์น้อย ว่าโดยคุณค่าทางจริยศึกษาแล้ว เป็นการปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีของสังคมของไทยนั่นเอง ไม่มีการแหวกแนวประเพณีและเป็นคนดิบ ๆ นั่นเอง ว่าโดยคุณค่าหัตถศึกษา การบวช คือ การทำกิจวัตรประจำวัน มีการกวาดวิหาร ลานเจดีย์ รวมถึงการเย็บ ปักชุดผ้าไตรจีวร การดูแลบาตร บริหารอื่น ๆ แม้เป็นนวัตกรรม มีการสร้างกุฏิ วิหาร ซ่อมแซมอาคาร กำแพงวัดนั่นเอง มีคุณค่าต่อสุขภาพพลานามัย

2.๑๐ คุณค่าศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านประเพณีงานศพ

คนตาย เป็นเทวทูตหนึ่งในสี่ เป็นเหตุหนึ่งที่เจ้าชายสิทธัตถะเห็นแล้วสังเวชใจ รู้สึกรู้ว่าเป็นทุกข์ แม้ตนก็จักเป็นเช่นนี้ การตายคือ การแตกดับของขันธ 5 โดยธรรมชาติแล้วก็ไม่แปลกอะไร เมื่อมีการเกิด ก็มีการดับ ญาติพี่น้องก็เสียใจเป็นของธรรมดา เพราะชีวิตมีค่า เกิดมาแล้วก็อยากให้ได้อยู่นาน ๆ เพื่อได้ทำบุญให้อิ่มใจก่อน เมื่อครบรอบปีก็ทำบุญฉลองวันเกิดที่ดูแลชีวิตมาได้ ไม่ตายไปเสียก่อน บางท่านให้ความสำคัญวันเกิดมาก เพราะเห็นคุณค่าชีวิตตรงนี้เอง

ประเพณีงานศพนี้ จะมีหลายกรณีซึ่งสื่อถึงธรรม เพราะเป็นวัฒนธรรมจัดพิธีงานศพตามหลักพระพุทธศาสนา จะเห็นว่า ชาวพุทธไทย เมื่อตายในประเทศอื่น ๆ หรือตายที่ไหน ๆ ก็จะทำศพนั้นมาทำพิธีทางพุทธศาสนา ปัญหาว่า พิธีจัดงานศพตามแนวพุทธศาสนานั้น เป็นอย่างไร

แต่งตัวศพ จุดเริ่มต้น คือเมื่อใครดับชีพลง ญาติ ๆ ก็จะแต่งตัวศพนั้นให้ดี มีสภาพปกติ เพราะความเชื่อว่า อยู่เมืองผีจะได้ดังงาม

การรดน้ำศพ คือ ญาติพี่น้องจะนำศพนั้นนอน ใช้ผ้าคลุมศพ ยื่นแขนศพนั้นออกมา เพื่อญาติพี่น้องรดน้ำที่มือนั้น และน้ำนั้นเป็นน้ำหอม หรือใช้น้ำมะพร้าว เพื่อให้ศพบริสุทธิ์สะอาดเป็นกุศล

การผูกตราสัง คือ หมอผีหรือสัปเหร่อจะทำพิธีผูกตราสังที่มีสองข้อมวมก้นหรือผูกมัดทั้งตัว โดยทางกายภาพแล้วเพื่อให้ศพนั้นแข็งข้อออกมา แต่พิธีกรรมทางศาสนาแล้ว หมายถึง ผูกความห่วงใยในลูกหลาน ญาติพี่น้อง ทรัพย์สินสมบัติ ดังคำผูกตราสังในโคลงโลกนิติ ว่า

มีบุตรห่วงหนึ่ง เกี้ยว พันคอ (บุตโต คีเว)

ทรัพย์ผูกบาทา คลอ ห่วงไว้ (ธนัง ปาเท)

ภริยาเยี่ยงอย่าง ปอ รึงรัด มือนา (ภริยา หัตถ)

สามห่วงใครนี้ พันได้ จึงพัน สงสาร

การผูกตราสังหรือมัดศพนี้ ทำเป็นเปลาะๆ ด้วยด้ายดิบ และวัตถุประสงคในการมัดตราสังนั้น โดยเหตุผล คือเพื่อให้ศพพองขึ้นอัดตันโลงจนแตกได้ นอกจากนี้ในสมัยโบราณไม่มียาสำหรับฉีดรักษาศพ จึงต้องมัดไว้ให้ตึง เพื่อให้ผ้าซับน้ำเลือดน้ำเหลืองและป้องกันโลงแตกเพราะศพขึ้นอืดนั่นเอง

๒.๑๐.1 ขั้นตอนผูกตราสังศพ

การผูกตราสังนั้น มีขั้นตอนการทำ คือ หลังจากที่น่าบ่วงมาคล้องคอศพแล้ว สัปเหร่อกล่าวคาถาว่า บุตโต คีเว ซึ่งหมายความว่า ลูกคือห่วงผูกคอ จากนั้นก็จะมัดคางรัดประคอกเป็นห่วงที่

1 และโยงเชือกมากลางลำตัว ทำเป็นห่วงตะกรุดเบ็ดผูกหัวแม่มือของศพที่พนมถือกรวยดอกไม้รูปเทียนอยู่ และรวบมือศพผูกให้พนมไว้ที่หน้าอก จากนั้นกล่าวคาถาว่า ธนัง หัตถะ ซึ่งความหมายว่า ทรัพย์คือห่วงผูกมือ จากนั้นก็จะมัดคาลารัดประเอวเป็นห่วงที่ 2 แล้วโยงเชือกมาที่เท้าทำเป็นบ่วงผูกหัวแม่เท้า ผูกข้อเท้าทั้งสองให้ติดกัน และกล่าวคาถาว่า ภริยา ปาเท ซึ่งหมายความว่า ภริยาคือห่วงผูกเท้าเป็นห่วงที่ 3 (และแม้ว่าจะเป็นศพของผู้หญิงก็จะว่าคาถาแบบเดียวกัน) หรือบางตำราอาจจะใช้คาถา ธนัง ปาเท ไม่ใช่ ภริยา ปาเท และบางตำราก็ก็นำข้อเท้าขึ้นมาก่อน เสร็จแล้วให้เอาผ้าขาวผืนใหญ่ห่อตัวโดยขมวดไว้ด้านศีรษะ เพื่อจะได้เป็นการสะดวกเวลาเปิดเอาน้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ แล้วใช้ด้ายดิบขนาดนิ้วหัวแม่มือ มัดเป็นเปลาะๆ ให้แน่นเป็น 5 เปลาะ เป็นปริศนาธรรมหมายถึงนิรณ 5 คือ 1. กามฉันทะ 2. ความพยาบาท 3. ความวุ่นเหิงหาวนอน 4. ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ 5. ความลังเลใจ ทั้ง 5 ประการนี้ คือสิ่งขวางกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี

๒.๑๐.2 การสวดศพ

การสวดศพ คือการสวดอธิธรรมเจ็ดคัมภีร์โดยพระสงฆ์จตุวรรค ใช้พระสงฆ์จำนวนคู่ ไม่ใช่จำนวนคี่ เป็นการบำเพ็ญกุศลศพ 3 วันบ้าง 7 วันบ้าง การสวดอธิธรรมนั้น เป็นการจำลองในการที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพุทธมารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ด้วยเทศนาอธิธรรมเจ็ดคัมภีร์นี้

๒.๑๐.3 ไฟเผาศพ

การเผาศพเป็นวัฒนธรรมของไทยมาช้านาน โดยใช้กรรมวิธีเดียวกันทั่วประเทศ จะต่างกันโดยพื้นที่ในเมืองกับต่างจังหวัดเท่านั้น ถ้าต่างจังหวัดก็จะเป็นกองฟอน ส่วนในเมืองจะเป็นเมรุเผาศพตามวัดมีคตินิยมว่า ไฟที่จะจุดเผาศพนั้น ห้ามมิให้จุดต่อกัน เพราะกลัวว่าไม่เป็นมงคล ต่างจากไฟเวียนเทียนที่นิยมจุดต่อกัน ผู้ใหญ่มักจะให้ผู้ผู้น้อยจุดต่อ ถือว่าเป็นเกียรติและเป็นสิริมงคลอีกด้วย

ไฟเผาศพนั้น ถือเป็นปริศนาธรรม โดยถือว่าไฟเผาศพ หมายถึงไฟที่เผาใจ ซึ่งไฟนั้นโดยธรรมชาติมีคุณสมบัติร้อน ใช้หุงต้ม เผาสิ่งปฏิกูลต่าง ๆ แต่ไฟอีกแบบหนึ่ง ทางพระพุทธศาสนาให้คตินิยมว่า ไฟเผาโลกให้ร้อนและให้ละลายบาปอกุศลออกไปอีกประการหนึ่ง ประเด็นที่จะตีความในธรรมของคำว่าไฟเผาศพก็คือ ไม่จุดไฟเผาศพต่อกัน เพราะว่า ไฟที่นี้หมายถึงไฟในใจ มีสภาพเผาผลาญผลักดันสัตว์โลกให้ร้อนอยู่ตลอดเวลา เป็นบาปเป็นอกุศลกล่าวคือกิเลส 3 กอง คือ ๑. ราคะคือไฟ คือ ราคะ 2. โทสะคือไฟ คือ โทสะ 3. โมหะคือไฟ คือ โมหะ⁸⁰ เมื่อไฟทั้ง 3 กองนี้เกิดกับบุคคลใดก็ควร

⁸⁰ อ.ส.ต.ก. (ไทย) 23/47/72.

ระจับให้ได้ และไม่เอาไฟทั้ง 3 นี้ ไปติดต่อกระพ้อให้ลุกลามไปหาบุคคลอื่น ซึ่งเป็นการนำความเดือดร้อนความทุกข์ไปสู่ผู้อื่น จึงมีคตินิยมว่า ไม่ให้จุดไฟเผาศพต่อกัน

๒.๑๐.๔ พวงหรีดงานศพ แสดงพวงหรีดงานศพสื่อถึงวงจรเกิด

ธรรมเนียมไทย พวงหรีดใช้ในพิธีไวทุกข์หน้าศพ ถ้าเป็นพิธีมงคลอื่น ๆ ในลักษณะเดียวกันนี้จะเรียกว่าพวงมาลาวางตามอนุสาวรีย์ ถ้านำมาคล้องคอเพื่อแสดงความยินดีแก่บุคคลผู้แข่งขันได้ชัยชนะ เรียกว่า พวงมาลัย ดังนั้น คำว่า พวงหรีด จึงนิยมใช้กับงานหน้าศพเท่านั้น ซึ่งพวงหรีดนี้ เป็น

การนำดอกไม้ที่จัดแต่งขึ้นตามโครงรูปต่างๆ เช่น วงกลม ที่เป็นเครื่องเกี้ยววัลย์แล้วนำมาสานร้อยเป็นวงกลม สำหรับใช้เคารพศพ เป็นการแสดงความเสียใจ โดยจุดประสงค์แล้วก็เพื่อระลึกถึงคุณงามความดีของบุคคลผู้ล่วงลับไป

ภาพ ๒.๔๑ แสดงพวงหรีดวงกลมสื่อถึงวงจรกำเนิดชีวิตมนุษย์

พวงหรีดที่มีลักษณะคล้ายบ่วงนี้ เป็นเครื่องหมายถึงแห่งการผูกมัดมวลมนุษย์ให้หลงติดอยู่ในโลก ในวัฏสงสาร วนเวียนตายเกิดอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริงนี้ ก็เพราะมีเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น ต่างก็ช่วยหนุนในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลต่อเนื่องกันไป เหมือนกับพวงหรีดที่มีรูปทรงกลม เชื่อมต่อกันเป็นทรงกลม ชีวิตของสัตว์ที่เกิดมาบนโลกนี้ก็เช่นกันก็ต้องมีเหตุมีปัจจัยเกื้อหนุนทำให้เกิดขึ้นมาเป็นมนุษย์เป็นสัตว์ในทางพระพุทธศาสนาเรียกเป็นหลักธรรมว่า “ปฏิจจสมุปบาท” กระบวนการของชีวิตตั้งแต่เกิดจนดับเป็นวงกลม มีกระบวนการแห่งธรรม ดังนี้

“เพราะอวิชชา เป็นปัจจัย สังขาร จึงมี เพราะสังขาร เป็นปัจจัย วิญญาณ จึงมี
 เพราะวิญญาณ เป็นปัจจัย นามรูป จึงมี เพราะนามรูป เป็นปัจจัย สฬายตนะ จึงมี
 เพราะสฬายตนะ เป็นปัจจัย ผัสสะ จึงมี เพราะผัสสะ เป็นปัจจัย เวทนา จึงมี
 เพราะเวทนา เป็นปัจจัย ตัณหา จึงมี เพราะตัณหา เป็นปัจจัย อุปาทาน จึงมี
 เพราะอุปาทาน เป็นปัจจัย ภพ จึงมี เพราะภพ เป็นปัจจัย ชาติ จึงมี

เพราะชาติ เป็นปัจจัย ชรามรณะ จึงมี ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจ จึงมีพร้อม ความเกิดขึ้นทั้งปวงนี้จึงมีด้วยประการฉะนี้”⁸¹

ในพวงหรีดนั้น จะใช้ดอกไม้ 5 ชนิด หมายถึงกามคุณ 5 เป็นเครื่องประดับตกแต่งพวงหรีดให้สวยงาม เป็นเครื่องประโลมใจให้มวลมนุษยชาติหลงติดอยู่กามคุณ 5 คือ ๑. รูป รูปลักษณะที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพึงพอใจ 2. เสียง เสียงที่ไพเราะที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพึงพอใจ 3. กลิ่น กลิ่นที่หอมอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพึงพอใจ 4. รส รสอร่อยๆที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพึงพอใจ 5. โภกฐิณพะ การสัมผัสที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพึงพอใจ⁸²

ภาพ ๒.๔๒ ดอกไม้จันทน์เทียม แสดงดอกไม้จันทน์สื่อถึงความดี/มีค่า

ดอกไม้จันทน์ เป็นดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม เกี่ยวเนื่องกับการเผาศพ สมัยโบราณผู้มาร่วมพิธีเผาศพก็จะถือพืนติดมือมาด้วย ส่วนใหญ่จะนิยมนำไม้จันทน์มา เพราะจะทำให้มีกลิ่นหอมจะได้กลบกลิ่นศพได้อีกด้วย แต่ปัจจุบันนี้ เนื่องจากไม้จันทน์หายาก จึงใช้ดอกไม้จันทน์จำลองแทนไม้จันทน์ เรื่องนี้มีประวัติสืบมาจากประเทศอินเดีย คือว่า แรกทีเดียวจะใช้ไม้จันทน์จริง ๆ เท่านั้นเป็นพืนเผาพระศพของพระราชหรือเจ้าเมือง ปรากฏว่าตกทอดมาถึงเมืองไทย จะเห็นว่าพระศพของเจ้าฟ้า พระราชวงศ์จะใช้ไม้จันทน์เป็นพืนเผาทั้งนั้น ดังที่ครั้งถวายเพลิงพระศพของสมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา จะนำไม้จันทน์มาจากจังหวัดอุทัยธานี เป็นการใช้ไม้จันทน์จริง ๆ ไม่ใช่ไม้จันทน์จำลอง

ปัจจุบัน ที่เมรุเผาศพตามวัดทั่วไป บนเชิงตะกอนจะเห็นท่อนไม้จันทน์จำลองผูกريبันตรงหัว-ท้าย พาดกันเป็นสี่เหลี่ยมข้างละประมาณ 4 ท่อนอยู่ใต้โลงศพหน้าเตาของเมรุนั้น แต่มีเงื่อนไขว่าต้องใช้ท่อนไม้จันทน์จำลองเท่านั้น จะใช้ไม้จันทน์จริงอย่างเจ้าฟ้า เจ้าแผ่นดิน พระราชวงศ์นั้นไม่ถูกต้องเป็นแน่ สำหรับการเผาศพของสามัญชน จะใช้ไม้จันทน์จำลองเป็นพืนก็ยากเพราะนอกจากหายากแล้ว ยังเห็นว่าไม่เหมาะสม จึงใช้เป็นเพียงท่อนจำลองเท่านั้น หากใช้ไม้จันทน์ที่เห็นอยู่ใต้โลงศพ

⁸¹ ม.ม. (ไทย) 12/402/435.

⁸² ข.ม. (ไทย) 29/1/1.

นั้นไม่ ส่วนที่ใช้จริง ๆ คือ ดอกไม้จันทน์กระดาด เป็นดอกไม้ที่ทำแจกแก่ญาติมิตรที่มาร่วมเผาศพนั้น ดังนั้น ดอกไม้จันทน์จึงเป็นสิ่งจำลองเท่านั้นสำหรับสามัญชน

คุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

การตาย/พิธีจัดงานศพ ว่าโดยคุณภาพทางพุทธศึกษา ทำให้ทราบว่า เป็นการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าข้อกตัญญูกตเวที ต้นแบบคือพระองค์เสด็จขึ้นสวรรค์เพื่อแสดงอภิธรรม ๗ คัมภีร์แก่พุทธมารดาการนิมนต์ นั่นเอง ความเข้าใจคนทั่วไป เป็นการส่งดวงวิญญาณสู่สวรรค์เพราะเชื่อว่าตายแล้วเกิดใหม่ได้ คือภพหน้ามี ปรโลกมี กรรมดีส่งผลให้เกิดในภพดี กรรมชั่วส่งผลให้เกิดอบายภูมิ ว่าโดยคุณค่าทางจริยศึกษาแล้ว เป็นการแสดงหน้าที่บุตรหรือญาติที่ทำต่อกัน เป็นการเสียใจแสดงออกทางสังคมต่อญาติผู้สูญเสียคนรักไป ว่าโดยคุณค่าทางหัตถศึกษา จะมีหัตถกรรมดอกไม้จันทน์จำลองใช้วัสดุกระดาดทำเป็นดอกจันทน์เทียม หัตถกรรมโลหะที่สวยงาม หัตถกรรมเมรุเผาศพที่สะดวกสบาย มีอาคารสถานที่ใช้อื่น ๆ มีวัตถุอุปกรณ์ใช้สอยในงานนี้โดยเฉพาะ นั่นเอง

สรุปเอกสารโดยประมวลเทศกาล/ประเพณี

ด้านสงกรานต์ เทศกาลที่มีคุณค่าต่อชีวิตและจิตใจของชาวไทย เนื่องจากเป็นวันครอบครัว วันพบญาติ วันรดน้ำดำหัว วันที่สนุกสนานรื่นเริง จังหวัดยโสธร ถือว่าเป็นวันโอฬาสกรรม ถือไม่ถือโทษโกรธกัน

ด้านลอยกระทง เทศกาลที่ระลึกนึกถึงพระพุทธเจ้าที่ประทับรอยพุทธบาทไว้ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทา เป็นวันกตัญญูต่อพระแม่คงคาที่ดูแลรักษาน้ำให้เราได้ใช้ดื่ม และเป็นวันสนุกสนานจากการเทศกาลลอยกระทง

ด้านเทศน์มหาชาติ ถือว่าเป็นการเล่าชาดกสู่กันฟัง คือเล่าเป็นคาถาบ้าง เป็นทำนองร้องแหล่บ้าง ถือกันว่า ฟังเทศน์มหาชาติจบในวันเดียว ไม่ตกรอก

ประเพณีอื่น ๆ เช่น บวชพระ วงพวงหรีด จัดพิธีฌานปนกิจศพ ถือว่าเป็นธรรมของไทย นับว่าได้อิทธิพลจากศาสนา นัยหนึ่งคือ คือแสดงความกตัญญู ตอบแทนอุปการคุณที่ผู้ตายนั้นให้แก่เรา แม้คนอื่น ๆ ยังไม่มีอุปการะอะไร ถือเป็นธรรมเนียมแบบไทยที่นับถือพุทธศาสนา

อาจารย์วินัย เสมา ให้สัมภาษณ์ว่า “โดยภาพรวมแล้ว วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ ต้องสร้างให้มียุคความรู้เรื่องศิลปวัฒนธรรมในประเด็นกำเนิด รู้วิวัฒนาการ รู้คตินิยมที่แฝงอยู่ในศิลปวัฒนธรรมนั้น ทำให้ผู้ศึกษาเรียนรู้และถือเป็นแนวทางปฏิบัติดำเนินชีวิตให้เกิดความสุขในการดำรงชีวิต ทำงาน การศึกษา การสังคม มีคุณค่าในชีวิตให้เกิดสันติสุขต่อตนเองและต่อสังคมในที่สุด

ยิ่งองค์กรใดมีวัฒนธรรมดีแล้ว ก็จะทำให้เกิดความเชื่อถือ เป็นที่ไว้วางใจ เป็นที่เคารพนับถือ ย่อมที่จะส่งกำลังใจ กำลังทรัพย์ของตนด้วยศรัทธา”⁸³

นายสุเทพ แยมแสง ให้สัมภาษณ์ว่า “องค์กรต้องมีวัฒนธรรมองค์กร คือสร้างให้เป็นแม่แบบไว้ โดยคนเก่าทำเป็นต้นแบบ คนใหม่เข้ามาก็ปฏิบัติตาม เช่น จะมีพิธีไหว้พระสวดมนต์ก่อนเข้าเรียนก่อนเที่ยง หรือ กำหนดให้สวดมนต์เช้า-เย็น หรือกำหนดวันนัดพบบุคลากรในองค์กรนั้นทุกวันศุกร์ของเดือน การทำเช่นนี้แก้ปัญหาได้ คือคนใหม่ที่เข้าก็จัดเข้าในระบบ แล้วการปกครองในองค์กรก็ง่าย เป็นการแก้ปัญหาคนไม่ดี กลับตัวกลับใจให้ยอมรับได้”⁸⁴

นายศุภกร เพชรดี กล่าวว่า กรณีเช่นนี้ ผู้วิจัยนึกถึงนกสองตัวพี่น้อง แม่นกทำรังบนต้นไม้ เมื่อลูกนกโตบินได้ มันก็บินออกไป นกตัวหนึ่งบินไปตกในแดนสังคมคนดี นกนั้นก็ดีด้วย แต่อีกตัวหนึ่งบินไปตกในแดนโจร นกนั้นก็กลายเป็นโจรด้วย ตามภาษิตโบราณไทยว่า “คบคนพาล คนพาลพาไปหาผิด คบบัณฑิต บัณฑิตพาไปหาผล”⁸⁵ และนายหัสตินท์ ภาณุอิสริยาภรณ์ กล่าวว่า “ที่สำคัญคือ จิตสำนึกจากตน เพราะคนต้องรักตนเอง มีอะไรต้องถึงตัวเองก่อน ถ้าตนเองพร้อมแล้ว องค์กรก็พร้อมตาม”⁸⁶

๒.๑๑ ประเภทจิตสำนึก

เรื่องนี้ถูกกำหนดเป็นประเด็นศึกษาในวัตถุประสงค์ข้อนี้ ซึ่งประเด็นอื่น ๆ เช่น กระบวนการสร้างจิตสำนึก ประเภทศิลปวัฒนธรรม ได้กำหนดไว้ชัดเจน ดังนั้น จึงกำหนดเป็นจิตสำนึก ๔ ประเภทว่า

๒.๑๑.๑ จิตสำนึกต่อตนเอง

๒.๑๑.๒ จิตสำนึกต่อครอบครัว

๒.๑๑.๓ จิตสำนึกต่อสถาบันหลัก คือ วัด/ศาสนา รัฐ/ชาติ และสถาบันพระมหากษัตริย์

๒.๑๑.๔ จิตสำนึกต่อสังคม (รวมถึงโรงเรียน)

๒.๑๑.๑ จิตสำนึกต่อตนเอง

⁸³ สัมภาษณ์ครูวินัย เสมา ครูโรงเรียนบ้านท่าสะแก (๑ เมษายน ๒๕๖๐)

⁸⁴ สัมภาษณ์นายสุเทพ แยมแสง (๒ พฤษภาคม ๒๕๖๐)

⁸⁵ สัมภาษณ์นายศุภกร เพชรดี (๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐)

⁸⁶ นายหัสตินท์ ภาณุอิสริยาภรณ์ (๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐)

พระพุทธเจ้าสอนให้พึ่งตนเอง ว่า อัตตา หิ อัตตโน นาโถ คือ ให้มีจิตสำนึกต่อตนเองใน การศึกษาหาความรู้ หาต้นทุนให้ชีวิต เพราะความรู้จะเป็นปัจจัยเลี้ยงชีพได้ตลอดกาล จึงถือว่า พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งการศึกษา โดยชาวพุทธทั้งพระสงฆ์ อุบาสกอุบาสิกาจะปฏิบัติตาม หลักไตรสิกขา คือการศึกษา ๓ อย่าง ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่ถือว่าเป็นองค์รวมของคำสอน พระพุทธเจ้า

พระพุทธศาสนาแยกเป็นนิกายเถรวาทกับมหายาน โดยนิกายเถรวาทนั้น คือนิกายดั้งเดิม ที่ไม่เปลี่ยนประยุกต์คำสอนไปตามสภาพแวดล้อม ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาเผยแผ่พระพุทธศาสนา และ ถูตามมติของพระอรหันต์ ๓ องค์ คือ พระมหากัสสปะ พระอุบาลี พระอานนท์ ที่ร่วมกันทำ สังคายนาครั้งที่ ๑ ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ประเด็นสำคัญ ของเถรวาท คือ หลักการพึ่งตนเองในการบรรลุธรรมทุกระดับตั้งแต่ชั้นพระโสดาบันถึงอรหันต์ คือทุกระดับชั้นที่ตนได้บรรลุธรรมนั้นได้มาด้วยการปฏิบัติด้วยตนเอง ไม่พึ่งเทพเจ้า ไม่พึ่งอำนาจเหนือ ธรรมชาติใด ๆ ช่วยให้บรรลุได้เลย นี่เป็นที่มาของคำว่า กรรมลิขิต ไม่ใช่พรหมลิขิต ดังศาสนาอื่น หรือนิกายพุทธศาสนาที่แยกตัวออกมาที่โน้มไปพึ่งเทพเจ้าด้วยการช่วยเหลือจากเทพเจ้าให้เห็นธรรม หรือบรรลุธรรม

คำสอนของพ่อแม่ มาถึงประเด็นที่วิจันี้ การพึ่งตนเอง เป็นคำสอนที่พ่อแม่ ครูอาจารย์ จะสอนให้เราทำในปัจจุบันและเตรียมตัวไว้ใช้ในอนาคต โดยมีการหลักการของพ่อแม่อยู่ว่า “พ่อแม่จะ อยู่ดูแลเลี้ยงลูกไปไคร่ระยะหนึ่งเท่านั้น จะตายจากกันเมื่อไรก็ไม่รู้หรือจะแก่ตายก็คงมีเหลืออีกไม่กี่ปี หรือหก เพราะตอนนี้ก็อายุมากแล้ว ดังนั้น ต่อไปก็เป็นหน้าที่ของลูกที่ต้องเลี้ยงดูตัวเอง” ด้วยคำ ประกายคำนี้ ลูก ๆ ต้องคิดละว่า ต้องขยันทำงาน ขยันเรียน มีความรับผิดชอบต่อตนเองมากขึ้น

๒.๑๑.๒ จิตสำนึกต่อครอบครัว

ศีล ๕ ข้อที่ ๓ เป็นหลักศีลที่สามารถควบคุมพฤติกรรมที่ผิด ๆ ของสามีภรรยาได้ดีที่สุด เพราะปัญหาส่วนใหญ่ เรียกว่า ๖๐ เปอร์เซนต์เกิดจากการประพฤติดนินสูลข้อนี้ ผลลัพธ์ที่ผิดศีลข้อนี้ คือ เกิดภัยสังคม มาจากที่คนมีมากู้หลายผัวหลายเมีย ทำให้ต้องการเยอะ ต้องหาเยอะ ต้องได้เยอะ แต่เดิมเป็นโสด มีเงินใช้จ่ายเพื่อปากท้องของตนนิดหน่อยก็เพียงพอ แต่เมื่อมีหลายปากหลายท้อง ขึ้นมา กลายเป็นขาดแคลนไปทุกเรื่อง เมื่อคนเราต้องการมาก หาเงินไม่ทัน รายได้ส่วนตัวไม่พอจ่าย ทำอย่างไรให้ได้มาโดยเร็ว ได้มาโดยง่าย ๆ จึงคิดชั่วแล้วทำชั่ว ลงมือปล้น จี้ ลักลอบ ทุจริตเอาเปรียบ คนอื่น เบียดบังทรัพย์สินคนอื่นมาเป็นของตน นายนิพนธ์ ชาวเอี่ยมกล่าวเพิ่มว่า “ศีล ๕ เป็นเบื้องต้น

ทุกชีวิต แม้จะกฎหมายหลายร้อยมาตรา ก็บังคับได้เมื่อมีคนเห็น แต่ศีล ๕ บังคับได้ทุกที่ ทุกเข้าหน้า เสาธงจะอบรมคุณธรรม ศีลธรรมแก่เรียนให้เห็นความสำคัญของศีล ๕ เสมอ”⁸⁷

ศีล ๕ ข้อนี้นี้เป็นหลักให้เราสร้างจิตสำนึกปฏิบัติต่อข้อนี้ เพราะศีลข้อนี้ถือเป็นหลักประกันสังคมในครอบครัว ก็ว่าได้ ตามพระมหาทวิ ฐานวโร กล่าวว่า “ศีล 5 ข้อ 3 ถือว่าเป็นหลักประกันชีวิตความเป็นครอบครัว โดยที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้สาวกคิดยับยั้งจิตใจที่ประพฤติดีในกามด้วยวิธีต่าง ๆ คือ ชายควรถือว่าผู้หญิงผู้มีอายุคราวแม่ว่าเป็นแม่ ผู้มีอายุคราวพี่สาวว่าเป็นพี่สาว ผู้มีอายุรุ่นลูกสาวว่าลูกสาว เมื่อคิดได้อย่างนี้การแตกแยกในครอบครัว และปัญหาสังคมจะลดลง เพราะฉะนั้น สามภรรยาจะต้องสร้างความไว้วางใจต่อกันและกันให้สมบูรณ์ จะเกิดความศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมืองจะได้รับ ความมั่นคงและมีสันติในชีวิต”⁸⁸

จิตสำนึกต่อครอบครัวอีกมุมมองหนึ่ง คือ ความรับผิดชอบต่อครอบครัว โดยดูแลกันในการยามเจ็บป่วย บริหารจัดการครอบครัวให้มีกินมีใช้ตามหลักธรรมของคิหิสุขหรือกามโกศิสุข ๔ คือ

๑. อตติสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์
๒. โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์
๓. อานนยสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้
๔. อนวัชชสุข สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ⁸⁹

อตติสุข หัวหน้าครอบครัว มีจิตสำนึกบริหารจัดการครอบครัวให้มีความสุขจากการมีทรัพย์ โดยมีความภูมิใจ เอิบอิ่มใจ ว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยชอบธรรม

โภคสุข หัวหน้าครอบครัว มีจิตสำนึกบริหารจัดการการใช้จ่ายทรัพย์ที่ได้มาเพื่อเลี้ยงชีพเลี้ยงผู้ควรเลี้ยง และบำเพ็ญประโยชน์

อนนยสุข หัวหน้าครอบครัว มีจิตสำนึกบริหารจัดการทรัพย์สินที่ได้มาโดยชอบธรรม จ่ายหนี้สินไปตามระยะเวลา ไม่เบี้ยวเสียดังจางา ไม่คิดก่อหนี้ไว้นี้ ก่อหนี้ไว้ได้แต่ไม่ทุจริต

อนวัชชสุข หัวหน้าครอบครัว มีจิตสำนึกบริหารจัดการทรัพย์ที่ได้ไม่ให้มีโทษ ใช้จ่ายทรัพย์อย่างมีสติ ใช้จ่ายทรัพย์ในสิ่งที่ถูกศีลธรรมและกฎหมาย ไม่นำทรัพย์สินไปเข้าหุนลงทุนที่หลีกเลี่ยงกฎหมาย หลีกเลียงภาษี หรือลักลอบจัดทำ

⁸⁷ สัมภาษณ์นายนิพนธ์ ขาวเอี่ยม (๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐)

⁸⁸ พระมหาทวิ ฐานวโร, **พุทธปรัชญาเถรวาท ๒**, (พิษณุโลก : โรงพิมพ์โพธิ์มาสเตอร์ปริ้นต์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๑.

⁸⁹ **อง.จตุกก.** (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕.

โดยสรุปแล้ว คือ มีจิตสำนึกด้วยการรับผิดชอบต่อครอบครัว ไม่ทิ้งภาระให้คนอื่น ๆ ในเรื่องทรัพย์สินที่ไม่ได้คืน ไม่ทิ้งภาระเรื่องลูกเต้าไว้กับปู่ย่า ตายาย หรือญาติพี่น้อง ไม่เอาเปรียบคนอื่น เรื่องที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย

๒.๑๑.๓ จิตสำนึกต่อสถาบันหลัก

สถาบันหลัก คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ โดย สถาบันชาติ คือ รัฐหรือประเทศ ประกอบด้วยอาณาเขตน่านฟ้า ดินแดน ทะเล รวมถึงประชากร วัฒนธรรม สถาบันศาสนา คือระบบศาสนาประกอบด้วยศาสนา ศาสนบุคคล ศาสนธรรม ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนพิธี สถาบันพระมหากษัตริย์ คือ พระราชา พระราชินี รวมถึงพระบรมศานุวงศ์ ราชประเพณี พิธีการหลวง พระราชวัง

สถาบันชาติ จุดเน้นที่จะต้องสำนึกต่อสถาบันหลักนี้คือ จิตสำนึกต่อชาติหรือรัฐ คือทำหน้าที่เป็นพลดีโดยปฏิบัติตามระเบียบวินัยของบ้านเมือง ปฏิบัติตามข้อห้าม ไม่ฝ่าฝืนข้อบังคับ เสียภาษีอากรตามระเบียบ เลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวให้ดีไม่เป็นภาระของรัฐ ไม่ก่อหนี้สินต่อประเทศ ไม่ก่อความวุ่นวายความสวสของบ้านเมือง

จิตสำนึกในหน้าที่พลเมืองต่อกระทรวง ทบวง กรม หมู่บ้าน โดยการปฏิบัติตามกฎหมาย กฎของหมู่บ้าน กฎของชุมชน ร่วมมือในการรณรงค์ป้องกันภัยต่าง ๆ ของทางการ ร่วมมือกับสาธารณกุศล การสาธารณสุขชุมชน ไม่ใส่รองเท้าแตะ นั่งกางเกงขาสั้น เสื้อคอกลมยัดเข้าไปในสถานที่ราชการซึ่งไม่เหมาะสม แสดงว่า ความเป็นพลเมือง (Citizenship) คือ สถานภาพของบุคคลที่วัฒนธรรมประเพณีรับรอง สำหรับสถาบันการศึกษา นักศึกษาต้องแต่งเครื่องแบบนักศึกษา ไม่ไว้ผมยาวตามที่สถาบันนั้นกำหนด ไม่วางรองเท้าขวางทางเข้า-ออก มาเรียนตามกำหนด ไม่นำสิ่งของส่วนรวมไปใช้ส่วนตัว ไม่เห็นแก่ตัวกลัวเสียเปรียบต่อเพื่อนร่วมงาน มีจิตบริการ คิดอยู่เสมอว่า “เราให้หรือจ้างเราเพื่อเอางานจากเรา เราไม่ได้ให้เราหรือจ้างเราเพราะเราเป็นเรา”

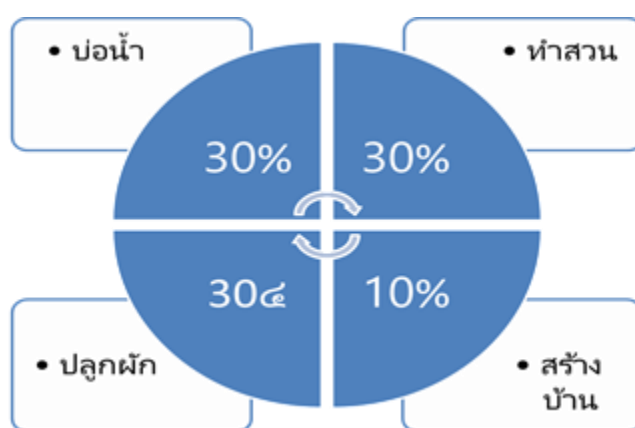
สถาบันศาสนา จุดเน้นคือ ความเคารพ ให้เกียรติ ให้ความสำคัญว่า เป็นศูนย์รวมศรัทธาของประชาชนที่มีมานาน โดยทางปฏิบัติตน คือ การแต่งกายเรียบร้อย ไม่สวมหมวก กั้นร่ม ไม่ใส่รองเท้า ไม่นั่งขัดมาด เข้าไปในพระวิหารสถานที่เคารพกราบไหว้ของประชาชน หรือยืนถ่ายรูปรูปร่างผู้อื่น

สถาบันพระมหากษัตริย์ จุดเน้นคือ พระราชาในฐานะกษัตริย์ สมัยโบราณทำหน้าที่ปกครองประชากรราษฎร์ ทำหน้าที่ป้องกันอาณาเขต มีความเสียสละความสุขส่วนพระองค์เพื่อโยชนสุขของบ้านเมือง ให้ความเคารพนับถือศาสนา ใช้ศาสนาอบรมสั่งสอนประชาชน ตัวอย่าง สมัยกรุงสุโขทัย พ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ทรงนิมนต์สมเด็จพระสังฆราชที่เผยแพร่ศาสนาอยู่ที่นครศรีธรรมราชมาประจำกรุงสุโขทัย นิมนต์แสดงธรรมแก่ประชาชนทุกวันพระ ณ ศิลาอาสน์ ดงตาล

อุทยานสุโขทัย สร้างวัดสำหรับจำพรรษาแก่พระสงฆ์ ประชาชนให้ความเคารพนับถือยกไว้ในฐานะพี่
ขุน สมัยกรุงศรีอยู่ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีพระทัยเด็ดเดี่ยวไม่ยอมเข้ารีตกับศาสนาอื่นที่มาขอ
ร้อง สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงกู้ชาติ สร้างบ้านแปลงเมืองใหม่ ทรงให้รวบรวมพระไตรปิฎก
ที่อยู่ตามวัดหัวเมืองมาไว้ในพระนครเพื่อทำสังคายนา แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเลื่อมใสศรัทธาต่อ
ศาสนาพุทธมาก ดังพระราชนิพนธ์จารึกบนฝาผนัง ณ ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช วัดอรุณราชวร
ามว่า

อันตัวพ่อชื่อว่าพระยาตาก	ทนทุกข์ยากกู้ชาติพระศาสนา
ถวายแผ่นดินให้เป็นพุทธบูชา	แต่ศาสนาสมณะพุทธโคดม
ให้อยู่ยงคงถวัลห้ำหั่นปี	สมณะพราหมณ์ชีปฏิบัติให้พอสม
เจริญสมณะวิปัสสนาพ่อชื่นชม	ถวายบังคมรอยบาทพระศาสนา
คิดถึงพ่อพ่ออยู่คู่กับเจ้า	ชาติของเราคงอยู่คู่กับพระศาสนา
พุทธศาสนาตร้อยยงคู่องค์กษัตรา	พระศาสนาฝากไว้ให้คู่กัน

มาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๙ พระองค์พระราชทานทุกอย่างไว้แผ่นดิน ทั้งความรู้
โดยให้โอวาทและตรัสโอวาทในโอกาสต่าง เช่น วันพระราชสมภพ วันขึ้นปีใหม่ วันพระราชทาน
ปริญญาบัตร ให้ทฤษฎีกังหันน้ำชัยพัฒนา ให้ทฤษฎีฝนเทียม ให้วิชาการทำมาหากิน มีบ่อเลี้ยงปลาใน
พิชชตอร์เบอร์ทดแทนการปลุกฝืนแก่ชาวเขา ในที่สุด ก่อนพระองค์จะเสด็จสวรรคต พระราชทาน
ทฤษฎีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้ประชาชนเป็นแนวปฏิบัติทุกวันนี้ สอดคล้องกับพุทธพจน์ใน
วิภาค ๔ ว่า

ภาพ/แผนผัง ๒.๔๓ แสดงอัตราส่วนการแบ่งพื้นที่สร้างเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ

๒.๑๑.๔ จิตสำนึกต่อสังคม

จิตสำนึกต่อสังคม มีจุดเน้นไปยังสังคมโดยภาพรวมแม้แต่ทุกศาสนา เพราะคำว่าชาติมีหลายศาสนิกอาศัยอยู่ แต่ ณ ที่นี้ จะเน้นไปที่ศาสนิกสังคมชาวพุทธ คือ สังคมชาวพุทธนั้น แน่นนอนคือพระพุทธศาสนา ที่ประกอบด้วย พระศาสดา พระสงฆ์สาวก ศาสนสถาน อาราม เจดีย์ ศาสนาวัตถุ มีพระพุทธประติมาองค์เคารพ มีศาสนาธรรม เพื่อศึกษาเล่าเรียน มีศาสนพิธี เพื่อปฏิบัติต่อศาสนาที่ถูกต้อง และนอกจากมีจิตสำนึกต่อศาสนาโดยตรงแล้ว ก็ยังมีจิตสำนึกต่อกิจกรรมสามัญที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาด้วย กล่าวคือ ศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และเทศกาลประเพณีด้วย

พระครูสุนทรธรรมถาวร กล่าวว่า “การปฏิบัติตนต่อศิลปวัฒนธรรมที่เนื่องด้วยพุทธศาสนานั้น นั้นสำคัญ คือ ชาวพุทธต้องมีพุทธศึกษา ด้วยการรู้และเข้าใจเรื่องศิลปวัฒนธรรมนั้นอย่างดี ว่ามีอะไรมาเกี่ยวข้องและปฏิบัติให้ถูกต้องกับสิ่งที่มาเกี่ยวข้องนั้น โดยการมีจริยศึกษา ไม่สร้างสิ่งที่ขัดแย้งกับศิลปวัฒนธรรมนั้น เช่น สร้างสถาปัตยกรรม อาคารสถานที่ให้เหมาะสมกับพุทธสถาน ไม่ขัดแย้งกับธรรม สร้างพุทธประติมากรรมที่ถูกต้องตามพุทธลักษณะ ไม่สร้างหุ่นปั้นแกะสลักสตรีนั่งโอบกอดพระพุทธรูป เพื่อแสดงหรือธุรกิจการค้า สร้างจิตรกรรมฝาผนังที่เกี่ยวข้องพุทธประวัติและชาดกที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัตินั้น พร้อมกันนี้ก็ปฏิบัติวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามโดยไม่แสดงอาการหลบหลู่ เช่น เล่นน้ำสงกรานต์เปลือยกาย ใช้น้ำสกปรกรดกัน เป็นต้น และโดยการมีหัตถศึกษา คือแสดงฝีมืออันสุนทรียภาพให้เกิดการสร้างสรรค์”⁹⁰ ผู้วิจัยเห็นว่า เรื่องนี้สำคัญ เพราะแสดงถึงภูมิปัญญาที่มีพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา เช่น กิจกรรมแสดงประกอบเทศกาลสงกรานต์ ชนิดผีตาโขน ปราสาทผึ้งสักการะถวายพระรัตนตรัย แสดงกิจกรรมปฏิบัติตามประเพณี เช่น ผู้ชายบวชพระก่อนแต่งงาน ทำพิธีสู่ขอครองตามประเพณีนิยม เข้าร่วมงานประเพณีหมู่บ้านหรือชุมชนด้วยการตักบาตร กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้แก่เปตชน มีจิตเคารพในภูมิปัญญาบรรพบุรุษที่สร้างไว้ เคารพธงชาติเมื่อได้ยินเพลงเคารพธงชาติเข้า-เย็น ยืนตรงเมื่อได้ยินเพลงสรรเสริญพระบารมี และยืนยั้งเสียงประกาศสยามาสุติ เรื่องนี้ นายประทีป พุ่มสะอาด ผู้คงแก่เรียน ให้สัมภาษณ์ว่า “การพัฒนาสังคมทุกระดับชั้น การพัฒนาองค์กร หน่วยงาน ทุกยุคทุกสมัยเริ่มต้นที่จิตสำนึก”⁹¹

พระอาจารย์โอชา สวัสดิ์ แนะนำอบรมนักเรียนหรือเยาวชนให้สำนึกอยู่เสมอว่า “เราต้องใช้วัฒนธรรมเป็นปัจจัยให้ทำดี ๕ ดี คือ ให้ลูกดี ให้ศิษย์ดี ให้เพื่อนดี ให้พลเมืองดี ให้ศาสนิกชนที่ดี คือให้ดีด้วยความเหมาะสม หมดจด ถูกบท และถูกแบบ”⁹² นายนิพนธ์ ชาวเอี่ยม กล่าวเสริมว่า “ในฐานะที่ผมเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนระดับประถมนั้นมีโอกาสมากที่อบรมนักเรียนให้มีจิตสำนึก ที่เป็น

⁹⁰ สัมภาษณ์พระครูสุนทรธรรมถาวร (๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐)

⁹¹ สัมภาษณ์นายประทีป พุ่มสะอาด บริษัทรัตนปาร์ค จ.พิษณุโลก (๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐)

⁹² สัมภาษณ์พระอาจารย์โอชา สวัสดิ์ ธรรมวิทยากรค่ายธรรม จ. พิษณุโลก (๓๑ เมษายน ๒๕๖๐)

ธรรมเนียมคือ อบรมหน้าเสาธง เรื่องชีวิต การใช้ชีวิต การแสดงความสัมพันธ์ต่อสังคมว่าทำได้ที่เหมาะสมระดับใด ที่สำคัญคือ ให้มีจิตสำนึกในหน้าที่ของตนก่อน”⁹³

๒.๑๒ สำนวนศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธที่มีอยู่ในวัดและชุมชน จังหวัดพิษณุโลก

การสำรวจนั้น เป็นการสำรวที่เน้นลักษณะเด่น ๆ ของศิลปะเชิงพุทธนั้น ๆ ไม่ได้สำรวเชิงตัวเลขที่เน้นจำนวนว่ามีมากน้อยอย่างไร ดังตารางนี้

ประเภท ศิลปวัฒนธรรม	รูปแบบ/คุณลักษณะเด่น	วัด/ชุมชน
สถาปัตยกรรม	- พระปรางค์ > พระปรางค์ เป็นวัดที่ป่งชี้ว่าเป็นพระอารามหลวง ที่จะบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเชื้อสุคันธธาตุ ของพระพุทธเจ้า สร้างโดยพระมหาธรรมราชาลิไท ที่ ๑ แห่งกรุงสุโขทัย เป็นราชธานี องค์เจดีย์เป็นทรงรูปกลม ศิลปะแบบลังกา มีชั้นบันไดขึ้นไปถึง ๒๕ ชั้น โดยคติทางพุทธศาสนาเชื่อว่า องค์พระปรางค์ คือการจำลองเขาพระสุเมรุ (ไกรลาส) ที่ถือเป็นศูนย์กลางจักรวาล มีลักษณะสูงสุด บรรจุพระเศียรของท้าวกระบิลพรหม - พระวิหารอัฐฐารส > พระวิหารที่มีจำนวนห้อง ๘ ห้อง ประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามญาติ สูง ๑๘ ศอก สร้างขึ้นราว พ.ศ. ๑๘๐๐ ก่อนการสร้างพระพุทธชินราช - พระวิหารคด > พระวิหารนี้ตั้งอยู่ล้อมรอบพระวิหารพระพุทธชินราช สำหรับประดิษฐานพระอรหันตสาวกหรือสาวกบริวารของพระพุทธเจ้ามากกว่า ๓๐๐ องค์ และการจำลองทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ซึ่งมีการกสงฆ์เข้าร่วมสังคายนานี้ ๕๐๐ องค์ -พระอุโบสถหลวงพ่อโต >	วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อ.เมือง จ.พิษณุโลก

⁹³ สัมภาษณ์นายนิพนธ์ ขาวเอี่ยม ผอ.โรงเรียนวัดใหม่ฯ จ.พิษณุโลก (๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐)

	พระอุโบสถขนาดใหญ่ จุพระสงฆ์ฟังสวดพระปาติโมกข์ได้ ๑๕๐ รูป ตำนานกล่าวว่า เป็นสถานที่สวดพระคาถาศาสดราวุธ เช่น ดาบ หอก ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ทำศึกรักษาปกป้องบ้านเมืองประเทศไทยสมัยของพระองค์ท่านที่รับผิชอบอนาคตลูกหลานไทยจนถึงรุ่นเราในวันนี้อีกด้วย	
	- พระอุโบสถ จัตุรมุข > พระอุโบสถ ๔ มุขขนาดใหญ่ หลังคา ๔ ชั้นลดหลั่นกันลงมา ประดับประติมากรรมในองค์พระอุโบสถครบถ้วนตามแบบฉบับของพุทธศิลป์ที่สำคัญ คือ ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ พญานาค สัตว์ป่าหิมพานต์ ส่วนป่าหิมพานต์ จิตรกรรมภายในพุทธประวัติทุกตอน บันไดพญานาค ๔ ทิศ หน้าบรรณติดครุฑแดงทรงพาดำ ใบเสมาหินแกรนิตสลักภายในเป็นวงล้อธรรมจักรครุฑแบก เป็นหนึ่งในวัดท่องเที่ยวเชิงพุทธ ไหว้พระ ๙ วัด	วัดจุฬามณี อ.เมือง
	- หอไตรเสากลม ๑๖ ต้น > หอไตรนี้ เป็นหอไตรที่เก่าแก่ที่ยังมีความสมบูรณ์ และงดงาม เป็นหอไตรคอนกรีตกว้าง 6 เมตร ยาว 6 เมตร สูง 11 เมตร มีเสาปูนกลมเรียง 4 แถว แถวละ 4 ต้น สูงต้นละ 4 เมตร มีบัวหัวเสากลับ 2 ชั้น ชั้นล่างเป็นหอร่อง ชั้นบนเป็นหอไตรเก็บรักษาพระคัมภีร์ต่างๆ หอไตรทำด้วยไม้สักแบบฝาประกัน มีประตูทางเข้า 1 ประตู ทางด้านทิศใต้มีระเียงกว้าง 1 เมตร เดินได้โดยรอบ มีหน้าบัน 4 ทิศ เป็นปูนปั้น มีช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ทุกมุม ทั้ง 8 มุม ทิศเหนือและทิศใต้มีลายปูนปั้นรูปพระยาครุฑจับพระยานาค ยอดหอไตร มียอดเรียวแหลมคล้ายยอดของพระเจดีย์ที่มียอดเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง รอบหอร่องมีกำแพงแก้วล้อมรอบยาว 10 เมตร มีซุ้มประตู กำแพงแก้วด้านทิศใต้	วัดราชบูรณะ อ.เมือง
	-พระวิหารหลวง > พระวิหารหลวงเสากลมขนาดใหญ่ ภายในเป็นพิพิธภัณฑ์	วัดราชบูรณะ อ.เมือง

	ขามสังคโลก คัมภีร์ไบลาน จิตกรรมฝาผนังพุทธประวัติ และภาพวาดการดำรงชีพทางทะเล -พระอุโบสถ > พระอุโบสถเสากลมขนาดใหญ่ ภายในมีจิตกรรมฝาผนังเต็มพื้นที่ ลักษณะจิตกรรมเป็นการดำรงชีพเกษตรกรรม การประมงด้วยเรือสำเภา เรือหาปลา การต่อสู้ด้วยมือ คนในภาพจิตกรรมบางคนเป็นคนแขก บางคนเป็นจีน	
	- พลับพลาหทัยนเรศวร ๕ พระองค์ > เป็นลักษณะเจดีย์ประยุกต์ ๓ ชั้น ยอดแหลม ภายในเป็นที่ตั้งรูปหล่อเหมือน ๕ พระองค์ คือ ๑. สมเด็จพระนเรศวร ๒. สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ๓.สมเด็จพระเอกาทศรถ ๔. พระสุพรรณภักยา ๕ พระวิสุทธิกษัตริย์ เป็นประวัตินิพนธ์บุคคลควรค่าแก่การศึกษาเรียนรู้ นิยมบนบานท่านด้วยไก่ชนนเรศวร	วัดนางพญา อ.เมือง
	- หอไตรเสาเดียว หอไตรเสาเดียว ๓ ชั้น เป็นอาคารไม้แปรรูป โดยชั้นแรกจะกว้างกว่าชั้นที่ ๒ ชั้นที่ ๒ กว้างกว่าชั้นที่ ๓ โดยชั้นสุดท้ายจะเป็นปล่องลักษณะหอคอย ตั้งอยู่บนเนินริมแม่น้ำห้วยที่ไหลผ่านหมู่บ้านนั้น ชาวบ้านจะอนุรักษ์ไว้อย่างดี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของศิลปวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาได้ฝังรากลึกในจิตใจของชุมชนอย่างแน่นแฟ้น	วัดโคกผักหวาน อ.ชาติตระการ
๐	- หอไตรเสาต้นไม้ยืนต้น ๑๕ ต้น > เป็นอาคารชั้นเดียว ต้นเสาเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ ไม่มีการแปรรูป เป็นต้นไม้ท่อนซุง มีลายสวยงาม หลังคาสังกะสี มีพื้นที่ใช้สอย 8x8 เมตร จุคนได้ 100 คน	วัดโพธิ์ไทรงาม อ.ชาติตระการ
	- ศาลา ๒ ชั้น เสา ๑๐๐ ต้น > เป็นศาลาไม้ ทรง ๔ เหลี่ยม ๒ ชั้น ลักษณะไทยประยุกต์ หลังคาทรงไทย มุงกระเบื้อง เสาไม้ ๑๐๐ ต้น พื้นที่ใช้สอย จุคนได้ ๕๐๐ คน ใช้เป็นศาลาอเนกประสงค์	วัดหน้าพระธาตุ อ.นครไทย
	-เจดีย์ยอดดวน เป็นเจดีย์ทรงระฆังคว่ำขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ยอดเขาสมอ	เขาสมอแครง อ.วังทอง

	แคลง อ.วังทอง สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระธาตุของพระอรหันต์เถระเจ้า คือ พระอุบาลีเถระและพระศิริमानนท์เถระ ซึ่งเป็นพระสงฆ์ 2 รูปที่ได้รับนิมนต์เป็นประธานฝ่ายสงฆ์สร้างพระพุทธรชินราช ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร ปัจจุบันพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ ตั้งฉายาว่าเป็น “ดอยสุเทพแห่งที่ ๒”	
ประติมากรรม	- พระพุทธรชินราช > เป็นคำกล่าวเล่าขานกันว่า พระพุทธรูปที่สวยงามที่สุดในประเทศไทย มีเทพพิทักษ์ด้านซ้าย ยักษ์/มารพิทักษ์ด้านขวา ประดับขี้ผึ้งเรื้อนแก้ว และสังวาลมหานพรัตน์ - ประตูปะตู > ประตูปะตูแกะสลักฝังมุก ติดขอบ ตรงเป็นรูปทรงเอกเลาภายในอกเลานั้นเป็นเวษยันต์ประสาท (พระอินทราธิราชเจ้าอารักขาพระพุทธรชินราช) - สิงห์คู่ > สิงห์คู่ตั้งอยู่หน้าพระวิหารด้านซ้าย-ขวา สิงห์เป็นสัญลักษณ์แห่งความองอาจ สื่อแสดงธรรม เป็นหนึ่งสัตว์ ๕ ชนิดบนเสาอโศกหัวสิงห์ - โองั่งตั้งคู่ > โองั่งคือ โองั่งน้ำมันขนาดใหญ่ ๒ ลูกตั้งอยู่ด้านซ้าย-ขวาทางเข้าพระวิหาร บรรจุน้ำได้ ๑๐๐ ลิตร สำหรับประพรมแก่ทหารเมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรนำเหล่าทหารออกศึก - กลองอินทเรี > กลองของพระอินทร์ เสียงเวลาแห่งสรวงสวรรค์ ใช้ตีประกาศแก่เหล่าทหารในยามออกศึก ปัจจุบันใช้ตียามเวลาทุกชั่วโมง - พระเหลือ > พระเหลือ มีชื่ออีกว่า พระเสสันตปติมา เป็นพระพุทธรูปที่เหลือจากทองหล่อพระพุทธรชินราช หน้าตักกว้าง ๑ ศอก ประดิษฐานอยู่ตรงต้นโพธิ์สามต้น หน้าพระวิหาร	พระวิหารพระพุทธรชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อ.เมือง

	ชาวบ้านถือเป็นเคร็ดว่า มีโชคลาภ เหลือกินเหลือใช้ - เหรียญสมโภชพระพุทธชินราช ๖๖๐ ปี > มีจำนวน ๓๐ ชนิด จัดเป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มที่ ๑ เหรียญรูปไข่ ลักษณะเป็นภาพพระพุทธชินราช+พระนารายณ์ทรงสุบรรณ กลุ่มที่ ๒ เหรียญรูปเสมา ลักษณะเป็นภาพพระพุทธชินราช+หลังพระนารายณ์ทรงสุบรรณ กลุ่มที่ ๓ เหรียญ ๘ ทิศมงคล ลักษณะเป็นภาพพระพุทธชินราช + ท้าวเวสสุวรรณ นอกจากนี้ยังมีประติมากรรมอื่น ๆ ที่สำคัญคือ บาตรน้ำมนต์ ท้าวเวสสุวรรณ อาฬวกยักษ์ ด้วยเพื่อให้สาธุชนด้วยนำไปสักการบูชา	
	- ใบเสมาคู่ > ปัจจุบันมีสถานะเป็นราชภัฏ ในอดีตเป็นพระอารามหลวง เนื่องจากมีปรากฏในใบเสมาศิลาคู่ในพระวิหารหลังเก่าที่ประดิษฐานหลวงพ่อดำ สาเหตุที่กลับเป็นราชภัฏเพราะประวัติศาสตร์ขาดตอนไป	วัดจุฬามณี อ.เมือง
จิตรกรรม	-มหาชาติชาดก > ภาพจิตรกรรมชาดกครบ ๑๓ กัณฑ์ อยู่ฝาผนังด้านขวา (ตอนเดินเข้า) -พุทธประวัติ > จิตรกรรมสีน้ำ ตอนประสูติ ตรัสรู้ ปรีณิพพาน อยู่ฝาผนังด้านซ้าย (ตอนเดินเข้า) -เทพชุมนุม > จิตรกรรมตามฝาผนังรอบ ๆ ด้านในพระวิหาร แม้แต่ฝาผนังด้านหลังองค์พระพุทธชินราช เป็นจิตรกรรมเทพโพรยดอกไม้ที่ลอยขึ้นได้ หมายถึงกลิ่นดอกไม้ที่หอมทวนลม คือกลิ่นแห่งศีลบริสุทธิ์ เป็นลักษณะกลิ่นของสัตว์บุรุษ	พระวิหารพระพุทธชินราช
	ภาพสมเด็จพระนเรศวร ทำสงครามยุทธหัตถี > ภาพฝาผนังพระอุโบสถหลวงพ่อดำ โดยสมเด็จพระนเรศวรได้สร้างขึ้นหลังจากที่พระองค์ได้ทรงรับชัยชนะสงครามยุทธหัตถีแล้ว โดยได้จำลองพระพักตร์หลวงพ่อดำให้มีลักษณะคล้ายกับพระกริ่งเงิน ที่พระองค์ทรงได้รับการ	พระอุโบสถหลวงพ่อดำ วัดพระศรีฯ อ.เมือง

	ถวายเป็นสมเด็จพะพนรัตน์ วัดป่าแก้ว ซึ่ง พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระกริ่งองค์นี้มาก ทรงได้นำติดพระองค์ไปด้วยทุกครั้งที่ย่ออกศึก	
เทศกาล/ ประเพณี	- เทศกาลสงกรานต์ > - เทศกาลลอยกระทง > - เทศกาลเทศมหาชาติ > เทศกาลทั้ง ๓ ข้างต้นนี้ ดำเนินการกันอยู่ทั่วไป โดยกิจกรรมหลัก ๆ คือ ทำบุญอุทิศส่วนกุศล สรงน้ำพระ รดน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่ ก่อเจดีย์ทราย ทำบุญกลางบ้าน ในส่วนย่อย ๆ บางพื้นที่จะมีโหรสพเฉลิมฉลองกันทั่วไป แต่ในที่นี้จะถือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เป็นต้นแบบแห่งเทศกาลทั้ง ๓ นี้ โดยนำพระพุทธรูปขึ้นราชจำลองออกมาประดิษฐานไว้หน้าพระวิหาร เพื่อสาธุชนที่มาสักการะทุกสารทิศได้เคารพกราบไหว้	วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อ.เมือง
	- บวชถวายเป็นพระราชกุศล > ทางวัดถือเป็นประเพณี โดยจัดอุปสมบทหมู่ถวายเป็นพระราชกุศลแด่องค์สมเด็จพระบรมหาราช ระหว่างวันที่ ๒๖ เมษายน - ๔ พฤษภาคม ทุกปี จัดอุปสมบทหมู่ถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ต่อมาจัดอุปสมบทในเนื่องวโรกาสบำเพ็ญกุศลในพระบรมศพ ๕๐ วันบ้าง ๑๐๐ วันบ้าง และวันอื่น ๆ เช่น พระราชพิธีเพลิงพระบรมศพ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมบวชเนกขัมมบารมีในวันสำคัญทางศาสนาด้วย	
	- เทศน์มหาชาติ > ต้นตำหรับเทศน์มหาชาติและแต่งมหาชาติที่ครบทุกกัณฑ์ครบ ๑๓ กัณฑ์ โดยวัดจุฬามณี จัดเทศน์มหาชาติในระหว่างพรรษาดิถีต่อกันมา ๒๐ ปีตามปณิธานของพระครูพิทักษ์จุฬามณี อดีตเจ้าอาวาส กล่าวกันว่ามีมาแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหง สมัยกรุงสุโขทัย มาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา รัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นปัจจัยให้เกิดการพัฒนาตำนานมหาชาติขึ้นมา โดยให้	วัดจุฬามณี อ.เมือง

	ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแปลแต่งที่เมืองพิษณุโลก เมื่อเมื่อปีชวด จุลศักราช ๔๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๐๒๕ ดังปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่า " ศักราช ๘๔๔ ขานศก ท่านให้เล่นการมหรสพ ๑๕ วัน ฉลองวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (พิษณุโลก) แล้วจึงพระราชนิพนธ์พระมหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์ " ต่อมา หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ ต้นฉบับ มหาชาติคำหลวงหายไป ๖ กัณฑ์ คือ หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี สักกบรรพ และฉกษัตริย์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมกวีร่วมกัน แต่งซ่อมกัณฑ์ที่ขาดให้ครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ซึ่งใช้เทศนากันมาจนถึงปัจจุบันนี้	
--	--	--

๒.๑๓ สรุปท้ายบท

ตามที่ศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิต่าง ๆ ดังกล่าวมาได้พบองค์ความรู้ในศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธที่มีอยู่ในวัดและชุมชน จังหวัดพิษณุโลก มีประเภทศิลปวัฒนธรรมได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และเทศกาลประเพณี ซึ่งให้คุณค่าทางพุทธิศึกษาคือได้รู้ จริยศึกษาได้ปฏิบัติ และหัดตศึกษาได้ศิลปะ จากการสำรวจแหล่งศิลปวัฒนธรรมซึ่งแหล่งการสร้างจิตสำนึกตนเอง ครอบครัว สถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ตามกระบวนการสร้างจิตสำนึกที่กำหนดไว้ ๕ กระบวน คือ ความรู้ กิจกรรม ข้อบังคับ เครือข่าย และการบริหารจัดการ

สรุปความสำคัญอีกนัยหนึ่ง ศิลปวัฒนธรรม คือ ผลผลิตทางภูมิปัญญาที่คิดค้นร่วมกันของคนในชุมชนจนเป็นแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำต่าง ๆ เช่น ลุ่มน้ำไนน์ ลุ่มน้ำคงคา ลุ่มน้ำเจ้าเจ้าพระยา ผลจากการมีศิลปวัฒนธรรมนี้จะส่งผลให้คนในสังคมโดยเฉพาะผู้ปฏิบัติหน้าที่พิทักษ์สันติราษฎร์ พระสงฆ์ ครูอาจารย์ หน่วยงานราชการเช่น สำนักวัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานพุทธศาสนาจังหวัด รวมถึงองค์การบริหารส่วนตำบลจะต้องมีมากกว่าคนอื่น ๆ จึงถือได้ว่า ศิลปวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีความล้ำเลิศ จะให้สูญหายไปเพราะความไม่สันติภาพ ไร้จิตสำนึกในการรู้คุณค่าสิ่งเหล่านี้ นับว่าสังคมจะยุ่งเหยิง ไร้จิตสำนึก

บทที่ 3

กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ ของวัดและชุมชนในจังหวัดพิษณุโลก

ในบทนี้ เป็นการศึกษากระบวนการสร้างจิตสำนึกฯ บนฐานแหล่งเกิดจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธโดยมีวัดและชุมชนของวัดเป็นศูนย์กลาง ตอบโจทย์วิจัยตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

๓.๑ แหล่งสร้างจิตสำนึก

๓.๑.๑ แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยอุปนิสัย

๓.๑.๒ แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยครอบครัว

๓.๑.๓ แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยโรงเรียนหรือสถานศึกษา

๓.๑.๔ แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยวัด/ศาสนา

๓.๑.๕ แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยโดยรัฐ/ชาติ

๓.๑.๖ แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยสถาบันพระมหากษัตริย์

๓.๒ กระบวนการสร้างจิตสำนึก

๓.๒.๑ กระบวนการความรู้

๓.๒.๒ กระบวนการกิจกรรม

๓.๒.๓ กระบวนการกำหนดข้อบังคับ

๓.๒.๔ กระบวนการสร้างเครือข่าย

๓.๒.๕ กระบวนการบริหารจัดการ

๓.๓ สรุปท้ายบท

๓.๑ แหล่งสร้างจิตสำนึก

แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยอุปนิสัยหรือจากตนเอง เป็นแหล่งที่เกิดจากปัจจัยภายใน คือ จากตนเอง ซึ่งอาจมีมาแต่กำเนิด (บุญเก่า) หรือเกิดโดยอุปนิสัยมีตัวอย่าง ดังนี้

๓.๑.๑ แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยอุปนิสัย ; อุปนิสัยสำนึกในศาสนาของเจ้าชายสิทธัตถะ

กรณีตัวอย่าง เจ้าชายสิทธัตถกุมาร เมื่อประสูติได้ 5 วัน พระเจ้าสุทโธทนะทรงทำพิธีทำนายนัยลักษณะและขนานพระนามโดยเชิญพราหมณ์ 108 คนมาเลี้ยง จากนั้นได้คัดเลือกเอาพราหมณ์ชั้นยอด 8 คน ให้เป็นผู้ทำนายนัยลักษณะพระกุมาร พราหมณ์ 7 คน ได้ทำนายเป็น ๒ นัย คือ 1) ถ้าพระกุมารครองความเป็นฆราวาสต่อไป จะได้เป็นบรมจักรพรรดิ 2) ถ้าพระกุมารออกบรรพชาจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นศาสตราจารย์เอกของโลก แต่โกณฑัญญะพราหมณ์ซึ่งเป็นวัยหนุ่มได้ทำนายไว้นัยเดียวว่า “พระกุมารจะต้องออกบรรพชา และจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน” แล้วพราหมณ์เหล่านั้นก็ได้ขนานพระนามพระกุมารว่า “สิทธัตถะ” ซึ่งหมายความว่า “ต้องการอะไรเป็นสำเร็จทุกอย่าง”

คำทำนายนั้น เป็นจริง แม้พระเจ้าสุทโธทนะป้องกันเจ้าชายไม่ให้มีช่องว่างออกบวชสักเพียงใด ก็มีจนได้ ช่องว่างของเจ้าชายนั่น คือ เทวทูต 4 แก่ เจ็บ ตาย สมณะ ซึ่งแก่ เจ็บ ตาย เห็นแล้วพาใจให้สังเวช แล้วหาทางออกให้พ้นทุกข์ จึงมาได้วิธีพ้นทุกข์ คือ วิถีสมณะ เป็นแรงคลใจดำเนินตามแบบอย่างนี้ เจ้าชายดำริว่า สภาพทั้งปวงย่อมมีของแก่กัน เช่น มีร้อนก็มีเย็นแก่ มีมืดก็มีสว่างแก่ มีทุกข์ก็ต้องมีสุขได้ และความสุขนั้นจะต้องพ้นไปเสียจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ถ้ายังอยู่ในเพศฆราวาสก็คงหาทางแก้ทุกข์มิได้ ในตอนดึกคืนวันหนึ่ง เมื่อทรงมีพระชนมายุได้ 29 พรรษา ก็ตัดสินใจออกบรรพชา โดยยอมหนีจากพระนางพิมพาพระวรชายาคู่บารมีและโอรสราहुลสุดที่รัก ปานดวงพระทัย สละโภคะสมบัติ ยศศักดิ์รัชทายาท และอำนาจวาสนาทั้งสิ้น แล้วเสด็จหนีออกจากพระราชวังที่ประทับโดยม้าทรงชื่อ “กัณฐกะ” พร้อมกับมหาดเล็กฉันทะในยามราตรี ถึงฝั่งตรงข้ามของแม่น้ำอโนมา (ซึ่งกั้นพรมแดนระหว่างแคว้นสักกะกับแคว้นมัลละ) ทรงตัดพระเมาลีด้วยพระขรรค์ และทรงเปลื้องเครื่องประดับต่าง ๆ ออกแล้วสวมใส่ชุดนักบวช อธิษฐานเพศเป็นบรรพชิต เพื่อแสวงหาทางแห่งความพ้นทุกข์ต่อไป ครั้งแรกพระโคตมได้ประทับอยู่ ณ ป่ามะม่วงชื่อ อนุปิยอัมพวันริมฝั่งแม่น้ำอโนมา ฝั่งเมืองสาวัตถีอยู่ถึง 7 วัน จึงเสด็จมุ่งตรงไปยังกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

โกณฑัญญะพราหมณ์ เมื่อได้ข่าวว่า เจ้าชายสิทธัตถะออกบวชตามที่ทำนายไว้แล้ว จึงได้ชวนบุตรพราหมณ์ที่เคยไปร่วมทำนายลักษณะเจ้าชายออกบวชตาม บางคนก็เชื่อ บางคนก็ไม่เชื่อ จึงมีผู้บวชตามเพียง 5 คน รวมทั้งโกณฑัญญะพราหมณ์ อีก 4 คน คือ วปัสะ ภททิยะ มหานามะ และอัสสชิ ทั้ง 5 นี้ รวมเรียกว่า ปัญจวัคคีย์ ทั้ง 5 คนนี้ได้ตัดสินใจออกบวชติดตามมหาพระโคตมต่อไป และพระเจ้าพิมพิสารผู้ครองแคว้นมคธ เมื่อได้ทรงทราบข่าวการเสด็จออกบรรพชาของเจ้าชายสิทธัตถะ จึงได้เสด็จไปยังสำนักพระโคตม และได้ทูลถามถึงความเป็นมา วัตถุประสงค์ที่มา เมื่อทรงทราบว่าพระโคตมเป็นราชตระกูลในราชวงศ์ศากยะแห่งกรุงปิลพัสดุ์ เกิดเบื่อโลกคิดออกบวชเพื่อกาทางพ้นทุกข์ เช่นนี้ พระองค์ทรงชักชวนพระโคตมอยู่กับพระองค์ โดยทรงสัญญาว่า จะแบ่งราชสมบัติให้ปกครองกึ่งหนึ่ง ซึ่งได้รับการปฏิเสธจากพระโคตมโดยสุภาพ

จะเห็นว่า โดยอุปนิสัยของพระกุมาร ยอมตั้งใจทุกอย่างตั้งแต่พระชยา พระกุมารราหุล ราชสมบัติในราชวัง ซึ่งยากแก่สามัญชนจะทำได้ แม้เสด็จออกบวชแล้ว ชำน้ำทะเลมาด้วยความ ลำบากแล้วคิดจะท้อใจกลับไม่ พระเจ้าพิมพิสารเกลี้ยกล่อมให้มาอยู่กับพระองค์ที่แคว้นมคธก็ไม่ยอม แม้จะแบ่งราชสมบัติครึ่งหนึ่งก็ไม่ยอม พระองค์ยังมุ่งต่อโพธิญาณต่อไป ในที่สุด พระองค์ก็ได้บรรลุ พระสัมมาสัมโพธิญาณ พ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง สัมฤทธิ์ผลดังมโนรถทุกประการ ดังตัวอย่างจิตสำนึกโดย อุปนิสัย ดังนี้

จิตสำนึกโดยอุปนิสัยในศาสนา (1)

สามเณรรูปหนึ่ง (นามแฝงว่า ป๊อบ) ชาวจังหวัดพิษณุโลก เป็นลูกชายโตนของพ่ออาชีพรับ ราชการทหาร ยศพันเอก ส่วนแม่เป็นลูกสาวของคหบดี เรียกได้ว่า ฐานะมีอันจะกิน สามเณรรูปนี้มี อุปนิสัยอยากบวชมาแต่เรียนอยู่ประถมแล้ว เมื่อตอนเรียนประถมหกนั้น ก็ได้มารู้จักกับพระสงฆ์รูป หนึ่ง มีการศึกษาสูงมักเรียกชื่อย่อ ๆ ว่า พระต๋องเตอร์ มีโอกาสได้อ่านหนังสือธรรมะมากมาย สมัย ครบปัญหาธรรมะในงานสมโภชต่าง ๆ ชนะ ได้รางวัลมาหลายครั้ง เมื่อจบประถมหกแล้ว เขาก็เข้า บวชเรียนบาลี นักธรรม ณ ปี 2560 นี้ เขามีอายุ 19 ปี เข้าสอบเปรียญธรรม 7 ประโยคแล้ว

เจตจำนงเสรี (Free Will) ตามปกติ นั้น พ่อแม่มีฐานะอันจะกิน ย่อมสามารถให้ การศึกษาแก่ลูก โดยเฉพาะลูกคนเดียว โดยความหวังของพ่อแม่ก็เคยขอร้องสามเณรนี้หลายครั้งว่า ให้ สึกไปเรียนตามปกติให้จบปริญญาตรีหรือโทก่อน มีงานทำแล้วระยะหนึ่งแล้ว อยากบวชเรียนก็ค่อย บวช แต่สามเณรก็ไม่ยอม ให้เหตุผลว่า รักชอบพอมารเรียนทางธรรมแล้ว เขามีเจตจำนงเสรี (Free Will) คือ เลือกเอาทางที่ตนรัก ซึ่งต่างจากคนอื่น ๆ ที่บวชเรียนเพราะขาดทุนทรัพย์ พ่อแม่มีฐานะ ยากจน นี่ก็คือปัจจัยภายในของตนเอง เป็นแรงบันดาลใจให้หันมาเอาดีทางศาสนา

จิตสำนึกโดยอุปนิสัยในศาสนา (2)

สามเณรอีกรูปหนึ่ง (นามแฝงว่า พฤกษ์) ชาวจังหวัดพิษณุโลก เกิดในครอบครัวมีฐานะ พอสมควร มีน้องชายคนหนึ่ง ต่างจากสามเณรรูปแรกซึ่งลูกโตน สามเณรพฤกษ์นี้พ่อแม่เป็นนักธุรกิจ ชีวิตส่วนใหญ่อยู่กับตา-ยาย ตอนเข้าคุณตาก็ไปส่งเรียน เย็นก็รับกลับ เมื่อเรียนมาถึงประถมหกแล้ว ก็ มีแผ่นพับประชาสัมพันธ์ไปถึงโรงเรียนพร้อมใบสมัครบวชเรียนจากวัดแห่งหนึ่งในเขตคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี เมื่อกลับถึงบ้าน ก็พูดกับตาว่า ให้เซ็นไปรับรองบวชให้ด้วย ตาได้ยินก็ตกใจเล็กน้อย เพราะก่อนหน้านี้เคยคิดแล้วว่า เด็กคนนี้มีอุปนิสัยจะมาทางศาสนา

คุณตาได้เลี้ยงดูหลานสามเณรนี้มาตลอด ได้สังเกตว่า สามเณรนี้ต่างจากเด็กทั่วไป คือ ชอบฟังธรรม อ่านหนังสือธรรม ชอบทำบุญ มักจะชวนตาไปทำบุญที่นั่นที่นั่นประจำ ชีวิตประจำวัน แทนที่จะชอบเล่นเกมส์ ดูหนังฟังเพลง ชอบเที่ยวเตร่ตามห้างสรรพสินค้า กลับนั่งคิด ชอบคุยเป็นเรื่อง เป็นราว คุณตาคุยให้ข่าวว่า เด็กนี้ชอบคุยเป็นงานเป็นการ คุยเป็นผู้ใหญ่ เมื่อสามเณรได้บวช

เรียบร้อยแล้ว ก็ได้เรียนธรรมอยู่ในวัดหนึ่ง จังหวัดปทุมธานี มีการเรียนปริยัติธรรมแผนกสามัญ (มัธยม) เรียนบาลี พร้อมกันนี้ก็ได้ฝึกพูด ฝึกเทศน์ไปด้วย ปรากฏว่าสามเณรนี้พูดได้จับใจ มีรายการบรรยายธรรม มีชื่อเสียง มีผู้สนใจติดตามฟังจำนวนมาก

จิตสำนึกโดยอุปนิสัยในชุมชนเมืองพิษณุโลก

จังหวัดพิษณุโลก ในเขตอำเภอเมือง มีวัดที่เป็นศูนย์รวมของชุมชนหลัก ๆ คือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (วัดพระพุทธชินราช) วัดราชบูรณะ วัดโพธิญาณ โดยเฉพาะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จะเป็นศูนย์รวมกิจกรรมทางศาสนาทุกอย่างไว้ได้ ในปีหนึ่งจะทางวัดจะทำรายการลงไว้ปฏิทินประจำปี

บางรายการ คิดว่าเป็นรายการสำหรับผู้ใหญ่ เช่น บวชนกขัมมบารมี ผลปรากฏว่าจะมีเด็กทั้งหญิงชายอายุประมาณ ๑๓-๑๗ มาร่วมบวชด้วย กิจกรรมทางศาสนาที่มีเป็นประจำปี เช่น พิธีหล่อพระพุทธชินราชจำลอง หน้าตักกว้าง ๒๙ นิ้ว จำนวนปีละ ๒๙ องค์ ในวันวิสาขบูชา เพื่อมอบให้แก่หน่วยงานราช องค์กร หรือหมู่บ้านถิ่นทุรกันดาร โดยเจ้าภาพจะนำไปมอบให้เพื่อสักการบูชา เป็นที่พึ่งทางจิตใจ ก็จะเห็นได้ชุมชนจังหวัดพิษณุโลกได้มาร่วมใจบริจาคเป็นเงินหรือวัสดุทองแผ่นจำนวนมาก

เทศกาลสงกรานต์ วัดในชุมชนหลัก ๆ คือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก จัดพิธีสงกรานต์ โดยองค์พระพุทธชินราชจำลองไว้กลางแจ้ง หน้าพระวิหารพระพุทธชินราชปีละ ๒ องค์ใหญ่ เพื่อให้ประชาชนจากทุกสารทิศที่มากกราบไหว้พระพุทธชินราชได้สงกราน นอกจากนั้น ทางชุมชนยังได้จัดพิธีสงกราน้ำพระสงฆ์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุด้วย โดยภายหลังวันสงกรานต์ประมาณ ๔-๕ วัน จะนิมนต์พระสงฆ์มานั่ง จะเห็นว่า ชาวชุมชนรอบ ๆ วัด หรืออยู่ที่ไกล ๆ ที่ผูกพันกับหลวงพ่พระพุทธชินราชก็จะมากันมาก ถือชุมชนมากันโดยอุปนิสัยสำนึกหรือโดยมิได้บังคับหรือ

ขอรับรองอะไร นับได้ว่า วัดนี้เป็นวัดต้นแบบการจัดพิธีสงกรานต์

ภาพ ๓.๑ ชาวชุมชนฯ สรงน้ำพระพุทธรูปชินราชจำลอง วันสงกรานต์

วัดราชบูรณะ วัดในชุมชนหลัก ๆ วัดหนึ่งในเขตอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก วัดนี้จะพิธีสงกรานต์พร้อมการเล่นพื้นบ้าน คือมีวงดนตรี เรียกว่า วิถีคนพิษณุโลก ที่สำคัญคือ ประกวดเจดีย์ทราย ซึ่งมีประชาชนในชุมชนนี้มาร่วมประกวดจำนวนมาก พาลูกจูงหลานมาร่วมงานมากมาย ในส่วนสรงน้ำพระนั้น จะสรงน้ำพระบรมสารีริกธาตุบนเจดีย์องค์ใหญ่ สูงประมาณ ๓๐ เมตร โดยชักรอกถ่วงน้ำขึ้นไป เป็นกิจกรรมที่สุนทรีย์ เป็นความงดงามที่สนุกสนาน

ภาพ ๓.๒ แสดงก่อเจดีย์ทรายและชักรอกขึ้นน้ำสรงบนเจดีย์ วัดราชบูรณะ

วัดโพธิญาณ วัดชุมชนต้นแบบหนึ่งในเขตอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก จุดเด่นของวัดนี้ แปะให้อาหารปลาหน้าวัด ซึ่งแม่น้ำน่านไหลผ่าน ซึ่งที่จริง การให้อาหารปลาก็มีกันทั่วไป แต่ไม่เหมือนกันใครคือ วัดนี้จะทำอาหารปลาเอง ทำจากวัสดุแป้งมัน คล้ายขนมปัง บรรจุห่อหรือถุงไว้บริการ คนที่ทำอาหารปลาคือพระสงฆ์ในวัดนั้น เป็นที่รู้จักกันทั่วพิษณุโลกหรือจังหวัดอื่น ๆ มากมาย จะเห็นว่า รถรางท่องเที่ยวซึ่งมีสถานีที่วัดใหญ่ จุดที่จะเที่ยวชมกันที่ขาดไม่ได้ คือแปะให้อาหารปลาวัดนี้ เรียกได้ว่าเป็นวัดท่องเที่ยวเชิงพุทธหรือเชิงอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมอย่างสมบูรณ์ โดยได้ท่องเที่ยวแถมได้ให้อาหารปลาด้วย

ภาพ ๓.๓ วังมัจฉา วัดโพธิญาณ พิษณุโลก แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ

วัดโพธิ์ไทรงาม วัดชุมชนต้นแบบหนึ่งในเขตอำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก วัดนี้จัดพิธีสงกรานต์อย่างหนึ่ง คือ สร้างต้นดอกผึ้งแล้วแห่รอบบ้านและรอบองค์ประธานในวัด โดยชาวชุมชนจะพากันมาแห่แหนอย่างครึกครื้นโดยอุบิสัย ที่สำคัญคือ ต้นดอกผึ้งนี้ไม่ใช่ดอกไม้ธรรมดา แต่เป็นขี้ผึ้งที่หล่อเป็นดอกแล้วเสียบปักบนต้นดอกผึ้งที่ทำเป็นโครงปราสาท พาบด้วยใบกล้วยสำหรับเสียบดอกผึ้งที่หล่อเป็นดอกแล้ว ประการสำคัญทางศาสนา คือ ผึ้งหรือรังผึ้งสำคัญตรงที่ลึงนำรวงผึ้งไปถวายพระพุทธเจ้าเสวย คราวประทับอยู่ป่าไลยกะ นำไปถวายครั้งแรก พระองค์ยังไม่เสวยก่อน เพราะรวงผึ้งมีตัวอ่อน ลิงทราบว่าเป็นของพระองค์ไม่เสวยจึงไปนำเอาตัวผึ้งอ่อนออกแล้วถวายใหม่ พระองค์เสวย ลิงเห็นดีใจกระโดดขึ้นต้นไม้โหนกิ่งนั้นกิ่งนี้ บังเอิญไปโหนกิ่งที่ตาย ทำให้หักตกลงมาถูกตอไม้ตาย ลิงได้อานิสงส์เป็นเกิดเป็นเทพบุตร และเป็นที่มาของพระพุทธรูปประจำวันเกิดพลุหีสบตี ปางป่าเลไลยกะ สัญลักษณ์มีลึงถือนรวงผึ้งนั่งอยู่ข้างหน้า

ภาพ ๓.๔ แสดงปราสาทผึ้ง/เครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัย ชาติตระการ

วัดบ้านโคกผักหวาน วัดในชุมชนต้นแบบหนึ่งในเขตอำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก ที่สำคัญของวัดนี้ คือ มีประเพณีแห่นางแมวขอฝน โดยชาวบ้านแห่งนี้ทั้งรุ่นใหญ่รุ่นเล็ก ลูกเล็กเด็กแดงพากันออกมาพร้อมกับร้องเพลงแห่นางแมวเพื่อขอฝน เพราะในช่วงหน้าแล้ง เดือน ๔ เดือน ๕ อากาศร้อนจัด ต่างก็เรียกหาฝน อยากให้ฝนตกลงมาโปรดปราน จึงพากันพิธีกรรมหนึ่ง คือ

พิธีแห่นางแมว โดยนำแมว ๑ ตัวใส่กรงแล้วหามแห่กันไปรอบหมู่บ้าน ในระหว่างแห่นั้นจะมีคนสาดน้ำใส่นางแมว โชคดีที่เทพเทวาเห็นใจประทานฝนลงมา เพราะประสบผลสำเร็จมาแล้ว เมื่อแห่นางแมวอยู่นั้นฝนตกลงมาพอดี กลายเป็นความเชื่อของชุมชนนั้นเรื่อยมา อาจารย์วินัย เสมมา ให้สัมภาษณ์ว่า “เป็นประเพณีมาแต่บรรพบุรุษที่ได้ผล”⁹⁴

ภาพ ๓.๕ แสดงการแห่นางแมว ชุมชนบ้านโคกผักหวาน ต.ชาติตระการ อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก

เพลงแห่นางแมว เรียบเรียงโดยอ. จุฑากานต์ กิ่งเนตร

โห้โฮ โห้เฮ้ว ๆ โห้โฮ โห้เฮ้ว ๆ....

นางแมวนางหมา ขอฟ้าขอฝน ขอน้ำมนต์ หดหัวแมวบ้าง

ขอค่าจ้าง ผู้หามแมวมา ตกมาเด้อ ตกมาเด้อ

ลงมาแล้ว ท่วมข้าวท่วมปลา ท่วมหนองสองฮ้อง

ดีละครสองวัน หัวโล้นชนกัน ฝนก็เทลงมา

*เอ้า! เทลงมาๆ เอ้า! เทลงมาๆ โห้โฮ โห้เฮ้ว ๆ โห้โฮ โห้เฮ้ว ๆ

น้ำตกห่าน้อย น้ำย่อยสายคา

น้ำตกห่าหลวง เป็นพวงมาลัย

ฝนตกห่าใหญ่ น้ำเต็มไหเต็มนา

เทลงมา (เอ้า!) เทลงมา (ฝน) เทลงมา เอ้า! เทลงมา

ให้น้ำรดทุ่ง กระจายยอกคอ ผีตาลอ หากินบ่อปลา

*เอ้า! เทลงมาๆ เอ้า! เทลงมาๆ

โห้โฮ โห้เฮ้ว ๆ โห้โฮ โห้เฮ้ว ๆ

⁹⁴ สัมภาษณ์ทายกบ้านโคกผักหวาน ต.ชาติตระการ อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก (๔๑ มีนาคม ๒๕๕๙)

๓.1.2 แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยครอบครัวครอบครัว

ครอบครัวจัดเป็นปัจจัยภายนอกสร้างจิตสำนึก (อาจกึ่งภายในภายนอก) โดยครอบครัวเป็นจุดเริ่มของสังคม เป็นสังคมย่อย ๆ ประกอบด้วยสมาชิก 3 คนบ้าง 4 คนบ้าง หรือไม่เกิน 10 คน โดยพ่อแม่จะอบรมลูก ๆ หรือพี่คนโตจะอบรมน้อง ๆ โดยภาพรวม ไม่ว่าการกระทำ ความคิด วิธีแก้ปัญหา จะเป็นแบบอย่างที่ดีของสมาชิกในครอบครัวด้วย เรื่องนี้มีกรณีศึกษาหลายกรณี บางกรณีพ่อแม่เป็นต้นแบบ บางกรณีลูกเป็นต้นแบบเพราะบางครั้งพ่อแม่ต้องตามลูก ดังตัวอย่างดังนี้

จิตสำนึกภายนอก ; พ่อแม่เป็นต้นแบบ ๑

กรณีพ่อแม่เป็นต้นแบบ จะเป็นปกติธรรมดาตามาก เพราะพ่อแม่มีหน้าที่โดยตรงอยู่แล้วในฐานะหัวหน้าครอบครัว สมาชิกในครอบครัวจะมีสักกี่คนก็ต้องปฏิบัติตาม ยิ่งถ้าลูก ๆ นั้นยังเล็กทุกอย่างต้องขึ้นอยู่กับพ่อแม่ เมื่อเติบโตศึกษาจบและเข้าทำงานแล้วก็อาจจะดูแลตนเอง การที่พ่อแม่จะมากontrolอย่างใกล้ชิดนั้นมันน้อยลง แต่ประเด็นอยู่ตรงที่ว่า พ่อแม่นั้นเป็นต้นแบบตลอดกาลแม้ลูก ๆ จะเติบโตแล้ว มีครอบครัวหรือมีงานการทํากันหมดแล้ว ก็ยังยึดถือพ่อแม่เป็นต้นแบบ ชื่อนี้จะเห็นจากสื่อต่าง ๆ ในส่วนภาครัฐเอง จะมีหน่วยงานสมาคมผู้ช่วยอาสาสมัครและช่วยการศึกษาสืบค้นหาคนดีเป็นพ่อตัวอย่างทุกปี จะมีการมอบรางวัลพ่อตัวอย่างแห่งชาติ วันที่ 5 ธันวาคม ทุกปี ณ สวนอัมพร กรุงเทพมหานคร ในปี 2559 มีบุคคลได้รับคัดเลือกเป็นพ่อตัวอย่างแห่งชาติที่มีความพร้อมทุก ๆ ด้าน เป็นปีที่ 37 จำนวน 391 คน

พ่อตัวอย่างอื่น ๆ ที่ไม่ได้รับคัดเลือกให้ได้รับรางวัลก็มีมาก ผู้วิจัยเห็นครอบครัวหนึ่งที่อบรมเลี้ยงดูลูกพร้อมกับหลานรวม 6 คน ทั้งหญิงทั้งชายทั้งที่ตนเองเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อย เงินเดือนก็ไม่มากนัก พ่อแม่พากันขยันขันแข็งอาชีพเสริมขายของชำเสริมเงินเดือน ลูกคนโตช่วยงานได้ก็ช่วยกัน ขยายกิจการขายของชำออกไปหลายร้าน ประกอบกับยึดถือความพอเพียงในเรื่องกินเรื่องอยู่ การใช้สิ่งของ เสื้อผ้าอาหารซื้อหรือมีเท่าที่จำเป็นและใช้ทุกอย่างให้คุ้มค่า ไม่ทิ้งอะไรง่าย ๆ ซ่อมแซมได้เป็นซ่อมแซมใช้ แต่ก็ไม่ถึงกับตระหนี่ ทำอยู่อย่างนี้จนลูกทุกคนจบปริญญา เมื่อลูกคนโตจบก่อนได้ทำงานก็ช่วยน้อง ๆ ไล่ตามลำดับ อย่างนี้ ตอนนี้พ่อแม่ค่อนข้างจะสบาย เพราะลูก ๆ ได้เรียนทุกคน มีงานทำและแต่งงานไปตั้งหลักปักฐานเป็นฝั่งเป็นฝาแล้ว ยามเจ็บพ่อแม่เจ็บใช้ พวกลูก ๆ ก็ร่วมกันออกเงินจ่ายค่ารักษา เกือบทุกวันลูก ๆ พากันมาเยี่ยมพ่อแม่อย่างอบอุ่น แทนที่จะอยู่อย่างหงอยเหงาด้วยต้นแบบอย่างนี้ จะปลูกฝังสร้างจิตสำนึกให้ลูก ๆ หลาน ๆ ด้วยวัฒนธรรมทางศาสนาและประเพณีที่กตัญญูต่อไป

ถามว่าพ่อแม่คู่นี้ มีพื้นฐานสร้างจิตสำนึกให้แก่ลูกด้วยอะไร ว่าหลักธรรมทางพุทธศาสนาแล้ว ต้องบอกว่า มีพรหมวิหาร คือมีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ธรรมที่เป็นเครื่องปฏิบัติแก่คนที่จะเป็นผู้ใหญ่ เครื่องตัดสินผู้ใหญ่หรือไม่เป็นผู้ใหญ่ คือหลักธรรมนี้ ด้วยอิทธิพลทางพุทธศาสนา

พ่อได้ปฏิบัติหน้าที่ต่อลูก ขณะเดียวกันลูกก็ได้ปฏิบัติต่อพ่อแม่ด้วยการเคารพ เชื่อฟัง มีความกตัญญู เลี้ยงดูพ่อแม่ดังพรหม ดังพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย คำว่า พรหม นี่เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า บุรพเทพ นี่เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า บุรพาจารย์ นี่เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า อาหุไนยบุคคล นี่เป็นชื่อของมารดาบิดา ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยงแสดงโลกนี้ เพราะเหตุนั้นแล บัณฑิตพึงน้อมสักการและสักการะมารดาบิดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การอาบน้ำ และการล้างเท้า เพราะการปรนนิบัติมารดาบิดานั้น บัณฑิตจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์”⁹⁵

จิตสำนึกภายนอก ; พ่อแม่ต้นแบบ ๒

ผู้วิจัยได้จัดเสวนากลุ่มเฉพาะ โดยอนุญาตให้สถานที่ห้องประชุมดอกบัว บริษัทธนาปาร์ค อ.เมือง จ.พิษณุโลก โดยติดประสานงานกับคุณประทีป พุ่มสะอาด ผู้ก่อตั้งบริษัทแห่งนี้ อนุเคราะห์สถานที่ จัดเสวนาและปัจจุบันได้ยกกองมรดกนี้ให้ลูกสองคนบริหารจัดการอาคารพาณิชย์สองหลัง ลูกสองคนบริหารคนละหลัง ซึ่งพ่ออยู่ตรงกลาง เมื่อประสานกันได้ดีแล้ว คุณประทีปก็ให้ทำหนังสือแจ้ง แรกสุด ผู้วิจัยได้ทำหนังสือแจ้งขอใช้สถานที่เสวนาเพียงฉบับเดียว แต่ก็ได้แจ้งจากคุณประทีปว่า ให้ทำหนังสือ ๒ ฉบับเพื่อมอบให้ลูกทั้ง ๒ คน ที่น่าสังเกตคือ ในหนังสือแจ้งนั้น ให้ระบุญาติ ๆ พร้อมด้วยบริษัทในเครือด้วย ตลอดถึงคณะญาติด้วย

ผู้วิจัย มาทราบภายหลังว่า การทำให้หนังสือ ๒ ฉบับแจ้งลูกทั้ง ๒ คนและให้ระบุญาติพี่น้องพร้อมบริษัทในเครือ นั้น ก็เพื่อบริหารจัดการให้เกิดความเสมอภาคในการรับใช้บริการพ่อแม่ ไม่ให้ลูกคนใดคนหนึ่งเกิดความน้อยใจว่า ให้ความสำคัญต่อลูกคนใดคนหนึ่งข้างเดียว เพราะว่าลูกได้รับอาสาไว้จะอำนวยความสะดวกให้พ่อที่จะทำบุญหรือบริจาคทานใด ๆ ข้อสำคัญคือ ให้ลูกมีความรักสามัคคีกัน ในญาติ ๆ นั้น ได้เชิญชวนให้มาร่วมกันบริจาคค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า ค่าแอร์ ค่าอาหาร เครื่องดื่มด้วย แทนที่จะเกรงใจญาติ ๆ แต่ก็เพื่อประกอบตามธรรมด้วยการชักชวนกันมาทำบุญด้วย เป็นการปฏิบัติตามธรรม ย่อมได้อานิสงส์คือ ได้บริวารสมบัติ เป็นการสร้างจิตสำนึกต่อศาสนา ต่อญาติพี่น้อง ดังพระพุทธเจ้าเสด็จโปรดญาติพี่น้องห้ามญาติทะเลาะกันเรื่องการแย่งน้ำทำนา เป็นที่มาของพระพุทธรูปปางห้ามญาติ นี้เอง

จิตสำนึกภายนอก ; ลูกสะใภ้เป็นต้นแบบ

กรณีลูกสะใภ้เป็นต้นแบบ สมัยพุทธกาล ไครยกตัวอย่างนางวิสาขา มหาอุบาสิกา ผู้เป็นเบญจกัลยาณี ชาวเมืองสาวัตถี นางมีจิตศรัทธาบริจาคเครื่องประดับดาปสาธน์ สร้างวิหารบุพพา

⁹⁵ พ.อติ. ๒๕/๑๐๖/๔๘๕-๖.

รามพระพุทธรเจ้า เมื่อนางแต่งงานแล้วไปอยู่บ้านสามีด้วยการปฏิบัติตามคำแนะนำของพ่อแม่เธอที่สอนว่า “ไฟในอย่านำออก ไฟนอกอย่านำเข้า” กล่าวคือ เรื่องราวเสียหายหรือไม่มีภายในบ้าน ไม่นำไปบอกกล่าวให้ชาวบ้านรู้ อันจะเป็นการอับอายขายหน้าหรือประจานครอบครัวฝ่ายสามีตัวเอง ไฟนอกอย่านำเข้า คือ ไม่นำเรื่องราวภายนอกบ้านที่เป็นเรื่องยุ่งใจ เรื่องชวนให้เกิดการทะเลาะวิวาทกัน เรื่องราวหยาบคาย คำติฉินนินทาจากชาวบ้านไปเล่าให้พ่อแม่สามีฟัง

นางวิสาข เป็นคนให้ทาน รักษาศีลอยู่เสมอ กิจวัตรประจำวัน คือทำบุญตักบาตรแต่พระสงฆ์ทุกเช้า ซึ่งกิจวัตรอันนี้เป็นที่ไม่พึงพอใจของพ่อแม่สามีมากเนื่องจากอยู่คนละศาสนา และเป็นพ่อแม่สามีไม่นิยมทำบุญทำทาน ไม่มีศีล เมื่อเห็นนางวิสาขทำบุญตักบาตรทุกเช้าจึงออกปากว่านางวิสาขที่กำลังเตรียมใส่บาตร โดยเมื่อเห็นพระสงฆ์เดินมารับบิณฑบาตก็บอกนางวิสาขว่า โนน สมณะโล้นของเธอมาแล้ว นางวิสาขแทนที่จะโกรธพ่อแม่ ก็ย้อนว่าให้ว่า “พ่อ ! พ่อสามีกินของเก่า” นัยคำว่ากินของเก่าคือ บุญไม่ทำ ไม่สั่งสมบุญ ใช้แต่บุญเก่าที่มีมาแต่เดิม ณ ปางก่อน ผลสุดท้ายพ่อแม่ก็ยอมหันมาเห็นชอบตามนางวิสาข นี่เป็นเป็นจิตสำนึกที่เกิดจากลูกสะใภ้ต้นแบบ

ด้วยวัฒนธรรมทางศาสนา พื้นฐานที่ปฏิบัติกันคือ ทำบุญทำทาน หากมีกำลังเพียงพอแก่ศรัทธาก็ทำอย่างใหญ่ ดังนั้น นางวิสาขมีกำลังทรัพย์มากพอที่จะสร้างวิหารบุพพารามถวายแด่พระพุทธรเจ้า พระองค์อยู่จำพรรษาที่วิหารนี้ในพรรษาที่ ๓๙-๔๔ รวม ๖ พรรษา

จิตสำนึกภายนอก ; ลูกชายเป็นต้นแบบ

ลูกชายครอบครัวหนึ่ง (นามแฝงว่า นซ์) ภูมิลำเนาอยู่ในกรุงเทพ สามีและภรรยาเป็นคนฝึกฝนในธรรม มีลูกยาก เมื่อฝ่ายสามีและภรรยาทำงานมาค่อนข้างชีวิตถึงจุด ๆ หนึ่งแล้วก็หันมาปรึกษากันว่า สมควรจะลาออกจากงานประจำ จึงพากันลาออกจากงาน เพื่อสร้างครอบครัวมีสมาชิกคือลูกในครอบครัวไว้สืบสกุล เพราะทั้งสองคิดกันว่า ปัจจุบันเรามีทรัพย์สินสมบัติเพียงพอแก่การเลี้ยงชีพตลอดชีวิต แต่สิ่งที่ขาดคือ ลูก ดังนั้น เพื่อได้เลี้ยงลูกต่อไป แต่ว่า จะมีลูกเองก็คงยาก จะมีหนทางก็แต่มีลูกเลี้ยง กาลต่อมาไม่นาน ด้วยฟ้าประทานให้ เทพไท่เหวากฤณาคคนที่พร้อมที่จะมีลูก ฝ่ายภรรยาก็ติดลูก เป็นลูกชาย

ลูกของครอบครัวนี้ มีคุณสมบัติดีมากมาย คือมีวุฒิภาวะแต่เด็ก คือเด็กสามารถพูดได้เป็นเรื่องเป็นราวแต่อายุยังไม่ถึงขวบปี พ่อแม่เขาก็แปลกใจเมื่อเทียบกับเด็กคนอื่น ๆ กาลต่อมาก็ฟังเพลงต่างประเทศออก แม้ตนเองจะร้องไม่ได้แต่จำเนื้อร้องได้ เพราะเด็กสามารถบอกแม่ได้ว่า เพลงนี้คล้ายกับเพลงนั้น เพลงนั้นเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เรื่องนี้ฝ่ายแม่นำเรื่องนี้ไปบอกสามี ซึ่งสามีก็ไม่เชื่อ สุดท้ายก็ต้องยอมเชื่อเพราะพิสูจน์แล้วว่าจริง

กาลต่อมา เด็กนั้น อายุได้ประมาณ 2-3 ขวบ สามารถแถมสีได้เป็นเรื่องเป็นราว คือวาดภาพสีน้ำได้เป็นโปสเตอร์และอธิบายได้ว่า สื่อถึงเรื่องนั้นเรื่องนี้ได้ ซึ่งภาพโปสเตอร์เป็นภาพนามธรรม คืออธิบายความคิดลึก ๆ แทนที่จะเป็นภาพธรรมชาติ ภาพสิ่งสาธาสัตว์ต่าง ๆ ซึ่งใคร ๆ เห็นแล้วก็รู้

ทันทีว่าเป็นสิ่งชนิดนั้น ๆ พัฒนาการวาดภาพต่อมาจนเป็นภาพจำหน่าย ตั้งราคาขายได้ทางอินเทอร์เน็ต

เด็กต้นแบบนั้น กาลต่อมาเข้าศึกษาระดับประถมหนึ่ง อายุตามเกณฑ์ คือ 6-7 ขวบ ก็เป็นเด็กรู้เกินวัย สามารถจดจำเรื่องที่ครูสอนได้ดี เวลาว่างก็เข้าห้องสมุดซึ่งต่างกับเด็กทั่วไปที่หาของเล่นหรือของกิน เมื่อเด็กนั้นขึ้นชั้นประถมสอง เรียนได้ระยะหนึ่งเขาก็รู้ว่าเรื่องนั้นเรื่องนี้เรียนแล้ว วิชาคณิตศาสตร์ก็บอกได้ว่า ซ้ำกับประถมหนึ่ง พ่อแม่และครูจึงตัดสินใจว่าเขาเป็นเด็กอัจฉริยะ จึงนำเด็กออกมาเรียนแบบโฮมสคูล (Home School) คือศึกษาด้วยตนเองในบ้านแล้วไปสอบในโรงเรียนที่ลงทะเบียนเรียนไว้

เมื่อเด็กออกมาเรียนแบบโฮมสคูล เขาได้ศึกษาด้วยการอ่านหนังสือเองแล้วไปสอบตามปกติ แต่อีกส่วนหนึ่งคือ เด็กนั้นได้ศึกษาเรื่องราวที่นอกเหนือจากตำราเรียน ซึ่งไปทางวิทยาศาสตร์ การแพทย์ การวิจัย สามารถเข้าฟังบรรยายเรื่องราวการแพทย์จากศาสตราจารย์ได้รู้เรื่องตั้งแต่อายุประมาณ 10 ขวบ ปรากฏในโซเซียลมีเดียในยูทูบและเน็ตต่าง ๆ

ระหว่างเรียนโฮมสคูลนี้ เขาได้ทำการวิจัยไปด้วย โดยทำวิจัยเรื่อง ภาษาสั่งการคอมพิวเตอร์ ซึ่งยังไม่มีใครทำเรื่องนี้ และได้ออกบรรยายให้นักศึกษาระดับปริญญาตรี ปริญญาโทถึงเอกฟังในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ด้วย บางครั้ง ได้ยินจากพ่อแม่ออกสื่อรายการทีวีว่า เด็กอัจฉริยะนี้สมควรลงทะเบียนฟังการบรรยายจากศาสตราจารย์เรื่องที่ตนสนใจจากมหาวิทยาลัยฮาร์เวิร์ด มหาวิทยาลัยเอ็กซอน รัฐแมสซาชูเซตส์ ประเทศอเมริกาด้วย จากนั้นก็ไปศึกษาต่อต่างประเทศ ขณะนี้ปี 2560 อายุเขาประมาณ 15 ปี มูลเหตุที่ไปเรียนต่างประเทศนั้น เด็กอัจฉริยะนี้สามารถเข้าศึกษาต่อมหาวิทยาลัยได้แบบข้ามชั้น คือ เข้าศึกษาได้ตามระดับสติปัญญา ไม่ต้องรอให้จบระดับมัธยมปลาย เขาจึงได้โอกาสนั้น

ลูกต้นแบบที่ยกมาข้างต้นนั้น เป็นปรากฏการณ์ใหม่ ซึ่งอาจจะมองว่า ห่างไกลจากจิตสำนึกได้ แต่เมื่อศึกษาดูแล้ว เป็นเรื่องจิตสำนึกรอบด้าน เริ่มจากพ่อแม่ที่สำนึกว่า สมควรมีลูกเป็นทายาทตามหน้าที่พลเมืองที่พร้อมจะเลี้ยงดูลูก เตรียมตัวพลเมืองไปพัฒนาประเทศในรุ่นต่อไป ที่สำคัญคือ พ่อแม่ได้เฝ้าติดตามดูความอัจฉริยะของลูกด้วยความพร้อมทั้งทรัพย์สินทั้งสติปัญญานำพาไปสู่การพัฒนาตามที่ลูกต้องการ แล้วนำประโยชน์สู่ประเทศชาติต่อไป เรียกได้ว่า จิตสำนึกของพ่อแม่ที่มีต่อลูกหรือเพราะลูกอันนี้ให้ประโยชน์ต่อสังคม

ด้วยอิทธิพลทางวัฒนธรรมทางศาสนา พ่อแม่เลี้ยงดูลูกด้วยพรหมวิหารธรรม ปลุกฝังสร้างจิตแก่ลูกไปเรื่อย ๆ กล่าวคือว่า ในระหว่างศึกษานี้ เด็กอัจฉริยะนี้ได้เข้าศึกษาธรรม โดยไปสนทนารธรรมกับพระอาจารย์ที่มีชื่อเสียง ที่ปรากฏในสื่ออินเทอร์เน็ตคือ พระอาจารย์ศิกฤทธิ โสตุถิโม วัดหนองนาป่าพง จังหวัดระยองธานี ซึ่งการไปสนทนาครั้งนั้น ได้พาพ่อแม่ไปด้วย ทำให้พ่อแม่ได้มี

โอกาสสนทนาธรรมตามวิถีชาวพุทธ และได้รับมงคล 38 ข้อที่ 26⁹⁶ เรื่องพึงธรรมตามกาล (กาลเน อัมมัสสะวะนัง) ด้วย

๓.1.3. แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยโรงเรียน/สถานศึกษา

โรงเรียนจัดเป็นปัจจัยภายนอกที่ผลักดันช่วยสร้างจิตสำนึกแก่นักเรียน โดยโรงเรียน/วิทยาลัย/มหาวิทยาลัย เป็นสถานที่อบรมบ่มเพาะนักเรียนโดยครู/อาจารย์ สถานที่เรียนนั้นไม่ได้สอนให้รู้อย่างเดียว แต่สอนให้ปฏิบัติด้วย จะเห็นว่า ระดับมัธยมจะมีวิชาการงาน ซึ่งเน้นภาระงานในครอบครัว การเย็บปักเสื่อผ้า การซักผ้า การดูแลที่นอนให้ถูกสุขลักษณะ การทำอาหาร การจัดการดูแลบ้านเรือน ครูจะอบรมนักเรียนให้มีความรับผิดชอบต่อตนเอง คือบริหารจัดการเรื่องของตนเอง ให้เรียบร้อย ได้รับคำสั่งหรือมอบหมายจากครูให้ทำกิจกรรมอะไรก็ทำเรื่องนั้นให้สำเร็จตามระยะเวลาดังมีประเด็น ดังนี้

จิตสำนึกภายนอก ; โรงเรียนสร้างนักกีฬา

โรงเรียนมีอุปกรณ์สอนนักเรียนให้มีจิตสำนึกโดยการแข่งขันกีฬา คือ โรงเรียนไม่ได้เป็นที่เรียนวิชาการเท่านั้น ยังมีวิชาการด้านอื่น ๆ เช่น การกีฬาทุกชนิด โดยมีครูพลศึกษาสอนประจำ จะเห็นว่าตารางเรียน จะมีชั่วโมงเรียนวิชาพลศึกษา นั่นคือการฝึกฝนให้เป็นให้มีทักษะ จะเป็นจุดเริ่มต้นสู่นักกีฬาอาชีพต่อไป นอกจากฝึกสอนแล้ว โรงเรียนยังจัดการแข่งขันกีฬาระเภทต่าง ๆ ด้วย เช่น กีฬาสีโรงเรียน ซึ่งจะแข่งขันในกลุ่มโรงเรียนด้วยกัน ประโยชน์ของกีฬานั้นมีต่อตนเอง คือทำให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง ทำให้ตนมีจิตใจรักผิชอบในกติกาหรือระเบียบวินัยตามกระบวนการของกีฬานั้น เพราะการแข่งขันย่อมมีฝ่ายแพ้ฝ่ายชนะ ฝ่ายแพ้ต้องรู้ว่าแพ้เพราะอะไรแล้วยอมการแพ้นั้น แต่ต้องไม่มีความอาฆาต ผูกโกรธต่อกัน ฝ่ายชนะก็ต้องไม่กลับไปเยาะเย้ยฝ่ายแพ้ ไม่มีนิสัยเหยียดหยาม ดูหมิ่นดูแคลนด้วยคำสบประมาทต่าง ๆ ให้คิดเสียว่า วันนี้เราชนะ วันหน้าเราอาจแพ้ คือชนะกับแพ้ เป็นสิ่งที่มาคู่กัน เหนือฟ้ายังมีฟ้า คนที่เย่อหยิ่งจองหองพองตนว่าเลิศหรูกว่าใคร ๆ ส่วนใหญ่จะตายน้ำตื้นทั้งนั้น เป็นไปตามภาษิตโบราณที่ว่า “ปลาตายน้ำตื้น” หรือ ไม่จิ้มฟันดันเหงือก โดนเสือกตาย หรือให้คิดเสียว่า โง่สิบหน ดีกว่าเบ่งเก่งเดียวเดียว นั่นคือ สอนให้คนหลงตนว่าชนะนั้น โง่เป็น เก่งเป็น นี่เอง ดังเพลงกราวกีฬาที่ประพันธ์โดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีหรือ เสน่ห์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ว่า

“พวกเรานักกีฬาใจกล้าหาญ เชี่ยวชาญชิงชัยไม่ย่อ

คราวชนะรุกใหญ่ไม่รีรอ คราวแพ้ก็ไม่ท้อกัดฟันทน

(สร้อย) อีม อีม อีม อีม กีฬาๆ เป็นยาวิเศษ ฮ้าไฮ

⁹⁶ ขุ.ขุ. (ไทย) 25/9/8.

กีฬาๆ เป็นยาวิเศษ แก้กองกิเลสทำคนให้เป็นคน
ผลของการฝึกตน เล่นกีฬาสากล ตาลาล้ากีฬา.....”

จิตสำนึกภายนอก ; โรงเรียนแหล่งสร้างจิตสาธารณะ

กรณีตัวอย่างเด็กนักเรียน ชื่อ ด.ช.ประทีป ช่างชู อายุ 12 ปี โรงเรียนอ่างทองปัทมโรจน์
วิทยาคม อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง เกือบชาติไทยที่ถูกลมพัดตกลงกับพื้น เด็กคนนี้เห็นกล้วย
และลมเกือบชานิดนั้นเข้าไปในอาคารเรียน อันได้รับแรงบันดาลใจจากปัจจัยภายนอก คือ โรงเรียน
หรือครอบครัว

ตามที่สื่อโซเชียล ประเภทเฟสบุ๊ก ชื่อ ป.โท วิทยาลัยสงฆ์ พิศโลก ที่เขียน ส.สิริ เดวะ
กล่าวว่า “ปัจจัยแห่งจิตสำนึกแยกเป็นปัจจัยภายใน กับ ปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายใน คือ อุปนิสัย
ของคนนั้น ที่จะมีขึ้นเอง เรียกว่ามาจากบุพเพกตปุญญตา ก็ว่าได้ หรือมาจากสิ่งแวดล้อมทางชุมชนที่ตน
อาศัย ที่มีคนหรือกลุ่มคนที่เป็นกัลยาณมิตร เป็สัตบุรุษ หรือคนดี มีศีลธรรม จริยธรรม มั่นต่อ
วัฒนธรรมประเพณีจนเกิดมีคุณค่า และปัจจัยภายนอก คือ ปัจจัยจากครอบครัว โรงเรียน วัดวา
อารามในฐานะองค์กรทางศาสนา หรือวัฒนธรรมประเพณี หรือธรรมเนียมทางสังคม เช่น ยืนตรง
เคารพธงชาติ ฯ หรือ องค์กร หน่วยงาน หรือจากผู้นำระดับต่าง ๆ ที่เน้นความสำคัญของจิตสำนึก ฯ
ดังเด็กที่เป็นบุคคลตัวอย่างเรื่องจิตสำนึก (exempling boy)”⁹⁷ นี้

⁹⁷ ส.สิริ เดวะ เฟสบุ๊ก ป.โท วิทยาลัยสงฆ์ พิศโลก “ปัจจัยแห่งจิตสำนึก” [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล

<https://www.facebook.com/profile> (21 ก.พ.60)

ภาพ ๓.๖ แสดงจิตสำนึกของนักเรียนเก็บธงชาติไทยที่ลมพัดตกพื้น

๓.1.4 แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยวัด/ศาสนา

วัด/ศาสนาจัดเป็นปัจจัยภายนอกที่ช่วยผลักดันสร้างจิตสำนึกแก่คนทุกรุ่นทุกเพศ โดยที่วัดหรือศาสนา เป็นสื่อแห่งความดี พระสงฆ์คือนิมิตแห่งศรัทธา โดยรวมใช้คำว่าศาสนาหมายถึงพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่คนไทยได้รับมรดกมาจากชมพูทวีปหรืออินเดีย คำว่าศาสนานี้ แยกเป็น 2 แนวทางแห่งการสร้างจิตสำนึก คือ 1. แนวทางแก่นธรรม 2. แนวทางวัฒนธรรมประเพณี แนวที่ 1 คือแก่นคำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น อริยสัจ 4 ไตรลักษณ์ ชันธ 5 เป็นต้น เป็นการศึกษาอย่างโยนิโสมนสิการแล้วนำมาใช้เป็นต้นแบบในการสอนรุ่นต่อ ๆ ไป แนวที่ 2 คือ เทศกาลประเพณีต่าง ๆ ที่อิงศาสนา เรียกได้ว่าไม่มีเทศกาลหรือประเพณีใดที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา แม้เทศกาลสงกรานต์ ก็มีพิธีกรรมทางศาสนา เช่น สรงน้ำพระสงฆ์ สรงน้ำพระธาตุ ทำบุญตักบาตร ก่อเจดีย์ทราย ปัญหา 3 ราศี เป็นต้น ที่สำคัญคือ เทศกาลลอยกระทง ซึ่งมีจุดเริ่มต้นมาจากศาสนาโดยแท้ นั่นคือการบูชารอยพระพุทธบาท ณ ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทา ประเทศอินเดีย โดยพระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทไว้ ประชาชนมีอนุสติถึงพระพุทธเจ้า จึงพากันบูชารอยพระบาทนั้น เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก น้ำท่วมฝั่ง ประชาชนเข้าสักการะไม่ได้ จึงพากันเย็บกระทงใส่ดอกไม้แล้ววัดไปใกล้ ๆ รอยพระบาทนั้น พัฒนาการนานมาจึงมีเทศกาลลอยกระทงขึ้นในวันเพ็ญเดือน 12 ทุกปี

จิตสำนึกภายนอก ; ศิลปวัฒนธรรมสื่อธรรม

ศิลปวัฒนธรรมประเพณีใดๆ มาถึง จะมีจุดเริ่มต้นคือศาสนา มีกิจกรรมทำบุญตักบาตร เป็นต้น ดังนั้น ทำให้ชาวชนบทที่เรียนรู้ศาสนาโดยผ่านวัฒนธรรมประเพณีได้เป็นอย่างดี แม้ว่า คำบาลี คำกล่าว เช่นว่า พุทธัง สรณัง คัจฉามิ อัมมัง สรณัง คัจฉามิ สังฆัง สรณัง คัจฉามิ ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง ที่สรณะ จะไม่เข้าใจอย่างที่เรียนบาลีโดยตรงก็ตาม แต่ด้วยสื่อแห่งความดีของศาสนา ทำให้เขายึดมั่น ถือเป็นทางแห่งความดี สร้างสังคมสันติสุขได้

จิตสำนึกภายนอก ; ศาสนาแห่งการศึกษา

พระพุทธศาสนา คือศาสนาแห่งการศึกษา ถามว่าพระพุทธศาสนาคืออะไร ก็ตอบได้ว่าคือคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะชาวพุทธที่นับถือพระพุทธเจ้าต้องนำคำสอนของพระพุทธเจ้ามา

ปฏิบัติ ไม่ใช่ปฏิบัติตามคำสอนของศาสดาอื่นแล้วบอกว่าเป็นชาวพุทธ อย่างนี้ไม่ถูกต้องแน่นอน ดังนั้น เรานับถือศาสดาองค์ใดต้องยึดถือปฏิบัติตามคำสอนของศาสดาองค์นั้น

ทำไมจึงบอกว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา ยึดเอาจุดไหนของคำสอนว่าเป็นศาสนาแห่งการศึกษา ตอบได้ว่า หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเมื่อแยกเป็นหลักปฏิบัติแล้ว จะได้สามส่วน เรียกว่า ไตรสิกขา แปลว่าการศึกษาสามส่วน กล่าวคือ ส่วนศีล ส่วนสมาธิ และส่วนปัญญา แต่ละส่วนทำหน้าที่อย่างมีระบบ ส่วนศีลครอบคลุมพฤติกรรมทางกายกรรมและวจีกรรม ส่วนสมาธิครอบคลุมพฤติกรรมทางมโนกรรม ส่วนปัญญาเป็นผลผลิตที่ได้จากการปฏิบัติในศีลและสมาธินั้น

พระพุทธเจ้าภายหลังตรัสรู้แล้วก็ออกเผยแผ่คำสอนนานถึง 45 พรรษา ในจำนวนนี้ได้วางกฎระเบียบข้อบังคับทั้งแก่ภิกษุสงฆ์เป็นศีลปาฏิโมกข์ จำนวน 227 ข้อ บัญญัติเป็นปัญจศีลสำหรับชาวบ้าน 5 ข้อ นอกจากนี้ ยังแสดงเป็นหลักธรรมปฏิบัติเป็นสูตร เช่นมงคลสูตร ว่าด้วยเรื่องการไม่คบคนพาล ให้คบแต่บัณฑิต การบูชาบุคคลที่ควรบูชา เป็นต้น แยกย่อยลงไปเป็นชั้นธัมมกถุส รวมได้ถึง 84,000 พระธรรมชั้น

หลักสิกขานี้เอง เมื่อจัดเข้าในมัชฌิมาปฏิปทาซึ่งถือเป็นทางปฏิบัติไปสู่นิพพานแล้วก็จะได้ว่า ส่วนศีล จัดเข้าในสัมมามาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ส่วนสมาธิ จัดเข้าในสัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ และส่วนปัญญา จัดเข้าในสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ดังนั้น ใครก็ตามที่ขึ้นชื่อว่าชาวพุทธ นั้นก็หมายถึงผู้ศึกษาตลอดชีวิตที่เป็นชาวพุทธด้วย เหตุดังนี้ ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ที่บัญญัติให้สังคมไทยเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตนั้น ก็สามารถเข้าได้กับหลักไตรสิกขานี้ ด้วยเหตุนี้ เราต้องสำนึกอยู่ตลอดเวลาว่า เราเป็นหนี้บุญคุณของพระพุทธศาสนา

วัฒนธรรมเชิงพุทธ ว่าโดยแก่นแท้ มีทั้งศึกษาเรียนรู้ธรรมและปฏิบัติตามธรรม เป็นธรรมานุธรรมปฏิบัติ ว่าโดยรูปลักษณะภายนอกแล้ว ผู้ศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรมต้องทำอะไร ถ้าเป็นพระสงฆ์รูปกายภายนอกจะโกนหัวทุกเดือน ผมขาวไม่เกินหนึ่งนิ้ว ตัดเล็บ โกนหนวด นุ่งห่มผ้าครองเป็นปริณิณทล ส่วนอุบาสกอุบาสิกาละ โดยทั่วไปก็นุ่งห่มผ้าปกติชาวบ้านทั่วไป แต่ถ้าเข้าร่วมกิจกรรมหรือเข้าบวชพราหมณ์ บวชเนกขัมมบารมีแล้ว ต้องนุ่งห่มชุดสีขาว ซึ่งเป็นเครื่องทรงอุบาสกอุบาสิกา มีต้นแบบมาจากพระเจ้าพิมพิสารเมื่อคราวเข้าพระพุทธเจ้าจะทรงเครื่องทรงอุบาสกเช่นนี้ แม้พระอินทร์หรือท้าวสักเทวราชที่แปลงกายเป็นช่างมาร่วมหล่อพระพุทธชินราชก็นุ่งห่มสีขาว เช่นนี้

ภาพ ๓.๗ แสดงภาพชุดสีขาว
ของอุบาสกอุบาสิกาเข้า
ปฏิบัติธรรม

อุบาสกอุบาสิกา ที่เข้าร่วมฟังธรรมในกิจกรรมผู้สูงอายุชุมชนวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช อ. เมือง จ.พิษณุโลก กล่าวด้วยความยินดีว่า “ทุกครั้งที่ได้มาฟังธรรมร่วมกันเช่นนี้ มีความสุขดีมาก เพราะได้พบปะซึ่งกันและกัน ใช้ตา หู จมูก กาย ใจ ครบถ้วน ทำให้อายุยืนไปอีกแน่นอน”⁹⁸

จิตสำนึกภายนอก ; สัญลักษณ์สื่อธรรม

เอกลักษณ์คือ ลักษณะเป็นหนึ่งเดียว ลักษณะเด่น ๆ หรือลักษณะเฉพาะอย่าง พระพุทธศาสนาก็มีลักษณะเฉพาะของพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับคนมีลักษณะเฉพาะตัวของคน เดินตามแนวตั้ง ม้ามีลักษณะเฉพาะตัวของม้า เดินตามแนวนอน ช้างมีลักษณะเฉพาะตัวของช้าง มิงว มิงวซึ่งคน และม้าไม่มี

ปัญหาว่า พระพุทธศาสนามีลักษณะเฉพาะอย่างไร ถ้าเราดูธงธรรมจักร จะเห็นเป็นสี เหลือง มิวธงธรรมจักรทรงกลมอยู่ภายในวงสี่ถึงอริยมรรคมีแปดองค์ สัญลักษณ์อื่นก็มีอีกมาก ก็ บังเอิญว่าวันที่เขียนเรื่องนี้เป็นวันมาฆบูชาพอดี ผู้เขียนก็รับบรรยายทั้งสามกาล คือตอนเช้าเทศน์ อุโบสถศีล ตอนบ่ายปาฐกถาธรรมที่ค่ายทหาร ตอนเย็นให้โอวาทแก่ทหารที่มาเวียนเทียนในวัดพระ พุทธชินราช พิษณุโลก ประจวบเหมาะพอดีเป็นการเตรียมตัวบรรยายไปในตัวด้วย เป็นที่แน่นอนว่า วันสำคัญเช่นนี้ จะไม่พูดถึงเรื่องวันมาฆะเป็นไม่ได้ มิฉะนั้น จะกลายเป็นว่าพูดไม่ถูกกาลเทศะ ไม่ สอดคล้องสัมพันธ์กับเหตุการณ์ นั่นคือ ในวันนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสเป็นโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระอรหันต์ 1,250 องค์ ณ สวันไผ่ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ประเทศอินเดีย และถือว่า โอวาทปาฏิโมกข์นี้เป็น รากฐานและเป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธศาสนาด้วย โอวาทที่ เป็นลักษณะหลักการปฏิบัติทั่วไปของ ชาวพุทธว่า “ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำแต่ความดี และทำใจให้ผ่องใส” คาถาที่ เป็นลักษณะ

⁹⁸ สัมภาษณ์อุบาสกอุบาสิกา ผู้เข้าฟังธรรมในกิจกรรมผู้สูงอายุของชุมชนวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช พิษณุโลก (๔ มีนาคม ๒๕๖๐)

หลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา คือว่า “ความอดทนเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า นิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่นไม่ชื่อเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนคนอื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ” คาลาที่เป็นลักษณะข้อปฏิบัติตนสำหรับพระสงฆ์ในศาสนานี้ คือว่า “การไม่กล่าวร้าย การไม่ทำร้าย การสำรวมในปาฏิโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักพอดีในการบริโภค มีที่นั่งที่นอนอันสงัด และทำความเพียรในอธิจิต”

เมื่อถึงเข้ามาใกล้ ๆ ตัวคือ พระสงฆ์เต็มไปด้วยเอกลักษณ์ มีรูปแบบที่เป็นอมตะ นั่นคือ โทนสีระหัดเดือนค่าข้างขึ้น เพื่อสะดวก สะอาด ไร้ข้อวิตกกังวลว่าเส้นผมจะแตกปลาย ไม่ต้องสิ้นเปลืองยาสระผม ไม่ต้องสิ้นเปลืองเงิน เวลาที่ต้องตัดและตกแต่งให้เป็นทรงนั้นทรงนี้ นำเวลามาปฏิบัติธรรมจะมีประโยชน์กว่า พระสงฆ์ใช้ผ้าถุงสามผืน สีเหลืองสีเดียวตลอดกาล ไม่ต้องเสียเวลาสรรหา รักษา และเลือกสีผ้าถุงตามวันให้ยุ่งยาก พระสงฆ์ใช้รองเท้าไม่หุ้มส้น นิยมใช้แต่รองเท้าบาจา รองเท้าแตะเพราะราคาถูกกว่ารองเท้าหุ้มส้น รองเท้าบูต และพระสงฆ์ไม่มีสิทธิ์มีทรัพย์สินครุภัณฑ์ส่วนตัว หากจะมีก็เพียงชั่วคราวที่มีชีวิตอยู่เท่านั้น ภายหลังมรณภาพแล้ว ทรัพย์สินนั้นก็ตกเป็นของกลางสงฆ์ต่อไป ญาตินำไปใช้ไม่ได้ ผิดวินัยสงฆ์

ภาพ ๓.๘ พระธรรมเสนาบดี
พระสงฆ์ในฐานะนิมิตแห่งศรัทธา

จิตสำนึกภายนอก ; มรดกทางศาสนา

พระพุทธศาสนาให้ทุกอย่างแก่เรา ถ้ามองในแง่การศึกษา จะตอบได้ว่า พระพุทธศาสนาให้ความรู้ ให้แสงสว่างคือปัญญาแก่เรา เราปฏิบัติถูกต้องได้ ไม่หลงมกมาย มีสติสัมปชัญญะ เพราะศาสนา ที่สำคัญยิ่งกว่านั้น คือโดยเฉพาะสังคมไทย ถือว่าเป็นสังคมที่มีทางออก นั่นคือ ทางออกทางการศึกษา ในเมื่อเด็กชายหรือที่พลาดโอกาสทางการศึกษาปกติ ไม่ได้ศึกษาต่อเนื่อง ขาดช่วงศึกษาไปเพราะเหตุผล ไม่มีเงิน ไม่มีที่พักอาศัย ไม่มีที่กิน ก็มีทางออก คือมาอาศัยวัด โดยเฉพาะเด็กชาย ก็ถือโอกาสบวชพระบวชเณรแล้วเข้าศึกษาระดับการศึกษามัธยม หรือมหาวิทยาลัย แล้วศึกษาหาผลไปก็นำความรู้ไปประกอบอาชีพได้ เช่น ศาสตราจารย์จำนงค์ ทองประเสริฐ รัชการเป็นราชบัณฑิต เป็นสมาชิกวุฒิสภา แม้เป็นตำรวจ ทหารต่าง ๆ ก็มีมากมาย นี่ก็เพราะพระพุทธศาสนาโดยแท้

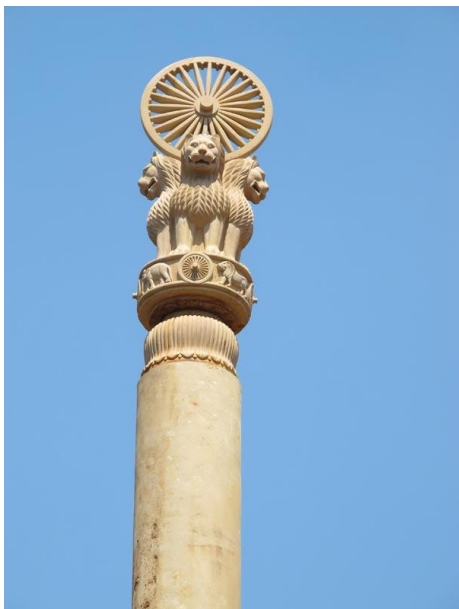
ความสำนึกต่อศาสนาในฐานะที่เป็นคำสอนของพระศาสดาผู้ค้นพบ พระสงฆ์ผู้ถ่ายทอดคำสอนต่อศาสนิกชนมาถึงปัจจุบันนี้ แม้เราจะเปล่งวาจาว่า เราขอถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ว่า เป็นสรณะเป็นที่พึ่งแล้วก็ตาม ก็ยังไม่พอ เราควรระลึกไปถึงให้เท่ากับระลึกถึงบรรพบุรุษที่คุ้มครองปกป้องอาณาจักรให้เราได้อยู่อาศัยถึงทุกวันนี้ เพราะหากเราศึกษาประวัติศาสตร์ของทุกชาติแล้ว จะพบว่า ผ่านการต่อสู้มาอย่างโชกโชน สูญเสียครบทุกอย่าง ที่สำคัญยิ่งนั้นคือชีวิต สมัยกรุงสุโขทัย จนกว่าจะรวมเป็นชาติอาณาจักรได้นั้นพระเจ้าแผ่นดินได้สูญเสียแม่ทัพนายกอง ขุนพลมากมาย สมัยต่อมา กรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรมหาราชออกรบกำจัดอริราชศัตรูที่รอบเข้ามาทิศเหนือ ทิศตะวันตก จะเห็นได้จากอนุสรณ์ที่ปรากฏหลายที่ เพราะว่า ณ จุดใดที่เป็นสนามรบ ณ ที่นั้นจะกลายเป็นประวัติศาสตร์และอนุสรณ์แสดงถึงวีรกรรมให้อนุชนได้รับรู้ ก็แน่นอนว่าที่ใดมีการรบกัน ณ ที่นั้นจะมีการสูญเสียชีวิตทั้งเลือดทาแผ่นดินไว้ ดังบทเพลงเรารู้ที่ว่า "บรรพบุรุษของเราแต่โบราณ ปกบ้านป้องเมืองคุ้มเฝ้า เสียเลือดเสียเนื้อมิใช่เบา หน้าที่เรารักษาสืบไป"

มาถึงปัจจุบันนี้ ประเทศเราได้รับการพัฒนา มีเครื่องสาธารณูปโภคครบสมบูรณ์ มีเทคโนโลยีที่ทันสมัย ได้รับความสะดวกสบาย ได้ศึกษาเรียนรู้จากการถ่ายทอดผ่านดาวเทียมจากทั่วโลกพร้อม ๆ กัน แม้อยู่คนละซีกโลกก็สามารถคุยกันได้ด้วยโทรศัพท์ผ่านดาวเทียม ซึ่งเป็นเครื่องเล็ก ๆ แต่อำนาจมากหลาย บางชนิดบางยี่ห้อนอกจากพูดกันได้แล้วยังเห็นหน้ากันด้วย นอกจากนี้ยังมีทั้งวิทยุ ทีวี อินเทอร์เน็ต ดังนั้น การที่เป็นชาติถึงทุกวันนี้ ก็สืบเนื่องจากการไม่สูญเสียช่วง มีการดำเนินมาอย่างไม่ขาดระยะการปกครองนั่นเอง สืบเนื่องมาได้อย่างไร ก็เพราะพระราชามหากษัตริย์ทั้งหลายถือเป็นหน้าที่ในการปกป้อง คุ้มครองชาติให้รอดพ้นจากศัตรูคุกคาม รักษาแผ่นดินให้เราอยู่อาศัยถึงทุกวันนี้ จึงนับได้ว่า เราเป็นหนี้บุญคุณของบรรพบุรุษเหล่านั้น

ด้วยอิทธิพลของศิลปวัฒนธรรมทางศาสนา เราารู้สึว่าเป็นหนี้บุญคุณ จึงรู้สึกว่ารักและหวงแหน ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต หากขาดสิ่งนี้ไปก็เหมือนขาดอวัยวะไป ดังนั้น สมควรกำหนดเป็นภาระหน้าที่สำคัญให้อยู่ในจิตสำนึกในการอนุรักษ์และพัฒนา สร้างความกล้าหาญทำดีดัง หลวงพ่อพระฝางที่ตั้งเป็นกลุ่มต่อต้านศัตรู สมัยกรุงธนบุรี ดังพระสงฆ์วัดเส้าหลิน ประเทศจีนที่ต่อต้านศัตรู เข้ายึดอาณาจักรจากจักรพรรดิ ดังพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งชมพูทวีปที่อุปถัมภ์สังคายนาครั้งที่ ๓ และสร้างเสาโอศกหัวสิงห์จากรีกการเสด็จไปในเมืองสารนาถ เมืองไพศาลี เมืองเสาศิลา อุทยานลุมพินี

พระอาจารย์โอชา สวัสดิ์ ให้สัมภาษณ์ว่า “ท่านเป็นนิยายกรอบรมค่านิยมมา ๑๐ กว่าปี โดยวัยเด็ก เขาจะสำนึกต่อพ่อแม่ดีมาก เมื่อเข้าสู่วัยรุ่นก็สำนึกต่อเพื่อน รักเพื่อนมากกว่าใคร ๆ โอกาสที่จะนึกถึงวัดหรือศาสนานั้นยาก เป็นเพียงทางผ่าน ๆ ไปเท่านั้น แต่เมื่อเขาเข้ามาয়ค่านิยมธรรม

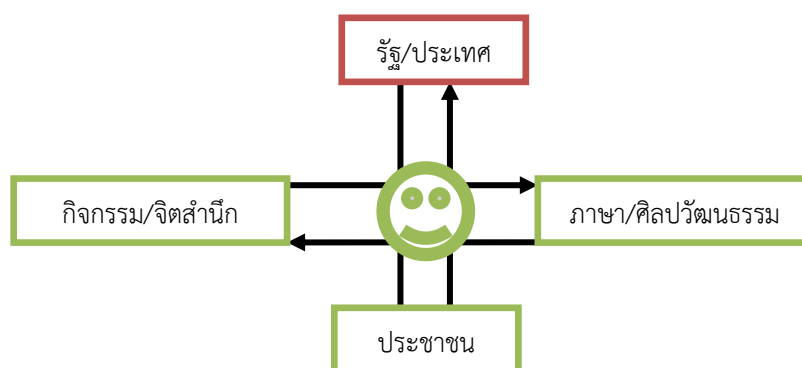
แล้ว เขาปรับตัวดีขึ้น มีความเคารพอ่อนน้อมกับพระอาจารย์ แนะนำสอนให้ทำอะไร ทำตามได้หมด ไม่เคอะเขิน ไม่ถือว่าเขย”⁹⁹

ภาพ ๓.๙ แสดงเสาอโศกหัวสิงห์ สัญลักษณ์การเผยแผ่ศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ได้รับอิทธิพลนิมิตแห่งศรัทธาจากดิสสะสามเณร

๓.1.5 แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยรัฐ/ประเทศ

รัฐ/ประเทศเป็นปัจจัยภายนอกช่วยสร้างจิตสำนึกให้แก่คนในชาติโดยการบริหารจัดการของผู้นำประเทศ รัฐ/ประเทศ คือระบบการปกครองครอบคลุมพื้นที่ อาณาณคม น่านฟ้า แม่น้ำ รวมถึงวัฒนธรรมชาติของชาติประกอบด้วย ภาษา ศิลปะ ศาสนา วัฒนธรรมต่าง ๆ ในระดับย่อยคือระดับภาค ระดับจังหวัด ระดับอำเภอ ลงมาถึงระดับหมู่บ้านรวมถึงครอบครัว เชื่อมโยงกันทั้งแนวตั้ง แนวนอน ดังเส้นกราฟนี้

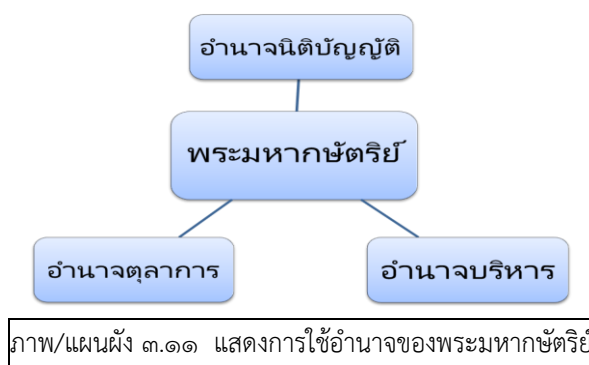
ภาพ/แผนภาพ ๓.๑๐ แสดงความสัมพันธ์รัฐ/ประชาชน/ศิลปวัฒนธรรม

⁹⁹ พระสัมภาษณ์พระอาจารย์โอชา สวัสดิ์ วิทยาการอบรมค่ายธรรม (๓๐ เมษายน ๒๕๖๐)

จิตสำนึกภายนอก ; จิตสำนึกต่อรัฐ/ประเทศ

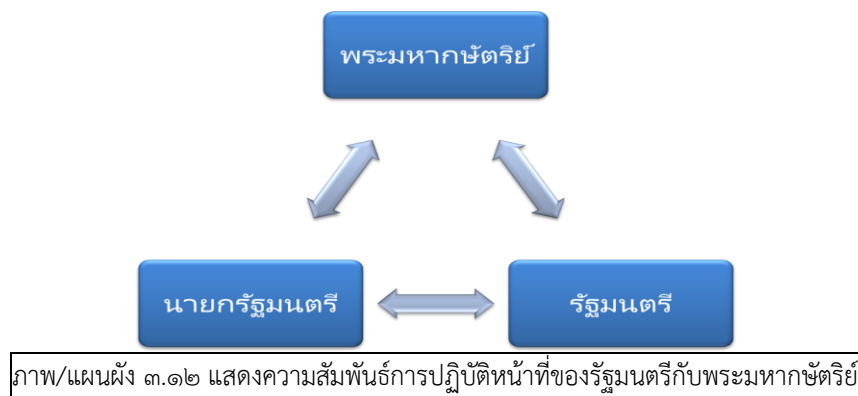
จิตสำนึกที่ต้องมีต่อรัฐ/ประเทศ ในอดีต บรรพบุรุษแสดงความกล้าหาญด้วยการสละเลือดเนื้อ เอาชีวิตต่อสู้ก่อกำจัดอริราชศัตรู จนมีแผ่นดินให้เราอยู่ทุกวันนี้ เป็นที่ทราบกันว่า สมัยโบราณนั้น ผู้ที่ทำหน้าที่ป้องกันประเทศ ปกครองบ้านเมือง คือ พระเจ้าแผ่นดิน ประชาชนมีจิตสำนึกต่อพระเจ้าแผ่นดิน โดยยกย่องให้พระองค์เป็นดังเทพราชา จนกลายเป็นลัทธิเทวราชา สมัยสุโขทัย เรียกพระเจ้าแผ่นดินว่า พ่อขุน คือพ่อของแผ่นดิน หมายถึงพ่อของประชาชน อาณาเขต อาณาจักร น่านน้ำ น่านฟ้า สมัยกรุงสุโขทัย เรียกพระเจ้าแผ่นดินว่า พระเจ้า เช่น พระเจ้าอู่ทอง มาถึงปัจจุบัน เรียกว่าสมเด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ปัจจุบัน พระเจ้าแผ่นดินได้มอบอำนาจให้แก่ข้าราชการทำหน้าที่แทน ข้าราชการจึงมีหน้าที่ถวายงาน ถ้าถามว่า ข้าราชการคืออะไร ก็ตอบได้ว่า คือผู้ทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณของพระเจ้าแผ่นดิน คำว่า ข้าราชการ คือ ผู้น้อยคอยรับใช้ ราชการ คืองานของพระเจ้าแผ่นดิน ผู้รับราชการ คือผู้บรรจรับราชการ รับเงินค่าตอบแทนรายเดือนจากงบประมาณแผ่นดิน งานราชการแบ่งเป็นส่วนใหญ่ ๆ ๓ ส่วน คือส่วนบริหาร ส่วนตุลาการ และส่วนนิติบัญญัติ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินจะใช้อำนาจก็ใช้อำนาจทั้ง ๓ ส่วนนี้ โดยจะไม่ลงมาปฏิบัติด้วยพระองค์เอง ก็จะเห็น ในส่วนบริหาร ผู้มีหน้าที่สูงสุดหรือหัวหน้าในการบริหารประเทศ คือนายกรัฐมนตรี ในส่วนตุลาการ ผู้มีหน้าที่ในการทำตุลาการ คือผู้พิพากษา อัยการ สัมพันธ์กับระบอบการเมืองโดยเป็นกระทรวงหนึ่งมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเป็นหัวหน้าบริหาร ส่วนนิติบัญญัติ ผู้มีหน้าที่ทำการนิติบัญญัติ คือ สมาชิกสภา ๒ สภา คือวุฒิสภา กับ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สัมพันธ์กับระบอบการเมือง โดยผู้บริหารรัฐสภา คือวุฒิสมาชิก (ส.ว.) กับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) และอำนาจทั้ง ๓ นี้ได้รับการลงพระปรมาภิไธยแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งบริหาร ตามแผนผังนี้

พระเจ้าแผ่นดินใช้อำนาจผ่านอำนาจทั้ง ๓ นี้โดยอำนาจทั้ง ๓ นี้จะถูกรวมอำนาจบริหารในรูปแบบกระทรวง ผู้บริหารกระทรวงระดับสูงเรียกว่า รัฐมนตรีว่าการ และรัฐมนตรีทุกกระทรวงก็จะมีผู้นำรัฐมนตรี เรียกว่า นายกรัฐมนตรี เมื่อนายกรัฐมนตรีได้ลงพระปรมาภิไธยแต่งตั้งเป็น

นายกรัฐมนตรีแล้วก็จะทำหน้าที่เสนอรายชื่อนายกรัฐมนตรีทุกกระทรวงขึ้นทูลเกล้าเพื่อลงพระปรมาภิไธย แต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการทำหน้าที่บริหารกระทรวงต่าง ๆ ต่อไป ตามแผนผัง ดังนี้

อำนาจบริหารทั้ง ๓ ดังกล่าวข้างต้น รวมเรียกว่ารัฐบาล ดังนั้น รัฐบาล ว่าตามภาษา คือ ระบบบริหารจัดการประเทศให้เรียบร้อย บริหารประชาชนให้มีความสุข บริหารเศรษฐกิจให้มีกิน มีใช้ บริหารการเงินการคลังให้มีเงินใช้จ่าย บริหารสังคมให้มีความรู้ความเข้าใจในหน้าที่ของตน บริหารกิจการศาสนาให้มีความสะดวกต่อการเผยแผ่คำสอน บริหารประเทศให้มีความมั่นคง มั่งคั่ง ยืน และปลอดภัย

เมื่อประชาชนของประเทศรู้และเข้าใจภาระหน้าที่ของรัฐบาลแล้ว ก็เชื่อว่าจะคอยรับการ บริหารบริการจากรัฐบาลอย่างเดียว ทุกคน ทุกหน้าที่ในองค์กรหน่วยงานนั้น ๆ ก็ต้องทำหน้าที่ของตน ด้วยการทำตามนโยบายของรัฐบาลด้วย ในการทำหน้าที่นั้นมีมติหนึ่งคือการพัฒนาตนเองให้มีการศึกษาเรียนรู้ ให้มีสังคมศึกษา มีมารยาทกำหนดบทบาทในการอยู่ร่วมสังคมอย่างปกติสุข อีกมติ หนึ่งคือ มีส่วนร่วมพัฒนาสังคม โดยการปฏิบัติตามกฎหมาย ระเบียบสังคม มีส่วนร่วมจากการรณรงค์ เฉพาะกิจการของรัฐบาล เช่น รัฐบาลประยุทธ์ จันทร์โอชา โดยคณะรักษาความสงบแห่งชาติ หรือ คสช. เพื่อที่จะส่งเสริมและพัฒนาสังคมไทยให้ก้าวไกลและมั่นคงรณรงค์ให้ประชาชนมีค่านิยม ๑๒ ประการ¹⁰⁰ เพื่อ ช่วยกันขับเคลื่อนประเทศไทยให้มั่นคงและเข้มแข็ง

เรื่องการรณรงค์ให้ปฏิบัติตามค่านิยม ๑๒ ประการนี้ แม้แต่รับรู้รับทราบปฏิบัติตามได้บ้าง บางข้อก็ดีแล้ว เพราะแต่ละข้อก็มีคุณค่าสามารถผลักดันให้ตนเองและสังคมเจริญขึ้นได้เหมือนกัน ถ้า ปฏิบัติตามได้ทั้งหมดก็ยิ่งดีมหาศาล ผู้วิจัยมองว่า ค่านิยมนี้เป็นแรงผลักดันจิตสำนึกของคนในชาติได้ เป็นอย่างดี เพราะรวมหรือครอบคลุมทั้งชีวิตและองคาพยพของประเทศด้วย ดังภาพนี้

¹⁰⁰ ค่านิยม ๑๒ ประการ คือ ๑. รักษาดี ศาสนา พระมหากษัตริย์ ๒. ซื่อสัตย์ เสียสละ อดทน มี อุทิศการณในสิ่งที่ดีงามเพื่อส่วนรวม ฯ (ปรากฏในบทที่ ๑)

ภาพ ๓.๑๓ แสดงค่านิยม ๑๒
ประการ นโยบายของรัฐบาล
คสช. โดย พล.อ. ประยุทธ์
จันทร์ชา / ข้อ ๕ สำนักใน
วัฒนธรรม ประจำชาติ

จิตสำนึกภายนอก ; จิตสำนึกต่อเอกลักษณ์ของชาติ

เอกลักษณ์ คือ ลักษณะเฉพาะหรือเด่น ๆ ในระดับชาติคือสิ่งที่เด่น ๆ ที่ชาติอื่น ๆ เขาไม่มี ถึงขนาดว่า amazing อุทานว่า วาว! ที่เห็นได้ชัดคือประเพณีที่เกี่ยวกับวัง เกี่ยวกับพุทธศาสนา ถือว่า วังกับวัดเป็นแหล่งของศิลปวัฒนธรรมประเพณี ดังนั้น เมื่อเราพูดถึงเอกลักษณ์ของชาติก็ต้องเริ่มต้น จากวังกับวัด ในส่วนที่เกี่ยวกับวังนั้นจะเห็นว่า พระราชากับพระราชาราชจะมีทำเนียมปฏิบัติต่อกัน อย่างไทย นั่นคือพระราชจะปฏิบัติตามหลักราชธรรม ซึ่งเริ่มด้วยคำว่า ทาน คือการให้ มีทรัพย์สิ่งของ เป็นต้น จะเห็นว่าพระองค์เสด็จไปเยี่ยมราษฎรที่ไหนจะมีของฝากเป็นถุงพระราชทาน รวมไปถึงการปกป้องอาณาประชาราษฎร์ให้มีชีวิตเป็นปกติสุข ในช่วงชีวิตของเราจะเห็นว่า แม้แต่สมเด็จพระศรีนครินทร์ หรือสมเด็จพระเจ้า และพระพี่นางเธอฯ เสด็จเยี่ยมประชาชนที่ใดจะพระราชทานหน่วยแพทย์หลวงเคลื่อนที่รักษาสุขภาพให้ประชาชนด้วย ยิ่งไปกว่านั้น พระองค์ให้ความสำคัญแก่เด็กเล็ก ๆ ที่กำลังเล่นด้วยการแจกของเล่น บางครั้งของแจกนั้นเป็นปี-ขลุ่ย เมื่อเด็กรับไปก็เป่าประสานเสียงให้ แห่เลย พระองค์เห็นเด็ก ๆ มีความสุขกับของเล่นจะปลื้มพระทัยอย่างมาก แย้มพระสรวลตลอดเวลาเยี่ยม

ในส่วนองประชาชนก็จะมีประเพณีเข้าเฝ้า รับเสด็จ ที่มีการแสดงออกทางกาย วาจาที่อ่อนน้อม ให้ความเคารพยำเกรง นำพระกระแสใส่เกล้าใส่กระหม่อมและปฏิบัติตามอย่างไม่มีเงื่อนไข

แม้บางครั้ง การเมืองไทยเกิดกบฏ สบสน ทำหั่นกันด้วยอาวุธอย่างป่าเถื่อน พระองค์ก็พระราชทาน กระแสรับสั่งลงมาว่า ให้ปองตองกัน ให้รักสามัคคี ให้ยุติข้อพิพาทระหว่างกัน ปัญหาทุกอย่างก็ยุติสงบลงด้วยความเรียบร้อย

เรายอมรับว่า ศาสนาเป็นแหล่งวัฒนธรรมประเพณี แหล่งศิลปวัตถุ ศาสนสถาน ศาสนธรรม ศาสนบุคคลอย่างดีที่สุด เกือบทุกประเพณีที่สำคัญเกี่ยวข้องกับศาสนา แม้ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง นอกจากนี้ยังมีเอกลักษณ์ของศาสนาโดยตรง ได้แก่วันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่นวันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา ประเพณีทำบุญเข้าพรรษาด้วยการถวายผ้าอาบน้ำฝน ทำบุญออกพรรษาด้วยการตักบาตรวันเทโวโรหณะ บุญบั้งไฟ เป็นต้น ในส่วนศิลปวัตถุ จะมีข้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ บนหลังคาพระอุโบสถ ศาลาวัด ที่แสดงถึงความอ่อนช้อย ศาสนสถาน จะมีวิหาร ลานเจดีย์ ต้นศรีมหาโพธิ์ พระปรารักษ์ ศาสนธรรมจะมีรูปแบบการเผยแพร่ธรรมะของพระสงฆ์ ศาสนบุคคลจะมีประเพณีอุปสมบท มีศาสนิกอยู่ในฐานะอุบาสกอุบาสิกา ทำบุญ ตักบาตรเป็นนิจ มีพระสงฆ์อยู่ในฐานะนักสังคมสงเคราะห์ทางการศึกษา การฟื้นฟูสุขภาพจิตใจ เป็นผู้กล่อมเกลาจิตวิญญาณให้สัมปยุตด้วยธรรม

เอกลักษณ์รวมของชาติอย่างหนึ่งคือภาษา เราใช้ภาษาไทย อักษรไทยเป็นเอกลักษณ์ในการสื่อสารระหว่างกัน มีพิธีต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง คนผู้น้อยผู้ใหญ่ ด้วยวิธีกราบ วิธีไหว้ ไปมาหาสู่กันด้วยการเอียงน้ำ ข้าวปลาอาหาร หมาก พลู บุรี แสดงถึงสันถวไมตรีได้อย่างดีที่ชาติอื่นไม่มี ดังนั้น หากเป็นการรักชาติแล้ว ต้องรักภาษา ศิลปวัฒนธรรมของชาติอย่างมีศักดิ์ศรี ดังเรายืนนึ่งฟังเพลงชาติไทยด้วยความอนุสติที่รวมประวัติศาสตร์ชาติไทย

เวลาเข้า-เย็นว่า

“ประเทศไทยรวมเลือดเนื้อชาติเชื้อไทย

เป็นประชารัฐไพฑูรย์ของไทยทุกส่วน

อยู่ดำรงคงไว้ได้ทั้งมวล

ด้วยไทยล้วนหมายรักสามัคคี

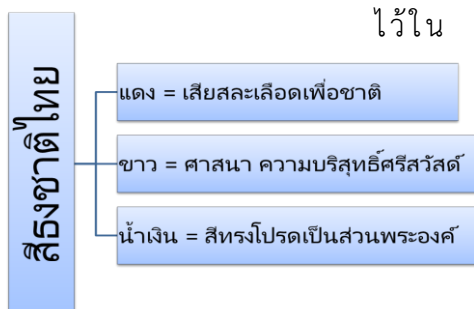
ไทยนี้รักสงบแต่ถึงรบไม่ขลาด

เอกราชจะไม่ให้ใครข่มขี่

สละเลือดทุกหยาดเป็นชาติพลี

เถลิงประเทศชาติไทยทวีมีชัย ชโย”

เราจะสร้างจิตสำนึกจากเพลงชาติไทยว่า เพลงชาติไทยสอนให้เรา รู้จุดประสงค์ที่จะกระตุ้นให้คนไทยหรือผู้ที่ได้ขับร้องเพลงนี้ทุกวันๆ เกิดความรักประเทศชาติ บ้านเมืองของตัวเอง ให้ระลึกอยู่เสมอว่าเราเป็นคนไทย เราจะต้องประพฤติปฏิบัติตัวเอง ให้เหมาะสมกับเพลงที่เราร้องกันทุกวันและเข้าใจความหมายได้อย่างลึกซึ้ง และให้ความสำคัญกับเนื้อร้อง ทำนองทุกถ้อยคำที่เปล่งออกมา

ด้วยน้ำเสียงที่มีความรักชาติ นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดความรัก ความสามัคคีของคนในชาติ ที่สำคัญมีความรู้สึกรักในความเป็นคนไทย ไม่ว่าจะเป็นการใช้ชีวิต การดำรงชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีต่างๆที่สามารถบ่งบอกความเป็นคนไทยได้อย่างภาคภูมิใจ และไม่ผิดหวังเมื่อเกิดมาเป็นคนไทย ดังนั้น เพลงชาติไทย จึงมีความเหมาะสมนำมาร้อง บรรเลงให้กึกก้องไปทั่วโลก ช่วยให้ทั่วโลกรู้จักประเทศไทยมากขึ้น และกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในประเทศไทยของเราด้วย

๓.1.6 แหล่งสร้างจิตสำนึกโดยสถาบันพระมหากษัตริย์

สถาบันพระมหากษัตริย์/กษัตริย์ เป็นปัจจัยภายนอกช่วยสร้างจิตสำนึกของคนในชาติ เกิดจากความสำนึกในความพยายาม ความสามารถ ความเสียสละของพระมหากษัตริย์นั้น สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหนึ่งในสามสถาบันหลักของชาติไทย ทำหน้าที่สร้างชาติ สร้างแผ่นดิน ทำหน้าที่ปกป้องประเทศในฐานะทหารชั้นจอมพลตำแหน่งจอมทัพ จะเห็นว่า กำเนิดของชาติไทย โดยอาณาจักรสุโขทัย พ่อขุนบางกลางท่าวกับพ่อขุนผาเมืองในฐานะสหายกันก่อสร้างอาณาจักรขึ้น แต่ด้วยความเสียสละ พ่อขุนผาเมืองยอมให้พ่อขุนบางกลางท่าวเป็นผู้ครองอาณาจักรสุโขทัยเป็นปฐมบรมกษัตริย์และปฐมราชวงศ์พระร่วง พระนามว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ มีชื่ออาณาจักรใหม่ว่า สุโขทัย แปลว่า รุ่งอรุณแห่งความสุข เป็นความสุขแรกที่ได้สร้างบ้านแปลงเมืองขึ้น แม้แรกสุด กรุงสุโขทัยเป็นแบบการปกครองที่เปลี่ยนจากระบบท้าวพวตาร ก็เปลี่ยนมาเป็นระบบพ่อปกครองลูก ข้อนี้เป็นเพราะอิทธิพลของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท โดยเฉพาะข้อความในจักรวัตติสูตร¹⁰¹ และอัครัญญสูตร¹⁰² มีอิทธิพลอย่างสูงต่อระบบการปกครอง ทำให้กษัตริย์ไทยทรงสำนึกในหน้าที่ในการบำรุงจักรวรรดิต่อประชาชน

จิตสำนึกภายนอก ; พระมหากษัตริย์สมัยกรุงสุโขทัย (ราชวงศ์พระร่วง)

พ่อขุนบางกลางท่าว ในพระปรมาภิไธย ว่า กำมรเตงศรีอินทราทิตย์ หรือพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เจ้าเมืองบางยาง ราชวงศ์พระร่วง ระยะเวลาครองราชย์ ไม่ทราบ พระมเหสี พระนางเสือง พระราชโอรส/ธิดา มีพระราชโอรสและพระธิดารวม 5 พระองค์ พระองค์ทรงเป็นปฐมวงศ์ราชวงศ์พระร่วงแห่งอาณาจักรสุโขทัย ครองราชสมบัติ ตั้งแต่ พ.ศ. 1792 (คำนวณศักราชจากคัมภีร์สุริยาตราตามข้อเสนอของ ศ. ประเสริฐ ณ นครและ พ.อ.พิเศษ เอื้อน มณเฑียรทอง) แต่ไม่ปรากฏหลักฐานการสวรรคตหรือสิ้นสุดการครองราชสมบัติปีใด

¹⁰¹ ที.ปา. ๑๑/๘๐/๕๙. (พระเจ้าจักรพรรดิ / การมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่)

¹⁰² ที.ปา. ๑๑/๑๑๑/๘๓. (ต้นกำเนิดของโลกและสังคม / 'ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด ส่วนท่านผู้เปรียบพร้อมด้วยวิชาและจรรยา จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทพและมนุษย์')

พระมหากษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงองค์ต่อมาที่มีบทบาทสำคัญต่อชาติไทย คือพ่อขุนรามคำแหงมหาราช โดยพระองค์ได้ครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 3 แห่งราชวงศ์พระร่วง พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงอัจฉริยภาพทั้งด้านการปกครอง เศรษฐกิจ ศาสนาและศิลปวิทยาต่างๆ ที่สำคัญยิ่งอีกอย่างคือพระองค์ได้ทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 1826 ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของอักษรไทยที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ในส่วนของศาสนานั้น จะเห็นว่าศาสนาพุทธได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นมากเพราะพระองค์ทรงเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาแบบหินยาน เมื่อมีคนไทยเดินทางไปยังเกาะลังกา เพื่อบวชเรียนตามลัทธิลังกาวงศ์ คือถือคติอย่างพระพุทธศาสนาหินยาน มีพระไตรปิฎกเป็นภาษามคร แล้วเข้ามาตั้งเผยแผ่พระพุทธศาสนาอยู่ที่เมืองนครธรรมราชนั้น พ่อขุนรามคำแหงยังได้เสด็จไปพบด้วยพระองค์เองแล้วนิมนต์พระภิกษุนั้นขึ้นมาตั้งให้เป็นสังฆราชกรุงสุโขทัย พระองค์เองทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภกได้ทรงสร้างแท่นมนังคศิลาไว้มากมายสำหรับให้พระสงฆ์แสดงธรรมและบางครั้งก็ใช้เป็นที่พักพิงสำหรับราชการแผ่นดิน พระองค์ได้บวชให้คนไทยที่เลื่อมใสศรัทธาต่อมาตามลำดับ พระองค์ได้ทำไมตรีกับลังกาและได้พระพุทธรูปสำคัญมาจลลังกา แลนับแต่นั้นมาคนไทยจึงได้นับถือลัทธิลังกาวงศ์สืบมา

พระยาสิทธิราชวงศ์พระร่วง นับว่ามีบทบาทต่อชาติ ศาสนาอย่างมาก กล่าวคือ ผู้สร้างเมืองพิษณุโลก ตามรายงานการวิจัยของพระครูสิริรัตนาวุธที่ว่า “โดยพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกที่ 1 (พญาสิทธิ) พร้อมด้วยเสนามาตย์ และพระราชโอรส คือ เจ้าไกรสร เจ้าชาติสาคร มีกองทัพหน้า-หลังมายังเมืองสร้างใหม่ พระองค์เสด็จ (จากกรุงสุโขทัย) ถึงเมืองพิษณุโลก ที่สร้างใหม่ เป็นเวลาฤกษ์ยามพระวิษณุ จึงได้ชื่อว่า พิษณุโลก และพิษณุโลกนี้เป็นพระนามหนึ่งในความหมายของพระนามทั้งสามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงศรีอยุธยา แปลว่า เป็นที่พึ่งของโลกทั้งสาม ได้แก่ โลกมนุษย์ หมายเอากรุงศรีอยุธยา โลกสวรรค์ หมายเอาสวรรค์โลก และพรหมโลก หมายเอาพิษณุโลก นั่นเอง”¹⁰³

พระยาสิทธิ กับ พระพุทธศาสนา โดยพระองค์สร้างพระพุทธชินราช ตามพงศาวดารเหนือกล่าวว่า “สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1900 (วันพฤหัสบดี ขึ้น 8 ค่ำ เดือน 6 ปีมะเส็ง นพศกจุลศักราช 319 ปีมะเส็ง ตรงกับ พ.ศ. 1902 หล่อครั้งที่ 3 โดยพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกหรือสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย โปรดให้สร้างขึ้น หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ ปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง 5 ศอก 1 คืบ 5 นิ้ว สูง 7 ศอก 1 คืบ ตั้งอยู่บนฐานชุกชีปูนปั้นมีลายปั้นรูปบัวคว่ำ-หงาย เป็นพระพุทธรูปศิลปสมัยสุโขทัย โดยช่างหล่อจากเมือง 5 เมือง มีเชียงแสน เมืองศรีสัชนาลัย เมืองทริภุชชัย และเมืองสวรรค์โลก โดยช่างจำนวน 5 คน คือ บาอินทร์ บาพราหมณ์ บาพิษณุ บาราชสิทธิ์ บา

¹⁰³ พระครูสิริรัตนาวุธ, การบบนบาน บวงสรวง : แนวคิด หลักการ และอิทธิพลต่อสังคมไทย, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2555, หน้า 49.

ราชกุศล ชาวจังหวัดพิษณุโลกจัดงานสมโภชทุกปีตรงกับวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 3 เป็นเวลา 10 วันในปัจจุบันของทุกปี”¹⁰⁴

กาลต่อมา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนี้ได้เจริญรอยตามพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกที่มีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนา โดยทรงบูรณะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก พร้อมด้วยสร้างซุ้มเรือนแก้วถวายพระพุทธชินราช จนเป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธชินราชมาถึงปัจจุบัน พระองค์มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า เสด็จออกผนวชเป็นเวลา 8 เดือน 15 วัน มีพระราชบริพารติดตามผนวช จำนวน 2,348 รูป ประทับจำพรรษาที่วัดจุฬามณี ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก (เป็นที่มาของการบรรพชา และอุปสมบทหมู่) ปัจจุบันนี้ วัดนี้ เจ้าอาวาสมีสมณศักดิ์ เป็นพระครูที่ พระครูพิทักษ์จุฬามณี และเป็นคณะอำเภอเมือง พิษณุโลก และวัดนี้มีกิจกรรมประจำปีที่สำคัญคือ จัดอุปสมบทหมู่ ในช่วงปลายเดือนธันวาคม ทุกปี ๆ ละ 200 กว่ารูป

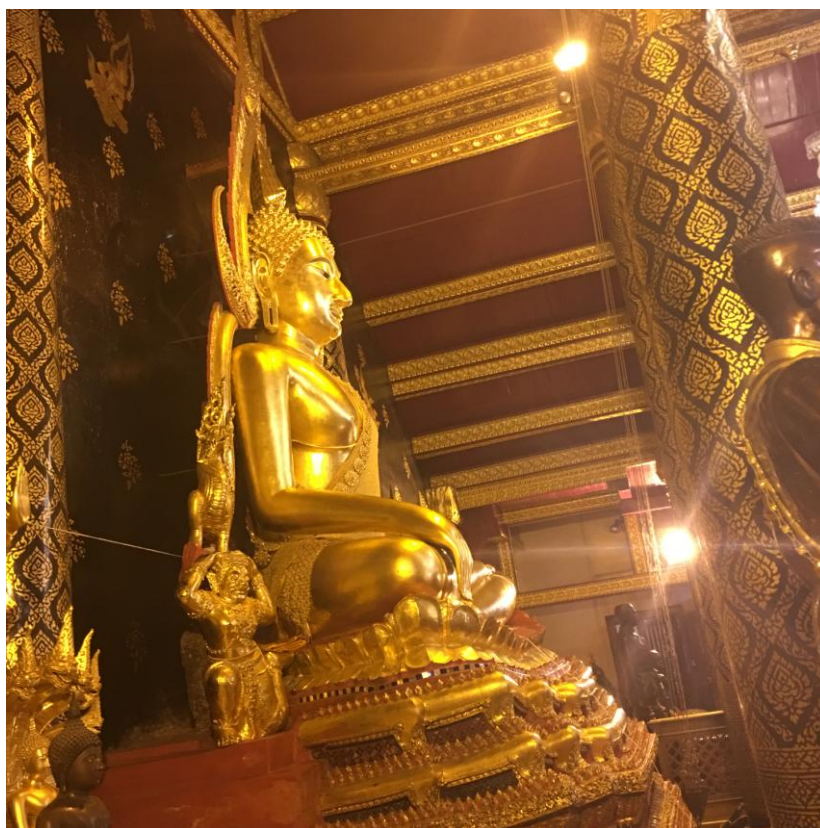
เมืองพิษณุโลก ปัจจุบันมีฐานะเป็นเทศบาลนครพิษณุโลก ตามพระราชกฤษฎีกายกฐานะเทศบาลเมือง เป็นเทศบาลนคร ตั้งแต่วันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2542 ตามประกาศราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 116 ตอนที่ 14 ก ลงวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2542 มีเอกลักษณ์ของนครพิษณุโลก

เมืองพิษณุโลก ได้รับยกฐานะเป็นนครพิษณุโลกยังไม่ถึง 8 ปี สมัยนายกเทศบาลชื่อเปรมฤดี ชมพูนท มีคำขวัญประจำปีว่านครที่ครอบคลุมอัตลักษณ์ของนครไว้ทั้งหมด ว่า

พระพุทธชินราชงามเลิศ
ถิ่นกำเนิดสมเด็จพระนเรศวร
สองฝั่งน่านล้วนเรือนแพ
หวานฉ่ำแท้กล้วยตาก
ถ้าแล่นน้ำตกหลากตระการตา

ผู้วิจัยใครจะนำเอกลักษณ์ที่ ๑ มาขยายความ เพราะสอดคล้องศิลปวัฒนธรรมด้านประติมากรรมเชิงพุทธว่า พระพุทธชินราชนั้น มีความเป็นลักษณะและมหัศจรรย์เพียงไร ว่า

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

ภาพ ๓.๑๔ แสดงเอกลักษณ์พระพุทธรูปชินราช/ศิลปวัฒนธรรมประเภทประติมากรรม จ.พิษณุโลก

พระพุทธรูปชินราช เป็นพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะสวยงามเด่นสง่าที่สุดของประเทศไทย นับว่าเป็นปติมากรรมชิ้นสูงสุดแห่ง “พุทธศิลป์” บรรดาช่างได้ก่อสร้างขึ้นมาด้วยจินตนาการอันบริสุทธิ์ไร้ซึ่งต้นแบบของการสร้าง นักปราชญ์ มีบทบันทึก ว่าเป็นพระพุทธรูปองค์เดียวของประเทศไทยที่มีพระมหากษัตริย์ทุกยุคทุกสมัยตั้งแต่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ หรือพระศรีธรรมไตรปิฎก (พระยาสิทธิ) รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงสุโขทัย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ รวมทั้งพระบรมศานุวงศ์ทุกพระองค์ ได้เสด็จมาบูชากราบไหว้ด้วยความศรัทธาอย่าง มีเอกลักษณ์กว่าพระพุทธรูปอื่น คือ ชุ่มเรือนแก้ว ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสร้างถวาย ก็ยิ่งงดงามมากขึ้น ดังบทประพันธ์พรรณนาความงดงามสำหรับใช้เป็นสื่อประชาสัมพันธ์ในงานสมโภชพระพุทธรูปชินราชหรืองานอื่น ๆ โดย พิษณุ เมืองพระงาม เมื่อปี ๒๕๔๗ ว่า

พุทธเอย	พุทธรูปชินราช
งามเอย	งามโอภาสมหาศาล
ศักดิ์เอย	ศักดิ์สิทธิ์หาได้ปาน
คู่เอยคู่สถาน	ไทยแผ่นดิน
ล้ำเอย	ล้ำเลิศประเสริฐสุนทร
สวยเอย	สวยละมุนด้วยศาสตร์ศิลป์

เด่นเอย เด่นหล้าทั่วธานี

สุขเอย สุขจิตต์เมื่อยามยล¹⁰⁵

จิตสำนึกภายนอก ; พระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา

พระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาหลายพระองค์ ขอยกองค์สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ผู้ครองราชระหว่าง พ.ศ. 2199 - 2231 ซึ่งสมัยนี้เป็นสมัยแห่งการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม รุ่งเรือง กล่าวคือ การศึกษาเจริญมากในด้านภาษาไทย บาลี สันสกฤต ฝรั่งเศส เขมร พม่า มอญ จีน ซึ่งสาระ โดยสมเด็จพระนารายณ์โปรดให้พระโหราธิบดีแต่งตำราชื่อ จินตามณีเป็นหลักภาษาว่า ด้วยตัวพยัญชนะการผสมตัวอักษรต่าง ๆ ตามแม่ ก กา กน กง กก กค กบ กม เกย เพื่ออนุรักษ์วัฒนธรรมไทยภาษา ไม่ให้คนไทยลืมภาษาและขนบธรรมเนียมของตนเองเพราะอิทธิพล ต่างชาติและเป็นหลักในการสอนหนังสือไทยแข่งขันกับฝรั่งเข้ามาสอนหนังสือนี้ว่าเป็นตำรา ไวยากรณ์ไทยเล่มแรก ยุคนี้ เป็นยุคทองของวรรณคดี ที่สำคัญได้แก่ สมุทรโฆษคำฉันท์ ำสรวลศรีปราชญ์ จินตามณี อนิรุทธคำฉันท์ บาทหลวงขออนุญาตเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ การศึกษา ตำรา และภาษา แต่พระองค์ทรงปฏิเสธการรับคริสต์ศาสนาเข้ามาเผยแผ่ พระองค์ ปฏิเสธการเชิญให้เข้ารีตศาสนาจากพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 และยุคนี้นักกวีที่สำคัญเกิดขึ้น คือ พระมหาราชครู พระศรีมโหสถ พระโหราธิบดี และศรีปราชญ์ ซึ่งเป็นโอรสของพระโหราธิบดี

จิตสำนึกภายนอก ; พระมหากษัตริย์สมัยกรุงธนบุรี

วัดกับวัง หรือพระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์เป็นของคู่กัน เทียบกับคำว่า การศึกษากับพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งคู่กันนั้น เนื่องจากว่า สมัยนี้ ประเทศอยู่ในภาวะสงครามทั้งภายในและภายนอกประเทศ การพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ จึงมีน้อย การศึกษาสมัยนี้สอสอรับกันกับมี วัตถุประสงค์ที่เป็นศิลปะป้องกันตัว เมื่อพระเจ้าตากสินได้ปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ พระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 เมื่อวันที่ 28 ธ.ค. 2310 มีภาระที่จะต้องกู้ชาติ ศาสนา ทำแผ่นดินให้เป็นปึกแผ่น ดั่งบทนิพนธ์ของพระองค์ที่จารึกไว้ในศาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน ที่วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร ว่า

อันตัวพ่อชื่อว่าพระยาตาก

ทนทุกข์ยากกู้ชาติศาสนา

ถวายแผ่นดินให้เป็นพุทธบูชา

แต่ศาสนาสมณะพุทธโคดม

ให้อยู่ยงคงถวัลหำพันปี

สมณะพราหมณ์ชีปฏิบัติให้พอสม

¹⁰⁵ อ้างแล้ว, พระครูสิริรัตนาวุตร , การบบาน บวงสรวง : แนวคิด หลักการ และอิทธิพลต่อสังคมไทย, หน้า ๔๗.

เจริญสมณะวิปัสสนาพ่อชื่นชม	ถวายบังคมรอยบาทพระศาสดา
คิดถึงพ่อพ่ออยู่คู่กับเจ้า	ชาติของเราคงอยู่คู่กับศาสนา
พุทธศาสน์อยู่อย่างคู่องค์กษัตรา	พระศาสดาฝากไว้ให้คู่กัน ¹⁰⁶

จิตสำนึกภายนอก ; พระมหากษัตริย์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 1 คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พ.ศ. 2325 - 2352 = 27) นับว่าพระองค์มั่งมื่นกับการฟื้นฟูชาติศาสนาสืบเนื่องจากจากพระเจ้ากรุงธนบุรี จะเห็นได้จากการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) กรุงเทพมหานคร และวัดบวรวิมลาราม พระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดมหาธาตุ มีปณิธานแห่งการฟื้นฟูศาสนาปรากฏให้เห็นเป็นลายลักษณ์ ในพระราชนิพนธ์นิราศทำดินแดง ว่า

ตั้งใจจะอุปถัมภ์กษัตริย์ ยอเยกพระพุทธศาสนา
ป้องกันเขตชั้นขัณฑสีมา รักษาประชาชนและมนตรี¹⁰⁷

สมัยพระองค์รัชกาลที่ 1 จึงมีตำนานในการศาสนา ที่เห็นชัด ๆ คือ สร้างพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ (ฉบับหลวง) ปิดทองทั้งเล่ม มี 354 คัมภีร์ สร้างพระไตรปิฎก ฉบับรองทอง (ฉบับข้างลาย) มีลายเขียนข้างคัมภีร์ รวม 305 คัมภีร์ สร้างพระไตรปิฎก ฉบับทองชุบ มี 35 คัมภีร์ ทรงปฏิบัติศาสนกิจ ทรงศีลบำเพ็ญทาน เข้าทรงบาตร เพลถวายภัตตาหาร ทรงธรรม นิมนต์พระ วัดมหาธาตุ วัดระฆัง วัดโพธิ์ เข้าไปถวายเทศนา พระองค์สถาปนาสมเด็จพระสังฆราช (สี) องค์แรก ในรัตนโกสินทร์ พระองค์ตรากฎหมายเกี่ยวกับคณะสงฆ์เป็นครั้งแรก 10 ฉบับ ไม่มีมาตรา ไม่มีบท ไม่มีตอน แต่เป็นเรื่องที่รับออกมาเป็นคราว ๆ บางคราวก็หลายหน้ากระดาษ ตัวอย่าง ฉบับที่ 2 “อย่าให้ภิกษุสามเณรดูเยี่ยงอย่างสมิรัก ห้ามรับของฝากจากฆราวาส ตัวอย่างฉบับที่ 10 “อย่าให้อาณาประชาราษฎร์ ลูกค้า ร้านแพ แหก จีน ไทย ขายผ้า แพรพรรณแก่พระสงฆ์เป็นอันขาด” พระองค์สร้างวัดพระแก้ว พ.ศ. 2337 เพื่อเป็นที่บอกปรีดิ์ธรรมแก่พระสงฆ์ สร้างกฎหมายตรา 3 ดวง ศึกษาเกี่ยวกับ ศาสนา ประวัติศาสตร์ มีวรรณคดีและกวีเอก เรื่อง สามก๊ก นิพนธ์โดยพระยาพระคลัง (หน)

รัชกาลที่ 5 รัตนโกสินทร์ตอนปลาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2412-2452=40) พระองค์ได้รับสมัญญานามว่า “สมเด็จพระปิยมหาราช” นอกจากพระองค์อุทิศพระพุทธรูปโดยสร้างวัดเบญจมบพิตร วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม สร้างพระพุทธรูปชินราชจำลอง ประดิษฐานไว้ ณ วัดเบญจมบพิตร ฯ ที่สำคัญที่สังคมได้รับอย่างมากคือ การเลิกทาส และให้

¹⁰⁶ พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), อนุทินธรรมะ : ธรรมสำหรับ ๓๖๕ วัน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๒๑๖.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

กำเนิดแห่งการปฏิรูปประเทศก็ได้ เกิดการศึกษาไทยแผนใหม่หรือสมัยปฏิรูปเริ่มจากรัชกาลนี้ พระองค์มีปณิธานมุ่งมั่นที่จะให้ชาวไทยได้รับการศึกษา โดยเสด็จประภาสยุโรป ได้พบความเจริญก้าวหน้าของชาติต่าง ๆ จึงมีพระประสงค์จะให้ประเทศไทยโดยคนไทยได้รับรู้รับทราบและเป็นอย่างประเทศที่เจริญแล้วบ้าง เพื่อจะพัฒนาประเทศต่อไปให้เจริญทัดเทียมโลกตะวันตก จึงให้ความสำคัญกับการศึกษา วางแผนการศึกษาให้เริ่มมีระบบ มีระเบียบ มีแบบแผน มีโครงการศึกษา เช่น เริ่มมีโรงเรียน มีครู มีแบบเรียน มีโครงการศึกษาชาติ โดยได้สร้างโรงเรียนสำหรับราษฎรแห่งแรก ชื่อ โรงเรียนวัดมหรณพาราม กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2427

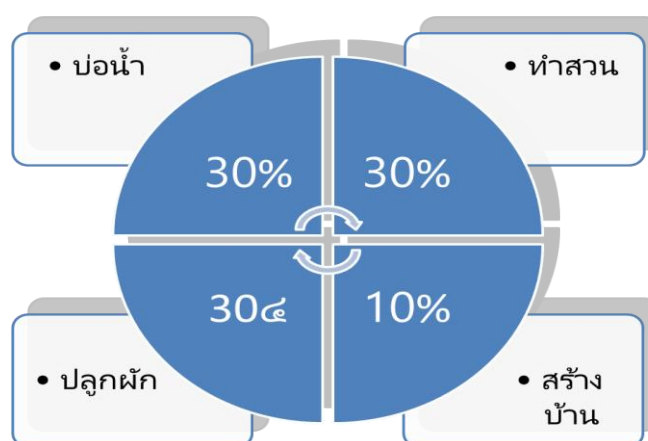
ภาพ ๓.๑๕ ในหลวงรัชกาลที่ ๙ ทรงงานกลางแดดจนพระเสโทไหล จากพระนาสิกที่ชี้ให้เห็น พระหัตถ์อีกข้างถือแผนที่ ถือพื้นที่ทรงงาน

รัชกาลที่ 9 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช พระองค์มั่นในศาสนา มีพระราชกรณียกิจบำเพ็ญกุศลประจำโดยถวายผ้าพระกฐินพระราชทานกับพระอารามหลวงทั่วไป ถวายสมณศักดิ์แด่พระสงฆ์ประจำในวันพระราชสมภพ ถวายการอุปสมบทนาคหลวงแด่สามเณรผู้สอบประโยคเข้าได้ ถวายทุนการศึกษาเป็นทุนหลวงประจำปี วัดพระอาราม เช่น วัดพระรามเก้า วัดญาณสังวร สร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร ที่สำคัญพระองค์ให้ความรู้ เป็นการให้วิถีทศพลานิตที่กินไม่หมด ได้แก่ ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง ถือว่าพระองค์เป็นต้นแบบแห่งการปฏิบัติตนต่อสังคม

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยถือได้ว่า เป็นต้นแบบต่อสังคมไทย กลายเป็นเอกลักษณ์ของชาติและสังคมไทย ก็จะมี ดังนั้น ในฐานะพสกนิกร ให้การยกย่องและเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นต้นแบบสังคมที่มีความรักชาติและการปกครองในระบอบประชาธิปไตย สังคมที่มีความศรัทธาในพุทธศาสนาและศรัทธาในศาสนาของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดๆ ศาสนาอิสลาม คริสต์ เป็นต้น เป็นต้นแบบสังคมเกษตรกรรม สังคมที่ยึดมั่นในระบบเครือญาติ สังคมที่เคร่งประเพณีพิธีกรรม สังคมที่มีศิลปกรรมประณีตงดงาม ที่ทุกอย่างสามารถผสมผสานกันได้อย่างลงตัวที่สุด ทุกอย่างมีส่วนร่วมกัน กลายเป็นสังคมใหญ่ของคนไทย ที่ทำให้เกิด

ความรัก ความสามัคคี ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดแรงบันดาลใจ เป็นลักษณะเด่นของคนไทย ที่ผสมผสานกลายเป็นสัญลักษณ์ของคนไทย สามารถสรุปเป็นคำเดียวว่า พระมหากษัตริย์ไทยคือสังคมและวัฒนธรรมไทย

รัชกาลที่ ๙ เป็นต้นแบบของสังคมไทยในทุกด้าน ในด้านปกครองพระองค์ทรงใช้หลักทศพิธราชธรรม ประกอบด้วยการทำทาน รักษาศีล เสยสละ ซื่อตรง อ่อนโยน อุดมถ้อย ไม่โกรธ ไม่เบียดเบียน อุดมถ้อย ไม่คลาไคลธรรม (ทาน สัจ จาคะ ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก เชิญท่านถามสมณพราหมณ์เป็นอันมากเหล่าอื่นดูซิว่า ในโลกนี้มีอะไรที่จะยิ่งไปกว่าสัจจะ ทมะ ขันติ (จิตติ) จาคะเล่า”¹⁰⁸ เป็นต้นแบบในการครอบครัวยุคใหม่ โดยใช้นวชาธรรม ๔ ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ดังที่พระองค์มีพระภาควรรณตอบคำถามอาทวักขัณห์ว่า “บุคคลอยู่ครองเรือนประกอบด้วยศรัทธามีธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ธรรม จิตติ จาคะ ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก เชิญท่านถามสมณพราหมณ์เป็นอันมากเหล่าอื่นดูซิว่า ในโลกนี้มีอะไรที่จะยิ่งไปกว่าสัจจะ ทมะ ขันติ (จิตติ) จาคะเล่า”¹⁰⁹ ในด้านการดำเนินชีวิต พระองค์ใช้หลักโศกวิภาค สร้างเป็นทฤษฎีพอเพียงแก่ราษฎร (เกษตรในครัวเรือน) ว่า “คฤหัสถ์ในตระกูลผู้สามารถพึงแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน คือ ส่วนหนึ่งใช้สอย ส่วน ๒ และ ๓ ใช้ประกอบกิจการงาน ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย จึงผูกมัดไว้ได้”¹¹⁰ สอดคล้องกับการแบ่งทรัพย์สินของตนออกเป็น ๔ ส่วน ๑๐ ส่วนเป็นพื้นที่สร้างบ้าน ๓๐ ส่วนปลูกผัก ๓๐ ส่วนสร้างบ่อน้ำ ๓๐ ส่วนทำสวน (๑๐:๓๐:๓๐:๓๐) ตามแผนผัง ดังนี้

ภาพ/แผนผัง ๓.๑๖ แสดงอัตราส่วนการแบ่งพื้นที่สร้างเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ

¹⁰⁸ ข.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๑๑/๒๔๔.

¹⁰⁹ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔.

¹¹⁰ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๒.

การแบ่งอัตราส่วนสร้างพื้นที่ทำกินตามแนวพระราชดำรินี้ กลายเป็นปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (ปรัชญาสายจริยศาสตร์) นับว่าเป็นต้นแบบในการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรอย่างยั่งยืน มั่นคง และมั่นคงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และศาสนา ศิลปวัฒนธรรมได้ ตามที่ปรากฏในแผนผังนี้

ภาพ ๓.๑๗ แสดงขอบข่ายเนื้อหาของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ

มาถึงตอนนี้ ต้องยอมรับและยืนยันว่า สถาบันพระมหากษัตริย์/กษัตริย์/พระราช/พระเจ้าแผ่นดินนั้น เป็นต้นแบบสร้างจิตสำนึกอย่างแท้จริง โดยเฉพาะรัชกาลที่ ๙ นี้ จะเห็นได้จากการที่พระองค์สวรรคตแล้ว พสกนิกรทั่วประเทศต่างเศร้าโศกเสียใจ นับตั้งแต่วันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๕๙ พระองค์สวรรคตลงถึงวันนี้ที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๖๐ นับได้เกือบ ๗ เดือน โดยตั้งพระบรมโกศที่พระราชวังมีพสกนิกรจากทั่วประเทศแต่งกายชุดดำเข้าเฝ้าพระบรมศพทุกวันมิขาดสายคิดเป็นวันละ ๕๐๐-๖๐๐ คน ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะพสกนิกรเหล่านี้มีจิตสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ที่มีต่อพสกนิกรตลอดการครองราชย์มา ๗๐ ปี พระองค์ปฏิบัติพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่ เสด็จไปเยี่ยมราษฎรทั่วประเทศ แม้บางจังหวัดมีพระราชสถาน/ตำหนักก็ตาม พระองค์ก็เสด็จไป พระองค์มิได้เสด็จไปเยี่ยมราษฎรเท่านั้น ยังได้ปฏิบัติศาสนกิจ ไปสนทนารธรรม ไปกราบนมัสการพระสงฆ์และพระพุทธรูปเจ้าองค์แทน เช่น พระพุทธรูปชินราชพระองค์เสด็จมาหลายครั้ง ครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘ ดังคลื่นประชาชนเข้าเฝ้าพระบรมศพจากชาวสำนักขาวเนชั่น ดังนี้

ภาพ ๓.๑๘ บนและล่าง แสดงพสกนิกรเข้าเคารพพระบรมศพ ร.๙ ด้วยจิตสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณต่อพสกนิกร ด้วยการพูดในใจดัง ๆ ว่า “ขอเป็นข้าราชการทุกชาติไป”

สรุปสถิติพสกนิกรเข้าเคารพพระบรมศพประกอบกับการยึดถือเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตจากในหลวง จำนวนทั้งสิ้น 1,608 คน ใน ๑๐ อันดับ¹¹¹ ตามตารางที่ ๑

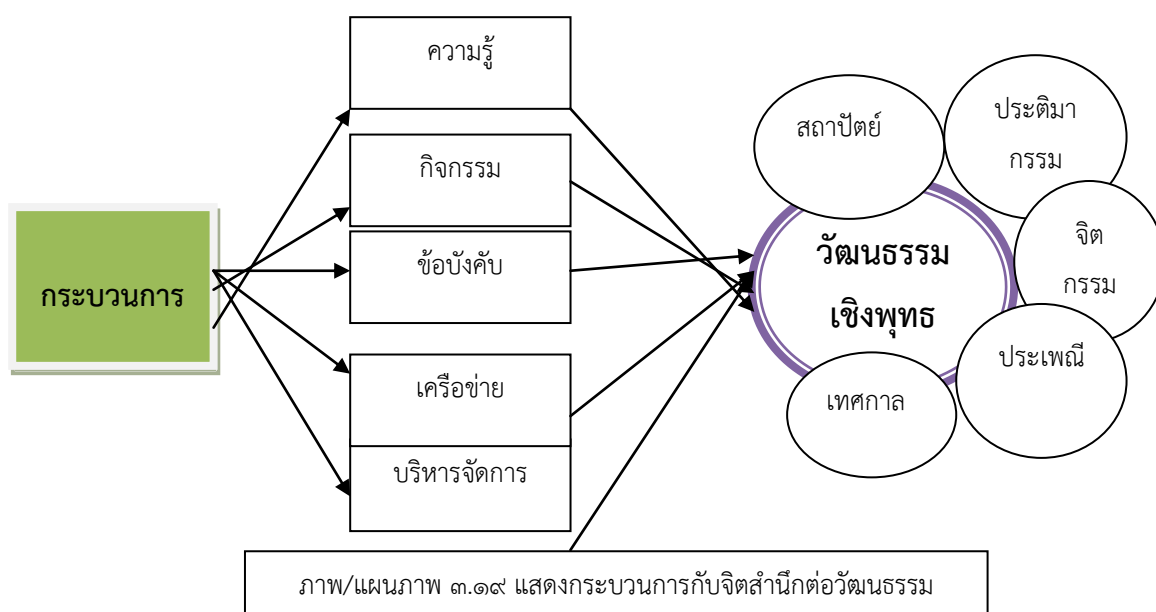
ช่วงวัน/เดือน	อันดับ	รายการ	ร้อยละ
๒๒-๒๖ พ.ย.๕๙	๑	ใช้ชีวิตแบบพอเพียง	94.78%
	๒	เสียสละ อุดหนุน	86.38%
	๓	มุ่งมั่น ขยัน หมั่นเพียร	80.22%
	๔	ทำความดี เป็นคนดีของสังคม	70.34%
	๕	มีความซื่อสัตย์ สุจริต	68.10%
	๖	รักและสามัคคี มีน้ำใจต่อกัน	67.35%
	๗	กตัญญูต่อบิดามารดา รักครอบครัว	66.98%
	๘	มีสติ ใช้ปัญญา	62.31%
	๙	ปลูกต้นไม้ ปลูกป่า รักษาสิ่งแวดล้อม	59.89%
	๑๐	ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา	58.02%

ภาพ/ตาราง ๓.๑๙ แสดงสถิติตัวอย่างของผู้เข้าเคารพพระบรมศพรายวัน

สรุปเอกสาร โดยประมวลความคิดเห็นต่อวัฒนธรรม

¹¹¹ สวนดุสิตโพล มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, ยอดประชาชนเข้าสักการะทำสถิติ [แหล่งข้อมูล]

เมื่อประมวลจากเอกสารสัมภาษณ์แล้ว ทราบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์สอดคล้องกับกระบวนการ ๖ ประการที่กล่าวไว้ กล่าวคือ ผู้ให้สัมภาษณ์ยอมรับว่า จิตสำนึกเกิดขึ้นจาก ๖ กระบวนการโดยแท้ คือ จิตสำนึกเริ่มต้นจากตนเอง โดยมีบุพพูปนิสัย เช่นเจ้าชายสิทธัตถะถูกทำนายจากพราหมณ์ โหราจารย์ว่า มีคติเป็นทางเดียว คือ ออกบวชเป็นศาสดาเอกในโลก กระบวนการต่อมา คือครอบครัวยุติธรรม โดยพ่อแม่หรือพี่ ๆ จะอบรมบ่มเพาะกันต่อมา โรงเรียนหรือสถานศึกษา โดยครูจะสอนวิชาการและอบรมให้เกิดจิตสำนึกร่วมกับนักเรียนมากมาย วัด/ศาสนาจะบ่มเพาะจิตให้มีเมตตา กรุณา มีคุณธรรม จริยธรรมบนฐาน รัฐ/ประเทศ มีจิตสำนึกเคารพกฎหมาย รับใช้ประเทศด้วยการเป็นทหาร เสียภาษีอากรและกระบวนการสุดท้าย สถาบันพระมหากษัตริย์ สำนึกในความเสียสละปกป้องคุ้มครองประเทศ บริหารประเทศในฐานะประมุขใช้อำนาจผ่านฝ่ายบริหาร ฝ่ายตุลาการ และผ่านสภานิติบัญญัติ นายหลวง ร. ๙ พระองค์มีปรีชาจะเสียสละคั่นคว่ำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงพระราชทานให้ประชาชนอยู่ดีมีสุขใช้ชีวิตแบบพอเพียง มีค่าร้อยละมากกว่ารายการอื่น ๆ ดังแผนภาพ ดังนี้

๓.1.๗ ระดับคุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษา และหัตถศึกษาที่เกิดขึ้น

วัดและชุมชนในพระพิษณุโลก มีโชคอย่างหนึ่งคือ องค์พระพุทธรชินราช เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย สร้างโดยสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย หรือพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ ปางมารวิชัย หล่อด้วยสำริด ลงรักปิดทอง ศิลปะสมัยสุโขทัย หน้าตักกว้าง ๕ ศอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว สูง ๗ เมตร สร้างโดยพระสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย ราชวงศ์พระร่วง โดยช่าง ๕ คือ บาอินทร์ บาพราหมณ์ บาพิษณุ บาราขสีห์ บาราขกุล ที่พิเศษในการหล่อคือ พระอินทราธิราชแปลงกายโดยนุ่งขาว เป็นช่างร่วมหล่อ ในครั้งที่ ๓ ทองแผ่นเต็มองค์ดี สมบูรณ์ สวยงาม เมื่อปลายกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จมาครองเมืองพิษณุโลกอยู่ ๒๕ ปี ได้สร้าง

ชุ่มเรือนแก้วถวายครอบองค์ทำให้ดูสง่างดงามเป็นเอกลักษณ์มีคุณค่าเกิดขึ้นมาก กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ได้เสด็จมากราบไหว้รวมถึงพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์มา สักการบูชา ครั้นสุดท้ายในรอบทศวรรษ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ เทพยดินทราธิราช เสด็จ มาเมื่อทรงผนวช พ.ศ. ๒๕๑๙ โดยได้ปลูกต้นสาละลังกาไว้เป็นที่ระลึกที่หน้าพระวิหารพระพุทธชิน ราช นอกจากนั้นก็มีพระบรมวงศานุวงศ์เป็นผู้แทนพระองค์มาทอดผ้ากฐินทุกปีในฐานะพระอารามหลวง ชนิดรวมหาวิหาร

คุณค่าทางพุทธศึกษาที่เพิ่มขึ้น

ขึ้นชื่อว่า คุณค่า แล้วเป็นสิ่งที่ดี มีประโยชน์ เช่นอาหารที่มีคุณค่าดีมีประโยชน์ คืออาหาร ที่ไม่เป็นพิษ แต่จะช่วยเสริมสร้างพลังให้ร่างกายแข็งแรง เจริญเติบโต เพิ่มสติปัญญาให้คิดดีทำดี เป็น ต้น พระพุทธชินราช ก็เช่นเดียวกัน ผู้ศึกษาและปฏิบัติย่อมได้รับความรู้ ได้พัฒนาคุณค่าชีวิต เป็น ชีวิตที่ดีมีคุณภาพ มีจิตใจศรัทธาเลื่อมใส หักห้ามใจทำชั่ว มุ่งทำดี เจริญจิตภาวนา เช่นทำวัตรสวด มนสดีในพระวิหารพระพุทธชินราชตอนเย็น ทำให้จิตสงบ เยือกเย็น สงบกายใจ เป็นต้น ครอบคลุม การพัฒนาชีวิต ดังคำประมวลหลักคุณค่าทางจริยศาสตร์ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ชานะ พาชื่อ ดังนี้

๑. มีคุณค่าต่อผู้ศึกษา คือ

- ๑.๑ รู้จักวิธีการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับค่าแห่งความเป็นมนุษย์
- ๑.๒ รู้จักคุณค่าอันแท้จริงของชีวิต ซึ่งจะให้ชีวิตอยู่อย่างสงบพบแต่สิ่งที่พึงพอใจ
- ๑.๓ มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิตที่ดีงาม
- ๑.๔ มีระดับจิตใจสูงขึ้น
- ๑.๕ ตัดสินใจได้ถูกต้องว่าอะไรดี อะไรไม่ดี อะไรถูก อะไรผิด

๒. มีคุณค่าต่อสังคมและประเทศชาติ คือ

๒.๑ ช่วยให้เกิดความเป็นระเบียบที่ดีงามในสังคม และเศรษฐกิจได้ในวิถีทางสันติ และยุติธรรม

๒.๒ เป็นปัจจัยอันสำคัญในการพัฒนาคุณภาพของประชาชนพลเมืองและพัฒนา ประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าอย่างมีประสิทธิภาพ รวดเร็วและมั่นคงต่อไปเรื่อง ๒ ข้อย่างต้นนี้¹¹²

เร้าให้เราศึกษาย้อนไปในการเรื่องจริยศาสตร์ในฐานะเป็นสาขาหนึ่งของปรัชญา เป็น วิชาว่าด้วยหลักแห่งความประพฤติ เป็นแนวปฏิบัติเชิงปรัชญา มีผลของการปฏิบัติว่าเหมาะสม หรือไม่เหมาะสม ดี หรือไม่ดี เป็นสุข หรือทุกข์ ประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์ มีผลรองรับการตัดสินนี้ว่า

¹¹² ชานะ พาชื่อ, จริยศาสตร์ประยุกต์, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓-๔.

คุณค่า ในหลายแนวทาง เช่นแนวทางเกิดคุณค่าทั้งทางสุนทรียศาสตร์ ทางนวัตกรรมศาสตร์ในลักษณะเดียวกันนี้ คือคำว่า จริยธรรม หรือศีลธรรม เป็นแนวปฏิบัติเชิงศาสนา มีความผิดที่มีโทษเป็นบาป ความถูกต้องมีผลเป็นบุญ ผู้ปฏิบัติได้อย่างสมบูรณ์เต็มเปี่ยมแล้วจะได้รับคุณค่าสูง เป็นคนประเสริฐ ตามคติทางพระพุทธศาสนา ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “บุคคลที่ฝึกดีแล้ว ประเสริฐในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย”¹¹³ (ทนต์ เสฏโฐมนุสเสสุ) ผลจากการเป็นผู้ประเสริฐนี้ ทำให้ผู้นั้นเข้าสู่สุคติ โลกสวรรค์ และนิพพานในที่สุด แต่ระดับบุญแล้ว เป็นการได้รับความสุข มีชีวิตเป็นสุข มีผลเป็นสุข วงกว้างของสังคมแม้จะกลับเป็นทุกข์ได้ก็ตาม ดังนั้น เรื่องนี้ ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาคือสาขาหนึ่งของจริยศาสตร์ จะเป็นเครื่องมือวัดคุณค่าพุทธศิลป์นวัตกรรมและวัดคุณค่าเรื่องอื่น ๆ ได้เป็นอย่างดี

พุทธศึกษาเกี่ยวกับพระอุโบสถ (ข้อฟ้า ใบระกา หางหงส์)

ศิลปกรรมอย่างหนึ่งที่ติดตาตรึงใจของไทย เพราะปรากฏทุกที่ นั่นหลังคาพระอุโบสถ เป็นสิ่งที่ควรศึกษา จำเป็นต้องรู้อย่างยิ่ง มิฉะนั้น จะเป็นดังใบหูที่เป็นอวัยวะติดตัวแล้วเจ้าของมองไม่เห็น นั่นคือ ศิลปกรรมแต่ละอย่างนั้นสื่อถึงอะไร ตอบได้ว่า สีขาวของอุโบสถแทนพระบริสุทธิ์คุณของพระพุทธเจ้า กระจกขาวหมายถึง พระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้าที่เปล่งประกายไปทั่วโลกมนุษย์ และจักรวาลสะพาน หมายถึง การเดินข้ามวิญญูสงสารมุ่งสู่พุทธภูมิ ก่อนขึ้นสะพานครึ่งวงกลมเล็ก หมายถึง โลกมนุษย์ วงใหญ่ที่มีเขี้ยวเป็นปากของพญามาร หรือพระราหู หมายถึง กิเลสในใจแทนขุมมรณคือทุกข์ ผู้ใดจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในพระพุทธรูปต้องตั้งจิตปลดปล่อยกิเลสต้นหาของตนเองทิ้งลงไปในปากพญามาร เพื่อเป็นการชำระจิตเราให้ผ่องใสถึงจะเดินผ่านขึ้นไป บนสันของสะพานจะประกอบไปด้วยอสุรอมกัน ๑๖ ตัว ข้างละ ๘ ตัว อุปกิเลส ๑๖ จากนั้นก็จะถึงกึ่งกลางสะพาน หมายถึง เขาพระสุเมระ เป็นที่อยู่ของเทวดา ด้านล่างเป็นสระน้ำ หมายถึง สันตมมหาสมุทร มีสวรรค์ตั้งอยู่ ๖ ชั้นด้วยกัน ผ่านสวรรค์ ๖ เดินลงไปสู่แผ่นดินของพรหม ๑๖ ชั้น แทนด้วยดอกบัวทิพย์ ๑๖ ดอก รอบอุโบสถ ดอกที่ใหญ่สุด ๔ ดอก ตรงทางขึ้นด้านข้างโบสถ์ หมายถึง ชุ่มพระอริยเจ้า ๔ พระองค์ ประกอบด้วยพระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ เป็นสงฆ์สาวกที่เราควรกราบไหว้บูชา

ก่อนขึ้นบันได ครึ่งวงกลม หมายถึง โลกุตตรปัญญา บันไดทางขึ้น ๓ ชั้น แทนอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ผ่านแล้วจึงขึ้นไปสู่แผ่นดินของอรุพพรหม ๔ แทนด้วยดอกบัวทิพย์ ๔ ดอก และ บานประตู ๔ บาน บานสุดท้ายเป็นกระจกสามเหลี่ยมแทนความว่าง (ความหลุดพ้น) แล้วจึงจะก้าวข้ามธรณีประตูเข้าสู่พุทธภูมิภายในประกอบด้วยภาพเขียนโทสีทองทั้งหมด ผัง ๔ ด้าน เพดาน และพื้นล้วนเป็นภาพเขียนที่แสดงถึงการหลุดพ้นจากกิเลสสาร มุ่งเข้าสู่โลกุตตรธรรม

¹¹³ ข.ข.(ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

ส่วนบนของหลังคาอุโบสถ ได้นำหลักธรรมอันสำคัญยิ่งของการปฏิบัติจิต ๓ ข้อ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นำไปสู่ความว่าง (ความหลุดพ้น)

ข้อฟ้าเอก หมายถึง ศีล ประกอบด้วยสัตว์ ๔ ชนิดผสมกัน แทน ดิน น้ำ ลม ไฟ ข้าง หมายถึง ดิน, นาค หมายถึง น้ำ, ปีกหงส์ หมายถึง ลม และหน้าอก หมายถึง ไฟ ขึ้นไปปกป้องรักษา พระศาสนา บนหลัง ข้อฟ้าเอกแทนด้วยพระธาตุ หมายถึง ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ข้อ และ ๘๔,๔๐๐๐ พระธรรมชั้น

ข้อฟ้าชั้นที่ ๒ (บน) หมายถึง สมาธิ แทนด้วยสัตว์ ๒ชนิด คือ พญานาคกับหงส์ เชี่ยว พญานาค หมายถึง ความชั่วในตัวมนุษย์ หงส์ หมายถึง ความดีงาม ศีลเป็นตัวฆ่าความชั่ว (กิเลส) เมื่อใจเราชนะกิเลสได้ก็เกิดสมาธิ มีสติกำหนดรู้เกิดปัญญา

ข้อฟ้าชั้นที่ ๓ (สูงสุด) หมายถึง ปัญญา แทนด้วยหงส์ปากครุฑ หมอบราบนั่งสงบไม่ ปราศรณาใดๆ มุ่งสู่การดับสิ้นซึ่งอาสวะกิเลสภายใน

ด้านหลังทางข้อฟ้าชั้นที่ ๓ มีลวดลาย๗ ชั้น หมายถึงโพชฌงค์ ๗ ลาย ๘ ชั้นรองรับฉัตร หมายถึง มรรค ๘ฉัตรหมายถึงพระนิพพานลวดลายบนเชิงชายด้านข้างของหลังคาชั้นบนสุดแทนด้วย สังโยชน์ ๑๐ เสา ๔ มุม ด้านข้างโบสถ์ คือ ตุง (ธง) กระจ่าง เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาแด่พระพุทธเจ้า ตามคติล้านนา

ตัวอย่างดังกล่าวมาของพุทธศิลปกรรมเพื่อการท่องเที่ยว เรียกศรัทธาของนักท่องเที่ยว มากกว่าที่อื่น ๆ ๓ แห่ง ซึ่งพุทธศิลปกรรมเช่นนี้มีมากมายในประเทศไทย แต่ละแห่งก็มีลักษณะ ต่างกันไป ให้คุณค่าต่อชีวิตจิตใจต่างกัน แต่ก็ให้ผลเช่นเดียวกัน คือความสุขใจ

คุณค่าทางจริยศึกษาที่เพิ่มขึ้น

ในพระวิหารพระพุทธชินราช มีศิลปกรรมทุกอย่างให้ศึกษา เช่นเข้าไปในพระวิหารกราบ พระพุทธชินราชแล้ว ทุกคนจะถ่ายภาพติดองค์พระพุทธชินราชไว้เป็นระลึก ทั้งชาวไทยและเทศก็จะ ได้ภาพหัวบูชาและที่ระลึก มีคุณค่าทางใจคือ ได้เห็นพระพักตร์ของท่านแล้วรู้สึกชื่นใจ บางครั้งเข้าไป กราบท่านจนเนืองแน่น จึงมีกติกากิจจริยธรรมขึ้นมาว่า ห้ามยืนถ่ายภาพ เพราะถ้ายืนแล้วจะบังคนอื่น และจะบังองค์ท่าน โดยเฉพาะจะบังคนอื่น อาจจะเขยิบกันได้ นอกจากนี้ ต้องแสดงความเคารพ ด้วยกายที่แสดงออกด้วยการไม่สวดรองเท้าเข้าเขตที่ประดิษฐาน ไม่กั้นร่ม ไม่สวมหมวก ไม่นุ่งกาง และเสื้อที่สั้นเข้าในบริเวณ พระวิหารพระพุทธชินราช ชาวพุทธที่เข้าสักการบูชา ไม่ยืนถ่ายรูป ไม่นุ่ง สั้นเข้าไป ถอดรองเท้าไว้ภายนอก น่าสังเกตว่า ท้าวมรินทราราชเจ้าที่มาร่วมเททองหล่อพระพุทธ ชินราชครั้งสุดท้ายที่สมบุรณ์ สวดงามนั้น จะนุ่งชุดขาวลงมา จึงมีชื่อทางพระพุทธศาสนาท้าวกัก เทวราช (เทพผู้นุ่งผ้าสีขาว) ดังนั้น จะเห็นว่า ช่วงที่ทำหน้าที่หล่อพระพุทธรูปทุกทีนั้นจะต้องนุ่งชุด ขาว ย้อนไปสมัยพุทธกาล พระเจ้าพิมพิสาร เมื่อทรงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าจะเปลี่ยนเครื่องทรงเป็นชุด

ขาว ด้วยเหตุนี้ สีขาวของชาติไทย จึงเป็นสีขาว ที่สื่อถึงพระรัตนตรัย และปัจจุบันสีชุดขาว เป็นสีของ อุบาสกอุบาสิกา นี้เอง

จริยธรรมในการสร้างพุทธรูป ผู้สร้างย่อมต้องเข้าใจเป็นอย่างดี ต้องสร้างที่ไม่ขัดแย้งกับ

ธรรมวินัย หรือขัดแย้งต่อความรู้สึกที่ควรจะเป็น เช่นว่า สร้างพระพุทธรูปที่แสดงถึงเพศสัมพันธ์ของ ชายหญิง หรือเพศเดียวกันทำการปฏิสัมพันธ์ในท่าที่ไม่เหมาะสม เรื่องการมรณนั้นขัดแย้งกันสิ้นดี ดังภาพนี้

ภาพ ๓.๒๐ แสดงภาพที่ไม่เหมาะสมกับพุทธประติมากรรม

คุณค่าทางหัตถศึกษาที่เพิ่มขึ้น

หัตถศึกษา เป็นการศึกษาเรื่องฝีมือในการสร้าง คือ ต้องสร้างให้สอดคล้องกับธรรม จึง กล่าวมาในที่นี้หลายครั้งว่า พุทธศิลปกรรมนั้น ต้องสื่อถึงธรรมด้วย เช่น ตาลปัตรพระสงฆ์ จะมี รูปทรงหน้านางหรือรูปไข่ หมายถึงผู้ปฏิบัติตามธรรมแล้วจะเป็นผู้งดงาม ตรงกับคำว่าธรรมะ แปลว่า ธรรมจะรักษาผู้ประพฤติไม่ให้ตกไปสู่ทั่วไป (ธมฺมาจริ สุขํ เสติ) นั่นเอง พัดสมณศักดิ์พระครูฯ มีรูป เป็นดาวแฉก ๑๖ แฉก หมายถึงญาณ ๑๖ ที่จะปฏิบัติหรืออุปกิเลส ๑๖ ที่ต้องละนั่นเอง พัดเปลว เพลง เป็นพัดสมณศักดิ์พระราชาคณะ หมายถึง ปัญญา ความรอบรู้ หรืออื่น ๆ ที่ได้ความเพิ่มขึ้น เพราะส่วนใหญ่มองข้ามไป เมรุ เผาศพตามวัดต่าง ๆ มีชื่อเต็มว่า เมรุมาส แปลว่าภูเขาพระสุเมรุ หรือภูเขาไกรลาส หรือสุเนรราช ถือว่าเป็นภูเขาที่ใหญ่ที่สุด มีทวีปทั้ง ๔ ล้อมรอบ เป็นศูนย์กลาง จักรวาล ที่สำคัญคือ เป็นภูเขาสูงสุด มีตำนานว่า พระเศียรของท้าวทิลพรหมที่ถูกตัดจากการแพ้ ทายปัญหา ๓ ราศีกับธรรมบาลกุมารนั้นก็นำมาบรรจุไว้ที่นี่ เพราะว่าเป็นที่สูงที่สุด หมายถึงต้องเคารพ สูงสุด จำเป็นต้องมานำบรรจุไว้ที่ภูเขานี้ เพราะจะทิ้งที่ไหนไม่ได้ ถ้าทิ้งลงน้ำ น้ำจะแห้ง ทิ้งบนบก ไฟ จะไหม้โลก ทิ้งไปในอากาศ ฝนจะแล้ง ในที่สุดธิดาทั้ง ๗ คนของท่านจึงนำมาบรรจุไว้ที่ถ้ำสุคันธมาส

ภูเขาพระสุเมรุนี้ หมายถึง เคารพสูงสุด เป็นปรีชาธรรมที่ลูกต้องดูแลพ่อแม่ มิฉะนั้นจะเดือดร้อน ดังไฟไหม้ ฝนแล้ง น้ำท่วม นั่นเอง

ดังนั้น คำว่า เมรุ เป็นชื่อมาจากภูเขานี้เอง เป็นที่แสดงความกตัญญูทเวทียของลูก ๆ ญาติพี่น้องที่จะทำพิธีฌาปนกิจศพของญาติ ๆ และคำว่าสนามหลวงนั้น ชื่อทางการว่าทุ่งพระเมรุ หรือพระเมรุราชวดี กล่าวคือเป็นที่ฌาปนพระบรมศพของเจ้า พระบรมวงศ์ นั่นเอง สนามนี้จะมีทุกประเทศ ถือว่าเป็นสนามกลางของประเทศในเดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๐ นี้ รัฐบาลไทยจะถวายพระเพลิงในหลวงรัชกาลที่ ๙ จะเห็นว่าได้สร้างพระเมรุจำลองขนาดใหญ่ ถือว่าจำลองเขาพระสุเมรุ นั่นเอง และล้อมรอบพระสุเมรุนั้นจะเห็นว่า ล้อมรอบไปด้วยพืช สัตว์ป่าหิมพานต์หรือสัตว์วรรณคดี เช่น นกกินรี นกครุฑ คนธรรพ์ กุมภภัณฑ์ นาคราช เป็นต้น

ภาพ ๓.๒๑ แสดงสัตว์ป่าหิมพานต์รอบ ๆ พระสุเมรุ

๓.๒ กระบวนการสร้างจิตสำนึก

กระบวนการนั้นไม่ต่างกับขั้นบันไดที่ไต่เต้าขึ้นไปสู่ที่สูง เป็นเช่นกับกระบวนการชีวิตของมนุษย์แรกเริ่มที่นอน จากนอนไปคำ จากคำไปตั้งклาน จากклานไปตั้งไข่ จากตั้งไข่ไปเดินเตอะ เตอะ จากเดินเตอะเตอะไปก็เดินได้คล่องแคล่วจนถึงวิ่งได้ในที่สุด กระบวนการเรียนรู้จนเกิดจิตสำนึกก็เช่นเดียวกัน ในการที่จะเกิดจิตสำนึกแต่ละอย่างได้ ต้องมีปัจจัยภายในภายนอกช่วยกระตุ้น เร่งเล่า ถ้าเร่งเล่าไม่สำเร็จก็ต้องมีระเบียบข้อบังคับจนถึงกฎหมายออกมาบังคับกัน ดังนั้น จึงตั้งกระบวนการสร้างจิตสำนึกได้ ๕ ขั้น คือ

กระบวนการสร้างสำนึกที่ ๑; ความรู้

กระบวนการสร้างสำนึกที่ ๒; กิจกรรม

กระบวนการสร้างสำนึกที่ ๓; ข้อบังคับ/กฎหมาย

กระบวนการสร้างสำนึกที่ ๔; เครือข่าย

กระบวนการสร้างสำนึกที่ ๕; บริหารจัดการ

กระบวนการสร้างสำนึกที่ ๑ ความรู้ ; จาก อุปนิสัย

กระบวนการสร้างสำนึก คือ ความรู้ โดยกระบวนการนี้ จะเกิดขึ้นจากอุปนิสัยของตนเอง เกิดเองโดยธรรมชาติ หากว่าตามหลักศาสนา คือเกิดจากปุพเพกตปุญญตา เป็นบุญทำกรรมแต่ง ก่อหนุนให้เกิดขึ้น ให้ได้พบได้เจอสิ่งนั้น ๆ โดยบังเอิญ แหล่งความรู้ที่เกิดจากอุปนิสัยของตนเอง มี ปัจจัยภายในคือบุญเก่า เช่น เจ้าชายสิทธัตถะที่มีบุญญาบารมีที่บำเพ็ญมาแล้วหลายสิบชาติ เสวยชาติ เป็นสัตว์นาคชนิด แม้แต่เป็นพญากวางตั้งท้องมิให้พระเจ้าพรหมทัดในฐานะนักกีฬาสัตว์เกิดความ สงสารลูกในท้อง แม้แต่เสวยชาติเป็นเตมียี่เป็ด ดังปรากฏในพระเจ้าสิบชาติ

ตามที่กล่าวไว้แต่ต้นในบทนี้ว่า เจ้าชายสิทธัตถะได้เสด็จประภาสอุทยานในยามเช้า ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ โดยเทวทูต ๓ ข้อแรก เมื่อ ทอดพระเนตรเห็นแล้วเกิดความสังเวชใจว่า น่าทุกข์เวทนา ทรมาณ น่าสงสาร ทำไมต้องแก่ เจ็บ ตาย ด้วยเล่า ทำอย่างไรจะพ้นจากความทุกข์นี้ได้ จากนั้นเมื่อเสด็จดำเนินต่อไปก็เห็นเทวทูตที่ ๔ คือ สมณะ นักพรต นักบวช ที่สำรวมอินทรีย์อันผ่องใส เห็นแล้วนาครัทธาเลื่อมใสยิ่งนัก จึงเกิดความคิด ได้ว่า แนวทางนี้ใช่เลยที่จะนำพาให้ชาวโลกพ้นทุกข์จากการแก่ เจ็บ ตายได้ เจ้าชายสิทธัตถะจึงใช้ แนวทางนี้ค้นหาความพ้นทุกข์ให้ชาวโลก

สรุปกระบวนการสร้างจิตสำนึกที่ ๑; ความรู้ จากกิจกรรมเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออก อุทยาน

กระบวนการสร้างสำนึกที่ ๒ กิจกรรม; จาก ครอบครัว

กระบวนการสร้างสำนึก คือ กิจกรรม กล่าวคือ สมาชิกในครอบครัว โดยมีพ่อแม่เป็น หัวหน้านำพา ลูก ๆ ทำหน้าที่ของตน โดยพ่อแม่ทำหน้าที่เลี้ยงดู ลูก ๆ ด้วยการทำงาน เพื่อให้ได้เงินมา จับบายซื้อสิ่งของมาใช้ในครัวเรือน ส่วนลูก ๆ ก็ทำหน้าที่ศึกษาเล่าเรียนหรือช่วยพ่อแม่ทำงานตาม สถานะเพศ อายุที่พอจะทำได้ พ่อแม่สามารถสร้างจิตสำนึกให้ลูกได้ สิ่งที่ได้เป็นปกติ คือ กิจกรรมทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษในโอกาสหรือวันสัณยทางศาสนา กิจกรรมทำบุญตักบาตร ในยามเช้า กิจกรรมรดน้ำดำหัวในเทศกาลสงกรานต์ กิจกรรมเทศกาลลอยกระทง กิจกรรมปล่อยนก ปล่อยปลาในวันเกิด กิจกรรมฉลองวันเกิดมีเป่าเทียนบนเค้ก กิจกรรมทานข้าวร่วมกันในวันสุตสัปดาห์ กิจกรรมเหล่านี้ เป็นจังหวัดและโอกาสที่จะสอดแทรกคำสอนทางศาสนา คำแนะนำจากพ่อแม่ สอดแทรกความรู้ในกิจกรรมที่ทำ ว่ามีความเป็นมาอย่างไร มีสำคัญและจำเป็นอย่างไร ทำแล้วจะได้ อานิสงส์อย่างไร มีคุณค่าทางพุทธิศึกษา ทางจริยศึกษา ทางหัตถศึกษาอย่างไร ถ้าไม่ทำตามวิธีประชา เช่นนั้น ๆ จะถูกลงสังคมลงโทษอย่างไร

กระบวนการสร้างสำนึกที่ ๒; กิจกรรม จาก โรงเรียน (ต่อ)

กระบวนการสร้างจิตสำนึก คือ กิจกรรม โดยโรงเรียนเป็นแหล่งเรียนรู้ ปลูกฝังค่านิยม ฝึกหัดกายใจให้มีนิสัยรักดี ใฝ่ดี มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ต่อชาติ ต่อสังคม เมื่อทำได้สมบูรณ์แล้ว จะกลายเป็นจิตสำนึกต่อสังคมโดยรวม จะเห็นว่า รัฐบาล คสช. โดยพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา กำหนดค่านิยมออกมา ๑๒ ประการ (ปรากฏในบทที่ ๑) ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นปัจจัยส่งเสริมให้เกิดจิตสำนึกได้เป็นอย่างดี

กิจกรรมของโรงเรียนนั้นมีมากมาย เพราะภารกิจของนักเรียนนั้นเมื่อรวมแล้วมี ๒ ประการใหญ่ คือ กิจกรรมการเรียน และกิจกรรมการฝึกหัดกายใจ กิจกรรมการเรียนนั้นเป็นสิ่งตายตัวอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึง ส่วนกิจกรรมฝึกหัดกายใจนั้นต้องกล่าวถึงในที่นี้ กิจกรรมฝึกหัดกายใจเป็นกิจกรรมรองจากการเรียนของนักเรียน หลัก ๆ ของกิจกรรมของนักเรียน คือ กิจกรรมกีฬา ได้แก่การเล่นต่าง ๆ ซึ่งกิจกรรมชนิดนี้ ว่าตามหลักศาสนา คือการฝึกหัดกาย ได้แก่ศีล ฝึกหัดใจ ได้แก่สมาธิ นั่นเอง ว่าตามหลักวิทยาศาสตร์ ได้แก่ การบริหารอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายให้มีการเคลื่อนไหวเหมาะที่จะทำงานหนักหรือเบาตามโอกาสต่าง ๆ เช่นกีฬาวิ่ง ครูจะสอนนักเรียนให้วิ่งที่ถูกวิธีออกมาในรูปแบบของการแข่งขัน สร้างประโยชน์แก่ตนเอง คือ สุขภาพแข็งแรง ด้านภัยไร้โรค ส่วนสังคมที่ได้จากการเล่นกีฬา คือ เกิดกายสามัคคี ทำงานเป็นทีม การอยู่หรือทำงานร่วมกันอย่างมีความสุข เพราะกีฬา จะสร้างจิตสำนึกให้รู้แพ้ รู้ภัย ละกิเลสของตน แก่กองกิเลสทำคนให้เป็นคน ถือว่าเป็นยาวิเศษ

กรณีตัวอย่าง (ปรากฏในบทที่ ๓) เด็กชายประทีป ช่างชู อายุ ๑๒ ปี นักเรียนชั้น ป. ๖ โรงเรียนอ่างทองปัทมโรจน์วิทยาคม อ.เมือง จ.อ่างทอง เก็บธงชาติที่ปักตามเสารั้วหน้าโรงเรียนที่ถูกฝนและลมพัดลว่งมากระจายตามพื้นถนน ก็มีนักเรียนชั้น ม.๖ ถ่ายคลิปแล้วลงยูทูบกระจายในโซเชียลมีเดีย ทำให้สังคมทั้งในความคิดของเขาที่ให้สัมภาษณ์นักข่าวว่า เพราะว่า “ธงชาติเป็นของสูง” ความได้ยถึงรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี หม่อมหลวงปนัดดา ดิสกุล ก็มีรางวัลมอบให้เขา และโรงเรียน วันศุกร์ต่อมา นายรัฐมนตรีกล่าวในรายการเดินหน้าประเทศไทย ก็ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “เขามีค่านิยม ๑๒ ประการ”

กระบวนการสร้างสำนึกที่ ๒; กิจกรรม จาก วัด (ต่อ)

กระบวนการสร้างจิตสำนึก คือ กิจกรรม โดยชุมชนหรือผู้บริหารโรงเรียนกำหนดให้นักเรียนทำกิจกรรมทางศาสนาทั้งในวัดและโรงเรียน กิจกรรมทางศาสนาที่ทำในวัด เช่น นำนักเรียนเวียนเทียนในวันวิสาขบูชา มาฆบูชา อาสาฬหบูชา เพื่ออนุสสติในพระรัตนตรัย เห็นคุณค่าในศาสนาว่าพระพุทธเจ้ามีพระมหากรุณาธิคุณ ที่ช่วยเหลือสละความสุขส่วนตัวออกแสดงหาความจริงจนค้นพบเป็นอริยสัจ ๔ ประการแล้วออกสั่งสอนไว้นิสัยดีให้ปฏิบัติตามครบถ้วนแล้วก็พ้นทุกข์ในที่สุด นักเรียนจะมีความสำนึกว่า พระพุทธศาสนาสำคัญ เพราะเป็นคำสอนที่เปรียบเหมือนไฟฉายส่องทาง บอกทาง

แก่คนหลงทาง ตัดสินคุณภาพชีวิตด้วยความรู้คำสอน เรื่อง ไตรลักษณ์ มรรค ๘ อริยสัจ ๔ กรรม
ขันธ ๕ เบญจศีลเบญจธรรม

ส่วนกิจกรรมทางศาสนาที่ทำในโรงเรียนนั้นที่สำคัญเด่น ๆ คือ กิจกรรมไหว้พระ สวดมนต์
หน้าเสาธง กิจกรรมสวดมนต์หมู่สารถีญะ กิจกรรมปฏิบัติธรรมในวันศุกร์สุดสัปดาห์ในฐานะ
โรงเรียนวิสุทธิคุณ กิจกรรมทำบุญตักบาตรในวันครบรอบโรงเรียน กิจกรรมตักบาตรในเทศกาลปีใหม่
นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมสอบธรรมศึกษาในโรงเรียนด้วย กิจกรรมบวชสามเณรภาคฤดูร้อน กิจกรรม
เข้าค่ายคุณธรรมจริยธรรม ถือได้ว่า โรงเรียนมีส่วนสร้างจิตสำนึกจากกิจกรรมอย่างสำคัญ

กระบวนการสร้างสำนึกที่ ๒; กิจกรรม จาก รัฐ (ต่อ)

กระบวนการสร้างจิตสำนึก คือ กิจกรรม โดยรัฐหรือชาติที่กำหนดขึ้นให้คนสังคมปฏิบัติ
กัน ที่สำคัญคือกิจกรรม เคารพธงชาติตอนขึ้นและตอนลง กิจกรรมนี้ทำกันประจำวัน โดยมี
จุดประสงค์คือ ให้คนในชาติมีความสำนึกในความเสียสละของบรรพบุรุษ ความยากลำบากในการ
ต่อสู้กับอริราชศัตรู การกอบกู้ประเทศชาติเป็นเอกราชถึงทุกวันนี้ มิใช่ของง่าย เมื่อเรานึกย้อนไปสมัย
กรุงสุโขทัย จะเห็นว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช เป็นนักปกครอง นักบริหาร
นักการทหาร นักการศาสนาเป็นอย่างดี สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท หรือพระเจ้าศรีธรรมไตร
ปิฎก เลื่อมใสในธรรม ปฏิบัติในธรรมโดยเสด็จผนวชเป็นพระองค์แรก พระองค์ศึกษาพระธรรมจน
แตกฉานจนได้พระนามว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชา พระองค์ศึกษาพระไตรปิฎก จนได้พระนามว่า
พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก

รัฐบาลกำหนดให้มีวันชาติ เช่น วันครบรอบเอกราชไทยที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ชัยชนะ
หรือวันสำคัญในการสถาปนาองค์กร กองทัพ กระทรวง หรือวันรำลึกถึงบูรพาจารย์ต่าง ๆ ถือว่าเป็น
กิจกรรมที่สำคัญ เพราะมีส่วนสำคัญในการสร้างจิตสำนึกระดับภาค รัฐ รวมถึงการตราระเบียบ
ข้อบังคับออกมาเป็นพระราชกำหนด พระราชกฤษฎีกา พระราชกิจจานุเบกษา กฎหมายหรือ
รัฐธรรมนูญที่พระเจ้าแผ่นดินทรงลงพระปรมาภิไธยเพื่อบังคับใช้ในราชการ เป็นประโยชน์ต่อสังคม มี
ผลให้สังคมเป็นสุข เกิดภาวะไพร่ฟ้า หน้าใส

กระบวนการสร้างสำนึกที่ ๒; กิจกรรม จาก สถาบันฯ (ต่อ)

กระบวนการสร้างจิตสำนึก คือ กิจกรรม โดยสังคม ชุมชน หรือรัฐบาลองค์กรทางสื่อต่าง
ๆ อยู่เสมอว่า สถาบันพระมหากษัตริย์สำคัญและจำเป็นต่อวิถีชีวิตทุกคน เพราะเป็นต้นแบบ และ
เป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรม ดังนั้น ประชาชนทุกหมู่เหล่าต้องให้ความสำคัญ เคารพ เคารพ เคารพ ดังที่เห็นได้
ชัดชัด ในหลวงรัชกาลที่ ๙ ที่เสด็จสู่สวรรคาลัย ตั้งพระบรมศพในพระบรมมหาราชวังเข้าสู่เดือนที่
๑๐ แล้ว นับตั้งแต่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าเคารพพระบรมศพก็มีประชาชนเข้าเฝ้าฯ วันละ ๔๐๐-
๗๐๐ คน มียอดเงินบริจาควันละประมาณสองล้าน (ตามสถิติตัวอย่างในบทนี้)

กิจกรรมที่แสดงออกต่อพระบรมศพนี้ ชี้ให้เห็นถึงความสำนึกต่อพระองค์ท่านในฐานะสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีคุณูปการต่อประชาชนจากโครงการในพระราชดำริถึงสามพันกว่าโครงการ สร้างปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้ประชาชนได้สำนึกบ้านเกิด รู้สถานะของตนว่ามาจากรากฐานทางเกษตรกรรม ไม่ให้หลงกับสังคมไฮเทค มีเทคโนโลยีราคาแพง ๆ คุณภาพประชาชนของเขา ก็พัฒนาไปไกลแล้ว ที่สำคัญอย่างยิ่งของสถาบันพระมหากษัตริย์คือ แรงคลไจสร้างสามัคคีให้ประชาชนในชาติ

สรุปกระบวนการสร้างจิตสำนึกที่ ๒; กิจกรรม ต่อครอบครัว ต่อโรงเรียน ต่อวัด ต่อรัฐ ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

กระบวนการสร้างจิตสำนึกที่ ๓; ข้อบังคับ จาก ครอบครัว โรงเรียน วัด รัฐ สถาบันฯ

กระบวนการสร้างจิตสำนึก คือ ข้อบังคับ องค์กร หน่วยงาน หรือระดับรัฐที่จะสร้างจิตสำนึกจากแหล่งสร้างจิตสำนึก คือ ครอบครัว โรงเรียน วัด รัฐ สถาบันฯ ประการแรก แหล่งสร้างจิตสำนึกคือครอบครัว ที่จะตั้งข้อบังคับระหว่างพ่อแม่ กับ ลูก ๆ เช่นว่า ห้ามโกหก ห้ามขโมยสิ่งของในบ้านไปจำหน่ายหรือไปใช้โดยไม่ได้ตกลงกัน ห้ามเที่ยวกลางคืน ห้ามไปไหนหลายวันโดยไม่บอกกล่าว หรือบางกติกา อาจตั้งเฉพาะพ่อกับแม่ เช่น ห้ามนอกใจกัน ห้ามสร้างหนี้สินโดยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ยินยอม หรือตั้งกติการะหว่างลูกด้วยกัน เช่นว่า ห้ามแย่งแฟนกัน ห้ามตัดสินปัญหาตนเองโดยไม่บอกพ่อแม่ หรือพ่อแม่ตั้งกติกากับลูก ๆ เช่นว่า ลูกทุกคนห้ามเกรและต้องเรียนจบปริญญาทุกคน

ข้อบังคับจากโรงเรียน ผู้บริหารโรงเรียนอาจตั้งกติกาออกมา เช่นว่า ห้ามครูลงโทษนักเรียนเกินกฎกระทรวง ห้ามครูหาผลประโยชน์กับนักเรียนในลักษณะต่าง ๆ ห้ามครูรับของนักเรียนโดยไม่ชี้แจงเป็นข้อตกลงในการเรียนการสอน หรือผู้บริหารอาจตั้งกติกาต่อนักเรียน เช่นว่า ห้ามออกนอกโรงเรียนก่อนเวลาเลิกเรียน ห้ามขาดเข้าแถวหน้าเสาธงเกิน 2 ครั้งต่อเดือน ห้ามล้อเลียนถึงสีผิว รูปลักษณะของนักเรียนด้วยกัน เป็นต้น

ข้อบังคับจากวัด โดยวัดหรือศาสนานอกจากจะมีคำสอนที่เป็นศีล เป็นธรรมะ โดยหลัก ๆ อยู่แล้ว ในส่วนย่อย ๆ ระดับวัด หรือ ระดับตำบล จะกำหนดเป็นข้อบังคับออกมา เช่นว่า ห้ามประชาตีฆ้องสวดทำวัตรในศาลาวัด ห้ามเล่นการพนันในวัด ห้ามจับสัตว์ในวัดในฐานะเขตอภัยทาน ในส่วนที่เป็นข้อเสียหายกับวัด เช่น พัสตุครุภัณฑ์ในวัดที่มีข้อตกลงให้ยืมได้ เมื่อชาวบ้านยืมแล้วถ้าชำรุดแตกหักต้องชำระคืนเป็นสิ่งของเดียวกันหรือชดใช้เป็นเงิน ตั้งกติกาว่า ในฐานะที่วัดเป็นศูนย์กลางชุมชน โดยวัดและชาวบ้านเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ร่วมกัน เมื่อมีข้อพิพาทอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ต้องยุติด้วยฝ่ายพระสงฆ์และชาวบ้านเห็นชอบร่วมกัน ที่สำคัญคือ ห้ามนำวัสดุสิ่งของภายในวัดไปใช้ส่วนตัวในบ้าน เช่น โต๊ะ ไฟฟ้า พัดลม เครื่องแอร์ เป็นต้น

กระบวนการสร้างจิตสำนึกที่ ๕; การบริหารจัดการ

การสร้างจิตสำนึกด้วยการบริหารจัดการเครือข่ายโดยกระบวนการนี้ ผู้วิจัยกำหนดเอาหลักธรรมอริปไตย ๓ ประการเป็นหลักการบริหารจัดการเครือข่าย คือ อัตตานิปไตย โลกานิปไตย และธัมมานิปไตย เพื่อให้เกิดจิตสำนึกโดยตรงและโดยอ้อมอันเกิดจากการบริหารจัดการ ดังนี้

อัตตานิปไตย หมายถึง อัตลักษณ์ คือ การยึดถือความเป็นตัวตนเป็นศูนย์กลาง โดยสร้างแบรนด์เนมของตนขึ้นมา ดังเช่น สินค้าโอท็อป อัตลักษณ์ศูนย์กลางโดยแบรนด์เนม คือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ โดยเป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมของจังหวัดพิษณุโลก มีพระพุทธชินราชเป็นอัตลักษณ์ กล่าวคือ ด้านสถาปัตยกรรม ได้แก่อาคาร สถานที่ อันมีพระวิหารพระพุทธชินราชที่สวยงาม มีศิลปะอันอุดมสมบูรณ์สื่อถึงธรรมได้ชัดเจน พระอุโบสถขนาดใหญ่ องค์พระปรารักษ์อันล้ำค่าในศาสตร์ศิลป์ พระวิหารคดที่แสดงถึงสาวกบริวารของพระพุทธเจ้า พระวิหารอัฐฐารส เป็นโบราณสถานที่เปี่ยมร่องรอยความรุ่งเรืองในอดีต ด้านประติมากรรม อันมีองค์พระพุทธชินราชที่ศักดิ์สิทธิ์ สวยงามที่สุดในประเทศ ประกอบด้วยพระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา สามพี่น้องสร้างในพระมหากษัตริย์องค์เดียวกัน สมัยเดียวกัน ด้านจิตรกรรม มีจิตรกรรมฝาผนังชาดก พุทธประวัติ เทพชุมนุมในพระวิหารพระพุทธชินราช ภาพสงครามยุทธหัตถีในพระอุโบสถ ด้านเทศกาล เป็นสถานที่ต้นแบบในการหลักจัดเทศกาล สงกรานต์ ลอยกระทง เทศน์มหาชาติ หรือประเพณี อื่น ๆ เช่น บวชหมู่ถวายเป็นพระราชกุศลแด่องค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ และถวายแด่พระพุทธชินราชในวาระครบรอบต่าง ๆ

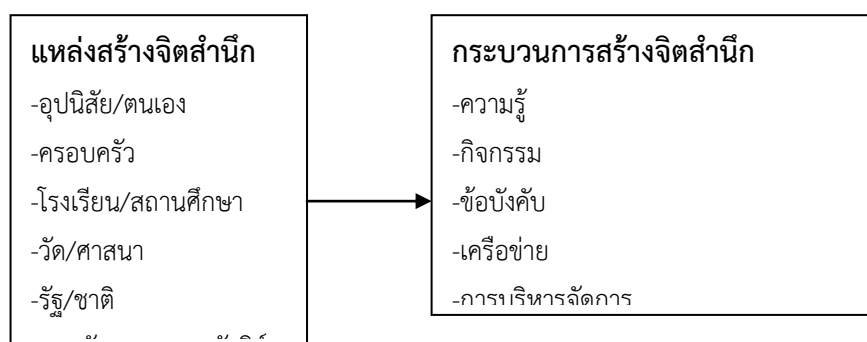
โลกานิปไตย หมายถึง พรหมวิหาร (อภัยมัญญา) การยอมรับศักยภาพทางความคิด ความสามารถทางกายภาพ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความมีเมตตา กรุณา มีมุทิตา อุเบกขา (อภัยมัญญา) ต่อสรรพสัตว์ ในทางปฏิบัติจะเห็นว่า พระธรรมเสนานูวัตร เจ้าอาวาสวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จะสร้างพระพุทธชินราช จำลอง ขนาดหน้าตัก ๒๙ นิ้ว ปิละ จำนวน ๒๗-๓๐ องค์ เพื่อมอบให้เป็นที่สักการบูชาแก่ถิ่นทุกันดารหรือหน่วยงานทหาร ตำรวจที่ประจำอยู่ชายแดนหรือเขตแดนที่ไม่สงบ จากผู้ก่อการร้าย หรือมีผู้จิตศรัทธาบริจาคทรัพย์ร่วมสร้างเพื่อมอบให้สถานที่นั้น แม้กระทั่งวัดหรือองค์กรในต่างประเทศ

ธัมมานิปไตย หมายถึง ความยุติธรรม คือการบริหารจัดการโดยยึดความถูกต้อง เป็นธรรม ในการตัดสินปัญหา ดังตราขั้ที่คงที่ ไม่เอนเอียงไปข้างใดข้างหนึ่งด้วยอคติ ต้องฟังเสียงจากโจทก์และจำเลยอย่างหูที่หนัก ๆ หรือยาน ๆ ดังพระกรรมของพระพุทธชินราชที่ยาวนาน ที่สื่อถึงหูหนัก ไม่เชื่อข้างใดข้างหนึ่งง่าย ๆ มีกระบวนการไต่สวนปัญหาที่สมเหตุสมผล เปิดโอกาสให้โจทก์และจำเลยชี้แจง จนหมดสิ้นความสงสัยแล้ว จึงตัดสิน

สรุปบริหารจัดการ หลักการบริหารจัดการคือ อริปไตย ๓

๓.๓ สรุปท้ายบท

โดยสรุปในบ้นี้ คือ ประเภทของวัฒนธรรม ได้แก่ สถาปัตยกรรมด้านอาคารและสถานที่ แหล่งสำหรับสร้างจิตสำนึก ๖ ด้าน โดยย่อ ๒ ด้าน คือ ด้านปัจจัยภายในและภายนอก ภายใน ได้แก่ จิตสำนึกที่เกิดจากอุปนิสัยของตนเอง ภายนอก ได้แก่ ครอบครัว โรงเรียนหรือสถานศึกษา วัดหรือศาสนา รัฐหรือชาติ และสถาบันพระมหากษัตริย์โดยแหล่งสร้างจิตสำนึกแต่ละแหล่งตั้งอยู่บน กระบวนการ ๕ กระบวน คือ -ความรู้ -กิจกรรม -ข้อบังคับ -เครือข่าย -การบริหารจัดการ

ภาพ/แผนผัง ๓.๒๒ แสดงแหล่งและกระบวนการสร้างจิตสำนึก

บทที่ ๔

สังเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ เพื่อการพัฒนาสังคมไทย

บทนี้ เป็นการสังเคราะห์ศิลปวัฒนธรรมนำไปสู่การเกิดจิตสำนึกตามกระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านความรู้ กิจกรรม เครือข่าย ข้อบังคับ และการบริหารจัดการที่จะส่งต่อการพัฒนาสังคมไทยครบถ้วนทางกาย วาจา ใจ มีผลให้เกิดสันติภาพในสังคมทุกระดับ ดังนี้

- ๔.๑ สังเคราะห์การสร้างจิตสำนึกตามกระบวนการความรู้วัฒนธรรมเชิงพุทธ
- ๔.๒ สังเคราะห์การสร้างจิตตามกระบวนการกิจกรรมวัฒนธรรมเชิงพุทธ
- ๔.๓ สังเคราะห์การสร้างจิตสำนึกตามกระบวนการระเบียบข้อบังคับวัฒนธรรมเชิงพุทธ
- ๔.๔ สังเคราะห์การสร้างจิตสำนึกตามกระบวนการสร้างเครือข่ายวัฒนธรรมเชิงพุทธ
- ๔.๕ สังเคราะห์การสร้างจิตสำนึกตามกระบวนการบริหารจัดการวัฒนธรรมเชิงพุทธ
- ๔.๖ สรุปท้ายบท

๔.๑ สังเคราะห์การสร้างจิตสำนึกตามกระบวนการความรู้วัฒนธรรมเชิงพุทธ

องค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม จะมีกระบวนการเข้าหาความรู้เริ่มจากพัฒนาการและการแบ่งช่วงการเข้ามาของศิลปวัฒนธรรมที่เป็นมรดกไทยแท้กับรับช่วงจากประเทศอื่นอย่างไร จะเป็นปัจจัยกระตุ้นให้เกิดสำนึกและเห็นคุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษาและหัตถศึกษาเข้าสู่การอนุรักษ์และพัฒนาทางกายภาพและนามธรรมเชิงศิลปต่อไป ดังนี้

๔.๑.๑ ความรู้หมวดหมู่วัฒนธรรมพัฒนาการ : วัฒนธรรมมรดกไทย วัฒนธรรมรับช่วง

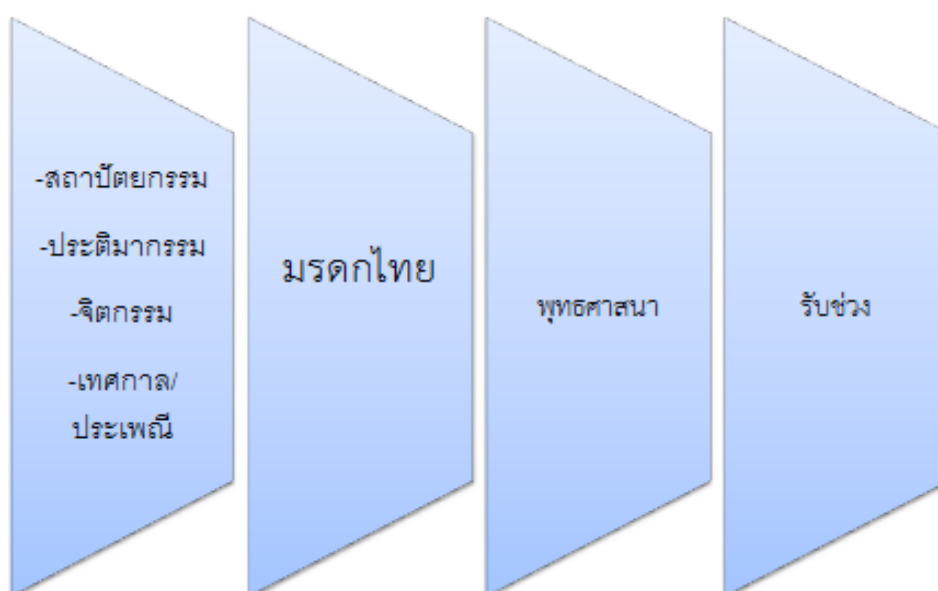
ทุกอย่างมีการเริ่มต้น พัฒนาการไปถึงขีดสูงสุด ศิลปวัฒนธรรมก็เช่นเดียวกัน ก็ย่อมมีจุดเริ่มต้นด้วยเหตุผลทางสังคม ดังเช่น “มหาสมมต” ต้นกำเนิดของโลก/สังคมในอัครคัมภีร์ หรือเหตุผลทางวัฒนธรรมที่ต้องมีเผ่าพันธุ์ มีศิลปวัฒนธรรมตามมา ผู้วิจัยใคร่จะจัดหมวดหมู่เป็นหลักการใหญ่ ๆ ว่า

๑) ศิลปวัฒนธรรมมรดกไทย

๒) ศิลปวัฒนธรรมรับช่วง

๑) ศิลปวัฒนธรรมมรดกไทย

การทำวิจัยเรื่องนี้ ได้กำหนดขอบเขตเนื้อหาความรู้ศิลปวัฒนธรรมว่า สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และเทศกาล/ประเพณี ซึ่งเป็นเน้นลงไปว่า เชิงพุทธ มาถึงตอนนี้ กำหนดให้ จัดหมวดหมู่ศิลปวัฒนธรรม จึงได้จัดลงได้ว่า ประเภทสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม จัดอยู่ในมรดกไทย โดยรูปร่างวัตถุเป็นของไทยแท้ แต่ว่าโดยจิตวิญญาณแล้ว พระพุทธศาสนาเป็นมรดกของประเทศอินเดีย จึงแยกออกมาว่า ความเป็นศิลปะในสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมเป็นมรดกไทย แต่ความเป็นจิตวิญญาณคือพระพุทธศาสนาแล้วเป็นมรดกของอินเดีย ตามวลีว่า ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ ก็คือ ศิลปวัฒนธรรมที่สื่อถึงธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า นั้น “พุทธศิลป์ ป็น ศาสตร์” ตามแผนผัง ดังนี้

แผนผัง ๔.๑ แสดงศิลปวัฒนธรรมว่าเป็นมรดกไทย/รับช่วง

๒) ศิลปวัฒนธรรมรับช่วง

ความรู้ศิลปวัฒนธรรมพัฒนาการรับช่วง เป็นประเพณีวัฒนธรรมโดยกำเนิดของประเทศอื่น คือประเพณีหรือเทศกาลที่เกิดขึ้นในชาตินั้น ๆ แล้วถ่ายทอดมา ส่วนประเพณีวัฒนธรรมที่เป็นมรดกของไทย เป็นประเพณีวัฒนธรรมโดยมิได้รับมาจากประเทศใด ถือว่าเกิดขึ้นในประเทศของตน โดยกำเนิด ส่วนปลีกย่อยนั้นอาจจะประยุกต์ไปตามสภาพแวดล้อม เรื่องนี้ ผู้วิจัยได้ยกเทศกาล/ประเพณีวัฒนธรรม ๓ เรื่องใหญ่ ๆ คือ

๑. เทศกาล/ประเพณีสงกรานต์
๒. เทศกาล/ประเพณีลอยกระทง
๓. เทศกาล/ประเพณีเทศน์มหาชาติ

เทศกาล/ประเพณีสงกรานต์

จากการทบทวนเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิแล้ว พบว่า มีช่วงกำเนิดอยู่ ๒ คติ คือ

๑. สงกรานต์ : คติที่รับช่วงจากอินเดีย
๒. สงกรานต์ : คติที่เป็นมรดกในไทย

สงกรานต์ : คติที่รับช่วงจากอินเดีย

ถามว่า ประเพณีสงกรานต์เป็นวัฒนธรรมแบบใด ตอบได้ว่าเป็นวัฒนธรรมรับช่วงซึ่งรับช่วงมาจากประเทศอินเดีย มีหลักฐานว่าเป็นวัฒนธรรมรับช่วงนี้มีอ้างในตำราของผู้รู้หลายท่าน กล่าวคือ ประเพณีสงกรานต์ก็เช่นเดียวกับวัยต่าง ๆ ของคนที่พัฒนาการมาถึงปัจจุบัน เมื่อศึกษาแล้วจะพบว่า มีพัฒนาการมายาวนานจนแยกไม่ออกว่าเรารับช่วงมาจากที่ไหน หรือคิดไปว่า ประเพณีนี้เกิดขึ้นที่ประเทศไทยนี้เอง แต่ถือเอาตามประวัติการเกิดกรุงสุโขทัย ซึ่งเป็นสมัยที่ชนชาติไทยก่อร่างสร้างอาณาจักรขึ้นมาเอง แล้วก็อยู่ร่วมกันเป็นปึกแผ่นถึงทุกวันนี้

สงกรานต์ถือกำเนิดเกิดที่ไหน ต้องตอบว่า เกิดที่ประเทศอินเดีย กล่าวคือ ประเทศอินเดียสมัยโบราณ มีหมู่บ้านหนึ่งนับว่าเป็นหมู่บ้านค่อนข้างจะเจริญ เพราะมีเศรษฐีในหมู่บ้าน ส่วนที่เป็นปกติของหมู่บ้านนั้น คือ ตลาดร้านค้า ผู้คนก็มากมายหลายหลาก การค้าขายก็มีทุกระดับ ตั้งแต่มีร้านขายของชำ ตามริมฟุตบาท แผงลอย จนถึงร้านแบกะดิน แต่ที่ให้เรามองเห็นสังคมอินเดียโบราณก็ การนั่งกิน นั่งดื่มตามริมทาง ใต้ต้นไม้ ก็มีเป็นแน่ ทำให้เราตั้งสมมติฐานจากวรรณคดีนี้ได้ว่า

ตามวรรณคดี กล่าวกันว่า นักเลงสุรานั่งดื่มสุราใต้ต้นไม้ข้างบ้าน ดื่มเมาได้ที่แล้ว ก็ทะเลาะกันบ้าง พุดจระรานผู้อื่นรอบข้างบ้าง วันหนึ่ง เมื่อเศรษฐีสองผิวเมื่อยเดินผ่านมา ซึ่งเศรษฐีนี้ไม่

มีบุตร นักเลงสุราจึงพูดจาเย้ยหยันท่านเศรษฐีว่า เป็นเศรษฐีเสียเปล่ามีแต่เงินมั่งคั่งร่ำรวย ทรัพย์สมบัติมีมากมายจะเก็บไว้ให้ใครใช้ ตายไปก็ศูนย์เปล่า แถมยังไม่มีบุตรอีกด้วย เป็นโง่เขลาบุรุษ ไม่มีหน่อเนื้อเชื้อไขให้แตกเหล่าแตกกอสูญพันธุ์เปล่า ๆ เป็นผู้เพาะพันธุ์ให้ใครไม่ได้ แถมนักเลงสุรายังรู้ไปถึงนรกสวรรค์เลยว่า คนที่แต่งงานแล้วไม่มีบุตร จะตกนรกชื่อว่าขุมปุตตะ (บุตร) เมื่อเศรษฐีได้ยินเช่นนี้ ก็มาทบทวนดูตัวเอง ก็จริงตามที่นักสุราแฉวมา ซึ่งแทนที่เศรษฐีจะโกรธ ด่ากลับ หรือทะเลาะกันทำร้ายกัน แต่เปล่าเลย กลับมาคิดเสียเองว่าจริงตามที่ว่า จึงพากันหาวิธีขอบุตรกับรุกขเทวดา

เศรษฐีสามิภรรยาบวงสรวงรุกขเทวดาขอบุตร

เมื่อเศรษฐีสองสามีภรรยาถูกนักเลงสุราแฉวเย้ยหยันในการไม่มีบุตรของตนแล้ว ก็คิดแก้ไขคำเย้ยหยันนั้นด้วยการเซ่นสรวงต่อรุกขเทวดา เรียกว่าเมื่อไม่ได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ก็เอาทางไสยศาสตร์ ตามคติโบราณว่า เมื่อไม่ได้ด้วยกล ก็เอาด้วยมนต์คาถา จึงพากันบวงสรวงต่อรุกขเทวดา จากคำกล่าวจากคุณธนาภิต ในหนังสือเทศกาลประเพณีไทย ๑๒ เดือน ว่า

“คำแฉวของนักเลงสุราว่า เป็นเศรษฐีเปล่า ๆ ไม่มีบุตร เมื่อเศรษฐีได้ยินแล้วคิดดูอีกทีก็ทราบดีว่าจริง ๆ จึงเกิดอายนอยากได้บุตรไว้ สืบสกุลบ้าง จึงไปบวงสรวงต่อพระอาทิตย์ พระจันทร์ ตั้งอธิษฐานขอบุตรถึงสามปี แต่ก็ไม่สมปรารถนา จนในปีหนึ่งเมื่อถึงฤดูคิมหันต์จัตมาศ (ตรงกับเดือน ๔ ไกล่เคียงกับเดือน ๕ ของไทย) คนทั้งหลายมีการละเล่นรื่นเริงกันทั่วชมพูทวีป เศรษฐีจึงพาบริวารไปยังต้นไทรริมน้ำ เอาข้าวสารล้างน้ำเจ็ดครั้ง แล้วหุงบูชารุกขเทวดา ณ ต้นไทรนั้น พร้อมด้วยสุบพิณขณอาหาร (แกงและกับข้าวอย่างอื่น ๆ) ประโคมด้วยเครื่องดนตรีดุริยางค์ ตั้งจิตอธิษฐานขอบุตรต่อรุกขเทวดา ปรากฏว่าได้ผลจริง โดยมีบุตรมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาของเศรษฐี เมื่อกำเนิดมาได้นามว่า “ธรรมบาลกุมาร” เศรษฐีได้ปลูกปราสาทอยู่ใกล้กับต้นไทรริมน้ำ เมื่อเจริญวัยได้เรียนรู้ศิลปศาสตร์ต่าง ๆ จนเจนจบสามารถรู้ภาษาของสัตว์ต่าง ๆ ได้ตั้งแต่อายุ ๗ ขวบและต่อมาก็ได้เป็นอาจารย์บอกมนต์แก่มนุषย์ชาวชมพูทวีป ซึ่งเวลานั้น ชาวโลกนับถือมหาพรหมและกบิลพรหมองค์หนึ่ง ซึ่งได้แสดงมงคลแก่มนุषย์ทั้งปวง”

มาถึง ณ ตอนนี้ เราสามารถกล่าวยืนยันได้ว่า ตำนานสงกรานต์นั้นมีต้นกำเนิดมาจากประเทศอินเดีย ชมพูทวีป เพราะตำนานเทพนี้มีแหล่งอยู่ที่ประเทศอินเดีย เพราะเทพนี้เป็นเทพของชาวอินเดีย นามว่า กบิลพรหม เป็นอาจารย์บอกมนต์แก่คนในชมพูทวีป มีลูกศิษย์ลูกหามากมาย มีผู้เคารพนับถืออยู่ทั่วไป ได้ยินกิตติศัพท์ทางสติปัญญาอันยอดเยี่ยมของธรรมบาลกุมาร มาถึงจุดหนึ่งเป็นจุดร้อนวิซาก็ว่าได้ ก็ธรรมดานักมวยต้องมีคู่ชก จะชกคนเดียวไม่ได้ แม้จะเก่งสักปานใดก็ตาม ถ้าไม่มีคู่ชกเสียแล้ว ก็วัดไม่ได้ว่าเก่งขนาดไหน จึงคิดทดลองภูมิปัญญาของตนโดยการเอาชีวิตเป็นเดิมพัน ตั้งปัญหาขึ้นมา ๓ ข้อ ถามธรรมบาลกุมาร ถ้าตอบไม่ได้ต้องตัดเศียรของตนบูชาความรู้กัน

ผลปรากฏว่า ธรรมบาลกุมารน้อยตอบได้ เป็นอันว่าปรมาจารย์กบิลพรหมต้องตัดศีรษะของตนบูชาปัญหานั่น

เรื่องที่กล่าวมาข้างต้น ปรากฏในหนังสือประเพณีสงกรานต์ กล่าวว่า เมื่อต้นภัทศ์กลับ เศรษฐีคนหนึ่งไม่มีบุตร ตั้งบ้านอยู่ใกล้กับนักเลงสุรานั้นมีบุตร ๒ คน มีผิวเนื้อดุจทอง วันหนึ่งนักเลงสุราได้เข้าไปสู่บ้านเศรษฐี กล่าวคำหยาบเข้าแก่เศรษฐีต่างๆ เศรษฐีได้ฟังก็กล่าวว่าเรามีสมบัติเป็นอันมาก ไฉนท่านจึงหมิ่นเรา นักเลงสุราตอบว่า ท่านมีสมบัติมากก็จริง แต่หาไม่มีบุตร ถ้าท่านถึงแก่ความตายแล้วสมบัติก็จะเสื่อมสูญเปล่า เรามีบุตรชาย ๒ คนมีผิวดุจทอง เห็นว่าประเสริฐกว่าท่าน เศรษฐีได้ฟังมีความละอาย จึงบวงสรวงต่อพระจันทร์และพระอาทิตย์ และอธิษฐานขอบุตรเวลาผ่านไปถึง ๓ ปีก็ไม่มีบุตร อยู่มาวันหนึ่งในเดือนห้า เป็นช่วงเวลาที่พระอาทิตย์เคลื่อนจากราศีมีนเข้าสู่ราศีเมษถือว่าเป็นวันมหาสงกรานต์ คนทั้งหลายมีงานฉลองการตั้งต้นปีใหม่ทั่วชมพูทวีป

ความข้างต้น ทำให้ทราบว่า เมื่อช่วงเดือนเมษายน เป็นราศีชื่อเมษ ซึ่งมาจากชื่อเดือนเมษายน และในช่วงนี้ถือเป็นฤกษ์งามยามดี ชาวเมืองแห่งชมพูทวีป (อินเดีย) พากันเฉลิมฉลองดาวฤกษ์นี้ เรื่องนี้ก็ดำเนินการต่อไปว่า เศรษฐีได้พาบริวารไปยังต้นไทรริมฝั่งน้ำซึ่งมีนกจำนวนมากอาศัยอยู่ ได้เอาข้าวสารลี้ยงน้ำ ๗ ครั้งแล้วหุงบูชารุกขเทวดาประจำต้นไทร พร้อมด้วยอาหารหลายอย่าง มีการประโคมดุริยางคดนตรี แล้วตั้งจิตอธิษฐานขอบุตรจากรุกขเทวดาประจำต้นไทร รุกขเทวดามีความกรุณาหาไปขอบุตรจากพระอินทร์ให้แก่เศรษฐีพระอินทร์จึงให้ธรรมบาลเทวบุตรลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาเศรษฐี เมื่อคลอดจากครรภ์ บิดามารดาตั้งชื่อว่าธรรมบาลกุมาร และปลูกปราสาท ๗ ชั้นให้อยู่ที่ใต้ต้นไทรริมฝั่งน้ำนั้น ทำให้กุมารรู้ภาษานก เมื่อเติบโตขึ้นอายุ ๗ ขวบเรียนไตรเพทจบ ก็ได้เป็นอาจารย์บอกมงคลการต่างๆ แก่มนุษย์ทั้งหลายในชมพูทวีปต่อมาพรหมองค์หนึ่งชื่อว่ากบิลพรหม ได้ลงมาถามปัญหา ๓ ข้อแก่ธรรมบาลกุมาร และพูดกับธรรมบาลกุมารว่า ถ้าท่านแก้ได้ เราจะตัดศีรษะเรานบูชาท่าน ถ้าท่านแก้ไม่ได้เราจะตัดศีรษะท่านเสีย ธรรมบาลกุมารขอผัด ๗ วันกบิลพรหมกลับไปยังพรหมโลก ฝ่ายธรรมบาลกุมารพิจารณาปัญหานั้นเวลาผ่านไปได้ ๖ วันแล้วยังไม่ทราบคำตอบ คิดว่าวันรุ่งขึ้นจะตายด้วยอาชญาทำวกบิลพรหมนั้น คิดจะหนีไปซ่อนตัว จึงลงจากปราสาทไปนอนอยู่ใต้ต้นตาลสองต้น ขณะนั้นมีนกอินทรีสองตัวผัวเมียทำรังอยู่บนต้นตาลนั้น ธรรมบาลกุมารได้ยินนกอินทรีเมียถามนกอินทรีผัวว่า พรุ่งนี้เราจะไปหาอาหารที่ไหนกัน นกอินทรีผัวตอบว่าพรุ่งนี้ครบ ๗ วันที่ทำวกบิลพรหมถามปัญหาธรรมบาลกุมาร ถ้าธรรมบาลกุมารแก้ไม่ได้ ทำวกบิลพรหมก็จะตัดศีรษะเสีย เราจะได้กินมนุษย์เป็นอาหาร นางนกอินทรีเมียถามว่า เจ้ารู้จักปัญหานั้นหรือไม่ นกอินทรีผัวตอบว่ารู้ แล้วก็เล่าให้นกอินทรีเมียฟังแต่ต้นจนจบ ธรรมบาลกุมารนอนอยู่ใต้ต้นไม้ไผ่ก็ได้ยินกบิลพรหมมีความโสมนัสเป็นอันมาก จึงกลับมาสู่เรือนของตน ครั้นครบ ๗ วันทำวกบิลพรหมลงมาถามปัญหาธรรมบาลกุมารตอบปัญหาตามนกอินทรียักล่านั้น

สงกรานต์ : คติที่เป็นมรดกไทย

ความรู้พัฒนาการประเพณีสงกรานต์ คติที่ถือว่าเป็นประเพณีวัฒนธรรมไทยโดยกำเนิด เกิดที่ประเทศไทยตามวัฒนธรรมของไทยทั้งในท้องถิ่นและในเมือง ตามที่คุณประพันธ์ กุลวิจิตรชัย กล่าวในหนังสือเทศกาลประเพณีไทย ๑๒ เดือนว่า ประเพณีสงกรานต์กล่าวกันว่าได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิความเชื่อของพราหมณ์

สุภักดิ์ อนุกุล กล่าวในหนังสือวันสำคัญของไทยว่า สมัยโบราณถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันปีใหม่ เนื่องจากเป็นระยะย่างจากการทำไร่ไถนา จึงจัดวันสงกรานต์เป็นวันทำบุญใหญ่แล้วเล่นสนุกสนานกัน เรียกว่าเล่นน้ำขจัดทุกข์สงกรานต์เป็นประเพณีมาเหมือนกันหมดทั้งประเทศไทย พม่า เขมรและประเทศลาวเนื่องจากได้แบบอย่างมาจากประเทศอินเดียที่เดียวกัน

ธนาภิต กล่าวในหนังสือวันสำคัญของไทยว่า คติของชาวอินเดียฝ่ายเหนือ ถือเอาวันที่ ๑๓ เมษายน เป็นวันมหาสงกรานต์ ตรงกับวันพระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษ เป็นช่วงพ้นจากอากาศหนาว เป็นช่วงที่พ้นจากอากาศหนาว ต้นไม้เริ่มผลิดอกออกช่อ ผีเสื้อตัวที่เคยจำศีลออกหากินอีกครั้ง ธรรมชาติกลับฟื้นคืนสู่ความมีชีวิตชีวาอีกครั้ง ชาวอินเดียจึงถือเอาช่วงต้นฤดูใหม่นี้เป็นวันขึ้นปีใหม่เฉลิมฉลองแสดงความยินดีเล่นสนุกสนาน

มีอีกประการหนึ่งที่คุณธนาภิตกล่าวว่า ในเมืองไทยมีฤดูกาลที่สอดคล้องกับชาวอินเดีย เพราะในช่วงเมษายนการเก็บเกี่ยวข้าวกล้าได้ผ่านพ้นไปแล้ว งานในไร่นาหยุดลงชั่วคราว จึงถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ตามแบบอย่างอินเดีย โดยมีการทำบุญตักบาตร ก่อพระเจดีย์ทราย ปลอยนกปล่อยปลา รดน้ำขอพรจากผู้ใหญ่ เล่นสาดน้ำกันสำหรับหนุ่มสาว และเล่นน้ำขจัดทุกข์กันเป็นเพณีสืบต่อมาตั้งแต่ครั้งโบราณ

เทศกาล/ประเพณีลอยกระทง

จากการทบทวนเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิแล้ว พบว่า มีช่วงกำเนิดอยู่ ๒ คติ คือ

๑. ลอยกระทง : คติที่รับช่วงจากอินเดีย
๒. ลอยกระทง : คติที่เป็นมรดกในไทย

ลอยกระทง : คติที่รับช่วงจากอินเดีย

ประเพณีลอยกระทง เมื่อศึกษาดูแล้ว ทราบว่ารับช่วงมาจากอินเดีย มีชื่อเรียกว่า ดีปาวลี หรือดีวาลี (Deepavali, Diwali) Diwali คำนี้เป็นภาษาฮินดี ส่วน Deepavali เป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า โคมพวงดวงประทีป สีแสงไฟซึ่งติดในโคมไฟหรือเทียน ตะเกียง ตามหน้าบ้าน หน้าวัด ริมน้ำ หรือตามถนนหนทางทั่วบ้านเมืองนั้น จึงเรียกให้สอดคล้องกับปรากฏการณ์นี้ว่า เทศกาลแห่งแสงไฟ (The Festival of Lights) ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ของชาวฮินดู มีการเฉลิมฉลองด้วยแสงไฟ มีตะเกียง ดินเผา เทียน รวมทั้งดอกไม้ไฟ บริบทเทศกาลนี้ เจ้าของบ้านจะทำความสะอาดบ้านและตกแต่ง บ้านเรือนของตนอย่างสวยงาม แคมมีการเล่นดอกไม้ไฟอย่างสนุกสนานในตอนกลางคืน และเป็น ช่วงเวลาที่หาซื้อของขวัญโดยเฉพาะขนมหวานและผลไม้แห้งไว้ต้อนรับกันระหว่างเข้าเยี่ยมเพื่อนบ้าน เทศกาลจะมีพิธีกรรมทางศาสนาฮินดูที่เรียกว่า อารตี (Aarti) เป็นการแสดงความเคารพต่อทวยเทพ ของชาวฮินดู มีพระแม่ลักษมีเทวี พระราม พระสีดา (เมืองโยธยา) พระกฤษณะ (เมืองวรินดาวัน และรัฐคุชราต) เจ้าแม่กาลี (รัฐเบงกอล) ทำการเฉลิมฉลองกันทุกแคว้นนครรัฐของประเทศอินเดีย แต่เนื่องด้วยความใหญ่โตของประเทศอินเดีย ทำให้เทศกาลดีวาลีมีการจัดและบูชาที่แตกต่างกัน ออกไปตามแต่ละพื้นที่ บางที่จะเฉลิมฉลองกัน ๕ วัน เฉพาะทางรัฐทมิฬนาฑู และภาคใต้มีเพียง ๒ วัน ทุก ๆ ปีจะมีขึ้นประมาณเดือนตุลาคมหรือพฤศจิกายนของทุกปีหรือตรงกับช่วงหลังออกพรรษา สอดคล้องกับประเพณีลอยกระทงของไทย ซึ่งมีขึ้นในวันเพ็ญเดือน ๑๒ หลังออกพรรษา ๑ เดือน

จากความเป็นมาข้างต้นนี้ สอดคล้องกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ของไทยที่ทรงสันนิษฐานว่า “เดิมทีเดียวเป็นพิธีของพราหมณ์ กระทำเพื่อบูชาพระผู้เป็น เจ้าทั้งสามพระองค์ได้แก่ พระอิศวร พระนารายณ์ และพระพรหม” พัฒนาการต่อไปได้นำเข้าสู่หลัก ความเชื่อตามนัยพระพุทธศาสนา ตามที่ ส.ธรรมภักดี กล่าวว่า “พิธีชักโคม เพื่อบูชาพระบรม สารีริกธาตุ พระจุฬามณีในชั้นดาวดึงส์ และลอยโคมเพื่อบูชารอยพระบาทของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ ประดิษฐาน ณ หาดทรายแม่น้ำนัมมทา ที่พญานาครักษายูบถนอยอดภูเขาสุวรรณมาลี ยอดภูเขา สุวรรณบรรพตและที่ยอดภูเขาสุมนภูฏ” ทำให้ประจักษ์ว่า สมัยก่อนนั้นพิธีลอยกระทงจะเป็นการ ลอยโคม (คำว่าลอยโคมนี้เป็นคำที่ใช้เรียกกันตามตำนานท้าวศรีจุฬาลักษณ์ สมัยสุโขทัยแรก ๆ)

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน) ได้ค้นคว้าที่มาของประเพณีลอยกระทงไทยทุกภาคตลอดจนถึงประเทศใกล้เคียงคือ พม่า กัมพูชา จีน อินเดีย ได้ความว่า มีประเพณีลอยกระทงทุกประเทศด้วยเหตุผลต่างๆ กัน คือ

๑. เพื่อสักการะรอยพระพุทธรูปที่แม่น้ำนัมมทา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทประดิษฐานไว้บนหาดทรายที่แม่น้ำนัมมทา ในประเทศอินเดีย

๒. เพื่อขอขมาแม่คงคาเพราะได้อาศัยน้ำท่านกินและใช้และอีกประการหนึ่งมนุษย์มักจะทิ้งและถ่ายสิ่งปฏิกูลลงไปในน้ำด้วย

๓. เพื่อลอยทุกข์โศกโรคภัย และสิ่งไม่ดี คล้ายกับพิธีลอยบาปของพราหมณ์

๔. เพื่อบูชาพระอุปคุตชาวไทยภาคเหนือให้ความเคารพแก่พระอุปคุตอย่างสูงซึ่งตามตำนานเล่าว่าเป็นพระมหาเถระรูปหนึ่งที่มีอิทธิฤทธิ์มากสามารถปราบพญามารได้

ตำนานสนับสนุนข้อที่ ๑ ข้างต้นนี้คือ การลอยนี้ทำขึ้นเพื่อเป็นการสักการะรอยพระพุทธรูป ณ แม่น้ำนัมมทา เมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปแสดงธรรมโปรดในนาคพิภพ และได้ทรงประทับรอยพระบาทไว้บนหาดทรายแม่น้ำนัมมทา ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหนึ่งในแคว้นทักขิณาทของประเทศไทยปัจจุบันเรียกว่าแม่น้ำเนรพุทท หรือนัมมทา เป็นการสร้างจิตสำนึกกรุณาคุณของพระองค์

ตำนานสนับสนุนข้อที่ ๒ นอกจากเป็นการขอขมาเทพคงคา ผู้รักษาดูแลน้ำที่มนุษย์ทิ้งสิ่งปฏิกูลต่าง ๆ ลงน้ำแล้ว ยังเป็นการแสดงความสำนึกถึงบุญคุณของแม่น้ำคงคาที่ให้เราได้อาศัยน้ำกินน้ำใช้

ตำนานสนับสนุนข้อที่ ๓ เพื่อเป็นการลอยเคราะห์ ความอัปรีดิ์ จัญไรทิ้งไปจากตนเอง เพราะการลอยกระทงเปรียบเหมือนการลอยความทุกข์ ความโศกเศร้า โรคภัยไข้เจ็บ และสิ่งไม่ดีต่าง ๆ ให้ลอยตามแม่น้ำไปกับกระทง เช่นเดียวกับพิธีลอยบาปของพราหมณ์

ตำนานสนับสนุนข้อที่ ๔ จากความเชื่อในการบูชาพระอุปคุตของชาวไทยภาคเหนือที่ให้ความเคารพ ซึ่งพระอุปคุตนี้ได้บำเพ็ญเพียรบริกรรมคาถาอยู่ในท้องทะเลลึกหรือสะดือทะเล โดยมีตำนานเล่าว่า พระอุปคุตเป็นพระมหาเถระรูปหนึ่งที่มีอิทธิฤทธิ์มาก สามารถปราบพญามารได้ ด้วยการที่ท่านบำเพ็ญเพียรอยู่ในน้ำ จึงให้ความเคารพไปถึงแม่น้ำด้วย

ประเด็นนี้ ถ้าจะมองในแง่พัฒนาการของประเพณีนี้ ก็จะเป็นเรื่อง การส่งเสริมการท่องเที่ยวให้เกิดขึ้นทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ความบันเทิงเริงใจ เนื่องจากการลอยกระทงเป็นการนัดพบปะสังสรรค์กันในหมู่ผู้ไปร่วมงาน และเป็นการส่งเสริมงานฝีมือและความคิดสร้างสรรค์ เพราะเมื่อมีเทศกาลลอยกระทง มักจะมีการประกวดกระทงแข่งกัน ทำให้ผู้เข้าร่วมได้เกิดความคิดแปลกใหม่ และยังรักษาภูมิปัญญาพื้นบ้านไว้อีกด้วย

ลอยกระทง : คติที่เป็นมรดกไทย

ตามกาลานุกรมว่า ประเพณีลอยกระทงมีมาก่อนตั้งกรุงสุโขทัย ๗๐๐ ปี ก่อนกำเนิดกรุงสุโขทัย ๑๐๐ ปี แต่ไม่มีหลักฐานระบุแน่ชัดว่าทำกันอย่างไร แต่เชื่อว่าประเพณีนี้ถือกำเนิดชัดเจนติดต่อกันมายาวนานตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง เรียกประเพณีลอยกระทงนี้ว่า "พิธีจองเปรียง" หรือ "พิธีลอยพระประทีป" และมีหลักฐานจากศิลาจารึกหลักที่ ๑ กล่าวถึงงานเผาเทียนเล่นไฟว่าเป็นงานรื่นเริงที่ใหญ่ที่สุดของกรุงสุโขทัย ทำให้เชื่อกันว่างานดังกล่าวน่าจะเป็นงานลอยกระทงอย่างแน่นอน

จากพิธีจองเปรียงหรือพิธีลอยพระประทีปเป็นลอยโคม กระทงดอกบัวจนถึงลอยกระทงแบบต่าง ๆ ในปัจจุบัน ทราบว่า เมื่อประเทศไทยสมัยสุโขทัยเป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ.๑๘๐๐ ปี นางนพมาศ หรือ ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระสนมเอกของพระร่วงเจ้า (พระเจ้าอรรคราช) จะคิดค้นประดิษฐ์กระทงดอกบัวขึ้นเป็นคนแรกแทนการลอยโคม ดังปรากฏในตำนานจากหนังสือนางนพมาศ ว่า "ครั้นวันเพ็ญเดือน ๑๒ ข้าน้อยได้กระทำโคมลอย คิดตกแต่งให้งามประหลาดกว่าโคมสมณก้านัลทั้งปวง จึงเลือกผกาเกษรสีต่างๆ มาประดับเป็นรูปกระมุทกลีบบานรับแสงจันทร์ใหญ่ประมาณเท่ากงระแหะ ล้วนแต่พรรณดอกไม้ซ้อนสีสลับให้เป็นลวดลาย เมื่อสมเด็จพระร่วงเจ้าได้เสด็จฯ ทางชลมารค ทอดพระเนตรกระทงของนางนพมาศก็ทรงพอพระราชหฤทัย จึงมีพระราชโองการฯ ให้จัดพิธีลอยกระทงเป็นประจำทุกปี ในคืนวันเพ็ญเดือน ๑๒ พระราชพิธีนี้จึงได้ถือปฏิบัติเป็นประจำจนกระทั่งบัดนี้"

มีตำนานเพิ่มเติมว่า เมื่อสมเด็จพระร่วงเจ้าได้เสด็จฯ ทางชลมารค ทอดพระเนตรกระทงของนางนพมาศก็ทรงพอพระราชหฤทัย จึงโปรดให้ถือเป็นเยี่ยงอย่าง และให้จัดประเพณีลอยกระทงขึ้นเป็นประจำทุกปี โดยให้ใช้กระทงดอกบัวแทนโคมลอย ดังพระราชดำรัสที่ว่า "ตั้งแต่นี้สืบไปเบื้องหน้า โดยลำดับกษัตริย์ในสยามประเทศถึงกาลกำหนดนักขัตฤกษ์วันเพ็ญเดือน ๑๒ ให้ทำโคมลอยเป็นรูปดอกบัว อุทิศสักการบูชาพระพุทธบาท ๓ แม่ น้ำนมมหา ๓ ทรายเท่ากำไลปาวสาน พิธีลอยกระทงจึงเปลี่ยนรูปแบบตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา กาลต่อมาปัจจุบันนี้ การถือปฏิบัติตามแนวคิดของท้าวศรีจุฬาลักษณ์ก็เป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายไปทั่วทุกๆ ภาค ของประเทศไทย ซึ่งแฝงไว้ในคติความเชื่ออย่างเป็นรูปแบบ แต่การทำพิธีนั้นบางจังหวัดของไทยอาจจะไม่เหมือนครั้งกรุงสุโขทัยทุกอย่าง เพราะได้วิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปตามวัฒนธรรมของแต่ละภาคและจังหวัด แต่จุดประสงค์ของการลอยกระทงนั้นมีความเหมือนกัน

จากกรุงสุโขทัย สู่ กรุงรัตนโกสินทร์ ประเพณีลอยกระทงสืบทอดกันเรื่อยมา จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึง รัชกาลที่ ๓ พระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนขุนนางนิยมประดิษฐ์กระทงใหญ่เพื่อประกวดประชันกัน ซึ่งต้องใช้แรงคนและเงินจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระ

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นว่าเป็นการสิ้นเปลือง จึงโปรดให้ยกเลิกการประดิษฐ์กระถางใหญ่แข่งขัน และโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ทำเรือลอยประทีปถวายองค์ละลำแทนกระถางใหญ่ และเรียกชื่อว่า "เรือลอยประทีป" ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงฟื้นฟูพระราชพิธีนี้ขึ้นมาอีกครั้ง ปัจจุบันการลอยพระประทีปของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงกระทำให้เป็นการส่วนพระองค์ ตามพระราชอัธยาศัย ในส่วนประชาชน มีประเพณีพื้นเมือง ๑๒ เดือน (ฮิตสิบสอง)

กำเนิดประเพณีลอยกระทงจากฮิตสิบสอง คลองสิบสี่

ประเพณีไทยอีสานนั้น มีประเพณีประจำเดือนในรอบปี ๑๒ เดือน นั่นคือ ทุกเดือนจะมีประเพณีประจำเดือน ดังนั้น จึงให้ทราบได้ว่า ประเพณีลอยกระทงเกิดขึ้นในเดือน ๑๒ ประเพณีนี้จะมาหลังออกพรรษา ๑ เดือน ที่สำคัญคือ ประเพณีประจำเดือนของไทยอีสานนี้ มีชื่อเรียกว่า “ฮิตสิบสอง ครองสิบสี่” คำว่า ฮิต หมายถึง ประเพณีที่เกิดประจำเดือน ๑๒ เดือน คำว่า ครองสิบสี่ หมายถึงหลักธรรมสำหรับปฏิบัติ จำนวน ๑๔ ข้อ เป็นที่มาของคำว่า ประเพณีฮิตสิบสองและครองสิบสี่

ประเพณีไทยอีสาน เดือน ๑๑ เป็นเดือนประเพณีทำบุญออกพรรษา จัดทำในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็นระยะที่ชาวบ้านหมอดูการในการทำนาไร่ อาภาศในช่วงนี้จะเย็นสบายจึงถือโอกาสมาร่วมกันทำบุญ มีการตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุ สามเณร มีการกวนข้าวทิพย์ถวายพระสงฆ์ รับศีลสวดมนต์ฟังเทศน์ ตอนค่ำจะมีการจุดประทีปโคมไฟในบริเวณวัดและหน้าบ้าน บางท้องถิ่นอยู่ใกล้บริเวณแม่น้ำจะมีการไหลเรือไฟ (ล่องเฮือไฟ) เพื่อเป็นการบูชาคารวะแม่คงคา บางแห่งมีการแข่งเรือยาวเพื่อความสนุกสนานและสามัคคีร่วมกันในงานอีกด้วย

ตามที่กล่าวข้างต้นนี้ เดือน ๑๑ เป็นประเพณีออกพรรษา ซึ่งจะเกิดขึ้นก่อนประเพณีลอยกระทง ๑ เดือน ระหว่างเดือน ๑๑ ออกพรรษา ถึงเดือน ๑๒ ลอยกระทง เป็นระยะเวลาที่ชาวบ้านเสร็จจากการงานทำไร่ทำนา เก็บข้าวใส่ยุ้ง สู้ขวัญวัวควายแล้ว หากจะมีงานอยู่บ้างแต่น้อยลง เป็นฤดูที่ได้ทานข้าวใหม่ เป็นช่วงที่ไม่ข้าวหลามออกหน่อ นำมาทำบั้งข้าวหลามกับข้าวใหม่จะมีกลิ่นหอมและอร่อยดี ประกอบเข้ากับอากาศก็เย็นสบาย เป็นฤดูปลายฝน ต้นหนาว ด้วยระยะเวลาที่ว่างเว้นจากการไร่ นานี้ ชาวบ้านทั่วไปจึงมีโอกาสมานั่งทำบุญทำทาน ร่วมกันทำกิจกรรมทางศาสนา หรือกิจกรรมสันทนาการ เป็นความสุขของชาวบ้านตามชนบทด้วยเทคโนโลยีแบบโบราณ การจุดประทีปโคมไฟตามริมแม่น้ำ การจุดประทีปโคมไฟตอนค่ำหน้าบ้าน หน้าวัด ตามถนนหนทางเหล่านี้ มีจุดเริ่มต้นแห่งชนบประเพณีอันยิ่งใหญ่ ที่สำคัญคือ จุดประทีปตามริมแม่น้ำ ทำให้มีพัฒนาการมากลายเป็นประเพณีลอยกระทง ประเทศชมพูทวีปเรียกกิจกรรมนี้ว่า “ทีปาวลี” แปลว่า พวงพุ่มประทีป ซึ่งมีขึ้นในช่วงเดียวกันนี้

หลักฐานที่ยืนยันว่า ประเพณีลอยกระทงเกิดในอินเดีย คือ ในช่วงเดือน ๑๑ หรือ ๑๒ ดังกล่าว เป็นระหว่างออกพรรษากับประเพณีลอยกระทง ซึ่งเป็นระยะห่างกัน ๑ เดือน คือ ภายหลังเวลาออกพรรษา ๑ วัน เป็นพระพุทธรูปเจ้าเสด็จจากเทวโลกสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ภายหลังแดสงธรรมโปรดพระมารดา จึงยืนยันได้ว่า ประเพณีลอยกระทงนี้ ได้รับมาจากอินเดีย ตามลัทธิพราหมณ์เชื่อว่า ลอยกระทงเพื่อบูชาแม่น้ำคงคาอันศักดิ์สิทธิ์ของอินเดีย และลอยเพื่อบูชาพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพระนารายณ์ ซึ่งบรรทมสินธุ์อยู่กลางเกษียรสมุทร อีกประการหนึ่งศาสนาพุทธเชื่อว่า การลอยกระทงเป็นการทำพิธีเพื่อต้อนรับพระพุทธรูปในวันเสด็จจากเทวโลกสู่โลกมนุษย์ ภายหลังจากทรงเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังนั้น คำว่า คติศาสนาพราหมณ์จึงเป็นคำเรียกต่าง ๆ กัน ในอินเดีย คือ พิธีลอยบาป แต่คติทางพระพุทธศาสนา คือการต้อนรับพระพุทธรูปในวันเสด็จกลับจากเทวโลก

สรุปว่า แหล่งกำเนิดประเพณีลอยกระทงที่ ๑ คืออินเดีย แหล่งกำเนิดที่ ๒ คือ ไทย ที่เป็นประเพณีฮินดูสอง (คลองสิบสี่) ประเพณี ๑๒ เดือนของไทยอีสานจากกรุงสุโขทัย-รัตนโกสินทร์ ต้นต้น ประวัติศาสตร์ของไทยเรื่องนี้ นางสนมเอกของพระร่วงเจ้า ทำโคมลอย ประดับเกสรสีต่าง ๆ เมื่อสมเด็จฯ เสด็จทางชลมารค ทอดพระเนตรกระทงนั้น พระองค์โปรด และให้ทำต่อมา เสด็จรโกเศศ กล่าวว่ามีมา คือ บูชาลอยพุทธบาท บูชาพระอุปคุต เทพแห่งฤทธิ์ แสดงความกตัญญูต่อพระแม่คงคาและขอขมาพระแม่คงคา คำเรียกของประเพณีนี้มีหลายคำ โดยสมัยรัชกาลที่ ๑ และ ๓ แห่งรัตนโกสินทร์ เรียกว่า กระทงใหญ่แข่งขัน รัชกาลที่ ๔ เรียกว่า เรือลอยประทีป รัชกาลที่ ๕-๖ - ๙ ลอยประทีป

ชื่อเรียกประเพณีลอยกระทงแต่ละภาคของไทยก็ต่างกันไป คือ ภาคเหนือ ศูนย์กลาง คือ จังหวัดเชียงใหม่ เรียกว่าประเพณียี่เป็ง ที่เรียกเช่นนี้เพราะประเพณีนี้ทำกันในเดือนยี่เป็ง คือเดือนยี่หรือเดือนสอง เร็วกว่าของเรา ๒ เดือน เพื่อบูชาพระอุปคุตซึ่งเชื่อกันว่าท่านบำเพ็ญบริกรรมคาถาอยู่ในท้องทะเลลึกหรือสะดือทะเลตรงกับคติของชาวพม่า

จังหวัดตาก ประเพณีลอยกระทงภาคเหนือตอนล่างมีชื่อเสียง เรียกประเพณีนี้ว่า กระทงสาย โดยนำกระทงมาผูกต่อ ๆ กัน จุดเทียน รูป เกิดแสงสว่างเต็มที ดังการร้อยเป็นสายแล้วไปลอยน้ำ กระทงจะกลุ่มกันเป็นสาย ไม่กระจายกันไปคนละทิศละทาง แสงเทียน แสงไฟจะเปล่งประกายอยู่อย่างนั้นได้นาน ทำให้ผู้มาเที่ยวได้พบเห็นเกิดทัศนานูตตรียะ มีความบันเทิง ปีติปราโมช สร้างความสุขสำราญให้เกิดขึ้นในชีวิต และมีสังคมที่สันติสุข เกิดจิตสำนึกในประเพณีประกอบกับความเชื่อทางศาสนาด้วย อีกประการหนึ่ง คติที่กระทงสายนั้น มีนัยทางธรรม มีอย่างไรนั้น จะได้กล่าวต่อไป

จังหวัดสุโขทัย เป็นอีกหนึ่งจังหวัดที่มีชื่อเสียงตอนล่าง เรียกประเพณีนี้ว่า ลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ ซึ่งฟื้นฟูกลับมาอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ.๒๕๒๐ โดยจำลองบรรยากาศงานมาจากงานลอย

กระทงสมัยกรุงสุโขทัยโบราณและหลังจากนั้นก็มีการจัดงานลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟขึ้นที่จังหวัดสุโขทัยทุก ๆ ปี มีทั้งการจัดขบวนแห่โคมชักโคมแขวน การเล่นพลุดะไล และไฟพะเนียง

จังหวัดนครพนม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกรงานลอยกระทงว่า เทศกาลไหลเรือไฟ โดยจัดเป็นประเพณียิ่งใหญ่ทุกปีในจังหวัดนครพนม มีการนำหยวกกล้วย หรือวัสดุต่าง ๆ มาตกแต่งเรือเป็นรูปพญานาคและรูปอื่น ๆ และประดับไฟอย่างสวยงาม และตอนกลางคืนจะมีการจุดไฟปล่อยกระทงให้ไหลไปตามลำน้ำโขง ดูสวยงามตระการตาการลอยกระทงในปัจจุบันยังคงรักษารูปแบบเดิมเอาไว้ได้ตามสมควรเมื่อถึงวันเพ็ญพระจันทร์เต็มดวงในเดือน ๑๒ ชาวบ้านจะจัดเตรียมทำกระทงจากวัสดุที่หาง่ายตามธรรมชาติ ปักธูปเทียนและดอกไม้ เครื่องสักการบูชา ก่อนทำการลอยในแม่น้ำก็จะอธิษฐานในสิ่งที่มุ่งหวังพร้อมขอขมาต่อพระแม่คงคา ตามคุ้มวัดหรือสถานที่จัดงานหลายแห่ง มีการประกวดกระทง ประกวดนางนพมาศ และมีมหรสพสมโภชในตอนกลางคืน นอกจากนั้นยังมีการจุดดอกไม้ไฟ พลุ ตะไล

กรุงเทพมหานคร เป็นตัวแทนภาคกลาง มีการจัดงานลอยกระทงหลายแห่ง แต่ที่เป็นจุดเด่นอยู่ที่ "งานภูเขาทอง" วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ซึ่งภูเขาทองนี้ เป็นมหาเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ มีความสูงใหญ่ ที่สำคัญคือ เต้นสง่างาม เป็นที่ทัศนานดูตริยะของชาวพุทธทั่วไปและเป็นทัศนศึกษาของชาวต่างชาติ ตามพระราชกิจจานุเบกษา กล่าวว่า “พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงมีดำริให้จัดสร้างพระเจดีย์ “ภูเขาทอง” ไว้เป็นปูชนียสถานในพระนครเหมือนดังที่กรุงเก่า (อยุธยา) มีวัดภูเขาทอง” วัดนี้จัดงานประเพณีลอยกระทง จะเนรมิตงานก็ว่าได้ เพื่อเฉลิมฉลองประเพณีลอยกระทง ส่วนใหญ่จัดอยู่ราว ๗-๑๐ วัน

จังหวัดสงขลา เป็นตัวแทนภาคใต้ เรียกว่าลอยกระทง เหมือนที่เรียกทั่วไป มีการจัดงานลอยกระทงในหลาย ๆ จังหวัด เช่น อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ที่มียางใหญ่ทุกปี

สรุป พัฒนาการเรียกชื่อและรูปทรงกระทงสมัยต่าง ๆ ของไทย คือ สมัยกรุงสุโขทัย เรียกว่า จองเปรียญหรือลอยประทีป (ไม่มีปรากฏรูปทรง) ต่อมาเป็นรูปทรงโคมลอยทรงดอกบัว สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, ที่ ๒ ที่ ๓ เรียกว่ากระทงใหญ่เพื่อแข่งขันกัน รัชกาลที่ ๔ เป็นเรือลอยประทีป รัชกาลที่ ๕ ที่ ๖ ถึงปัจจุบัน ไม่จำกัดรูปทรง ที่นิยมกันคือทรงดอกบัว มีดอกไม้ ธูปเทียน เหริยบูชา

เทศกาล/เพณีเทศน์มหาชาติ

ความรู้พัฒนาการเทศกาล/ประเพณีเทศน์มหาชาติ จากการทบทวนเอกสารชั้นปฐมภูมิ และทุติยภูมิแล้วสังเคราะห์ได้ว่า มีช่วงกำเนิดอยู่ ๒ คติ คือ

๑. เทศน์มหาชาติ : คติที่รับช่วงจากอินเดีย

๒. เทศน์มหาชาติ : คติที่เป็นมรดกในไทย

เทศน์มหาชาติ : คติที่รับช่วงจากอินเดีย

ประเพณีเทศน์มหาชาติ เป็นทั้งประเพณีรับช่วงกับประเพณีมรดกไทย ที่ว่าเป็นประเพณีรับช่วงนั้นคือ ตำนานเรื่องพระเวสสันดรชาดกถือกำเนิดเกิดขึ้นที่อินเดีย เรื่องพระเวสสันดรชาดกนี้เริ่มขึ้นตั้งแต่ก่อนพระพุทธเจ้าอุบัติในโลก เพราะเป็นการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์เวสสันดร เรื่องนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๘ ขาดก ภาค ๒¹¹⁵ ส่วนที่ว่าเป็นมรดกเกิดในไทยนั้น มีตำนานและจัดเทศน์ช่วงปลายกรุงศรีอยุธยา สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนี้เอง

ตามชาดกในพระไตรปิฎก กล่าวว่า พระศาสดาประทับอยู่ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ทรงปรารภฝนโบกขรพรรษ ฝนดุน้ำตกในใบบัวมีสีแดง ผู้ต้องการให้เปียกจึงเปียก ให้เป็นเหตุตรัสเรื่องเวสสันดรชาดกแก่ภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าเสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์เวสสันดร ซึ่งเป็นชาติที่บำเพ็ญทาน เรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้ พุทธวงศ์กล่าวว่า “กาฬุทายีอำมาตย์กับบริวาร ๑,๐๐๐ คน ถือนิเวศน์แล้ว นิมนต์พระผู้มีพระภาค พระศากยมนิผู้ประเสริฐ ทรงรับนิมนต์แล้ว เสด็จดำเนินไปตามทางใหญ่ เสด็จพร้อมด้วยภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูป พระพุทธองค์เสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์ โดยการเสด็จดำเนินไปตามลำดับ พระผู้มีพระภาคผู้ศากยมนิ ผู้ประเสริฐ ประทับนั่งท่ามกลางบัลลังก์นั้น แสดงมหาเวสสันดรชาดกแก่พระราชาบิดาท่านกลางบัลลังก์นั้นสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรม”

เรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้ มีเนื้อความปรากฏในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เรียกตามคุณลักษณะที่เป็นบริบทในเรื่องราวหรือเหตุการณ์ขณะนั้นๆ จำนวน ๑๓ กัณฑ์ (เรื่องราว) ดังนี้

กัณฑ์ที่ ๑ ทศพร (ท้าวสักกะให้ขอพร ๑๐ ประการ)

กัณฑ์ที่ ๒ หิมพานต์ (ชาวเมืองสีพีก่อตัวโกรธแค้นขับไล่พระเวสสันดรเข้าป่า)

กัณฑ์ที่ ๓ ทาน (บริจาคทาน ๗ อย่าง ๆ ละ ๗๐๐)

กัณฑ์ที่ ๔ วนปเวศน์ (พระเวสสันดรผ่านเมืองเจตราชฎีรพบป่าอันรื่นรมย์จิต กิ่งไม้โน้มลงมาต่อกันให้มองตรงไปเขางกต)

กัณฑ์ที่ ๕ ชุชก (พราหมณ์ชูชกขอสองกุมารไปเป็นทาสและทาสีของนามอมิตตา)

¹¹⁵ ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๖๕๕-๒๔๔๐/๔๔๗-๕๖๐.

- กัณฑ์ที่ ๖ จุลพน (ชูชกตามหาพระเวสสันดรผ่านป่าเล็กที่ชูชกถูกหมาไล่กัดต้องขึ้นต้นไม้)
 กัณฑ์ที่ ๗ มหาพน (ป่าใหญ่ มีโบกขรพรรษ)
 กัณฑ์ที่ ๘ กุมาร (พระเวสสันดรพระราชทานสองกุมารแก่ชูชก)
 กัณฑ์ที่ ๙ มัทรี (พระนางมัทรีเข้าป่าหาผลไม้กลับมาอาศรมไม่เห็นสองกุมาร)
 กัณฑ์ที่ ๑๐ สักบรรพ (ท้าวสักกะแปลงกายเป็นพระเวสสันดรประทานนางมัทรีแก่ชูชก)
 กัณฑ์ที่ ๑๑ มหาราช (พระเจ้ากรุงสุยชัยไถ่ถอนสองกุมารและนำพระเวสสันดรนิวัติพระนครสีพี)
 กัณฑ์ที่ ๑๒ ฌกัษัตริย์ (พระเจ้ากรุงสุยชัยไปรับพระเวสสันดรกับนางผุสดีกลับมาเสวยราชสมบัติ)
 กัณฑ์ที่ ๑๓ นคร (พระเวสสันดรเสด็จกลับกรุงสีพีเพื่อเสวยราชสมบัติ)

เทศน์มหาชาติ : คติที่เป็นมรดกไทย

ประเพณีเทศน์มหาชาติ นับว่ามาคู่กับประเทศไทยก็ว่าได้ เพราะพัฒนาการมาช้านาน ซึ่งแสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองทางจิตใจ เกิดภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะภูมิปัญญาด้านศาสนา มากมาย สมกับที่กล่าวไว้ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงที่แสดงให้เห็นปฏิปทาของคนสมัยโบราณแห่งกรุงสุโขทัยซึ่งปรากฏในศิลาจารึกว่า ‘พ่อขุนรามคำแหงนั้น หาเป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หากเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รับบุญ รู้ธรรมแท้ แก่คนอันมีในเมืองไทยด้วย’ นี่แสดงว่า วิชาที่สอนได้แก่ ธรรมะ ให้รู้บาปบุญคุณโทษและปรากฏในศิลาจารึกที่แสดงให้เห็นอาคารสถานที่ พระราชอัยยาศัยของพ่อขุนรามคำแหงและปฏิปทาของมหาเถระอีกว่า “สุโขทัยนี้ มีพิหารอันใหญ่ที่มีพิหารอันงาม มีปูชนียสัมมุต มีเถระ มีมหาเถระ พ่อขุนรามคำแหงที่กระทำไอยทานแก่มหาเถระสังฆราช ปราชญ์เรียนจบพระไตรปิฎก” ซึ่งหลักฐานที่พรรณนามานี้ล้วนแล้วแต่เป็นภูมิปัญญาอันล้ำค่าให้แก่อนุชนได้พัฒนาการมาถึงปัจจุบันนี้

ด้วยพระราชอัยยาศัยของพ่อขุนรามคำแหงและพระสงฆ์มหาเถระเจ้าที่เป็นปราชญ์ดังกล่าวข้างนั้น ทำให้คนไทยรู้จักกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่ไม่มีหลักฐานเหลือมา เพิ่งมามีลายลักษณ์อักษรแน่นอนเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา รัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นปัจจัยให้เกิดการพัฒนาตำนานมหาชาติขึ้นมา เป็นที่ประจักษ์ว่า มหาชาติ ก็คือเรื่องเวสสันดรชาดก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแปลแต่งที่เมืองพิษณุโลก เมื่อเมื่อปีขาล จุลศักราช ๔๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๐๒๕ ดังปรากฏหลักฐานใน พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่า " ศักราช ๘๔๔ ขานศก ท่านให้เล่นการมหรสพ ๑๕ วัน ฉลองวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (พิษณุโลก) แล้วจึงพระราชนิพนธ์พระมหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์ " ต่อมา หลังจากเสียกรุงศรี

อยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ ต้นฉบับ มหาชาติคำหลวงหายไป ๖ กัณฑ์ คือ หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี สักกบรรพ และฉกษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมภวี่ร่วมกัน แต่งซ่อมกัณฑ์ที่ขาดให้ครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ แต่งซ่อมสมัย รัชกาลที่ ๒ จำนวน ๖ กัณฑ์

ตำนานมหาชาติที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาติขึ้น เป็นคำโคลงกลอนมีทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ ร่าย มีวัตถุประสงค์แต่งขึ้นเพื่อใช้ในการสวดในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม โปรดให้รจนามหาเวสสันดรชาดกขึ้นอีก เมื่อจุลศักราช ๙๖๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๔๕ เรียกชื่อว่า "กาพย์มหาชาติ" เป็นคำประพันธ์ชนิดร่ายยาว วัตถุประสงค์แต่งขึ้นเพื่อใช้สำหรับพระสงฆ์เทศน์ (พระบรมฯ ใช้สวดในวันสำคัญทางศาสนาแต่พระเจ้าทรงธรรมให้แต่ง เรียกกาพย์มหาชาติ ใช้เทศน์)

มหาเวสสันดรชาดก เป็นชาดกที่ยิ่งใหญ่ กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ได้บำเพ็ญบารมีอย่างสูงสุด โดยได้บำเพ็ญบารมีอันยิ่งใหญ่อื่น ๆ ครบถ้วนทั้ง ๑๐ ประการ จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "มหาชาติ" และเรียกการเทศน์ว่า เทศน์มหาชาติมหาเวสสันดรชาดก ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องหนึ่งในนิบาตชาดก ในพระไตรปิฎก เรามักเรียกนิบาตชาดกเป็นไทย ๆ ว่า พระเจ้าห้าร้อยห้าสิบชาติ นิบาตชาดกประกอบไปด้วยนิทานเรื่องต่างๆ ล้วนเป็นอุทาหรณ์สอนธรรมะเล่าถึงการเสวยพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้าว่าชาติใดทรงเกิดเป็นอะไร และได้ทรงกระทำคุณความดี หรือที่เรียกกันเป็นศัพท์ว่า "บำเพ็ญบารมี"

เป็นที่พูดติดปากว่า พระเจ้า ๕๐๐ ชาติ หมายถึงการสร้างบารมีในพระชาติหนึ่ง ๆ มากกว่านั้นในจำนวน ๕๕๐ พระชาติที่ปรากฏในนิบาตชาดกนั้นได้บำเพ็ญบารมีเด่นยิ่งอยู่ ๑๐ ชาติ ที่เรียกกันว่า ทศชาติ ทรงบำเพ็ญทศบารมี คัมภีร์ที่กล่าวถึงทศชาติและบารมีนี้เรียกว่า คัมภีร์มหานิบาต ในทศชาติตามมหานิบาตนั้น ที่ถือว่าสำคัญที่สุด คือ พระชาติที่ทรงบังเกิดเป็นพระเวสสันดร นอกจากจะทรงบำเพ็ญทานบารมีเป็นที่เด่นที่สุดแล้วยังทรงบำเพ็ญบารมีอื่นๆ อันได้กระทำแล้วใน ๙ พระชาติก่อนๆ อีกด้วย เท่ากับได้ทรงกระทำคุณความดีเด่นยิ่งครบ ๑๐ ประการในชาตินี้ มหาเวสสันดรชาดก จึงเป็นชาดกที่ยิ่งใหญ่ที่สุด บางครั้งจึงเรียกชาดกเรื่องนี้ว่า มหาชาติ

มหาชาติ/มหาเวสสันดรชาดก เป็นตัวอย่างการทำทาน สร้างบารมี ถือกันว่าเป็นเรื่องสูงส่งชื่อว่าเป็นการให้ทานเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ เป็นการเสียสละครั้งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ชาติสุดท้ายก่อนเป็นพระพุทธเจ้า โดยเสวยชาติเป็นพระเวสสันดรทำการให้ทานชนิดที่ใคร ๆ ทำได้ยากยิ่ง เพราะต้องทำครบในทาน ๓ ระดับ คือ ระดับบารมี ระดับอุปบารมี และปรตถบารมี ซึ่งมีถึงให้เมีย ให้ลูกเป็นทานแก่ชุกพรหมณ์ชราไปเลี้ยง แสดงให้เห็นถึงการเสียสละประโยชน์ส่วนตนของพระเวสสันดรชาดกนี้ก็นำมาสั่งสอนเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกด้วย นับว่าสร้างคุณค่าด้านพุทธิศึกษา จริยศึกษา และหัตถศึกษาอย่างดี

๔.๑.๒ ความรู้คุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา : พุทธศิลป์ ปีนพุทธศาสตร์

จากผลงานเขียนของทศพล จังพานิชย์กุล กล่าวว่า “ศิลปวัฒนธรรม ความเป็นชาติ หรือมนคติบรรพชนไทย สามารถศึกษาได้จากพุทธรูป.....พระพุทธรูป เป็นสัญลักษณ์แทน พระพุทธศาสนา เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของเมืองไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ แสดงออกซึ่ง ความสูงส่งทางด้านสุนทรียศิลป์และภูมิปัญญาความสามารถในเชิงช่างของบรรพบุรุษ และยังแสดงถึง พลังศรัทธาบารมีของผู้อุปถัมภ์ในการสร้าง คือองค์พระมหากษัตริย์ นอกจากนี้พระพุทธรูปยังเป็นสิ่ง เชื่อมโยงชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์เข้าไว้ด้วยกันอย่างแนบแน่น เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวชาวพุทธใน เมืองไทยให้มีความเป็นเอกภาพ เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันด้วยแรงศรัทธาอันสูงส่งของคนไทยที่มีต่อองค์ พระพุทธรูป พระพุทธศาสนาจึงยังคงดำรงอยู่ตลอดมาตราบถึงปัจจุบันนี้”¹¹⁶

เป็นที่ยอมรับว่า เมืองไทยเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยโบราณ มีความ เจริญก้าวหน้าทางอารยธรรม เจริญรุ่งเรืองด้วยศิลปวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ ตลอดมาทุกยุคทุกสมัย พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในดินแดนสุวรรณภูมิ ล้วนแล้วแต่เป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกที่ยิ่งใหญ่ ทรงสร้างพระพุทธรูป ศาสนสถาน และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนามาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งถือว่าเป็น พระราชกรณียกิจหลักที่ทรงเล็งเห็นความสำคัญเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาเพื่อคนไทยได้ มีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจตลอดมา

เมื่อมองในด้านศิลปะแล้ว พระพุทธรูปถือเป็นงานประติมากรรมอันล้ำค่า สมบูรณ์พร้อม ทั้งศาสตร์และศิลป์ ก่อให้เกิดแรงศรัทธาที่สูงส่ง จึงมีเรื่องราวมากมายหลากหลายแฝงอยู่ในองค์ พระพุทธรูป ไม่ว่าจะเป็นเรื่องศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี สังคมวิทยา

ทุกจังหวัดในเมืองไทย มีพระพุทธรูปสำคัญประดิษฐานอยู่มากมาย ทั้งพระพุทธรูปสำคัญ คู่บ้านคู่เมือง พระพุทธรูปสำคัญประจำจังหวัด และพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ตามสถานที่ต่าง ๆ พระพุทธรูปจึงถือว่าเป็นมรดกอันล้ำค่าของเมืองไทยที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยทุกคน ควรให้ความ เคารพสักการะและช่วยกันทำนุบำรุงรักษาไว้ให้คงอยู่คู่แผ่นดินไทยตลอดไป

เรื่องนี้ สอดคล้องกับคำกล่าวประเวศ วะสี ที่กล่าวถึงความสำคัญของจิตสำนึกสาธารณะ ว่า “จิตสำนึกเป็นคุณธรรมหนึ่งของพลเมือง และเป็นวาทกรรมย่อยในวาทกรรมใหญ่เรื่องประชา สังคม คุณค่าและจิตสำนึกเป็นจิตวิญญาณของสังคม บุคคล องค์กร หรือสังคม สังคมที่ไม่มีจิตสำนึก ทำให้ขาดพลังในการสร้างสรรค์ เมื่อเกิดจิตสำนึกสาธารณะจะทำให้เกิดประชาสังคม ก่อให้เกิดความ เข้มแข็งทางสังคม ซึ่งจะทำให้สภาวะ การเมือง เศรษฐกิจ ศิลธรรมดี”¹¹⁷

¹¹⁶ ทศพล จังพานิชย์กุล, **พระพุทธรูป**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คอมมา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐-๑๑.

¹¹⁷ ประเวศ วะสี และคณะ, **พุทธศาสตร์แก้วิกฤตชาติ**, (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐.

ผศ.ดร.โชติ บติรัฐ กล่าวในการสัมมนากลุ่มเฉพาะว่า “การเทศน์มหาชาติ นับว่าเป็นประเพณีอย่างหนึ่ง ถือว่ามาคู่กับประเทศไทยก็ว่าได้ เพราะพัฒนาการมาช้านานตั้งแต่มีคัมภีร์พระไตรปิฎก (มหาชาติชาดก) ซึ่งแสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองทางจิตใจ เกิดภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ จะเห็นว่า การฟังธรรมเป็นเรื่องสำคัญในชีวิต โดยเฉพาะการฟังเทศน์มหาชาติจบภายในวันเดียว เขาผู้นั้นจะไม่ตกนรก มีสุคติไปในเบื้องหน้า เป็นบุญที่ฟังธรรม ภิกษุเหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นผู้มีการศึกษามากหรือน้อยก็ตาม ก็ปรารถนาลากลับการะเพื่อจะรักษาชีวิตตนก็รับแสดงธรรม จึงได้เลือกพระธรรมที่ตนเก็บมาได้พิจารณาแล้วก็แสดงพระสัทธรรมเทศนาแก่คนเหล่านั้นด้วยน้ำใจอันบริสุทธิ์ตามความรู้เห็นที่ตนได้ศึกษามา หายกเหล่านั้น ครั้นได้ฟังธรรมเทศนาแล้วและกำลังยังโศกมากด้วยความพลัดพรากจากลูกหลานและเครือญาติได้ทักอยู่ด้วยญาติวิปโยค เมื่อระลึกถึงญาติเหล่านั้นที่มีศรัทธาอ่อนก็มี มีศรัทธามากก็มี ได้บังเกิดความสังเวชใจมาก เมื่อระลึกถึงทุกข์ภัยของตน ก็ได้เลือกเก็บพระพุทธรูปและพระธรรมมาทำบุญฉลองแล้วอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติทั้งหลาย ชนบางจำพวกให้ลูกหลานของตนบรรพชาในพระพุทธศาสนาในที่สุด”¹¹⁸

ดร.สมเกียรติ ติตชัย กล่าวว่า “ประเพณีลอยกระทง ที่ประชาชนได้สืบทอดปฏิบัติกันมาตั้งแต่ครั้งอดีต จนถึงปัจจุบันล้วนมีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา คือมีธรรมเป็นกรอบปฏิบัติสำหรับปลูกจิตสำนึกของคนในชาติให้รู้จักสามัคคีปฏิบัติตามหลักสาราณียธรรม พละ ๕ และสังคหวัตถุ ๔ จะเห็นว่าเมื่อได้ปฏิบัติตามหลักธรรมทั้งหมดนี้แล้วเท่ากับว่าพลเมืองของชาติ เกิดจิตสำนึกมีความกตัญญูกตเวที มีความห่วงหาอาทรขนบธรรมเนียมวัฒนธรรม ประเพณีทั้งในระดับชาติ ท้องถิ่น ชุมชน ครอบครัว และเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่เป็นสิ่งสะท้อนถึงวัฒนธรรมในระดับโลกด้วย”¹¹⁹

พระครูสุเมธธรรมธาดา กล่าวว่า “ประเพณีลอยกระทง ประเพณีลอยกระทงมีจุดหมายสำคัญอยู่ที่การบูชาพระคุณของพระพุทธเจ้าที่เกิดจากมโนสำนึกของผู้คนในสังคมไทยในฐานะที่เป็นชาวพุทธต้องกตัญญูกตเวที ดังนี้ (๑) กตัญญูต่อบุคคล ได้แก่ บิดา มารดา อาจารย์ บิดามารดา (๒) กตัญญูต่อสัตว์ ได้แก่ สัตว์ที่มีคุณต่อเรา ช่วยทำงานให้เรา และ (๓) กตัญญูต่อสิ่งของ ได้แก่ สิ่งของทุกอย่างที่มีคุณต่อเรา โดยคุณค่าความกตัญญูทั้งสามอย่างจัดอยู่ในบูชา ๒ มีอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา โดยมีเบญจศีลเป็นกรอบสำหรับปฏิบัติเพื่อสร้างสามัคคี สมัคสมาน และรักใคร่ ประองดองกันของคน

¹¹⁸ สัมภาษณ์ ดร. โชติ บติรัฐ, อาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม, สัมมนากลุ่ม เมื่อวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

¹¹⁹ สัมภาษณ์ ดร.สมเกียรติ ติตชัย, อาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม สัมมนากลุ่มวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

ในชาติ แม้ปัจจุบันจะถดถอยไปบ้าง จากการสังเกตเมื่อก่อน ตกตอนเย็นมีผู้คนเดินผ่านหน้าวัดมากมาย แต่เดี๋ยวนี้ลดลง อ้างว่าอันตรายมากมาย”¹²⁰

จิตสำนึกดี รู้ตื่นต่อคุณค่าของประเพณีลอยกระทง นอกจากจะสร้างความสามัคคีในระดับท้องถิ่นหรือชุมชนแล้ว ยังเป็นแบบอย่างที่ดีให้สังคมได้น้อมนำไปปฏิบัติตามเพื่อสร้างสันติสุข และเสรีภาพของชาติให้เจริญงอกงาม โดยมีเบญจศีลเป็นกฎหมายที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือเป็นวินัยของชาวพุทธที่ควรยึดถือปฏิบัติตาม โดยเว้นจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ทั้งในส่วนเกี่ยวข้องกับมนุษย์ด้วยกันเอง สภาพแวดล้อมที่เราอาศัยอยู่ต้องให้เกิดความสมดุลระหว่างกัน แต่นอกเหนือจากสิ่งอื่นใดมนุษย์ทุกคนต้องรู้สำนึกรับผิดชอบรวมกัน เพื่อปกป้องอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้มีความสมบูรณ์ไม่เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับประเพณีลอยกระทงเท่านั้น แม้การจัดกิจกรรมอื่นๆ ต้องคำนึงถึงความปลอดภัยของประชาชนหลักและนำไปสู่การพัฒนาประเทศแบบยั่งยืน

เสวนากลุ่มเฉพาะ คณะวิทยากร กล่าวคุณค่าเทศกาลสงกรานต์น่านับการ ว่า

๑. สงกรานต์ เป็นกิจกรรมเสริมคุณค่าต่อครอบครัว โดยถือเป็นวันแห่งความรัก ความผูกพันในครอบครัว พ่อแม่จะเตรียมเสื้อผ้าใหม่พร้อมเครื่องประดับใหญ่ลูกหลานใส่ไปทำบุญ ลูกหลานก็จะเตรียมเสื้อผ้าเครื่องนุ่ง ห่มให้ผู้ใหญ่ได้สวมใส่หลักการรดน้ำขอพร เมื่อถึงวันสงกรานต์ ทุกคนจะหาโอกาสกลับบ้านไปหาพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ รดน้ำขอพรเพื่อเป็นสิริมงคลในการเริ่มต้นปีใหม่ และเป็นกำลังใจกันและกันในการดำรงชีวิตต่อไป

๒. สงกรานต์ กิจกรรมสร้างคุณค่าต่อชุมชน โดยถือเป็นวันกตัญญู แสดงความเคารพพ่อแม่และผู้มีพระคุณในขณะที่มีชีวิตอยู่ และทำบุญอุทิศส่วนกุศลใหญ่แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

๓. สงกรานต์ กิจกรรมสร้างคุณค่าต่อชุมชนโดยถือเป็นวันสมัครสมานสามัคคีในชุมชน ก่อให้เกิดการพบปะสังสรรค์ทำบุญทำทานร่วมกันและได้เล่นสนุกสนานรื่นเริงกันในยามบ่ายหลังจากการทำบุญ เกิดการอนุรักษ์การเล่นตามประเพณีท้องถิ่น เป็นต้น

๔. สงกรานต์ กิจกรรมสร้างคุณค่าต่อสังคมโดยถือเป็นประเพณีที่ก่อให้เกิดความเอื้ออาทรต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคม และธรรมชาติ เพราะในวันนี้ทุกคนจะช่วยกันทำความสะอาดบ้านเรือนสิ่งของเครื่องใช้ทุกอย่างใหญ่สะอาดหมดจด เพื่อจะได้ต้อนรับปีใหม่ด้วยความแจ่มใส เบิกบาน นอกจากนี้ยังควรช่วยกันทำความสะอาดวัดวาอาราม ที่สาธารณะ และอาคารสถานที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ด้วย

๕. สงกรานต์ กิจกรรมสร้างคุณค่าต่อศาสนา โดยถือเป็นวันทำบุญครั้งสำคัญครั้งหนึ่งของ

¹²⁰ สัมภาษณ์ พระครูสุมนต์ธรรมธาดา, อาจารย์วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช, เมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน

พุทธศาสนิกชน มีการทำบุญบ้าน ตักบาตร เลี้ยงพระ ฟังเทศนา ปฏิบัติธรรม และสรงน้ำพระ ใหญ่ ทาน ถือเป็นการเกื้อกูลสูงสุดของมนุษยชาติ และการถือศีลปฏิบัติธรรมเป็นเหตุแห่งความเจริญรุ่งเรือง ของชีวิต และสามารถสืบทอดพระพุทธศาสนาไปได้จนในอีกแบบหนึ่ง¹²¹

ศิลปวัฒนธรรม ๔ ประเภtdังกล่าวข้างต้น สร้างคุณค่าให้ชีวิตและสังคมรอบด้าน ทำให้ ประเทศไทยมีเอกลักษณ์ที่น่าอยู่ นำทัศนศึกษา ให้เกิดทัศนานุตรียะ เป็นการลงทุนในสิ่งที่มีอยู่แล้ว เป็นทรัพย์สินในดิน สิ้นในน้ำของตน แต่จะลงทุนสร้างให้สำเร็จได้ที่สำคัญ เพราะ พลังพลเมืองที่เห็น คุณค่า เพราะอนาคตอันใกล้อาจมีความโกลาหล ความโกลาหลอาจ มีถึงขนาดที่ทำให้เกิดความสลด สิ้นเวช จนตระหนักว่า ความคิดคับแคบเดิมๆ ไปไม่ไหวแล้ว จึงเกิดระเบิดพลังจิตสำนึกใหม่ คือ จิตสำนึกของความเป็นพลเมืองบนฐานของศิลปวัฒนธรรมอันมีศาสนาเป็นรากฐาน ดังพุทธพจน์ว่า

“บุคคลให้ข้าว ชื่อว่าให้กำลัง ให้ผ้า ชื่อว่าให้วรรณะ ให้ยานพาหนะ ชื่อว่า ให้ความสุข ให้ประทับ ชื่อว่าให้จักขุและผู้ให้ที่พักอาศัย ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ส่วนผู้ที่พร่ำสอนธรรม ชื่อว่าให้อมตะ”¹²²

ข้อมูลดังกล่าวว่า สรุปว่า ศิลปวัฒนธรรม คือผลผลิตทางภูมิปัญญาที่คิดค้นร่วมกันของ ชุมชนจนเป็นแหล่งอารยธรรมมีชื่อตามลุ่มน้ำต่าง ๆ ดังกล่าวมา ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีค่าอันล้ำเลิศ จะให้ สูญหายไปเพราะความไม่สันติภาพ ไร้จิตสำนึกในการรู้คุณค่าสิ่งเหล่านั้นนับว่าไร้อนารยะอย่างมาก จึง เป็นเหตุให้มิ่วตฤประสงค์ศึกษาเรื่อง การสร้างจิตสำนึกในวัฒนธรรมขึ้น เพราะมีความเชื่อว่าจะทำให้ โลกเกิดสันติภาพได้

๔.๑.๓ ความรู้การสังเคราะห์สร้างจิตสำนึกจากธรรม

เป็นที่ทราบดีว่า ศีล สมาธิ ปัญญา คือองค์รวมคำสอนของพุทธศาสนา กล่าวคือ คำสอน ของพระพุทธเจ้าทั้งปวงสรุปลงในศีล สมาธิ ปัญญานี้ ดังนั้น การสื่อธรรมผ่านศิลปวัฒนธรรมนั้น โดย แท้จริงแล้ว คือ สื่อถึงศีล สมาธิ ปัญญานั้นเอง แม้ธรรมจะฝังรากลึกอยู่ในศิลปวัฒนธรรมจนยากที่จะ เข้าใจ แต่ให้เข้าใจว่า การสร้างศิลปวัฒนธรรมนั้น สร้างตามศีลและตามธรรม ณ ที่นี้ เราสามารถแยก ศีล สมาธิ ปัญญาตามภาระการใช้ ดังนี้

¹²¹ คณะวิทยากรกลุ่มเสวนากลุ่มเฉพาะ -พระครูสุนทรธรรมธาดา, ดร. -ผศ.ดร. โชติ บัณฑิต -ดร.

สมเกียรติ ดิดชัย -นายนิพนธ์ ขาวเอี่ยม

¹²² ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๒/๕๘.

๑) ศิล สมาธิ ปัญญา ตามหลักการและความสัมพันธ์กับจิตสำนึก

ศิลป สมาธิ ปัญญา นี้ เป็นอย่างเดียวกับมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งสังเคราะห์ลงในไตรสิกขา โดยสองข้อแรกสังเคราะห์ลงในปัญญา สามข้อถัดมาสังเคราะห์ลงในศีล และสามข้อสุดท้าย สังเคราะห์ลงในสมาธิ ภาพแผนภาพนี้

ลักษณะเดียวกันนี้ ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธสังเคราะห์ลงในศิลป สมาธิ ปัญญา ให้มีผลต่อการสร้างจิตสำนึกได้โดยหน้าที่ กล่าวคือว่า

หน้าที่ของศีล คือพัฒนากาย มีกายกรรม ๓ องค์ วจีกรรม ๔ องค์ ไม่รวมถึงใจ ซึ่งเป็นหน้าที่ของสมาธิ การพัฒนากายโดยตรง ได้แก่การละเว้นตามศีลสามข้อแรก คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดุสิตในกาม ก็จะสอดคล้องกับมรรคสององค์ คือ สัมมากัมมันตะกับสัมมาอาชีวะ และองค์แห่งวจีกรรม ๔ คือ คือไม่พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ สอดคล้องกับมรรคหนึ่งองค์ คือ สัมมาวาจา ให้หลักประกันชีวิต ทรัพย์สิน สังคมครอบครัว ความเชื่อถือและไม่ประมาท

หน้าที่ของสมาธิ คือพัฒนาจิตใจ มีวิภาคารพัฒนา คือ มีสัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ โดยสัมมาวายามะ ทำหน้าที่ในปธาน ๔ คือสังวรปธาน เพียรระวังบาปอกุศล ปหานปธาน เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้น ภาวนาปธาน เพียรพัฒนาให้เกิดขึ้น และอนุรักษนาปธาน เพียรรักษาอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น ให้หลักประกันสุขภาวะทางจิตใจ ดังแผนภาพนี้

แผนภาพ ๔.๒ แสดงการสังเคราะห์มรรค ๘ ลงในไตรสิกขา

หน้าที่ของปัญญา คือปฏิบัติสำหรับอบรมปัญญาให้เกิดความรู้เข้าใจหลักผลและสภาพที่เป็นจริงที่ถูกต้อง ได้แก่สององค์มรรค คือ สัมมาทิฐิ เห็นชอบในอริยสัจ ๔ เห็นชอบในกรรม เห็นชอบในไตรลักษณ์ และสัมมาสังกัปปะ คือ เนกขัมมสังกัปปะ ดำริออกจากกามหรือปลอดจากโลภะ อห

ยาพาทสังกัปปะ ดำรือออกจากอภยาบาท อวิหิงสาสังกัปปะ ดำรือออกจากการเบียดเบียน ให้หลักประกันคุณภาพชีวิตโดยองค์รวม นั่นคือ ศิล สมาธิ ปัญญา เป็นปัจจัยสัมพันธ์กัน ตามคำบาลีว่า

“.....ตตฺรปิ สุท ภควา ราชคเห วิหรนโต คิขณฺณู ปพฺพเต เอตฺเทว พหุล ภิกฺขุณ ฌมฺมึ กถ กโรติ อิติ สิล อิติ สมาธิ อิติ ปญฺญา สิลปริภาวิโต สมาธิ มหปฺพล โหติ มหานิสฺส สมาธิปริภาวตา ปญฺญา มหปฺปลา โหติ มหานิสฺสา ปญฺญาปริภาวต จิตฺต สมฺมเทว อาสเวหิ วิมฺจุจติ เสยฺยถิท กามาสวา ภวาสวา อวิชาสวาติ...”¹²³

๒) ความรู้ศิลป สมาธิ ปัญญา เพื่อประยุกต์ใช้

ดังที่กล่าวข้างต้น เป็นการแสดงหน้าที่หรือหลักการโดยตรงของไตรสิกขา เมื่อนำไตรสิกขามาสังเคราะห์แล้วจะเกิดการประยุกต์หรือบูรณาในการใช้ต่อการปฏิบัติหน้าที่ของเรา ตัวอย่าง การประยุกต์ใช้ศิลปวัฒนธรรมกับไตรสิกขา ดังนี้

(๑) ประยุกต์ศิลปสร้างจิตสำนึก

ศิลป ในเชิงประยุกต์ คือ ความสำนึกอบรม บ่มเพาะ พัฒนากายภาพ จนเกิดทักษะ มีความเชี่ยวชาญในเรื่องนั้น ตัวอย่างการเรียนในโรงเรียนของเด็กระดับประถมศึกษาแห่งหนึ่ง มีหน้าที่เรียนโดยตรงตามรายวิชาในหลักสูตร นี่เป็นเรื่องวิชาการโดยเฉพาะ หรือเรียกว่าภาคทฤษฎีก็ว่าได้ อีกส่วนหนึ่ง คือวิชาการงาน การกีฬา การประดิษฐ์นวัตกรรมอื่น ๆ ที่ทางการมีนโยบาย เช่น ประกวดสวดมนต์ สรภัญญะ แข่งขันตอบปัญหาธรรม หรือสอบโอเน็ต (ความรู้ทั่วไปโดยข้อสอบกลาง) ปีนет (ความรู้ทางพระพุทธศาสนา) ผู้นั้นต้องสร้างจิตสำนึกให้มีความมั่นใจในตนเองครบทุกด้าน คือ

วิชาการงาน คือ กิจกรรมนอกหลักสูตร เกี่ยวกับกิจกรรมในห้องครัว ทำอาหารการกิน การล้างถ้วยล้างจาน การเก็บของใช้สอยให้ถูกสุขลักษณะ หรือกิจกรรมเย็บปักถักร้อย กิจกรรมหัตถกรรม ซ่อมแซมไม้กวาด ไม้ถู ซ่อมแซมอุปกรณ์ไฟฟ้า ประตุนหน้าต่างของโรงเรียน กิจกรรมในห้องนอน มีการปูที่นอน การเก็บที่นอนหมอนมุ้ง สรุปลแล้ว คืองานบ้าน งานครัวเรือน

วิชาการกีฬา คือ การเสริมสร้างทักษะด้วยการฝึกฝนปฏิบัติจริงในสนาม เช่น กีฬาฟุตบอล หลังซ้อมแล้วทำการแข่งขันกัน มวย ซ้อมแล้วขึ้นชก ปิงปอง สรุปลคือ งานบริหารกาย

วิชาการพาหเรศ คือ กิจกรรมจัดระบบให้นักเรียนจำนวนมากเดินพร้อม ๆ กัน ถือธงสีเป็นกลุ่ม ๆ ตีกลองเป็นจังหวะ ถ้าเป็นแถวประกอบด้วยการที่ต้องเสริมทักษะในการใช้เครื่องมือดนตรีด้วย สรุปลคือ งานสร้างระเบียบวินัย

¹²³ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๗๖/๙๖.

วิชาการแข่งขัน คือกิจกรรมที่ทำขึ้นพิเศษจากการเรียนปกติในห้องเรียน ทำการติวเข้มมากขึ้น ต้องเพิ่มเวลา ทำความตั้งใจให้มาก เสียสละเวลากิน เวลาเที่ยว เวลาสนุกสนานเข้าอบรม สรุป คือ งานสร้างจิตให้รู้ว่าแพ้ ให้อยอมรับ ชนะ ให้อยอมรับ

วิชาการฝึกหัด คือกิจกรรมฝึกหัดให้มีทักษะ เช่นฝึกหัดขับรถยนต์ของนักเรียนไปพร้อมกับการศึกษาเรียนรู้การทำงานของเครื่องยนต์ หลักการใช้เครื่องยนต์ การใช้ถนนหนทางด้วยหลักการจราจร เรียนรู้สัญลักษณ์จราจรจากโรงเรียน สรุปคือ สร้างทักษะทางกาย จิต และชีวิต

(๒) ประยุกต์สมาธิสร้างจิตสำนึก

สมาธิ ในเชิงประยุกต์ คือการสำนึกควบคุมจิตใจให้มีความเชื่อมั่นในตัวเอง มีใจหนักแน่น ในหน้าที่การงาน ในความรับผิดชอบต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ไม่แสดงอาการใจเสาะ ใจไม่โลเล ประเทวิตกจริต ไม่อ้างโน่นนี่ ออกตัวซึ่งไปวัน ๆ เข้าข่ายการทำงานแบบเช้าชาม เย็นชาม ถ้าเราสำนึกเสียว่า งานคืองาน ทำให้สำเร็จตามเป้าหมาย งานคือหน้าที่ไม่ใช่ทำเพื่อเอาใจใครเกินไป งานคือเงินเกิดการคุ้มค่าที่นายจ้างจ่ายให้ งานคืออนาคตของชีวิต มีชีวิตอยู่สบาย งานคือความสุขอดปรารถนาของทุกชีวิต ถ้าไม่พึงพอใจในหน้าที่นั้นเมื่อไร ให้อยอนไปแต่ต้นเช้าทำงานว่า เรายินยอมพร้อมใจที่จะทำงานตรงนี้ หน้าที่อันนี้ จะอ้างว่าใครคนนั้นคนนี้อย่างนั้นอย่างนั้นไม่ถูก จะขัดแย้งกับเจตนารมณ์เดิมของตน สรุปว่า สมาธิเชิงประยุกต์คือการยับยั้ง ชั่งใจให้พินิจพิจารณา (โยนิโสมนสิการ)

(๓) ประยุกต์ปัญญาสร้างจิตสำนึก

ปัญญา ในเชิงประยุกต์ คือความสำนึกรู้อ่าน รู้เขียน รู้ที่จะทำกับสิ่งนั้น ๆ รู้ความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งว่าเกี่ยวโยงกันอย่างไร จะอยู่กับสิ่งนั้นอย่างไร รู้ความแตกต่าง ถ้ามีปัญหาเกี่ยวกับสิ่งหนึ่ง จะแก้ปัญหาด้วยความเข้าใจมันอย่างไร ในเชิงจริยธรรม คือรู้ว่าอะไรจะดี อะไรจะชั่ว อย่าคิดว่ารู้แล้วจะดี รู้แล้วพาให้ชั่วก็มี ยิ่งไปกว่านั้น ต้องรู้โง่ รู้ฉลาดด้วย คือ ต้องโง่เป็น ฉลาดเป็น เรียกว่าใช้ความรู้ให้เป็น ดังคำประพันธ์ของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ติสสมหาเถร) ว่า

โง่ไม่เป็นเป็นใหญ่ยากฝากให้คิด

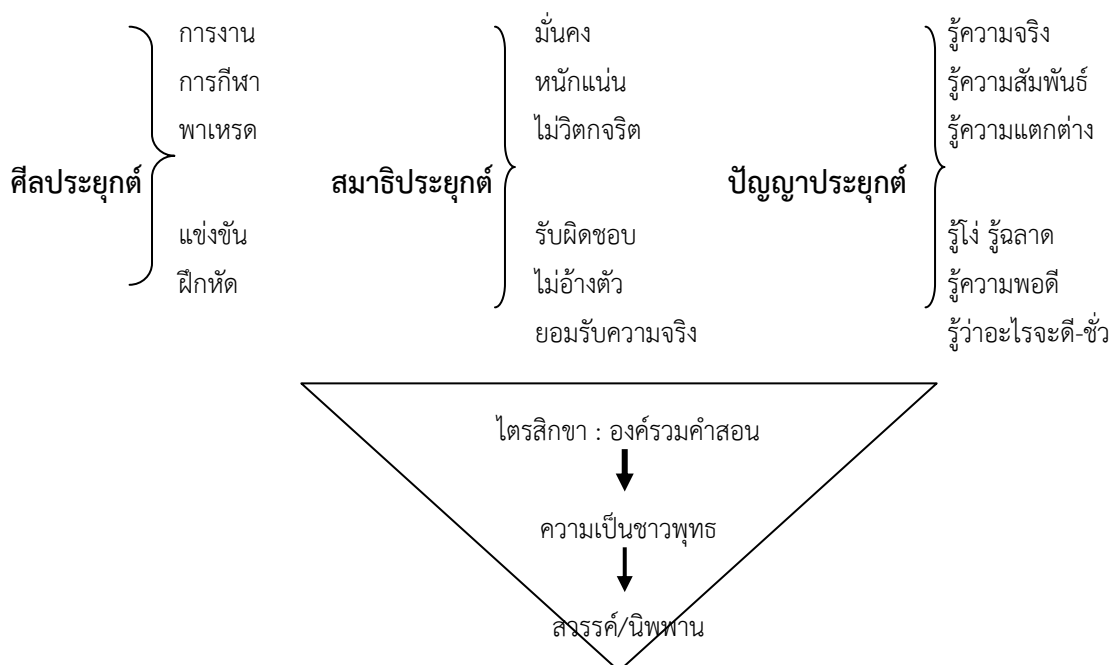
ทางชีวิตจะรุ่งโรจน์โสทธิผล

ต้องรู้โง่รู้ฉลาดปราดเปรื่องตน

โง่สืบทอดดีกว่าแบ่งเก่งเดียวเดียว¹²⁴

¹²⁴ อ้างแล้ว, พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), และคณะ, อนุทินธรรมะ : ธรรมะสำหรับ ๓๖๕ วัน,

สังเคราะห์ไตรสิกขาสร้างจิตสำนึก

แผนภาพ ๔.๓ แสดงไตรสิกขาประยุกต์สร้างจิตสำนึกจากวัฒนธรรมเชิงพุทธ

(๔) สังเคราะห์ศิลปวัฒนธรรม : เครื่องมือสร้างจิตสำนึก

กลยุทธ์ในการสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นเสมอ เราจะต้องมีหลักยึดอย่างใดอย่างหนึ่ง ณ ที่นี้ ชาวชุมชนบ้านบ่อภาค อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก อาศัยวัฒนธรรมมีเทศกาลสงกรานต์เป็นหลักการ หรือเป็นสิ่งประสานกายและจิตใจของคนในชุมชนนั้นสามัคคีทำกิจกรรมร่วมกันได้ ผลจากการทำกิจกรรมเช่นดังกล่าวนี้ ทำให้คนในชุมชนนั้นรักใคร่กัน ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ทำให้อยู่ร่วมสังคมอย่างมีความสุข

การเสวนากลุ่มเฉพาะ ได้ข้อสรุปว่า วัฒนธรรมมีผลมาจากความสามัคคีกันจนเป็นยอมรับแล้วปฏิบัติสืบเนื่องกันมาหลายชั่วอายุคน ปฏิบัติตามกันจนเป็นนิสัย ทั้งนี้วัฒนธรรมมาคู่กับพุทธศาสนา อาจจะเรียกว่าวัด ศาสนา วัง เป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรม เป็นแหล่งคุณธรรมจริยธรรม เช่นเดียวกับประเทศไทย ถ้าพูดประเทศไทยก็หมายถึงพระพุทธศาสนาด้วย บางท้องถิ่นของประเทศไทย การศึกษาไปไม่ค่อยถึง การอ่านออกเขียนได้ของเด็กไทยจึงมีปัญหา แต่ชุมชนเหล่านี้ก็ได้เรียนรู้วัฒนธรรม คุณธรรม จริยธรรมตามประเพณีที่ผู้ใหญ่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมา เทศกาลสงกรานต์นี้ เป็นเทศกาลหลักและสำคัญของไทย คนไทยให้ความสำคัญอย่างมาก เพราะมีกระบวนการในการ

แสดงออกที่อิงศาสนา ความเชื่อ แยกบ้านแยกวัดจากกันไม่ได้ จึงเป็นที่มาของวันสำคัญหลายวัน คือ วันผู้สูงอายุ วันครอบครัว วันกตัญญูกตเวที วันประมงแห่งชาติ วันแห่งอโหสิกรรม¹²⁵ ดังแผนภาพนี้

ภาพ/แผนภาพ ๔.๔ แสดงเครื่องมือสร้างจิตสำนึก

สอดคล้องกับบทนิพนธ์ของพระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ที่ว่า

ถ้าไม่มีการให้อภัย
และไม่คิดที่จะลืมซึ่งความหลัง
จะหาสามัคคีได้ยากลำบากจึง
ความผิดพลั้งย่อมมีทั่วทุกตัวตน¹²⁶

¹²⁵ เสวนากลุ่มเฉพาะ พระครูสุเมธธรรมธาดา นายนิพนธ์ ขาวเอี่ยม ผศ.ดร.โชติ บดีรัฐ ดร. สมเกียรติ ดิดชัย วันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐ ณ ห้องดอกบัว บริษัทรัตนาวี อ.เมือง จ.พิษณุโลก

¹²⁶ อ้างแล้ว, พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), และคณะ, *อนุทินธรรมะ: ธรรมะสำหรับ ๓๖๕ วัน*, หน้า ๒๐๖.

ความสำคัญของวัฒนธรรมอีกประการหนึ่ง คือ ทางราชการกำหนดเป็นนโยบายการศึกษา ในรูปของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ 2542 ซึ่งก็ครอบคลุมทั้งกายภาพและจิตวิญญาณนั่นคือ พัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ คุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรม มีความสุข และมีความเป็นไทย นี่แสดงให้เห็นว่า แม้จะมีสติปัญญา มีความรู้ความสามารถสักปานใด ก็ตาม แต่จะขาดไม่ได้คือว่า วัฒนธรรม

ลักษณะเดียวกันนี้ สำนักงานรัฐมนตรี ๒๗๔/๒๕๕๘ ออกประกาศมาตรฐานภาระงานทาง วิชาการในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๘ ได้เผยแพร่ประกาศคณะกรรมการ ข้าราชการพลเรือนในสถาบันอุดมศึกษา (ก.พ.อ.) หน้า ๖๕ เล่ม ๑๓๒ ตอนที่ ๘๒ เรื่อง มาตรฐาน ภาระงานทางวิชาการของผู้ดำรงตำแหน่งอาจารย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และ ศาสตราจารย์ พ.ศ. ๒๕๕๘ ว่า “ภาระงานทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม” หมายถึง งานหรือกิจกรรมเพื่อ ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม อันเป็นการดำรงไว้ซึ่งคุณค่า อัตลักษณ์ของท้องถิ่น เอกลักษณ์ของชาติ รวมทั้งปลูกฝังความเป็นชาติ

๔.๑.๔ ความรู้การสร้างจิตในวัฒนธรรมองค์กร

องค์กร เป็นหน่วยงานรองรับที่ทำงานส่วนบุคคลที่รวมกันอยู่หลาย ๆ คน ซึ่งทำหน้าที่ เดียวกันหรือใกล้เคียงกัน ผลก็คือ องค์กรนั้นมีจิตสำนึกในค่านิยมที่ดีต่อองค์กรก็นับว่าเป็นโชค ลาภไป แต่ถ้ามีค่านิยมนำพากันไปในทิศทางที่ไม่ดี เช่น มักนิโทษผู้บริหาร เจ้านาย มักหลบหลีกเวลาทำงาน มักอ้างว่ารถติดมาสาย ที่ยิ่งไปกว่านั้นคือ ออกจากงานก่อนเวลาเพื่ออ้างว่าไปรับลูกจากโรงเรียน เป็นต้น ถ้าทำเช่นนั้นกันหลายคนในองค์กรนั้น รับรองว่าองค์กรล้มเหลวในการบริหารจัดการ การปกครอง และเสียงานในที่สุด ประเด็นนี้ ผู้วิจัยแนวคิดไว้ ดังนี้

(๑) ศิลปวัฒนธรรมองค์กร

องค์กรในอุดมคติ คือ องค์กรที่เป็นธรรม มีความยุติธรรมในการให้ความดีความชอบ ไม่ เลือกรักที่รักที่ซัง ไม่มีอคติว่าตนเสียเปรียบเพราะได้น้อยกว่า ทั้ง ๆ ที่วิริยะ ฐานะ สภาพของตนน้อยกว่าเขาแล้วอยากจะได้เท่ากับคนที่มีความพร้อมสรรพ องค์กรที่มีบุคลากรไม่ขโมยเวลาทำงาน ไม่เห็นแก่ได้ จนกลายเป็นโลก องค์กรที่เคารพอาวุธ โดยไม่มองข้ามหัวผู้อาบน้ำร้อนมาก่อน ผู้น้อยไม่ตีตนเสมอ ผู้ใหญ่ พุดจาบคบบังโดยไม่รู้ที่ต่ำที่สูง องค์กรที่มีระบบบริหารจัดการอย่างมีธรรมาภิบาล มีความโปร่งใส ในการรับ+จ่าย เปิดโอกาสให้ตรวจสอบได้ องค์กรที่บุคลากรรู้และเข้าใจในสิทธิหน้าที่ของตนดี ดังนั้น ทั้งฝ่ายผู้จ้างทั้งฝ่ายผู้รับจ้างปฏิบัติต่อกันเช่นนี้แล้ว นั่นคือ จิตสำนึกเกิดแล้ว

(๒) วิธีสร้างวัฒนธรรมองค์กร

การเสวนากลุ่มเฉพาะ คณะวิทยากร โดยนายนิพนธ์ ขาวเอี่ยม ยกตัวอย่างให้นักเรียนทำกิจกรรมทางศาสนา ให้อาจารย์สวดมนต์ ทำความสะอาดอาคาร สนามหญ้า เก็บสิ่งของที่ระเกะระกะในห้องเรียน ที่สำคัญได้ชี้แนะเสมอว่า ของต่ำของสูง ของต่ำต้องวางที่ต่ำ ของสูง เช่น ธงชาติ ต้องวางที่สูง ถ้าล่อง ตกหล่นต้องเก็บให้ที่เหมาะสม ไม่ใช่เหยียบไปมา ดังนั้น ควรสร้างเป็นข้อกำหนดในองค์กรว่า

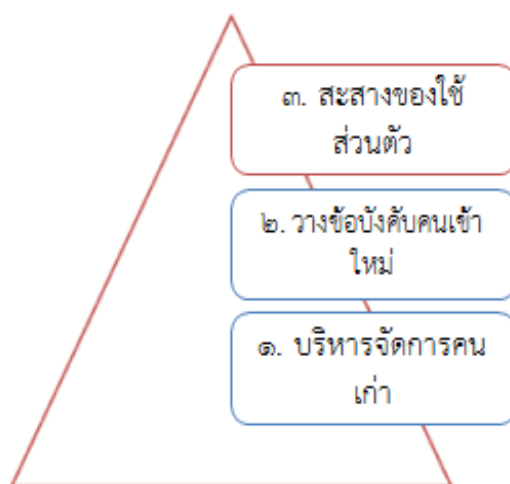
ข้อ ๑ บริหารจัดการสมาชิกเก่า โดยกำหนดให้องค์กรนั้นให้ปฏิบัติตามระเบียบ ข้อบังคับ ตั้งเป็นโมเดล ในองค์กร เช่น ยืนตรงเคารพธงชาติเวลา ๒ โมงเช้า และ ๖ โมงเย็นในตอนเย็น ถอดรองเท้าวางบนชั้นหรือล็อกเก็ทที่จัดไว้ ไม่อ้างหรือออกตัวก่อนในงานที่รับมอบหมาย

ข้อ ๒ วางข้อบังคับ โดยปฐมนิเทศคนใหม่ หรือคนที่เข้ามาทำงานใหม่ให้รับรู้และปฏิบัติตาม เช่น อาจารย์สอนใหม่นิยามขึ้นนั่งบนโต๊ะอาจารย์และห้อยขาในชั้นเรียน แต่งตัวไม่เรียบร้อย อาจารย์สตรีใส่เสื้อแขนกุด หรือเสื้อยืด หรือกางเกงสามส่วนมาสอนหนังสือ อาจารย์บุรุษก็ใส่ชุดไปเที่ยวห้างมาสอนหนังสือ

ข้อ ๓ สะสางของใช้ส่วนตัว กรณีอาจารย์หรือครูโรงเรียน จะมีโต๊ะทำงานประจำตัว สิ่งที่ต้องสร้างอย่างหนึ่งแก่สมาชิกในองค์กรทั้งเก่าและใหม่ คือ สะสางสิ่งของบนโต๊ะทำงาน จัดการให้เป็นกิจจะลักษณะรองรับงานในหน้าที่ให้พร้อม แยกเอกสารเก่า-ใหม่ให้ชัดเจน บางท่านรุ่งรังไปใหม่ เอกสารทั้งเก่าทั้งใหม่วางทับถมกัน ดังกองขยะ อาจารย์บางคน เอกสาร รายงานนักศึกษาหายประจำ เพราะนำไปส่งรายงานวางไว้บนโต๊ะนั้นแล้วไม่นานคนอื่นก็นำรายงานมาทับถม

ประเด็นดังกล่าวข้างต้นนี้ พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) องค์อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬารามราชวิทยาลัย รูปปัจจุบัน กล่าวในโอกาสเปิดป้ายวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๗ ว่า “ถ้าวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราชจะสร้างวัฒนธรรมองค์กรอย่างไรก็ทำเมื่อเริ่มต้นนี้ เช่นว่า จะนำให้อาจารย์และให้อาวุโศกก่อนเข้าเรียนก็ทำตอนเริ่มต้นนี้ ถ้าสร้างทัศนคติที่ดีอย่างไรก็เริ่มทำ ไม่ต้องรอให้กำหนดไว้ในแผนปฏิบัติ มีโครงการ มีเงินก่อนค่อยทำ” ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นนิมิตที่ดีมาก โดยเฉพาะให้อาจารย์ก่อนเข้าเรียน เป็นประเพณีของมหาจุฬาฯ มานานแล้ว สมัยที่ผู้วิจัยนี้ศึกษาอยู่ติ๊กมหาจุฬาฯ วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพฯ เมื่อถึงเวลาได้ยินเสียงนำให้อาจารย์สวดมนต์เวลาเที่ยงครึ่ง ก็จะยืนตรง ห่มจีวรรดไหล่ วางรองเท้าให้อาจารย์สวดมนต์และรับฟังโอวาทแล้วจึงเคลื่อนตัวไปเข้าห้องเรียน นับว่าได้ผลมากที่ได้ฟังแนวคิดจากครูอาจารย์พระสงฆ์หลายท่าน ได้รับทราบคำประกาศคำสั่งต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยและของทางการ ความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของบ้านเมือง อาจารย์ก็หยิบยกมาเล่าสู่กันฟัง พร้อมให้สติสัมปชัญญะ ทำให้เราได้รู้จักพระอาจารย์ท่านนั้น และเกิดจิตสำนึกมาถึงทุกวันนี้ เป็นเครือข่ายรับช่วงวัฒนธรรมประเพณีอันนี้สืบมา

สรุปวิธีสร้างจิตสำนึก คือ ทำ ณ จุดเริ่มต้น ให้กลายเป็นวัฒนธรรมองค์กรที่ยั่งยืน ดังแผนภาพนี้

แผนภาพ ๔.๕ แสดงวิธีสร้างจิตสำนึกจากจุดเริ่มต้น

๔.๑.๕ ความรู้สร้างจิตสำนึกองค์กรแบบรู้ ตื่น : มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน

จิตสำนึกแบบรู้ตื่น มีผลนำไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืนได้ เพราะจิตสำนึกจะครอบคลุมที่เป็นปัจจัยภายในคือตนเองและปัจจัยภายนอกคือคนอื่นหรือสังคม ตามที่สมพงษ์ สิงหะพล ได้กล่าวถึงจิตสำนึกของคนว่า มีอยู่ ๓ ด้านหลัก ๆ คือ

ข้อ ๑ จิตสำนึกเกี่ยวกับตนเอง เป็นจิตสำนึกเพื่อพัฒนาตนเอง ทำให้ตนเองเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น จำสำนึกนี้การศึกษาไทยมุ่งมั่นปลูกฝังมานาน เกิดบ้างไม่เกิดบ้าง ไปตามสภาพการณ์ เป็นจิตสำนึกแบบคลาสสิกที่ทุกสังคมพยายามเหมือนกันที่จะสร้างให้ได้ เช่น ความขยัน ความรักผิตชอบ ความมานะอดทน เป็นต้น เป็นจิตสำนึกที่ถูกปลูกฝังและมีมานานตามสภาพสังคมไทย

ข้อ ๒ จิตสำนึกเกี่ยวกับผู้อื่น เป็นจิตสำนึกของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลของตนในกลุ่มชนหนึ่งสังคมหนึ่ง เช่น ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสามัคคี เป็นต้น เป็นจิตสำนึกที่คนไทยส่วนใหญ่ถูกหล่อหลอมมาจากพื้นฐานดั้งเดิมของวัฒนธรรมไทยอยู่แล้วสร้างกันได้ไม่ยากนัก

ข้อ ๓ จิตสำนึกเกี่ยวกับสังคม หรือจิตสำนึกสาธารณะ เป็นจิตสำนึกที่ตระหนักถึงความสำคัญในการอยู่ร่วมกันหรือคำนึงถึงผู้อื่นที่ร่วมความสัมพันธ์เป็นกลุ่มเดียวกัน เป็นจิตสำนึกที่คนไทยยังไม่ค่อยมี และขาดกันอยู่มาก เพราะพื้นฐานความเป็นมาของสังคมไทยสมควรที่จะรีบพัฒนาขึ้น

โดยเร็ว เช่น จิตสำนึกด้านเศรษฐกิจ จิตสำนึกด้านการเมือง จิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม จิตสำนึกด้านสุขภาพ เป็นต้น¹²⁷

สำนึกดี รู้ดีต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ที่กำหนดหน้าที่ของชนชาวไทยหรือพลเมืองดีใน มาตรา ๗๐ ว่า “บุคคลมีหน้าที่พิทักษ์รักษาไว้ซึ่งชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบ ประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขตามรัฐธรรมนูญนี้”¹²⁸

การรักษาชาติ เราต้องสำนึกว่า มีหน้าที่รักษาไว้ซึ่งชาติ ตามบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน มาตรา ๖๖ เมื่อคนไทยมีหน้าที่รักษา ก็ต้องดูแล และป้องกันชาติ มิให้ผู้ใดใช้ข้ออ้างใด ๆ เพื่อแบ่งแยกแผ่นดินไทย ด้วยเหตุผลทางการเมือง การปกครอง หรือศาสนา เพราะรัฐธรรมนูญกำหนดว่า “ประเทศไทยเป็นราชอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียวจะแบ่งแยกไม่ได้” ดังนั้น ผู้ใดจะมาชักจูงโน้มน้าวเราด้วยเหตุผลใดๆ ถือว่าเป็นผู้ทำลายประเทศชาติ คนไทยทุกคนมีหน้าที่รักษาชาติให้มีเสถียรภาพ มั่นคงถาวรและเป็นเอกภาพตลอดไป

สำนึกดี รู้ดีต่อศาสนา คือเราต้องบำรุงรักษาและเสริมสร้างศรัทธาเพื่อให้ศาสนาคงอยู่คู่บ้านเมืองและเป็นหลักยึดเหนี่ยวในด้านคุณธรรมสืบไป คนไทยทุกคนต้องช่วยกันสอดส่องดูแลทั้งฆราวาสและบรรพชิตให้มีวัตรจริยาอันเหมาะสมต่อศาสนาหรือลัทธิของตนจะอาศัยพระวินัยหรือนักบวชแต่เพียงอย่างเดียวไม่ได้

สำนึกดี รู้ดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข เราต้องถือว่า ภารกิจนี้เป็นหน้าที่ยิ่งใหญ่ของคนไทยทุกคน เพราะประเทศไทยดำรงอยู่ได้และคนไทยอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขยั่งยืนมาทุกวันนี้ ด้วยพระบารมีของพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ปกอยู่เหนือเกล้าฯ ชาวไทยทุกคนเพราะแต่ละพระองค์จะครองราชย์สมบัติ ดูแลบ้านเมืองอยู่ได้นานกว่าประมุขที่มาจากการเลือกตั้ง ทั้งมีความรู้สีกผูกพัน ตั้งแต่โบราณกาลถึงปัจจุบัน ย่อมจารึกอยู่ในดวงใจของชาวไทยทั้งประเทศ ฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ที่คนไทยต้องดูแลรักษาและเทิดทูนสถาบันและองค์พระมหากษัตริย์ไว้ด้วยชีวิต อีกทั้งต้องป้องกันภัยพาลอันเกิดจากราชาหรือความคิดที่ไม่สุจริตทั้งปวง การปกครองของไทยจึงเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขที่แน่วแน่นมั่นคงเพราะพระองค์ คือ สัญลักษณ์แห่งคุณธรรมและสันติสุข

สำนึกดี รู้ดีต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ หมวดที่ ๕ นโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ส่วนที่ ๔ แนวนโยบายด้านศาสนา สังคม การสาธารณสุข การศึกษา และ

¹²⁷ สมพงษ์ สิงหะพล, ต้องสอนให้เกิดจิตสำนึกใหม่, วารสารสีมาจารย์, ๑๓ (๒๗), ๒๕๔๒, หน้า ๑๕-๑๖.

¹²⁸ รัฐบาลไทย, รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐, หน้า ๒๐.

วัฒนธรรม มาตรา ๗๙ กำหนดว่า “รัฐต้องให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านานและศาสนาอื่น ทั้งต้องส่งเสริมความเข้าใจอันดีและความสมานฉันท์ระหว่างศาสนิกชนของทุกศาสนา รวมทั้งสนับสนุนการนำหลักธรรมของศาสนามาใช้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิต”¹²⁹

สำนึกดี รู้ดีต่อรัฐ/ชาติ โดยหน่วยงานบริหารประเทศ คือสำนักงานรัฐมนตรี ๒๗๔/๒๕๕๘ ออกประกาศมาตรฐานภาระงานทางวิชาการในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๘ ได้เผยแพร่ประกาศคณะกรรมการข้าราชการพลเรือนในสถาบันอุดมศึกษา (ก.พ.อ.) หน้า ๖๕ เล่ม ๑๓๒ ตอนที่ ๘๒ เรื่อง มาตรฐานภาระงานทางวิชาการของผู้ดำรงตำแหน่งอาจารย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์ พ.ศ. ๒๕๕๘ ว่า “ภาระงานทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม” หมายถึง งานหรือกิจกรรมเพื่อทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม อันเป็นการดำรงไว้ซึ่งคุณค่าอัตลักษณ์ของท้องถิ่น เอกลักษณ์ของชาติ รวมทั้งปลูกฝังความเป็นชาติ ในลักษณะต่าง ๆ

สำนึกดี รู้ดีต่อคุณสมบัติพื้นฐานของพลเมืองโดยอนุกรรมการด้านการสร้างภาคีเครือข่าย 130 กล่าวถึงคุณสมบัติพื้นฐานพลเมืองว่า เป็นคุณสมบัติที่สำคัญในฐานะที่เป็นรากฐานของความเป็นพลเมืองในสังคมประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยคุณสมบัติพื้นฐานของพลเมืองประกอบด้วยคุณสมบัติสำคัญ ๔ ประการ กล่าวคือ

๑. พลเมืองต้องมีจิตสำนึกของความเป็นพลเมือง โดย การยึดมั่นในคุณธรรม จริยธรรม และคุณงามความดี มีความรับผิดชอบต่อนตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อชุมชน และสาธารณะ

๒. พลเมืองในสังคมประชาธิปไตยต้องรู้จัก เข้าใจ ตระหนัก และวางแผนในสิทธิของตนเอง รับผิดชอบต่อนหน้าที่ของตนเอง เคารพในสิทธิของผู้อื่น

๓. ตระหนักและให้ความสำคัญกับกระบวนการของการมีส่วนร่วมของผู้อื่น โดยในกระบวนการของการมีส่วนร่วมของผู้อื่นนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่พลเมืองต้องให้ความสำคัญกับการเคารพและรับฟังความคิดหรือความเห็นที่แตกต่างหลากหลายอย่างมีเหตุผลที่เหมาะสม

๔. พลเมืองในสังคมการปกครองในระบอบประชาธิปไตยโดยมีหลักการสำคัญคือ หลักนิติรัฐ อันหมายถึงการปกครองโดยกฎหมาย ดังนั้น พลเมืองจึงต้องมีคุณสมบัติของการเคารพในกฎหมาย โดยต้องยึดมั่นในความยุติธรรมและความเป็นธรรม

สอดคล้องกับปาฐกถาของพระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) เรื่อง “พระพุทธศาสนาไทยในกระแสโลก” ที่แสดงให้เห็นว่าความมีจิตสำนึกของพลเมืองต่อพระพุทธศาสนาไม่มีอยู่ใน

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

¹³⁰ อนุกรรมการด้านการสร้างภาคีเครือข่าย, คุณสมบัติพื้นฐานของพลเมือง, [ออนไลน์] แหล่งข้อมูลจาก> <http://www.2becitizennetwork.blogspot.com/> (๒๗ ก.ค.๕๙)

ระดับชาติเท่านั้น หากแต่ว่าเป็นระดับนานาชาติด้วย ว่า เราควรสอนเน้นภาคปฏิบัติให้มาก เราสอนในสิ่งที่เขาไม่มี คือ ศิล สมาธิ ปัญญา เราไม่ต้องไปพูดถึงทฤษฎีวิทยาศาสตร์เปรียบเทียบกับพุทธปรัชญาให้มาก ความ คน อเมริกันรับทฤษฎีเต็มอ้อมแล้ว สิ่งที่เขาต้องการก็คือปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานดังที่ทำการอยู่ในหลาย มหาวิทยาลัยในอเมริกาทุกวันนี้ เพราะฉะนั้น ถ้าเราจะเข้าไปสอนพระพุทธศาสนาในระดับมหาวิทยาลัยที่อเมริกา เราควรเน้นพุทธจิตวิทยา ถ้าเราจะสอนคนอเมริกันทั่วไป เราควรเน้นวิปัสสนากรรมฐาน การสอนพระพุทธศาสนาที่มีจุดเน้น ...สอดคล้องกับกฎบัตรของสหประชาชาติมุ่งสร้างสันติภาพโลก เมื่อพระพุทธศาสนาก็มีระบบคำสอนที่เป็นไปเพื่อสันติภาพเช่นเดียวกันว่า “นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี”¹³¹ พระพุทธศาสนาจึง สนับสนุนบทบาทของสหประชาชาติได้เป็นอย่างดี¹³²

๔.๑.๖ ความรู้การสร้างความจิตสำนึก : ปรับทัศนคติ / กำราบปราบนิสัย

จากการสัมมนาในกลุ่มเฉพาะ มีการยกตัวอย่างขึ้นมาว่า กระบวนการยุติธรรมของโลกแม้ของประเทศไทยจะมีหน่วยงานของรัฐ คือ กระทรวงยุติธรรม ทำหน้าที่ไต่สวนเพื่อตัดสินคดีที่เกิดขึ้นในสังคม ตามกระบวนการนั้น เหตุปัญหาหลัก ๆ คือ “แย่งที่ทำกิน แย่งถิ่นกันอยู่ แย่งคู่กันสาวท” ทั้ง ๓ คำนี้ปัจจุบันนี้มีเปอร์เซ็นต์เกิดเท่า ๆ กัน ถ้าจะให้เจ้าหน้าที่ตามท้องที่เกิดในชุมชนเมือง ได้แก่ปัญหาการแย่งคู่กันสาวท แต่ถ้าตามชนบทก็จะเป็นปัญหา แย่งที่ทำกิน แย่งถิ่นกันอยู่ ปัญหาอื่น ๆ นอกนั้นก็จะเป็นเรื่องศักดิ์ศรี ความท้าทาย การเอาผิดเอาเปรียบ เมื่อคนใดทำผิดแล้วก็จะถูกเจ้าพนักงานเข้าจับกุม ทำการสืบสวนสอบสวน ทำสำนวนดำเนินคดีเข้าสู่ศาลตัดสิน เมื่อตัดสินแล้วว่าผิดก็ถูกจำคุก บางกรณีก็ได้รับการประกันตัวแทนการจำคุก แต่เมื่อประกันตัวไม่ได้ต้องถูกจำคุกสถานเดียว ปัญหาว่าทำไมต้องถูกจำคุกโดยไม่ให้ประกันตัว ทั้งนี้ก็เพราะลักษณะโทษอุกฉกรรจ์ โหดเหี้ยม ใจร้ายอำมหิตทำลายศีลธรรมอันดีงามของสังคม

ถามว่า ทำไมต้องติดคุกโดยไม่ได้รับการประกันตัวหรือประกันตัวไม่ได้ มาถึงตอนนี้เหตุที่ติดคุกนั้น อยู่เลยการกระทำผิด ไม่ใช่เพราะความผิดโทษนั้นแล้ว เบื้องหลังการติดคุก ให้ไร้อิสรภาพในการทำมาหากิน ไร้ความสุขสนุกสนานนั้น คือศาลหรือนโยบายของรัฐบาลที่กำหนดบทลงโทษโดยกฎหมาย เพื่อให้สำนึกผิด นั่นเอง ยกตัวอย่าง เจ้าหน้าที่ของรัฐโดยตำรวจและอาสาสมัครทหารพรานจำนวน ๑๑ นายร่วมกันฆ่าปลัดอำเภอ ถูกจับดำเนินคดี ถูกตัดสินประหารชีวิตทั้งหมด เหตุผล คือ

¹³¹ พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๐๒/๙๕.

¹³² พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พระพุทธศาสนาไทยในกระแสโลก, ปาฐกถาในงาน ๔๐ ปีวัดไทย ลอสแอนเจลิส ณ วัดไทยลอสแอนเจลิส รัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา วันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๕, หน้า ๑๐. [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล <http://www.mcu.ac.th/site/rectormass.php>. (๒๘ ก.ค.๕๙)

เจ้าหน้าที่ของรัฐทำงานขัดแย้งกับหน้าที่ แสดงตนอำนาจบาตใหญ่ เพราะตำรวจหรืออาสาสมัครควรมีจิตสำนึกในการปฏิบัติหน้าที่ของตน

ผลจากการจำคุกนั้น ถ้าบุคคลนั้นสำนึกผิด โดยการหลาบจำ ถ้าหลาบจำตั้งแต่อยู่ในคุก จะเป็นนักโทษชั้นดี ก็จะได้ลดหย่อนโทษจากเวลาที่มากให้น้อยลง เช่นจาก ๕ ปี เป็น ๓ ปี หลังจำคุกได้ระยะเวลา ๑ ใน ๓ ของเวลานั้นแล้ว หรืออาจจะได้รับการอภัยโทษเลยก็ได้ เมื่อพ้นโทษออกจากการจำคุกแล้ว ก็สำนึกผิด ทำหน้าที่เป็นพลเมืองดีโดยไม่ละเมิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม สังคมนอกคุกก็รับเข้าเป็นพลเมืองของชุมชนนั้น ๆ

โทษที่ไม่เป็นโทษ คือว่า ความผิดที่คิดว่าจะผิด แต่เปรียบเทียบบทกำหนดโทษข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้ จึงลงโทษอะไรไม่ได้ ได้แต่คิดว่าไม่น่าเลย แต่มีบางกรณี โดยเฉพาะเหตุการณ์บ้านเมืองฉุกเฉิน ต้องใช้กำลังทหารควบคุมสถานการณ์การปกครอง การเมือง กิจการทุกอย่างในบ้านเมือง ดังปัจจุบันนี้ที่การปกครองของประเทศไทยโดยรัฐบาลคณะรักษาความมั่นคงแห่งชาติ (คสช.) ต้องคอยกำราบปราบปรามที่ออกมาต่อต้านหรือวิพากษ์วิจารณ์การเข้าควบคุมสถานการณ์บ้านเมือง ซึ่งการกระทำนี้ไม่เข้าข่ายความผิดกฎหมาย เพียงแต่ก่อความรำคาญทางอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยสร้างม็อบประท้วงชูป้ายเต็มถนนหนทาง สร้างผลลบการปกครองแก่สายตานานาประเทศ จึงได้แต่เพียงนำไปกักขังระยะสั้นและปรับทัศนคติให้ตรง ไม่เอียงซ้ายไม่เอียงขวา ให้คิดให้ทำที่ถูกต้องตามเจตนารมณ์ของรัฐบาลนั้นๆ

กล่าวได้ว่า ศิลปวัฒนธรรม คือ ผลผลิตทางภูมิปัญญาที่คิดค้นร่วมกันของคนในชุมชนจนเป็นแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำต่าง ๆ เช่น ลุ่มน้ำไนน์ ลุ่มน้ำคงคา ลุ่มน้ำเจ้าเจ้าพระยา ผลจากการมีศิลปวัฒนธรรมนี้จะส่งผลให้คนในสังคมโดยเฉพาะผู้ปฏิบัติหน้าที่พิทักษ์สันติราษฎร์จะต้องมีมากกว่าคนอื่น ๆ จึงถือได้ว่า ศิลปวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีความล้ำเลิศ จะให้สูญหายไปเพราะความไม่สันติภาพไร้จิตสำนึกในการรู้คุณค่าสิ่งเหล่านี้ นับว่าสังคมจะยุ่งเหยิง ไร้จิตสำนึก

๔.๑.๗ ความรู้การสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ สู่ ระดับโลก

การเสวนากลุ่มเฉพาะ เกิดแนวว่า ปัจจัยแห่งสำนึกแยกเป็นปัจจัยภายในคือตนเอง และปัจจัยภายนอกคือสังคมรอบนอกเริ่มจากครอบครัว โรงเรียน วัดหรือศาสนา รวมถึงสถาบันมหากษัตริย์ เหล่านี้เป็นจุดประกายให้เกิดจิตสำนึกได้อย่างดี และตามที่คณะเสวนากล่าวว่าอันสงฆ์แห่งจิตสำนึกนั้นให้คุณค่าต่อชีวิตตนและสังคม ดังนี้

- สามัคคีและเชื่อมประสานกับสิ่งต่างๆให้ยึดเกาะรวมกันได้

- ให้ความเย็นเพื่อคลายความร้อน สื่อน้ำภายนอกให้เกิดน้ำใจ ให้เย็นกายเย็นใจหรือร้อนกายก็ไม่ร้อนใจ

-อ่อนน้อมถ่อมตน อยู่ในที่ต่ำโดยธรรมชาติ ไม่แก่งแย่งแข่งขัน ไม่อวดดีอวดเด่น หยิ่งทะนงตนหรือน้อยใจ

- เทียงธรรมหรือยุติธรรมสม่ำเสมอ ไม่ลำเอียง ไม่เลือกปฏิบัติ ให้ความเย็นเสมอกันหมด ไม่ว่าเศรษฐกิจหรือยาก คุณธรรมเหล่านี้เป็นสิ่งที่ควรสาดให้แก่กันและกันให้ชโลมอยู่ในใจเหมือนน้ำที่ชโลมร่างกายดังน้ำที่เล่นโดยการสาดใส่กันในเทศกาลวันสงกรานต์¹³³

จิตสำนึกเพียงเท่านี้ ดูผิวเผินก็ง่าย ๆ เบา ๆ ใคร ๆ ก็รู้ได้ จะสร้างจิตสำนึกระดับโลกได้อย่างไร ข้อนี้ถ้าเทียบดู ธรรมของพระพุทธเจ้ามีมากมายถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แต่บอกว่า ธรรมโลกบาล ที่สามารถคุ้มครองโลกได้มี ๒ อย่าง คือ หิริ กับ โอตตปปะ ซึ่งธรรม ๒ ข้อนี้ สามารถคุ้มครองโลกได้ทั้งภายในและภายนอกจิตใจ นั่นเอง ซึ่งสามารถสังเคราะห์ได้จากลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

๑. ความรู้วิธีพัฒนาสังคมจากจิตสำนึกในศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ สู่ระดับโลกที่ มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน

การเสวนากลุ่มเฉพาะ วิทยากรกลุ่ม กล่าวว่า เมื่อพูดถึงศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ รวมถึงกระบวนการสร้างจิตสำนึกแล้ว ทำให้ทราบว่า ทุกคน ทุกเพศทุกวัยอยู่กับสิ่งเหล่านี้ แต่การที่เราอยู่กับสิ่งเหล่านี้แล้วก็ใช้นำมาใช้ทุกโอกาสไป จึงเป็นช่องว่างให้เกิดปัญหาสังคม จนรัฐบาลหรือองค์กรอื่น ๆ ตามแก้ปัญหาที่นั่น ดังนั้น เพื่อให้เกิดมรรคผลจริง ๆ จนมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน จึงคิดค้นหาวิธีพัฒนาฯ โดยสร้างสภาพแวดล้อม ดังนี้

๑.๑ สร้างสภาพแวดล้อมทางกายภาพ

๑.๒ สร้างสภาพแวดล้อมทางสังคม

สภาพแวดล้อมทางกายภาพแยกได้เป็น ๓ ประการ หลัก ๆ คือ

สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทางชีวะ และสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม ทั้ง ๓ นี้มีอิทธิพลต่อชีวิตคนเราสูงมาก โดย สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ คือ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่ล้อมรอบตัวเรา มีดิน ฟ้า อากาศ พื้นที่ ภูมิประเทศ ลม ฝน แม่น้ำ ลำคลอง สิ่งแวดล้อมเหล่านี้มีอิทธิพลต่อชีวิตจิตใจอย่างมาก โดยเฉพาะสีผิว กล่าวคือ คนที่อยู่พื้นที่อากาศหนาว ผิวจะขาว อากาศร้อนจัด ผิวจะดำ อากาศอบอุ่น ผิวจะดำแดงหรือผิวสีเหลืองทอง ในประเทศไทย มีความแตกต่างทางอากาศของภูมิภาค คือคนที่อยู่ภาคใต้ มีความแตกต่างทางสีผิว ซึ่งจะดำหรือคล้ำ ภาวะทางจิตใจก็มักจะเข้มข้นหรืออารมณ์ร้อนตามอาการอาหารที่มีรสจัด เช่น แกงเผ็ด แกงไตปลา หรือผัดเผ็ด

¹³³ คณะวิทยากรเสวนากลุ่มเฉพาะ -พระครูสุเมธธรรมธาดา, ผศ.ดร.โชติ บดีรัฐ ดร.สมเกียรติ ติตชัย และนายนิพนธ์ข้าวเอี่ยม (วันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐)

สิ่งแวดล้อมทางชีวะ คือ สิ่งมีชีวิตทั้งหลายประกอบด้วยพืช สัตว์น้ำ สัตว์บก รวมถึงสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ พืชบางชนิดเป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา เช่น ดอกบัว เป็นดอกไม้ประจำพุทธศาสนา เนื่องจากมีบทบาทผุดขึ้นมารองรับพระบาทของเจ้าชายสิทธัตถะแรกประสูติที่กวางายได้ ๗ ก้าว หมายถึงจะประกาศพระพุทธศาสนาได้ไกลถึง ๗ แคว้น ต้นโพธิ์ ถือเป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าอาศัยตรัสรู้ เป็สหชาติกับพระพุทธเจ้า ต้นสาละ ถือเป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าอาศัยเสด็จดับขันธปรินิพพาน หล้าคา เป็นหล้าที่พี่น้องสองพาดิขได้ถวายแด่พระพุทธเป็นทีประทับนั่งสมาธิ สัตว์บางชนิด เป็นสัตว์โพธิ เช่นช้างป่าไลยกะที่นำรังผึ้งมาถวายพระพุทธเจ้าเป็นที่มาของพระพุทธรูปปางป่าไลยกะ ประจำวันพฤษภสัฒน์ แม้แต่นาค ก็ยังเกี่ยวข้อง โดยคนที่เตรียมตัวอุปสมบทเรียกว่านาค

สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม พระพุทธศาสนาในฐานะวัฒนธรรมทางจิตวิญญาณ เป็นสิ่งแวดล้อมทางจริยศาสตร์ จะสัมพันธ์กับคำว่า การอนุรักษ์ให้เกิดความมั่งคั่ง มั่งคั่ง ยั่งยืน ด้วยศีล ซึ่งศีลระดับต้นจะควบคุมพฤติกรรมทางกายกับวาจา จะดูแลสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติทั้งทางกายภาพและทางสังคมให้สมดุลกับสรรพสิ่ง ยิ่งไปกว่านั้น ศีลของพระสงฆ์ 227 ข้อ จะเน้นดูแลสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม นั่นคือสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ชาวพุทธสาวกจะไม่ทิ้งสิ่งปฏิกูลที่เน่าเสียลงในน้ำ ซึ่งจะทำให้เกิดอันตรายแก่สัตว์ที่อาศัยอยู่ในน้ำ ส่วนสิ่งแวดล้อมทางสังคม การบัญญัติของพระพุทธเจ้ามีวัตถุประสงค์เพื่อความสุข เพื่อการยอมรับแห่งหมู่สงฆ์ เพื่อสันติภาพของประชาชนที่จะรักษาความสมดุลแห่งชุมชน คำสอนของพระพุทธเจ้าในส่วนพระสูตรหรือธรรมะเชิงจริยศาสตร์ในรูปแบบบทพระธรรมเทศนาสำหรับพระสงฆ์หรือชาวบ้านก็มุ่งเน้นความรักความเมตตากรุณา มีสังคหวัตถุ ตามปฐมพจน์แห่งอุดมการณ์การเผยแผ่ศาสนาที่ให้แก่พระอรหันตสาวก ๖๐ องค์ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข และสังคมสงเคราะห์แก่ชนหมู่มากทั้งมนุษย์และเทวดาทั้งหลายเถิด”¹³⁴ นี่เป็นเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตจริยศาสตร์ระดับกลาง จะควบคุมพฤติกรรมทางใจด้วย จริยศาสตร์ระดับสูง จะบริหารจัดการสู่การพัฒนาปัญญาให้สูงขึ้นและแล้วเข้าสู่อิสรภาพจากทุกข์ คือพระนิพพาน เป็นลักษณะการพัฒนาสิ่งแวดล้อมซึ่งขยายจากคนหนึ่งสู่พหุชน

สร้างสภาพแวดล้อมทางสังคม ถือเป็นสิ่งแวดล้อมอย่างหนึ่ง สำคัญไม่แพ้สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ที่ว่าสำคัญเพราะพฤติกรรมของคนเป็นไปในลักษณะเดียวกันกับสังคมที่ตนอยู่ เป็นความซึมซับโดยไม่รู้ตัว เช่น ลูกในครอบครัวมีกิมมิ์ใช้ จะมีแนวคิดที่สร้างปัญญา สรรหาแต่สิ่งที่จะสนองอารมณ์ต่างกับครอบครัวที่ไม่ค่อยมีกิมมิ์ใช้ สรรหาแต่สิ่งที่จะได้มากิน แม้แต่แย่งชิงก็ยอม บางคนไม่ติดสุรายาสูบ แต่เมื่ออยู่ร่วมกันกับคนที่ติดดื่มสุรา ติดยาสูบก็จะติดไปได้ง่าย ๆ ในลักษณะเดียวกันกับนกสองพี่น้องที่ตัวหนึ่งบินจากรังบนต้นไม้ไปตกในถ้ำบัณฑิต ก็เป็นบัณฑิต ไม่เป็นโจร แต่อีกตัวบินไปตกใน

¹³⁴ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

แดนใจ เป็นใจไปด้วย ตามพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว”¹³⁵

สรุปคือ รักษาคุณภาพทางสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม

๒. ความรู้ศิลปวัฒนธรรมศาสนา “ธรรมคัมภีร์ครองโลก”

เนื่องจากบทนี้เป็นการสังเคราะห์ ดังนั้น ลักษณะการสังเคราะห์ คงไม่ใช่หยิบยกเอา คำพูดของสมาชิกสัมมนาในกลุ่มเฉพาะมาเรียง ๆ ไว้ คำว่าสังเคราะห์ คือการสร้างคำใหม่ในเรื่อง เดียวกันและตอบโจทย์เรื่องนั้น ลักษณะเดียวกับทองแท่ง เป็นก้อน ๆ จะนำมาประดับตกแต่งอะไรให้ สวยงามไม่ได้เลย แต่เมื่อนำมาเจียระไนแล้ว เป็นรูปพรรณสัณฐานต่าง ๆ เช่น สร้อยคอ แหวน กำไล มือ ก็สวยงาม ฉ้นใด การสังเคราะห์ก็ฉ้นนั้น

หัวข้อนี้ เป็นสังเคราะห์ศิลปวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา มาเป็นเครื่องมือคัมภีร์ครองโลก ไม่ใช่อาวุธปืนคัมภีร์ครองโลก นั่นคือ ตามที่กล่าวมาแต่ต้นว่า คุณค่าของศิลปวัฒนธรรมนั้น กำหนดให้เป็นคุณค่าด้านพุทธิศึกษา จริยศึกษา และหัตถศึกษา ทั้งสามด้านนี้เป็นกระบวนการตามกันไป คือ พุทธิศึกษา เป็นคุณค่าที่เรียนรู้ ที่ได้รู้ เป็นอาหารชนิดวิญญานอาหาร เป็นหนึ่งในอาหารสี่ชนิด ก็ ธรรมดาอาหาร คนที่หิวกินเข้าไปแล้ว ย่อมอิ่ม ไม่เป็นทุกข์ ไม่เป็นโรค ความรู้ก็เช่นเดียวกัน ถ้าได้รู้ แล้วก็ป็นวิชา เป็นปัญญา ดังแสงสว่างส่องทางในที่มืด ดังนั้น พุทธิศึกษา การได้ความรู้ย่อมมีคุณค่า แก่ชีวิต

ถ้าฟังแต่พุทธิศึกษา รู้เท่านั้น รู้เพื่อรู้ (learn to learn) ก็ยังบรรลุผลสัมฤทธิ์อะไรไม่ได้ เช่น เรารู้เส้นทางเดิน แต่ไม่เดิน ก็ไปไม่ถึงเป้าหมาย ดังนั้น เมื่อมีพุทธิศึกษาแล้วก็ต้องมีจริยศึกษาด้วย เพื่อตัดสินใจถูกต้อง เหมาะสม ยอมรับว่าดีแห่งหมู่คณะ เพราะการที่จะได้ชื่อว่ารู้ดีนั้น ต้องรู้ว่าอะไรดี อะไรไม่ดี คือฉลาดที่จะรู้ บางคนไม่ฉลาดรู้ กลายเป็นว่า ความรู้นั้นกลับมาฆ่าตัวเอง คือไปพูดไม่ถูกคน ไม่ถูกเวลา ไม่ถูกเทศะ ตกอยู่ในภพชาติว่า “ปากพางจน”

เมื่อรู้ (พุทธิศึกษา) และรู้ว่าอะไรจะถูกต้องอะไรจะผิด (จริยศึกษา) แล้ว ยังมีอีกมิติหนึ่งที่จะ ขาดเสียไม่ได้ คือทักษะ ความมีฝีมือ ความชำนาญ (skill) จนสามารถลงมือทำตามแนวคิด ทฤษฎี ได้ (หัตถศึกษา) ครอบองค์ ๓ เช่นเดียวกับไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ศีล ควบคุมจริยาทางกาย-วาจาให้เกิดสมาธิ มีจิตมั่นคง ไม่ฟุ้งซ่าน แล้วเกิดปัญญา คือความรู้แจ้ง

ธรรมคัมภีร์ครองโลก เท่ากับ ศิลปวัฒนธรรมคัมภีร์ครองโลก ธรรมที่เป็นหลักคัมภีร์ครองโลก คือ หิริ ความละอายแก่ใจ โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อบาป ธรรมนี้คัมภีร์ความผิดได้ในที่ลับและที่แจ้ง คน

¹³⁵ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔.

ทำผิดถ้าไม่มีใคร ก็ไม่มีใครปรับโทษ แต่ความผิดนั้นยังมีอยู่ ไม่เหมือนกฎหมาย คนที่ทำผิด ถ้าตำรวจไม่เห็นก็ผ่านไป ความผิดนั้นก็ไม่เกิดขึ้น แต่ถ้าคนมีหิริและโอตตปปะ จะไม่ทำผิดในที่ลับซึ่งไม่มีคนเห็น ทั้งในที่แจ้งมีคนเห็น ถึงบอกว่า หิริและโอตตปปะนี้ สามารถคุ้มครองโลกได้ ศิลปวัฒนธรรมก็เช่นเดียวกัน ถ้าเราสร้างคุณค่าด้วยการศึกษาเรียนรู้ (พุทธิศึกษา) ปฏิบัติตาม (จริยศึกษา) สร้างทักษะให้ชำนาญ (หัตถศึกษา) แล้ว จะเกิดวัฒนธรรมแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างอหิงสา นำพาเราให้เกิดสุข คุ้มครองโลกได้เช่นเดียวกัน

สรุปประเด็นนี้ คือ วัฒนธรรมทางศาสนาถือหลักการรักษาศีล สมาธิ ปัญญาคุ้มครองโลกได้

๔.๒ สังเคราะห์การสร้างจิตสำนึกตามกระบวนการกิจกรรมวัฒนธรรมเชิงพุทธ

เรื่องกิจกรรมสร้างจิตสำนึกนี้ มีทั้งระดับโลกถึงระดับท้องถิ่นแม้ตามวัดหรือสถาบันศาสนา หรือตามสถาบันการศึกษาต่าง ๆ โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยส่งลงไปถึงระดับส่วนบุคคลก็สามารถมีได้ ตัวอย่างกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

๔.๒.๑ กิจกรรมสร้างจิตสำนึกในวันคุ้มครองโลก

องค์การสหประชาชาติได้ประกาศให้ วันที่ 22 เมษายนนั้น เป็นวันคุ้มครองโลก ชาวโลกทุกประเทศแสดงพลังทำกิจกรรมรณรงค์คุ้มครองโลกด้วยวิธีต่าง ๆ ระดับโลก ดังเช่น How should I celebrate? Here are six ways to mark Earth Day: -

- * Grow your own food (or buy locally-grown produce)
- * Go paperless
- * Plant a tree
- * Stop drinking bottled water
- * Start carpooling (or take up cycling)
- * Invest in a solar-powered phone charger

ชาวพุทธผู้ใช้วัฒนธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ชาวพุทธในฐานะผู้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ใช้ธรรมหมวด ๒ ว่า ธรรมเป็นโลกบาล ๒ ข้อ คือ หิริ และ โอตตปปะ กล่าวคือ ความละอายแก่ใจ และ ความเกรงกลัวต่อบาปทุจริตที่เกิดขึ้น ได้สร้างจิตสำนึกให้แก่คนระดับโลกขึ้น โดยมีร่วมกันมีมติ ให้วันนี้เป็นวันธรรมะคุ้มครองโลกด้วย โดยเรียนเชิญให้ภาคีองค์กรพุทธทั้งหลายทั่ว

โลกจัดกิจกรรม เพื่อการประพาสปฏิบัติธรรม โดยเฉพาะการนั่งสมาธิ นำเอาความสงบในใจให้เป็นความสันติสุขของโลกต่อไป

ตัวอย่าง วัดพระธรรมกาย ซึ่งเป็นวัดที่แสดงกิจกรรมระดับโลก ดำเนินการเรื่องนี้ ซึ่งกิจกรรมในวันนี้ก็จัดขึ้นตามปกติทุกปี โดยช่วงเช้าจะมีการทำบุญตักบาตร ทำทานให้จิตของเราได้ผ่องใส ทำทานให้กับภิกษุสามเณรซึ่งก็ไม่ได้นิมนต์พระภิกษุจากภายนอกเข้ามาในวัดพระธรรมกาย มาร่วมกิจกรรมโดยมีพระภิกษุภายในวัดพระธรรมกายเท่านั้น ซึ่งในช่วงบ่ายก็จะมีการทอดผ้าป่าสามัคคีเพื่อบำรุงวัดพระธรรมกาย

ระดับชาติหรือรัฐบาล พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี และหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ในฐานะชาวพุทธได้เชิญชวนให้ชาวไทยมีส่วนร่วมในกิจกรรมสร้างจิตสำนึกต่อโลกนี้ ได้กล่าวในรายการศาสตร์พระราชา สู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน ประจำสัปดาห์ในวันศุกร์ ตอนหนึ่งว่า

“ในวันที่ 22 เมษายน เป็นวันคุ้มครองโลก ซึ่งเป็นวันสำคัญทางสิ่งแวดล้อมเพื่อเตือนใจให้ชาวโลก ทุกคนมีจิตสำนึกช่วยกันปกป้องดูแลโลกของเรา ให้รอดพ้นจากภัยพิบัติและหายนะต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นด้วยน้ำมือของมนุษย์เอง จะด้วยความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม ตนถือโอกาสนี้เชิญชวนประชาชนชาวไทย ได้ร่วมกันลดก๊าซเรือนกระจกอย่างจริงจัง บางคนอาจคิดว่าก๊าซเรือนกระจกเป็นเรื่องไกลตัวไม่เห็นจะเกี่ยวข้องกับท่านเลย หรือเข้าใจผิดว่าท่านไม่ได้เป็นคนปล่อยก๊าซเรือนกระจก แล้วกลับเห็นว่าการลดก๊าซเรือนกระจกนั้นเป็นเรื่องของภาครัฐ ที่ต้องหาทางควบคุมโรงงาน กิจกรรมที่ปล่อยก๊าซนี้ออกมาในปริมาณมากๆ ให้เหลือในปริมาณที่เหมาะสม”

“ผมอยากเรียนทำความเข้าใจกับท่าน ขอความร่วมมือจากทุกคนในอนาคตต่อไป สิ่งที่เราควรรู้คือเราทุกคนนั้นต่างปล่อยก๊าซเรือนกระจกออกมาสู่ชั้นบรรยากาศไม่มากก็น้อยในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะขับรถ เปิดน้ำ เปิดไฟ ต่างเป็นกิจกรรมที่นำไปสู่การปล่อยก๊าซเรือนกระจกทั้งสิ้น ไม่ทางตรงหรือทางอ้อม โดยองค์กรสิ่งแวดล้อมในเยอรมนี ได้จัดอันดับให้ประเทศของเรา เป็น 1 ใน 10 ของประเทศที่จะได้รับผลกระทบจากภาวะโลกร้อนมากที่สุดในโลก และปล่อยก๊าซเรือนกระจกอันดับที่ 21 ของโลก ดังนั้นถ้าเราไม่ทำอะไรเลย อนาคตอีกไม่เกิน 20 ปีข้างหน้า เราก็อาจจะต้องเผชิญกับปัญหาภัยพิบัติที่มากขึ้น บ่อยขึ้น และรุนแรงขึ้นกว่าที่เคยเป็นมา”¹³⁶

๔.๒.๒ กิจกรรมสร้างจิตสำนึกของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹³⁶ คำปราศรัยของนายกรัฐมนตรี ในรายการทีวี “เดินหน้าประเทศไทย” วันศุกร์ที่ ๒๑ เมษายน ๒๕๖๐

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยแห่งคณะสงฆ์ไทย ได้สถาปนาขึ้นเมื่อ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙ มีวัฒนธรรมจัดกิจกรรมรำลึกหลายอย่าง เพื่อแสดงจิตสำนึกต่อผู้มีอุปการคุณ มีผู้สถาปนา บุรพจารย์ ผู้อุปถัมภ์บำรุงมหาวิทยาลัยจนเป็นบิกแผ่น เป็นสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์รวมถึงคฤหัสถ์ได้ศึกษาเล่าเรียนตามปณิธานของผู้สถาปนาว่า “ศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาการชั้นสูงสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์” ที่ผ่านมา มหาวิทยาลัยสงฆ์ได้จัดกิจกรรมครบมาทุกปีสาระในกิจกรรม มี ๒ ส่วน คือ (๑) ส่วนพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลแด่ผู้อุปการคุณ (๒) ส่วนวิชาการมีการเสวนาวิชาการในหัวข้อต่าง ๆ

ปี ๒๕๖๐ นี้ เป็นปีที่มหาวิทยาลัยครบรอบ ๑๓๐ ปี จัดกิจกรรมขนาดใหญ่ ใช้เวลา ๖ วัน ตั้งแต่วันที่ ๑๓ - ๑๗ กันยายน ๒๕๖๐ ต่างจากทุกปีที่ผ่านมา โดยผู้บริหารระดับสูงมีนโยบายให้หน่วยงานต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัย จัดกิจกรรมวิชาการของตนขึ้น โดย หน่วยงานบัณฑิตวิทยาลัย กำหนดจัดกิจกรรมวันที่ ๑๕ กันยายน มีความเข้มข้นในภาควิชาการ มีสัมมนาวิชาการโดยวิทยากร

กำหนดการ

งานครบรอบวันสถาปนา “๑๓๐ ปี มหาจุฬาฯ”

วันที่ ๑๓ - ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๐

ณ อาคาร มวก. ๔๘ พรรษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วันพุธที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๐

๐๗.๐๐ น.	พิธีถวายสักการะพระบรมรูปรัชกาลที่ ๕
๐๘.๓๐ น.	- ผู้บริหารมหาวิทยาลัย คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ นิสิต นักเรียน และผู้มีเกียรติ พร้อมกัน ณ อาคาร มวก. ๔๘ พรรษา - พระธรรมปัญญาบดี นายกสภามหาวิทยาลัย ประธานในพิธีเดินทางถึงอาคาร มวก. ๔๘ พรรษา - ประธานเปิดนิทรรศการประวัติและพัฒนาการ “๑๓๐ ปี มหาจุฬาฯ” และนิทรรศการที่เกี่ยวข้อง - ประธานจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย - พระราชวรเมธี, ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร กล่าวถวายรายงาน - ประธานในพิธี กล่าวเปิดงานและให้โอวาท - ศาสนพิธีกรอาราธนาศีล - สมาทานศีล - พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ๑๐ รูป สวดมนต์ภา สดับปกรณ์ อุทิศถวายเป็นพระราชกุศล แต่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระองค์ผู้ทรงสถาปนามหาวิทยาลัย - ประธานทอดผ้าไตรถวายพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ - พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์สดับปกรณ์ - พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ทั้งนั้นอนุโมทนา - ศาสนพิธีกรอาราธนาพระปริตร - พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ เจริญพระพุทธมนต์ - ถวายไทยธรรมแด่พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ - พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ทั้งนั้นอนุโมทนา
๑๑.๐๐ น.	พักฉันภัตตาหารเพล/รับประทานอาหารกลางวัน
๑๓.๐๐ น.	ปาฐกถาพิเศษ เรื่อง “เหลียวหลัง แลหน้า ๑๓๐ ปี มหาจุฬาฯ” โดย พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร. อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๑๕.๐๐ น.	เสวนาทางวิชาการ เรื่อง “พันธกิจมหาจุฬาฯ ในรอบ ๑๓๐ ปี” โดยวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิ: พระราชวรเมธี, ดร., ศ.พิเศษ จ่านงค์ ทองประเสริฐ, ศ.ดร.จ่านงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, ศ.ดร.วัชร งามจิตรเจริญ ดำเนินรายการโดย: รศ.ดร.สุรพล สุธะพรหม
๑๘.๐๐ น.	รับประทานอาหารเย็น (คฤหัสถ์)

วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๐ ครบรอบ ๗๐ ปี คณะพุทธศาสตร์

๐๗.๓๐ น.	พิธีเปิดป้ายคณะพุทธศาสตร์
๐๘.๓๐ น.	- ผู้บริหารมหาวิทยาลัย คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ และผู้มีเกียรติ พร้อมกัน ณ อาคาร มวก. ๔๘ พรรษา - ลงทะเบียน
๐๙.๐๐ น.	- พิธีเปิดงานสัมมนา ๗๐ ปี คณะพุทธศาสตร์ - พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร. อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประธานในพิธีเดินทางถึงอาคาร มวก. ๔๘ พรรษา ผู้บริหาร คณาจารย์ และเจ้าหน้าที่ถวายการต้อนรับ และเข้าสู่อาคารหอประชุม และทำพิธีเปิดนิทรรศการ - ประธานในพิธี จุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย - พระราชปิยะธัมม, ผศ.ดร. คณบดีคณะพุทธศาสตร์ ถวายเครื่องสักการะ กล่าวรายงาน/ชานรายนาม

ทรงคุณวุฒิจากภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย เรียงรายการวันว่า “มหกรรมส่งเสริมศิลปกรรมและการประกวดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนด้านพระพุทธศาสนา” ดังกำหนดวันที่ ๑๓ กันยายน ดังนี้

๔.๒.๓ กิจกรรมสร้างจิตสำนึกของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก ใช้เป็นพื้นที่วิจัยหลักในเรื่องนี้ ตามที่กล่าวมาว่า เป็นวัดต้นแบบศิลปวัฒนธรรมประเพณีของพิษณุโลกทั้งสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และเทศกาล/ประเพณี ในรอบปีนั้น วัดนี้มีกิจกรรมทั้งเชิงศาสนาและวัฒนธรรมมากมาย จึงใคร่ นำรายการกิจกรรมในรอบปีแสดงไว้ ณ ที่นี้ว่า

ขึ้น ๖-๑๓ ค่ำ เดือน ๓	งามสมโภชพระพุทธชินราช
ขึ้น ๖-๑๓ ค่ำ เดือน ๓	บวชนกขัมมบารมีถวายพระพุทธชินราช
วันมาฆบูชา	มอบพระพุทธชินราช จำลอง ขนาดหน้าตักกว้าง ๒๙ นิ้ว ๒๐ องค์
๖-๒๐ เมษายน	บรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน
ขึ้น ๑-๙ ค่ำ เดือน ๖	อุปสมบทหมู่ถวายพระพุทธชินราชและ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๖	บำเพ็ญกุศลฉลองพระพุทธชินราช ประจำปีและบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ขึ้น ๑๐ - แรม ๑ ค่ำ เดือน ๖	บวชนกขัมมบารมี วันวิสาขบูชา
วันวิสาขบูชา	เททองหล่อพระพุทธชินราช จำลอง หน้าตักกว้าง ๒๙ นิ้ว ๒๐ องค์
๗ - ๑๓ สิงหาคม	บวชนกขัมมบารมี วันแม่แห่งชาติ
๑๒ สิงหาคม	พิธีสวดมนต์อธิษฐานจิตถวายเป็นพระราชกุศล
วันจันทร์แรกของเดือน ๑๐	พิธีบำเพ็ญกุศลถวายอดีตเจ้าอาวาสและผู้มีพระคุณแก่วัด
๓๐ พฤศจิกายน - ๖ ธันวาคม	บวชนกขัมมบารมี วันพ่อแห่งชาติ
๕ ธันวาคม	พิธีสวดมนต์อธิษฐานจิตถวายเป็นพระราชกุศล
๓๑ ธันวาคม	พิธีสืบชาติาเสริมดวงบารมีรับวันขึ้นปีใหม่
พิเศษ วันที่ ๒๙ เมษายน - ๓ พฤษภาคม ๒๕๖๐	สมโภชพระพุทธชินราช ครบรอบ ๖๖๐ ปี

ตาราง ๔.๑ แสดงรายการกิจกรรมวัดพระศรีฯ

กิจกรรมดังกล่าวข้างต้น เป็นกิจกรรมแสดงความสำนึกในอุปการคุณและตอบแทนแผ่นดินและพระพุทธศาสนา เป็นการนำพาศิษยานุศิษย์แสดงความรำลึกเป็นกตัญญูกตเวทีของพระเดช

พระคุณพระธรรมเสนานูวัตร อธิบติสงฆ์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมทางศาสนาที่อิงธรรมคือ ทานะ จาคะ เมตตา กรุณา กตัญญูกตเวทิตาธรรม โดยแท้

๔.๓ สักระยะการสร้างจิตสำนึกตามกระบวนการระเบียบข้อบังคับวัฒนธรรมเชิงพุทธ

เรื่องระเบียบข้อบังคับในการสร้างจิตสำนึกนี้ มีหลายระดับ กล่าวคือ ระดับกฎหมายที่ใช้บังคับประชาชนทั่วประเทศ ระดับประกาศจากรัฐบาลที่ใช้ร่วมกันทั่วประเทศ ระดับองค์การหน่วยงาน ใช้เฉพาะหน่วยงานนั้น รวมถึงวัดต่าง ๆ ที่นิยมมีระเบียบข้อบังคับของแต่ละวัด ดังมีตัวอย่างแต่ละระดับ ดังนี้

รัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๖๐ หมวด ๑๖ เรื่อง การปฏิรูปประเทศ มาตรา ๒๕๘ ให้ดำเนินการปฏิรูปประเทศอย่างน้อยในด้านต่าง ๆ ให้เกิดผล ด้านกระบวนการยุติธรรม (๓) เสริมสร้างและพัฒนาวัฒนธรรมองค์กรขององค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการยุติธรรมให้มุ่งอำนวยความสะดวกยุติธรรมแก่ประชาชนโดยสะดวกและรวดเร็ว¹³⁷

รัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๖๐ หมวด ๔ เรื่อง หน้าที่ของปวงชนชาวไทย มาตรา ๕๐ (๘) ร่วมมือและสนับสนุนการอนุรักษ์และคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งมรดกทางวัฒนธรรม¹³⁸

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ 2542 กำหนดนโยบายซึ่งก็ครอบคลุมทั้งกายภาพและจิตวิญญาณนั่นคือ พัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ คุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรม มีความสุข และมีความเป็นไทย นี่แสดงให้เห็นว่า แม้จะมีสติปัญญา มีความรู้ความสามารถสักปานใดก็ตาม แต่จะขาดไม่ได้คือว่า วัฒนธรรม

สำนักงานรัฐมนตรี ๒๗๔/๒๕๕๘ ออกประกาศมาตรฐานภาระงานทางวิชาการในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๘ ได้เผยแพร่ประกาศคณะกรรมการข้าราชการพลเรือนในสถาบันอุดมศึกษา (ก.พ.อ.) หน้า ๖๕ เล่ม ๑๓๒ ตอนที่ ๘๒ เรื่อง มาตรฐานภาระงานทางวิชาการของผู้ดำรงตำแหน่งอาจารย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์ พ.ศ. ๒๕๕๘ ว่า “ภาระงานทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม” หมายถึง งานหรือกิจกรรมเพื่อทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม อันเป็นการดำรงไว้ซึ่งคุณค่า อัตลักษณ์ของท้องถิ่น เอกลักษณ์ของชาติ รวมทั้งปลูกฝังความเป็นชาติ

ค่านิยม 12 ประการ เป็นนโยบายระดับรัฐหรือชาติ เป็นการรณรงค์ของรัฐบาลปัจจุบัน คือ นายกรัฐมนตรี พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้แก่ 1. มีความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ 2.

¹³⁷ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร ราชวโรกาส วันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๖๐ เป็นปีที่ ๒ ในรัชกาลปัจจุบัน หน้า ๗๙.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓

ซื่อสัตย์ เสียสละ อดทน 3. กตัญญูต่อพ่อแม่ ผู้ปกครอง ครูบาอาจารย์ 4. ใฝ่หาความรู้ หมั่นศึกษาเล่าเรียนทั้งทางตรง และทางอ้อม 5. รักษาวัฒนธรรมประเพณีไทย 6. มีศีลธรรม รักษาความสัตย์ 7. เข้าใจเรียนรู้การเป็นประชาธิปไตย 8. มีระเบียบ วินัย เคารพกฎหมาย ผู้น้อยรู้จักการเคารพผู้ใหญ่ 9. มีสติรู้ตัว รู้คิด รู้ทำ 10. รู้จักดำรงตนอยู่โดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 11. มีความเข้มแข็งทั้งร่างกาย และจิตใจ ไม่ยอมแพ้ต่ออำนาจฝ่ายต่ำ 12. คำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าผลประโยชน์ของตนเอง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้กำหนดข้อบังคับมหาวิทยาลัยในหมวด ๓ วินัยนิสิต ข้อ ๑๑ นิสิตต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎ ระเบียบข้อบังคับ ประกาศหรือคำสั่งของมหาวิทยาลัยอย่างเคร่งครัด

ข้อ ๑๒ นิสิตต้องรักษาไว้ซึ่งความสามัคคี ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ชื่อเสียง และเกียรติคุณของมหาวิทยาลัย ๑๓ นิสิตต้องประพฤติตนอยู่ในสมณสาธูป สุภาพชน ไม่ประพฤติในสิ่งที่อาจนำมาซึ่งความเสื่อมเสียแก่ตนเอง บิดามารดา ผู้ปกครองหรือมหาวิทยาลัย

ข้อ ๑๔ นิสิตต้องปฏิบัติตามคำสั่ง หรือตักเตือนของผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ ที่ปฏิบัติหน้าที่โดยชอบธรรม

ข้อ ๑๕ นิสิตที่ต้องโทษโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก เว้นแต่ความผิดลหุโทษหรือความผิดอันกระทำโดยประมาท ถือว่าเป็นผู้กระทำผิดวินัยอย่างร้ายแรง¹³⁹

ข้อบังคับระดับองค์กร ตัวอย่างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สร้างวัฒนธรรมองค์กรโดยมีข้อบังคับสำหรับพระภิกษุสงฆ์ที่จำพรรษาในวัดนี้ให้ปฏิบัติร่วมกัน ว่า

๑. พระภิกษุต้องลงฟังสวดพระปาฏิโมกข์ตลอดพรรษา
๒. พระภิกษุต้องเรียนบาลีและลงชื่อสอบบาลีสนามหลวง
๓. พระภิกษุต้องทำวัตรสวดมนต์เช้า-เย็น
๔. ห้ามพระภิกษุออกบิณฑบาตเกิน ๘.๐๐ น.
๕. ห้ามพระภิกษุเดินสัญจรตามห้างสรรพสินค้า
๖. ห้ามพระภิกษุเสพและค้ายาเสพติดหรือดื่มสุรายาเมาทุกชนิด

สถานศึกษาระดับโรงเรียนประถม จำเป็นต้องสร้างวัฒนธรรมองค์กรร่วมระหว่างนักเรียนและครูหรือผู้บริหาร ว่า เวลา ๘.๓๐ น. ต้องออกมาเคารพธงชาติที่หน้าเสาธง นักเรียนคนใดมาช้าหรือขาดต้องถูกลงโทษด้วยการตี ๓ ครั้ง นักเรียนต้องทำวาระทำความสะอาดตามที่ครูประจำชั้นมอบหมาย ห้ามนักเรียนทะเลาะวิวาททำร้ายร่างกายซึ่งกันและกัน ห้ามนักเรียนนำสิ่งของพัสดุของ

¹³⁹ ข้อบังคับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ว่าด้วยวินัยนิสิต พุทธศักราช ๒๕๔๙, หน้า ๒.

โรงเรียนนอกพื้นที่โรงเรียน หากฝ่าฝืนต้องถูกลงโทษตามสมควร เป็นต้น เพื่อเป็นการชี้ตักเตือนให้เดิน เช่นเดียวกับการเข้าคิวรับสิ่งของ ถ้าไม่ถือตามคิวแล้ว ปัญหาละเมิดสิทธิก็เกิดแน่นอน

๔.๔ สังเคราะห์การสร้างจิตสำนึกตามกระบวนการสร้างเครือข่ายวัฒนธรรมเชิงพุทธ

ตามทีเสรี พงษ์พิศ กล่าวว่า “วัฒนธรรมองค์กรที่มีกระบวนการที่คนนี้จะไม่นับการใช้อำนาจ ในการบริหารจัดการ แต่เน้นการจัดความสัมพันธ์ใหม่ การสร้างบรรยากาศการทำงานที่ดี สร้างแรงบันดาลใจให้ทุกคนอยากทำงาน และหลายกำแพงกันระหว่างกอง ฝ่าย โครงการ ต่างๆ ในองค์กร นั้น เกิดเป็นความร่วมมือเพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ดี และทำงานแบบประสานพลัง (synergy)”¹⁴⁰ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญความร่วมมือกันทางวิชาการทั้งแนวอนุรักษ์และพัฒนาการร่วมกันทาง ศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ

ถ้าเครือข่ายเป็นกระบวนการสร้างความร่วมมือ (participant) ผลที่ได้คือ เอกลักษณะของ ศิลปวัฒนธรรม เช่น พระพุทธรูปชินราช เป็นศิลปะสมัยสุโขทัย โดยมีเอกลักษณ์ เปลวเพลงบนพระเศียร อันหมายถึง ปัญญา ลายกันหอย อันหมายถึงศีล สมาธิ พระกรรมที่ยาวเยียน หมายถึง ความไม่ ลำเอียง หูเบา ใจง่าย เป็นที่มาของยุคสมัยของพระพุทธรูป ซึ่งต่างจากสมัยคันธาระที่นิยมเป็นดังคน เป็น ๆ ไม่ได้เน้นศิลปศาสตร์แห่งธรรม

ในทางการแพทย์ เครือข่ายที่เป็นรูปธรรมที่ดีที่สุดคือ โครงการแพทย์อาสาของสมเด็จพระยา โดยพระองค์ตั้งหน่วยแพทย์อาสาออกบริการประชาชนตามถิ่นทุรกันดารทั่วประเทศ สมัยท่านยังทรง พระชนม์อยู่นั้น จะออกหน่วยแพทย์ทุกเดือนก็ว่าได้ บัดนี้ แม้ว่าท่านจะเสด็จสวรรคตไปนานแล้ว โครงการนี้ก็ยังมีอยู่ ซึ่งการคงอยู่ของโครงการนี้ คือเครือข่าย นี้เอง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดกิจกรรมทางการศึกษา จะมีเครือข่าย มากมาย โดยเครือข่ายที่เป็นวิทยาเขต ๑๑ แห่ง วิทยาลัยสงฆ์ ๑๖ แห่ง รวมถึงหน่วยวิทยบริการต่าง ๆ ก็มากมาย นี่เป็นเครือข่ายทางสถานศึกษาที่ขึ้นตรง เครือข่ายในลักษณะอื่น ๆ ซึ่งร่วมกันจัด กิจกรรมวิสาขโลก โดยมหาวิทยาลัยเป็นสถานที่จัดการงานร่วมกับหน่วยงานองค์การสหประชาชาติ โดยมีพระสงฆ์ชั้นประมุขสงฆ์และผู้นำชาวพุทธ หรือองค์กรชาวพุทธจากต่างประเทศเข้าร่วมมากกว่า ๑๐๐ ประเทศ เรื่องนี้ เป็นไปตามนโยบายการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพรหมบัณฑิต อธิการบดี ว่า

“ตักปลานอกบ้าน

¹⁴⁰ เสรี พงษ์พิศ, การสื่อสารคือการพัฒนา [ออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.phongphit.com>.

ประสานสิบทิศ
 ผูกมิตรทั่วหล้า
 บริหารปัญญา
 สาลิกาป้อนเหยื่อ”

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก ในฐานะเป็นพื้นที่หลักของการวิจัยเรื่องนี้ ได้สร้างเครือข่ายในลักษณะต่าง ๆ มากมาย จะออกมาในรูปการให้ มอบให้ ทั้งที่เป็นทุน เป็นทรัพย์สิน เป็นความรู้ ตลอดอายุ ๘๐ ปีของท่าน ได้สร้างบุคลากรมากมาย ประสบความสำเร็จในชีวิตในทุกอาชีพราชการ เอกชน เช่น ทนายความ ทหาร ตำรวจ แพทย์ พยาบาล อาจารย์ ครู ผู้บริหาร โดยมีรายการสังเขป ดังนี้

๑. ได้มอบที่ดินให้แก่กองทัพภาคที่ ๓ เพื่อจัดสรรแก่กำลังพลเป็นกรรมสิทธิ์มากกว่า ๑๐๐ ไร่

๒. สร้างวัด/บูรณะวัดในถิ่นฐานบ้านเกิดของท่าน ๒ แห่ง

๓. อุปถัมภ์วัดไทยในต่างประเทศ เช่น ประเทศอินเดีย ประเทศสหรัฐอเมริกา

๔. สร้างพระพุทธรูปชินราช จำลอง ขนาดหน้าตักกว้าง ๒๙ นิ้ว ปีละ ๒๐ องค์ เพื่อมอบให้แก่ถิ่น

ทุรกันดารหรือหน่วยงานราชการและชายแดนก่อการร้าย

๕. สร้างตึกสงฆ์อาพาธ ๖ ชั้น โรงพยาบาลพุทธชินราช พิษณุโลก

๖. มอบทุนการศึกษาแก่นักเรียน นักศึกษาแก่บุตรพนักงานวัด พระภิกษุสามเณรที่ศึกษาในและต่างประเทศ

๔.๕ สังเคราะห์การสร้างจิตสำนึกตามกระบวนการบริหารจัดการวัฒนธรรมเชิงพุทธ

เรื่องการบริหารจัดการเพื่อสร้างจิตสำนึกตามหลักการวัฒนธรรมเชิงพุทธนี้ สามารถสังเคราะห์ได้ชัด ๆ เรื่องหนึ่ง คือ โครงการปฏิบัติธรรมประจำปีของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยสงฆ์ไทย) ที่ยกเรื่องนี้ขึ้นมา เนื่องจากว่า ผู้วิจัยได้พบตอบรมนิสิตอยู่เสมอว่า การปฏิบัติธรรมตามโครงการปฏิบัติธรรมนี้ เป็นการปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับมหาวิทยาลัยสงฆ์และปฏิบัติพร้อมกันจำนวนมาก เช่น ปี ๒๕๕๙ นี้ วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราชร่วมกับหน่วยวิทยบริการอีก ห้องเรียนอีก รวมแล้ว ๗๐๐ รูป/คน โดยทุกอย่างจำกัดหมด ทั้งสถานที่พัก การขบฉัน เครื่องใช้น้ำดื่มต่าง ๆ ย่อมมีข้อจำกัด ไม่สะดวกสบายดังที่เคยอยู่ในวัดของตน

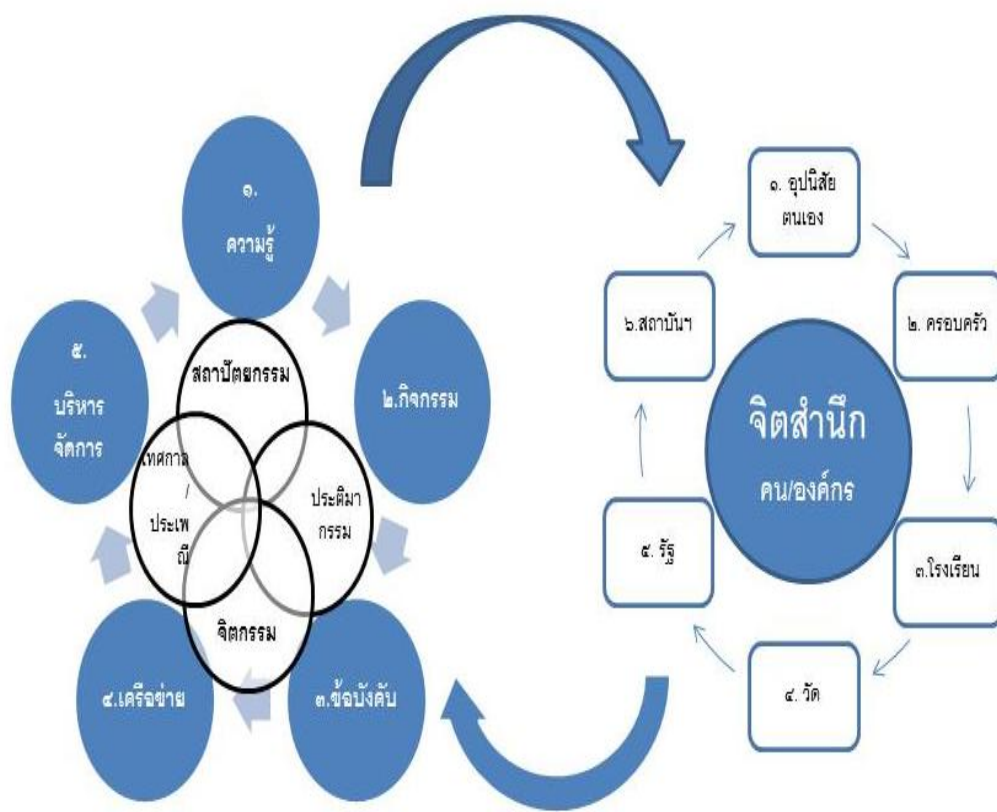
ความแออัด ที่ไม่สะดวกอย่างหนึ่ง คือ สถานที่เดินจงกรม เพราะสถานที่จำกัด / แคบ เวลาเดินจงกรมได้ ๒-๓ ก้าว ก็สุดแล้ว ปัญหาที่เกิดขึ้น จะปฏิบัติอย่างไรให้ได้มรรคได้ผล ได้อารมณ์ กัมมัฏฐานเกิดขึ้น มีสภาวะธรรมแท้จริง

คำตอบที่ได้รับจากโครงการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ก็คือว่า

๑. ได้แนวการบริหารจัดการต่อคนจำนวนมาก
๒. ได้รูปแบบการบริหารจัดการสถานที่
๓. ได้แนวการบริหารจัดการอาหาร-น้ำดื่ม
๔. ได้แนวคิดจากวิปัสสนาจารย์หลายท่าน
๕. ได้แนวการบริหารอารมณ์ของคนจำนวนมาก
๖. ได้แนวการรักษาคุณภาพทางจิตใจของนิสิตและอาจารย์
๗. ได้ความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงจากทุกภาคส่วนงาน
๘. ได้ความสัมพันธ์ต่อสหธรรมิกดั่งญาติ
๙. ได้คุณค่าตามแนวนโยบายเผยแผ่ธรรมของพระพรหมบัณฑิตที่ว่า “ตกปลานอกบ้าน ประสานสิบทิศ ผูกมิตรทั่วหล้า บริหารปัญญา สาลิกาบ่อนเหี่ยว”
๑๐. ได้ทักษะในการบริหารจัดการคน จัดการงาน จัดการเงิน จัดการสถานที่

๔.๖ สรุปท้ายบท

กระบวนการสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรม ๕ ด้าน คือ ด้านความรู้ ด้านกิจกรรม ด้านข้อบังคับ ด้านเครือข่าย และด้านการบริหารจัดการ โดยทำให้เกิดความรู้ประวัตินาการการแบ่งช่วงศิลปวัฒนธรรม นำไปสู่การปฏิบัติเกิดจริยศึกษา เห็นร่องรอยความเจริญรุ่งเรืองในอดีตนำมาพัฒนาฝีมือเกิดหัตถศึกษา เป็นความตั้งใจในพุทธศิลป์ ปีนพุทธศาสตร์ นอกจากนี้ยังมีความรู้ศิลปวัฒนธรรมที่สื่อถึงธรรมในศาสนา นำมาสร้างวัฒนธรรมระดับองค์กรนำไปสู่ระดับโลก โดยบริบทการสร้างจิตสำนึกที่สังเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเกิดวันคุ้มครองโลก สังเคราะห์วิถีพัฒนาสังคมจากจิตสำนึกในศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ (นโยบายมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน) ศิลปวัฒนธรรมศาสนา “ธรรมคุ้มครองโลก” สังเคราะห์ศิลปวัฒนธรรมองค์กร เกิดจิตสำนึกในหน้าที่ สังเคราะห์สำนึกแบบรู้ต้น : มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน สังเคราะห์จิตสำนึกจากการจงจ่านำสู่การปรับทัศนคติ กำราบปราบนิสัยจากการไร้อิสรภาพ (ติดคุก) สังเคราะห์ศิลปวัฒนธรรมสร้างเครื่องมือจิตสำนึก สังเคราะห์ศีล สมาธิ ปัญญา โดยจัดกิจกรรมเป็นภาระงานสอนคนให้มีทักษะ มีข้อบังคับควบคุมให้ไปในทิศทางเดียวกันในองค์กรเดียวกัน สร้างเครือข่ายเพื่อให้มีพื้นที่เผยแพร่มากขึ้น ที่สำคัญคือ การบริหารจัดการตามหลักอริยปทัศ ๓ มีผลต่อการพัฒนาคนและสังคมไทย ดังแผนภาพนี้

แผนภาพ ๔.๖ สรุปการสังเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกจาก
ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

จากการดำเนินการวิจัยมาครบกระบวนการวิจัยแล้ว จึงสรุปองค์ความรู้ศิลปวัฒนธรรม แหล่งจิตสำนึก กระบวนการสร้างจิตสำนึกในลักษณะวิเคราะห์และสังเคราะห์ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

รายงานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ศึกษาคุณค่าขององค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีต่อการสร้างจิตสำนึก ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธของวัดและชุมชนในจังหวัดพิษณุโลก และสังเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธเพื่อการพัฒนาสังคมไทย มีปัญหาที่ต้องการทราบ คือต้องการทราบคุณค่าขององค์ความรู้ศิลปวัฒนธรรมที่มีการสร้างจิตสำนึกเป็นอย่างไร ต้องการวิเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธของวัดและชุมชนจังหวัดพิษณุโลกว่าอยู่ที่ไหน มีลักษณะเด่นอย่างไร และต้องการสังเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธเพื่อพัฒนาสังคมไทย ว่ามีหมวดหมู่ มีบริบท และถือเป็นเครื่องมือสร้างจิตสำนึกอย่างไร มีขอบเขตของการวิจัย คือเป็นการวิจัยคุณภาพในขอบเขตด้านเนื้อหา ๓ ประเด็น คือ (๑) ประเภทของและการจัดหมวดหมู่ศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม เทศกาลหรือประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง และเทศน์มหาชาติ (๒) คุณค่าของศิลปวัฒนธรรม ๓ ด้าน ได้แก่ พุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา (๓) ประเภทจิตสำนึกที่เกิดขึ้น ได้แก่ จิตสำนึกในตนเอง ครอบครัว สถาบันหลัก สังคม (๔) บริบทการพัฒนาสังคมไทย ได้แก่ วัฒนธรรมองค์กร วัฒนธรรมแห่งจิตสำนึกคุ้มครองโลก (Earth Day) ซึ่งประกาศโดยองค์การสหประชาชาติ เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน สังเคราะห์ลงในไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ด้านคัมภีร์ ได้ศึกษาในคัมภีร์ชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก คัมภีร์ทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือตำรา รายงานวิจัย วารสาร สื่อข้อมูลทางอิเล็กทรอนิกส์ ในพื้นที่ศึกษา คือ (๑) พื้นที่หลัก (ตัวอย่าง) ได้แก่ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งมีศิลปวัฒนธรรม ประเภทสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม เทศกาลประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง และเทศน์มหาชาติ

(๒) พื้นที่รอง ได้แก่ อำเภอลำดวน ซึ่งมียุทธศาสตร์เด่น ๆ ทั้งสถาปัตยกรรมทั้งเทศบาล/ประเพณีสงกรานต์ ที่แสดงฝีมือช่าง แสดงปราสาทผึ้งบูชาพระรัตนตรัย ตามสัญญาระยะเวลาปีงบประมาณ ๒๕๖๐ จำนวน ๑๒ เดือน นับแต่วันทำสัญญาวิจัย วิเคราะห์ข้อมูลเชิงสถิติพรรณนา

ประเภทองค์ความรู้ศิลปวัฒนธรรมที่มีอยู่ในวัดและชุมชน จังหวัดพิษณุโลกนั้นมีครบถ้วนในวัด/ชุมชนในเขตอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก โดยประเภทสถาปัตยกรรมในพื้นที่หลัก ๆ คือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง เน้นที่องค์พระปรางค์ซึ่งมีแห่งเดียวในจังหวัดพิษณุโลก เพราะเป็นพระอารามหลวง โดยพระปรางค์จะไม่มีในพระอารามราษฎร์อื่น ๆ แม้ก็อยู่ เช่นวัดจุฬามณี แต่เป็นองค์ปรางค์ที่เก่าแก่ ผุพังไปหมดแล้วและอารามนั้นก็ไม่มีสถานะเป็นพระอารามหลวง สถาปัตยกรรมแห่งหนึ่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ในพระอารามหลวงนี้ คือพระอุโบสถหลวงพ่อโต ทำการบูรณะล่าสุดสวยงาม ภายในจารึกกิจกรรมผาผืนตำนานการยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เป็นภาพจารึกที่ใหม่และสมบูรณ์ เปิดเป็นที่สักการบูชาแก่นักท่องเที่ยว มีนักท่องเที่ยวเข้ามาศึกษาสักการะวันละหลายร้อยคน สถาปัตยกรรมของวัดที่สำคัญน่าศึกษาต่อมา พระวิหาร ๙ ห้องประดิษฐานพระอัฐารสปางห้ามญาติสูง ๑๘ ศอก เป็นโบราณสถานเก่าแก่สร้างมาวัดนี้ พระวิหารคด ตั้งอยู่ล้อมรอบพระวิหารพระพุทธรูปชินราชที่สำคัญคือพระวิหารจำลองภาพพระอรหันตสาวกนั่งฟังโอวาทปาติโมกข์ในวันเพ็ญเดือนมาฆะที่กรุงพระวิหารเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เมื่อหลังพุทธปรินิพพานแล้ว ๓ เดือนก็มีการทำสังคายนาของพระพระมหาเถร ๓ องค์ ก็ใช้รูปแบบเดียวกันนี้ ปัจจุบันเป็นการจำลองเทศน์ ๓ ธรรมาสันของพระสงฆ์ พระอารามนี้มีสถาปัตยกรรมที่น่าศึกษาอื่น ๆ เช่น มณฑปที่บรรจุรอยพุทธบาท พระวิหารหลวงพ่อขาว หลวงพ่อคง หอระฆังที่สวยงาม

องค์พระพุทธรูปชินราช ต้นแบบแห่งประติมากรรม สร้างในสมัยสุโขทัย โดยช่าง ๕ ช่าง คือ บาอินทร์ บาพราหมณ์ บาพิษณุ บาราชสิงห์ บาราชกุศล ช่างชาวชะเลียง (สวรรคโลก) เชียงแสน และหริภุญชัย (ลำพูน) ร่วมมือกันสร้าง ที่สำคัญ คือ การเททองหล่อ ๓ ครั้งก่อนไม่สำเร็จ เนื่องจากทองหล่อไม่เต็มองค์ เป็นช่องเป็นโพรง ครั้งต่อมา พระอมรินทราธิราชเจ้าแปลงกายเป็นช่างร่วมหล่อ ทำให้ทองหล่อเต็มองค์ดี กะเทาะหุ่นออกมาสวยงาม ซึ่งต่างจากพระพุทธรูปชินสีห์ พระศรีศาสดาที่เททองหล่อเพียงครั้งเดียวก็สมบูรณ์ ปัจจุบัน พระพุทธรูปชินราชถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดพิษณุโลก ซึ่งตราประจำจังหวัดก็เป็นรูปพระพุทธรูปชินราช ภาพเชิงท่องเที่ยวที่เด่น ๆ คือ พระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติสูง ๑๘ ศอก ในพระวิหาร ๙ ห้องที่เก่าแก่ไม่มีหลังคา เปิดโล่ง เป็นจุดชมวิว เป็นที่โพสภาพแก่นักท่องเที่ยวทุกคน

วัดนางพญา ประติมากรรมสำคัญที่อยู่ใกล้กับพระพุทธรูปชินราช คือ หลวงพ่อวัดนางพญา สร้างโดยพระวิสุทธิกษัตริย์ ปัจจุบันได้สร้างพลับพลาหทัยเรศวร ๕ พระองค์ เป็นที่ประทับหุ่นปั้นของสมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท (ที่ ๑) สมเด็จพระเอกทศรฐ พระสุพรรณกัลยา พระวิสุทธิกษัตริย์ เป็นแหล่งศึกษาเชิงพุทธแห่งหนึ่งเชิงประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องพระพุทธศาสนา

วัดราชบูรณะ ประติมากรรมในวัดใกล้เคียงกับพระพุทธชินราชอีกแห่งหนึ่ง ที่สำคัญ คือ พระอุโบสถเสากลมขนาดใหญ่ มีจิตรกรรมฝาผนังเกี่ยวกับวิถีชีวิต การเลี้ยงชีพ การค้าขาย การออกเรือ ลำเลียงปลา ภาพศิลปะการต่อสู้แก้ปัญหาทำกิน ตามสื่อจะเห็นว่า มีภาพสีแผ่นดินจีนทร์ จริง ๆ แล้ว ก็คือ แขนง่งสะโล่งยืนคู่กันคุยกันเรื่องค้าขาย วัดราชบูรณะแห่งนี้มีสถาปัตยกรรมสำคัญ คือหอไตรเสากลม ๑๖ ต้นโดยตั้งเป็น ๔ ชุด ๆ ละ ๔ ต้น มีโรงเรียนปริยัติธรรมอาคารไม้ ๒ ชั้นนำอนุรักษ มีพระวิหารหลวง มีมณฑปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุสร้างขึ้นใหม่แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ ในวัดนี้มีเรือพระที่นั่งรับเสด็จสมัย ร.๕ เมื่อคราวเสด็จมาหัวเมืองฝ่ายเหนือ และที่เป็นตั้งพระเจดีย์องค์ใหญ่ทรงระฆังคว่ำ ตั้งตระหง่านริมฝั่งแม่น้ำน่านเจดีย์หลวง ตั้งอยู่บนฐานก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่ รูปทรงแปดเหลี่ยมยาวด้านละ ๙ เมตร สูง ๒๔ เมตร โดยเรียงซ้อนเป็นขั้นขึ้นไป ๑๒ ชั้น จนถึงชั้นระเบียงรอบ มีเจดีย์ทรงกลม หรือเจดีย์ทรงลังกาตั้งอยู่บนลาน ระเบียงรอบหรือลานประทักษิณเป็นเจดีย์ประธาน เจดีย์เล็กคล้ายองค์เจดีย์ประธานตั้งอยู่ด้านล่างรอบองค์เจดีย์ มีกำแพงแก้วล้อมรอบ

วัดจุฬามณี ประติมากรรมวัดในเขตอำเภอเมือง พิษณุโลก วัดนี้มีสถานะเคยเป็นพระอารามหลวงมาก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จมาประทับที่เมืองพิษณุโลก เมื่อครั้งเมืองพิษณุโลก ๒๕ ปี และพระองค์เคยผนวชอยู่วัดนี้ ๖ เดือน ๑๕ วัน ในการนี้มีราชบรรพตตามเสด็จผนวชด้วย จำนวน ๒,๓๔๘ คน เป็นประเพณีบวชหมู่มาถึงทุกวันนี้ ส่วนที่เป็นประติมากรรมของวัดนี้ คือพระอุโบสถจัตุรมุข หลังขนาดใหญ่ในจังหวัดพิษณุโลก จุพระสงฆ์ทำสังฆกรรมได้ ๑๐๐ กว่ารูป ปัจจุบันวัดนี้จัดกิจกรรมบวชหมู่เฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม ทุกปี และสืบสานตำนานเทศน์มหาชาติในพรรษาในฐานะที่มหาชาติหลายกัณฑ์แต่งขึ้นที่วัดนี้

วัดเจติยยอดดวน ประติมากรรม อายุ ๗๐๐ กว่าปี ที่สำคัญแห่งหนึ่งในเขตจังหวัดพิษณุโลก ตั้งอยู่ในเขตอำเภอวังทอง ห่างจากอำเภอเมืองไป ๑๐ กิโลเมตร ตั้งอยู่บนยอดเขาสมอแครง สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระธาตุของพระอรหันต์เถระเจ้า คือ พระอุบาลีเถระและพระศิริमानนท์เถระ ซึ่งเป็นพระสงฆ์ ๒ รูปที่ได้รับนิมนต์เป็นประธานฝ่ายสงฆ์สร้างพระพุทธชินราช ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร

วัดโคกผักหวาน อ.ชาติตระการ ที่ตั้งหอไตรเสาดเดียว อาคารไม้ ๓ ชั้น และวัดโพธิ์ไทรงาม หอไตรเสาด้านไม้ ๑๖ ต้น เป็นหอไตรชั้นเดียว มีพื้นที่กว้างยาว ๑๖ เมตร ที่สำคัญของวัดนี้มีประเพณีแห่ปราสาทผึ้งในเทศกาลออกพรรษาทุกปี

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ บทที่ ๓ เนื้อหาแหล่งการสร้างจิตสำนึก พบว่า เกิดจากตนเองซึ่งเป็นอุปนิสัยจากปุพเพกตปุญญตา จากครอบครัวที่เป็นสังคมใกล้ชิดกับสมาชิกในครอบครัวที่สุด จากโรงเรียนหรือสถานศึกษา ซึ่งเป็นสถานที่บ่มเพาะพันธุ์คุณธรรมในลักษณะต่าง ๆ จากวัดหรือศาสนา ซึ่งเป็นต้นแบบแห่งจริยธรรม เป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรมทางศาสนา จากรัฐหรือชาติ

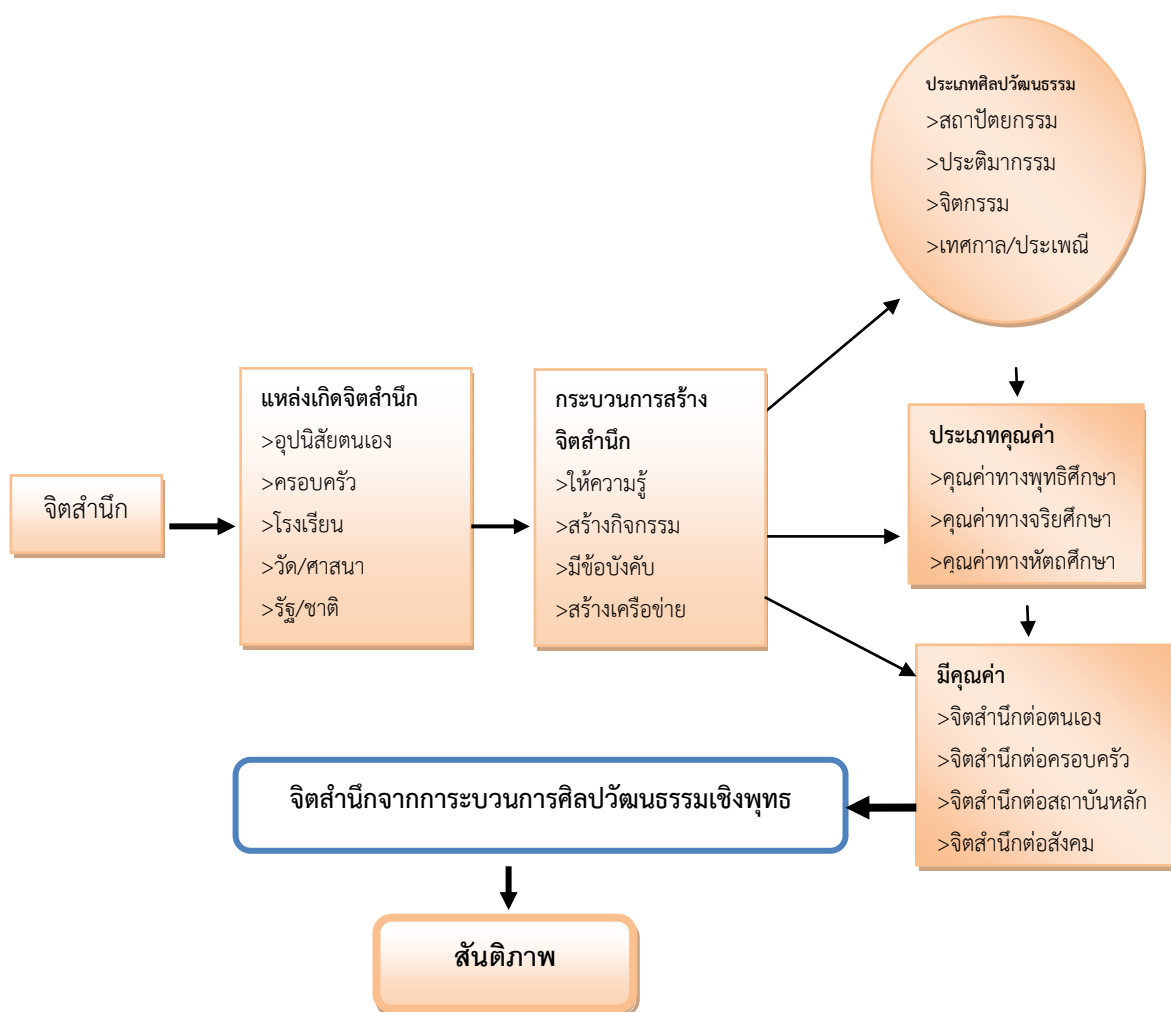
ที่จะกำหนดเป็นนโยบาย ตราบกฏกระทรวงหรือกฎหมายออกมาบังคับใช้ให้ได้ผลเป็นเอกลักษณ์ของชาติ จากสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นบุคคลต้นแบบและราชวังเป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรม

กระบวนการสร้างจิตสำนึก เป็นการกระบวนการที่ยั่งยืน มั่นคง มั่งคั่ง จากการวางรากฐานกระบวนการไว้ ๖ ประการ คือ (๑) สร้างความรู้ (๒) จัดกิจกรรมรวมสามัคคี (๓) ตราข้อบังคับระดับองค์กร หน่วยงาน ถึงระดับชาติ (๔) สร้างเครือข่าย ขยายพื้นที่ต้นแบบออกไปเรื่อย ๆ ถึงระดับโลก (๕) มีการบริหารจัดการตามหลักอริยปทัตถ ๓ คือ อัตตวิปปสัณโณ สร้างอัตตลักษณ์หรือเอกลักษณ์เป็นแบรนด์เนมขึ้นมา ดังเช่นสินค้าโอท็อป โลกาภิวัตน์ คือสร้างเครือข่าย ห่วงล้อม ชนิดสร้างสะพานรอบทิศ ปลุกมิตรรอบบ้าน และธัมมาธิปไตย ให้ความชอบธรรม ดำเนินการงานที่โปร่งใสไร้อคติต่อมนุษยชาติ

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ บทที่ ๔ เป็นการสังเคราะห์การสร้างจิตสำนึกจากแหล่งศิลปวัฒนธรรม แหล่งศาสนา วัฒนธรรมองค์กร และขยายอาณาเขตไปในระดับโลก โดยศึกษาประวัติและพัฒนาศิลปวัฒนธรรมที่เป็นแบบวัฒนธรรมมรดกไทยกับวัฒนธรรมรับช่วง ประเพณีสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรมเป็นมรดกไทย ส่วนเทศกาลประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง และเทศน์มหาชาติเป็นแบบกึ่งมรดกไทยกับรับช่วง เพราะทั้ง ๓ เทศกาลนี้มีต้นกำเนิดที่อินเดีย แต่จัดอยู่ในกลุ่มที่มีกำเนิดมาจากประเพณี ๑๒ เดือนของไทย (ฮีตสิบสอง) มหาชาตินั้น มีตำนานจากอินเดียโดยแพร่จากในพระไตรปิฎกหมวดขุททกนิกาย พุทธวงศ์ จะระบุว่าพระผู้มีพระภาคผู้ศากยมุณี ผู้ประเสริฐ ประทับนั่งท่ามกลางบัลลังก์นั้นแสดงมหาเวสสันดรชาดก แก่พระราชาบิดาท่ามกลางบัลลังก์นั้นสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรม ส่วนขุททกนิกาย ชาดกนั้นจะเป็นเรื่องราวของพระเวสสันดร เป็นชาดกการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรเพื่อเป็นพระพุทเจ้าในอนาคต นำมาจำลองเหตุการณ์เทศน์มหาชาติในประเทศไทย

การศึกษาเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธนี้จะสร้างจิตสำนึกประเภทคุณค่า ๓ ประการ โดยคุณค่าทางพุทธิศึกษา คือความรู้ในศาสตร์ ศิลป์ รู้และเข้าใจที่มาที่ไปและสามารถอธิบายศิลปวัฒนธรรมได้ คุณค่าทางจริยศึกษา คือรู้ปฏิบัติตามเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาตามวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม และคุณค่าทางหัตถศึกษา คือฝึกหัดสร้างสรรค์ เพิ่มเติมทักษะให้มีให้ดีให้เป็น แสวงศักยภาพทางคุณค่าชีวิตให้มีพร้อม

การศึกษาเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธนี้จะสร้างจิตสำนึก ๔ ประเภท เริ่มจากจิตสำนึกต่อตนเองที่จะต้องก่อนอื่นใด จิตสำนึกต่อครอบครัว โดยสร้างครอบครัวให้แม่แบบเริ่มต้น จิตสำนึกต่อสถาบันหลัก คือชาติ โดยคุ้มครองป้องกันชาติ เสียภาษีอากร ทำหน้าที่เป็นพลเมืองดี คือศาสนา โดยการศึกษาเรียนรู้ตามหลักธรรม คือพระมหากษัตริย์ โดยยินยอมที่จะปฏิบัติตามพระบรมราชาพรม มีทฤษฎีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในใจเสมอ จิตสำนึกต่อสังคม โดยวางตนให้พอเหมาะเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนบ้าน โดยสรุปตามแผนภาพ ดังนี้

ภาพ/แผนภาพ ๕.๑ สรุปประเด็นการวิจัย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะสร้างวัฒนธรรมองค์กร

ภายหลังจากการดำเนินการวิจัยเรื่องกระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธมาครบถ้วนกระบวนการความแล้ว ผู้วิจัยจึงมีแนวคิดที่จะสรุปเป็นคำย่อ เรียกกันง่าย ๆ สะดวกแก่การนำไปใช้และปฏิบัติตาม ว่า วัฒนธรรมองค์กร ดังนี้

- (๑) วัฒนธรรมส่วนบุคคล
- (๒) วัฒนธรรมครอบครัว
- (๓) วัฒนธรรมการศึกษา
- (๔) วัฒนธรรมศาสนา
- (๕) วัฒนธรรมรัฐ/ชาติ

(๖) วัฒนธรรมพระมหากษัตริย์

(๑) **วัฒนธรรมส่วนบุคคล** จุดเริ่มต้นแห่งวัฒนธรรมสังคม มองมุมวัฒนธรรมส่วนตัวแยกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือวัฒนธรรมภายนอกกับวัฒนธรรมภายใน วัฒนธรรมภายนอก คือบุคลิกภาพ ธรรมชาติและบุคลิกภาพโดยตกแต่ง บุคลิกธรรมชาติคือรูปร่างหน้าตา รูปร่างอ้วน ผอม สูง ต่ำ ดำ ขาว บุคลิกธรรมชาตินี้แก้ไขไม่ได้มาก แต่เราสามารถจัดทำให้เข้ากับโอกาส สถานการณ์ได้ สมมติ ถ้าเป็นคนเตี้ย อาจจะแต่งตัวใส่สีสันของกางเกง เสื้อผ้า ลายม้ายาวแนวดิ่ง ก็จะดูสูงขึ้น ถ้ารูปร่างสูง สลุด ก็จะใส่กางเกงตัวใหญ่ ๆ หลวม ๆ เสื้อลายขวาง ถ้ารูปร่างผอม ๆ ก็ใส่เสื้อผ้าตัวหลวม ๆ ถ้าผิวดำ ก็แต่งตัวลบรอยโดยใส่เสื้อผ้าสีเนียนเทา หรือออกขาว ๆ หรือสีน้ำตาล สรุปลแล้ว คือให้ตกแต่งให้กลับกัน แต่ก็เชื่อว่า แก้มากเกินไปจนหักล้าง

ส่วนบุคลิกภายใน คือ ความคิด ความอ่าน ว่าแนวไหน คือว่า มีแนวตลาด ๆ แนวคิดวิชาการ แนวคิดที่แมน ๆ แนวคิดที่กึ่งชายกึ่งหญิง หรือแนวคิดสุภาพสตรี ถ้าเป็นแนวคิดแบบตลาด ๆ ก็คิดหรือพูดคุยในเรื่องชาวบ้าน เรื่องกินเรื่องอยู่รายวัน เรื่องการทะเลาะกันของชาวบ้าน เรื่องบนโต๊ะบนเตียงของผัว ๆ เมีย ๆ หรือความคิดแนวทศจรีต ก็จะมีเรื่องที่เป็นลบ ๆ คนนั้นคนนี้นินทากันอย่างนั้นอย่างนี้ เรื่องสัปดน ๆ เพื่อให้เกิดการจูงเกลียดจ้งจ้ง คอยจับจ้องเอาส่วนที่เสีย ๆ เรื่องเด้อดำของใคร ๆ มาประจาน อีกแนวคิดหนึ่ง คือแนวคิดแบบจำอวด คือบางคนมักจำอวด รอให้คนอื่นมานิยมชมชอบ ใครขัดใจเป็นไม่ได้ ส่วนแนวคิดวิชาการ เป็นแนวคิดว่าอ่านที่เป็นสภาวะ เหตุการณ์ วิเคราะห์วิจารณ์กรณีพิพาทแล้วจะแก้ปัญหานั้นอย่างไร เป็นแนวความคิดแบบไร้อคติ ไม่ยึดติดกับตัวบุคคลมากนัก คิดอยู่เสมอว่า “จงเตือนตนอยู่เสมอ”

สรุปเรื่องนี้ เป็นทัศนะบวก กับ ทัศนะลบ ทัศนะบวก เป็นทัศนะที่พึงปรารถนา ทัศนะที่สร้างสรรค์ ทัศนะที่พัฒนาที่จะนำพาสิ่งที่ดีมาเพิ่มให้ชีวิตเรื่อย ๆ ส่วนทัศนะที่เป็นลบ เป็นทัศนะที่ใคร ๆ ไม่พึงปรารถนา เป็นทัศนะที่ลดทอน ถดถอย บั่นทอน กินต้นทุน ทำให้ต้นทุนหาย กำไรไม่เพิ่ม ถ้าถามว่า แบบไหนดี ต้องตอบตามแนวธรรมาธิปไตย ว่า ทัศนะบวก ดี

(๒) **วัฒนธรรมครอบครัว** จุดเริ่มต้นวัฒนธรรมสังคม โดยปฏิบัติต่อครอบครัวของตนเอง กล่าวคือ หญิงหรือชายที่มีครอบครัวนั้นควรปฏิบัติตัวอย่างไร นั่นคือว่า คนที่มีครอบครัวแล้วต้องมีวุฒิภาวะทางชีวิต จิตใจที่แตกต่างจากที่ตนเป็นโสด ประการแรก คนที่มีครอบครัวแล้วจะมีจิตใจที่ยอมรับความแตกต่าง ความหยาบคายของกันและกัน โดยเฉพาะฝ่ายสามีต้องยอมรับสภาพของสตรีมีภาวะประจำเดือน เครื่องสำอางที่ตนไม่ชอบ สภาพที่รุ่งรังบนร่างกาย เช่นผมที่ยาว เล็บสีที่ยาว เสื้อผ้าหลายชิ้น ฝ่ายภรรยาต้องยอมรับความเป็นสุภาพบุรุษของสามีที่มีการหิ้วการถือสิ่งของไม่เหมือน

ภรรยา การพูดการคุยตามบุคลิกของตนเอง การไม่ชอบให้ภรรยามองข้ามหรือนำไปเทียบอะไรกับชายอื่น

ประการต่อมา เป็นการสร้างวัฒนธรรมของสามีภรรยาต่อบุตร คือ เมื่อมีบุตรแล้ว ต้องปฏิบัติต่อบุตรของตนด้วยการเลี้ยงดูให้ถูกต้อง เป็นธรรม เลี้ยงตามธรรมเนียมคลองธรรมของประเพณี อันดีงามทั้งทางพฤตินัยและนิตินัย โดยพ่อแม่ต้องอบรมสั่งสอนบุตรให้รู้ดีรู้ชั่ว สอนให้พูดให้คุยที่ถูกต้อง สอนให้มีสังคม สอนให้รับผิดชอบต่อตนเองและสังคม ซึ่งโดยหน้าที่พ่อแม่แน่นอนจะควบคุมดูแลบุตรของตนจนเติบโตอาจจนถึงตาย ต้องเลี้ยงดูทั้งร่างกายและจิตใจ เมื่อถึงวัยที่ต้องทำอะไรก็ต้องจัดการให้ได้ตามนั้น เช่น ให้ได้รับการศึกษาตามวัย เมื่ออายุ ๓ ปีให้เข้าเรียนอนุบาล อายุ ๗ ปีให้เข้าเรียน ป.๑ อายุ ๑๓ ปีให้เข้าเรียน ม.๑ เมื่อจบ ม.๖ แล้วให้เข้าเรียน มหาวิทยาลัย นี่คือหน้าที่หลักของพ่อแม่ที่ต้องรับผิดชอบการศึกษาของบุตร ถ้าพ่อแม่ท่านใดไม่ปฏิบัติตามให้เข้าเรียนในเกณฑ์บังคับ คือ ม. ๓ ถือว่าผิดกับหลักนิตินัย

อีกประการต่อมา คือ สามีภรรยาต้องบริหารจัดการครอบครัวให้เป็นระบบ ป้องกันความขัดแย้งขัดใจจนกลายเป็นหย่าร้างกัน หากจะหย่าร้าง ก็จะไม่หย่าร้างโดยเหตุไม่จำเป็น ทั้งลูก ๆ ไว้กับญาติพี่น้อง หรือพ่อแม่ที่แก่เฒ่าโดยที่ท่านไม่ยินยอมพร้อมใจกายที่จะเลี้ยง เพราะเหตุทางสุขภาพ การเงิน การงาน กำลังทรัพย์ไม่เพียงพอจะเลี้ยงดูลูก ๆ ให้ปกติได้

ปัญหาการหย่าร้างของสามีภรรยา ส่วนใหญ่มาจากสี่ ๕ ข้อที่ ๓ โดยละเมิดหรือนอกใจ ซึ่งกันและกัน อีกฝ่ายหนึ่งยอมไม่ได้ ทำลายเกียรติศักดิ์ศรีอย่าร้ายแรง จนมาถึงที่สุดที่การหย่าร้าง ปัญหาที่ตามมาคือมาตกอยู่ที่คำว่า ไปด้วยกันไม่ได้ ซึ่งสามารถหย่าร้างได้ทุกระยะหรือทุภะวัย แม้อายุ ๖๐-๗๐ ปีแล้วก็หย่าร้างได้ บางครอบครัวมีบุตรด้วยถึง ๕ คนก็หย่าร้าง เหตุผลคือสามีแอบนอกใจมีเมียอื่น ครบครันดารา หรือบุคคลไฮโซหลายครอบครัวก็มีข่าวให้ได้ยินบ่อย ๆ แม้แต่นักกีฬาจัดพิธีแต่งงานระดับประเทศ ผู้หลักผู้ใหญ่ในบ้านเมืองเป็นแขกมาร่วมพิธีแต่งงานไม่นานก็หย่าร้างกัน เพราะสาเหตุละเมิดสี่ ๕ ข้อที่ ๓

สรุปเรื่องนี้ สามีภรรยาต้องสร้างวัฒนธรรมด้วยการปฏิบัติในสี่ ๕ ข้อที่ ๓ จึงถือได้ว่า สี่ข้อนี้เป็นหลักประกันครอบครัวในฐานะสังคมพื้นฐานที่สุด

(๓) วัฒนธรรมการศึกษา แหล่งสร้างวัฒนธรรมของนักเรียน โดยพ่อแม่ ผู้ปกครอง ญาติ พี่น้องที่รับผิดชอบต่อชีวิตนักเรียนคนนั้น ๆ ต้องให้การศึกษาแก่กันทั้งโดยพฤตินัยและโดยนิตินัย การให้การศึกษาโดยพฤตินัย ผู้วิจัยมีกรณีศึกษาคือ พี่สาวกับน้องชายคู่หนึ่ง ในจังหวัดศรีสะเกษ พี่สาวอายุ ๒๐ ปี น้องชาย ๑๕ ปี โดยพี่สาวเรียนจบ ม.๖ เข้าทำงานเป็นลูกจ้าง ส่วนคนน้องยังเรียนอยู่ ม.ต้น ทั้งสองอยู่กับลุงและป้า ซึ่งพ่อแม่ของเขาออกทำงานรับจ้าง ในกรุงเทพฯ หลายปีตั้งแต่พี่สาวอายุได้เพียง ๑๕ ปี น้องชายเพียงอายุ ๑๐ ปี ที่น่าทึ่งคือ สองพี่น้องนี้ปกครองกันดี โดยพี่สาวก็ดูแลน้องดี อบรมสั่งสอนให้กิน ให้นอน ให้มีความรับผิดชอบดี ผู้น้องก็ว่านอนสอนง่าย ทั้ง ๆ ที่พี่น้องนี้อยู่ในวัยรุ่น แทนที่

จะเห็นว่าอยู่ห่างเหินห่างตาพ่อแม่จะทำตัวเกรง น้องชายเป็นเด็กแว้น ก็เปล่าเลย กลางคืนออกไม่เที่ยว ว่างก็ไม่เที่ยวเตร่จนลืมบ้าน แต่หันมาเตรียมตัวทำงานในวันรุ่ง ทำอย่างนี้เรื่อยมา พ่อแม่อยู่ไกลแทนที่จะกังวลก็กลับอุ่นใจทำงานได้สบายใจ ทำงานมีเงินเก็บ ส่วนการศึกษาเชิงนิตินัยนั้น ก็คือการได้เรียนตามวัยและตามขั้นตอนการศึกษาดังที่กล่าวมา

วัฒนธรรมองค์กรทางการศึกษา หมายถึงองค์กรนั้น ๆ ถูกกำหนดบทบาทให้จัดการศึกษา แล้วจัดการศึกษาได้ตามข้อบังคับ เช่น หน่วยงานทางศาสนาพระสงฆ์จะจัดการศึกษาแก่ผู้เข้าบวชตามระบบ โดย จัดการศึกษาระบบธรรม หรือบาลี คือผู้เข้าบวชใหม่ จะเรียนนวกะหรือนักธรรมชั้นตรี ถ้าไม่ลาสิกขาก็เรียนต่อนักธรรมชั้นโทหรือชั้นเอกก็จบระบบธรรม ถ้าผู้บวชนั้นมีจิตศรัทธาศึกษาต่อบาลีกีย่อมได้ จัดการให้เรียนถึงระดับเปรียญธรรม ๙ ประโยค หรือจะเรียนแผนกปริยัติธรรม แผนกสามัญระดับ ม.ต้น ถึง ม.ปลาย ก็ได้ จัดการให้เรียน ยิ่งกว่านั้น ยังการศึกษาระดับปริญญาตรี ถึง ปริญญาเอกโดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อผู้นั้นบวชแล้วมีจิตศรัทธาและได้ศึกษาตามนี้ถึงระดับใดระดับหนึ่ง เรียก บวชเรียน ซึ่งต่างจากบวชตามประเพณีที่บวชเพียง ๗ วัน ๓ เดือน หรือ ๑ พรรษา หรือบวชแค้น หรือบวชให้พ่อแม่ให้แม่ให้ญาติพี่น้องที่เคารพนับถือตามประเพณีที่ถือกันมา แม้จะถือว่าบวชเพียงระยะสั้นก็จริง ก็ยังถือว่าได้ศึกษาแต่ไม่มีวุฒิปัตร์เท่านั้น เพราะขึ้นว่าบวชเป็นพระสงฆ์นั้นเป็นระบบที่เข้าหาศาสนาเป็นการน้อมรับพระรัตนตรัยเข้ามาหาตัวเอง และถือว่าเป็นชาวพุทธที่ศึกษา ตามหลักไตรสิกขาในฐานของครุฑแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว

ถามว่าพระพุทธศาสนาคืออะไร ก็ตอบได้ว่า คือคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะชาวพุทธที่นับถือพระพุทธเจ้าต้องนำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติ ไม่ใช่ปฏิบัติตามคำสอนของศาสดาอื่น แล้วบอกว่าเป็นชาวพุทธ อย่างนี้ไม่ถูกต้องแน่นอน ดังนั้น เรานับถือศาสดาองค์ใดต้องยึดถือปฏิบัติตามคำสอนของศาสดาองค์นั้น

ทำไมจึงบอกว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา ยึดเอาจุดไหนของคำสอนว่าเป็นศาสนาแห่งการศึกษา ตอบได้ว่า หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเมื่อแยกเป็นหลักปฏิบัติแล้วจะได้สามส่วน เรียกว่า ไตรสิกขา แปลว่าการศึกษาสามส่วน กล่าวคือ ส่วนศีล ส่วนสมาธิ และส่วนปัญญา แต่ละส่วนทำหน้าที่อย่างมีระบบ ส่วนศีลครอบคลุมพฤติกรรมทางกายกรรมและวจีกรรม ส่วนสมาธิครอบคลุมพฤติกรรมทางมโนกรรม ส่วนปัญญาเป็นผลผลิตที่ได้จากการปฏิบัติในศีลและสมาธินั้น

พระพุทธเจ้าภายหลังตรัสรู้แล้วก็ออกเผยแผ่คำสอนนานถึง ๔๕ พรรษา ในจำนวนนี้ได้วางกฎระเบียบข้อบังคับทั้งแก่ภิกษุสงฆ์เป็นศีลปาฏิโมกข์ จำนวน ๒๒๗ ข้อ บัญญัติเป็นปัญจศีลสำหรับชาวบ้าน ๕ ข้อ นอกจากนี้ ยังแสดงเป็นหลักธรรมปฏิบัติเป็นสูตร เช่นมงคลสูตร ว่าด้วยเรื่องการไม่คบคนพาล ให้คบแต่บัณฑิต การบูชาบุคคลที่ควรบูชา เป็นต้น แยกย่อยลงไปเป็นชั้นธัมมกถา รวมได้ถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

หลักสิกขานี้เอง เมื่อจัดเข้าในมัชฌิมาปฏิปทาซึ่งถือเป็นทางปฏิบัติไปสู่นิพพานแล้วก็จะได้ว่า ส่วนศีล จัดเข้าในสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ส่วนสมาธิ จัดเข้าในสัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ และส่วนปัญญา จัดเข้าในสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ดังนั้น ใครก็ตามที่ขึ้นชื่อว่าชาวพุทธ นั้นก็หมายถึงผู้ศึกษาตลอดชีวิตที่เป็นชาวพุทธด้วย เหตุดังนี้ ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ที่บัญญัติให้สังคมไทยเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตนั้น ก็สามารถเข้าได้กับหลักไตรสิกขานี้

สรุปเรื่องนี้ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา คำสอนของพระพุทธเจ้ารวมลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยศีล พัฒนากายให้มีการฝึกฝน ความสามารถ การสร้างทักษะ เป็นกรรมที่ควรแก่การงาน สมาธิ พัฒนาจิตใจให้เข้มแข็ง มีอุคคภาวะ มีความหนักแน่น ไม่อ่อนไหว ไม่ถอยมลคลตื้นช้ำ มีเหตุผล ปัญญา พัฒนาความคิดความอ่านให้รู้เหตุผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้สังคม บุคคล เห็นที่ถูกต้องตามหลักอริยสัจ รู้แจ้งในกรรม ในขันธ ๕ นี้เอง

(๔) วัฒนธรรมศาสนา จุดเริ่มต้นแห่งศรัทธาและความเชื่อ วัฒนธรรมที่ตนจะปฏิบัติต่อศาสนาโดยการเป็นชาวพุทธที่ดีที่ถูกต้องตามหลักธรรมวินัย โดยอุบาสกอุบาสิกา ก็เป็นอุบาสกรัตนะ มีคุณสมบัติ ๕ ประการ คือ ๑. เป็นผู้ที่มีศรัทธา ๒. เป็นผู้ที่มีศีล ๓. เป็นผู้ที่ไม่ถ้อยมกตตื้นช้ำ เชื่อกรรม ไม่เชื่อมกต ๔. ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณนอกศาสนา ๕. ทำอุปัการะในศาสนาปีก่อน (ชวนขยายในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา)¹⁴¹ ดำรงตนอยู่ในฆราวาสธรรม ๔ คือ ๑. สัจจะ ๒. ทมะ ๓. ขันติ ๔. จาคะ¹⁴² มีการบริหารจัดการการใช้ทรัพย์สินสมบัติของตนให้เป็นระบบ เป็นโภควิภาค ๔ คือ ๑. ส่วนที่ ๑ สำหรับใช้เลี้ยงตนเอง ครอบครัว ทำประโยชน์สาธารณะสงเคราะห์ ส่วนที่ ๒ และ ๓ สำหรับใช้สำหรับลงทุน ๒. ส่วนที่ ๔ สำหรับใช้คราวจำเป็น (เงินเก็บ)¹⁴³ ที่สำคัญคือ บริหารจัดการทรัพย์สินของตนให้ลงตัว ไม่ให้มีหนี้สินมากมาย (อนนสุข) หรือมีแล้วก็ชำระหนี้สินนั้นตามนัดหมาย และมีความสุขโดยไม่มีโทษ (อนวัชชสุข) โดยไม่ได้ทรัพย์สินมาที่ต้องคดี ไม่มีโทษ ไม่ทำมิจฉวานิช ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม เป็นการปฏิบัติศีล ๕ ข้อที่ ๒ ที่ถือเป็นหลักประกันทรัพย์สิน

วัฒนธรรมทางศาสนา นอกจากปฏิบัติตามธรรมแล้ว ยังปฏิบัติได้ตามสถาปत्यกรรม ประติมากรรม เทศกาล/ประเพณีที่เป็นศิลปวัฒนธรรมที่สื่อถึงธรรมอีกด้วย เห็นได้ชัด คือ เปลวเพลิงบนพระเศียรพระพุทธรูปที่สื่อถึงศีล สมาธิ ปัญญา โดยเปลวเพลิงนั้น สื่อถึงปัญญา เปรียบด้วยแสงสว่าง สอดคล้องกับคำว่า Enlightenment - การตรัสรู้ / การรู้แจ้งด้วยปัญญาญาณ / การกำจัดความมืดคืออวิชชา เราได้ยินคำว่า ตรัสรู้นี้เสมอที่เข้ากับพระพุทธเจ้า หรือจะกล่าวสรรเสริญ

¹⁴¹ อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๖/๒๙๓.

¹⁴² ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔.

¹⁴³ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๖๕/๒๑๒.

พระพุทธเจ้าว่า เป็นพุทธโธ คือผู้รู้ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน เป็นสัมมาสัมพุทธโธ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ คำนี้ถูกกล่าวถึงวันละมากกว่าแสนครั้งจากการสวดมนต์ของชาวพุทธทั่วประเทศ แต่ถ้าถามว่า คำว่าตรัสรู้คืออะไร จะให้นิยามเป็นภาษาพูดภาษาเขียนอย่างไรดี ถ้าเราบอกว่าตรัสรู้ คือรู้ความจริง ซึ่งโดยทั่วไปก็รู้เหมือนกัน ทำไมไม่ใช้คำว่าตรัสรู้ละ ก็จะได้คำตอบที่นี้ว่า คำว่าตรัสรู้นั้นใช้กับพระพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่ใช้กับพระอรหันต์อื่น ๆ ซึ่งพระอรหันต์จะใช้คำว่าบรรลุมรรค หรือบรรลุมรรคอรหันต์ ภาษาอังกฤษใช้คำว่า attainment พระพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์เหมือนกัน แต่เป็นพระอรหันต์ชนิดสัมมาสัมพุทธะใช้คำว่าตรัสรู้ (Enlightenment) เป็นคำที่ควรหยิบยกมาทำความเข้าใจว่า Enlightenment ที่แปลว่าตรัสรู้คำนี้ มาอย่างไร กล่าวคือ

En = เป็นปริพิกส์ คือคำนำหน้า มีความหมายว่าทำให้....

Light = เป็นธาตุ แปลว่าสว่าง

En = เป็นปัจจัย แปลว่าทำให้

Ment = เป็นปัจจัย แปลว่าการทำให้

เมื่อรวมคำแล้ว แปลว่าการทำให้เกิดแสงสว่าง ดังนั้น คำว่าตรัสรู้จึงแปลได้ว่า การทำให้เกิดปัญญาที่เปรียบด้วยแสงสว่าง (ปัญญา โลกสมิ ปชโชโต) พระพุทธเจ้าเปรียบปัญญาด้วยแสงสว่าง ซึ่งคำว่าสว่างคำนี้ไม่ใช่ธรรมดาต้น ๆ หากแต่หมายถึงสว่างส่องที่มีดที่เปรียบด้วยความไม่รู้ (อวิชชา) หรือกำจัดอวิชชาคือความมืดให้สิ้นไปแล้วจึงจะเห็นความจริงที่แท้จริงตามเป็น (as it really is) มาถึงตรงนี้ให้เราถอยกลับไปถึงปัจจุสมุปบาทซึ่งมีสิบสององค์ประกอบเริ่มต้นด้วยคำว่าอวิชชาตามด้วยสังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ หลักธรรมนี้เป็นความสัมพันธ์ภาพที่เป็นเหตุเป็นผลต่อกัน ถ้าเป็นชีวิตของเราก็ตอบได้ว่าเริ่มต้นจากอวิชชา ถ้าอวิชชา มี องค์ประกอบอื่น ๆ ก็มีตาม ถ้าอวิชชาไม่มี อื่น ๆ ก็ไม่มี ดังนั้น การที่เราจะตัดกรรมแห่งวงจรกำเนิดนี้ได้ จะตัดที่ไหน ก็ต้องตอบว่า ตัดที่อวิชชา ซึ่งถือเป็นกิเลสที่ต้องเอาชนะด้วยเหตุนี้ เป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา คือนิพพาน แต่การที่จะบรรลุถึงนิพพานได้นั้นต้องปฏิบัติตามมรรคมรรคมีองค์แปดให้ครบถ้วน เมื่อปฏิบัติครบแล้วก็จะเข้าสู่ภาวะนิพพานไม่กลับมาสู่สังสารวัฏ (Rebirth) มีวงจรชีวิตอีก ตราบใดที่กลับมาถือกำเนิดอีก ตราบกันั้นต้องมีทุกข์ ดังคำว่า ชาติปิ ทุกขา (การเกิดเป็นทุกข์) ความดังกล่าวนี้นี้ เราจะได้ยินนักปราชญ์กล่าวเสมอว่า พุทธศาสนาสอนอยู่สองเรื่องคือทุกข์กับความดับทุกข์ จะเห็นว่าพระอริยบุคคลชั้นอนาคามี พระอรหันต์จะไม่กลับมาอีก (Non-Returner) คำว่าดับทุกข์คือดับวงจรชีวิตอย่างถาวร เข้าสู่ภาวะสุขที่นิรันดร์ (นิพพาน ปรโมสุข)

อนึ่ง เกี่ยวกับการตรัสรู้ ดังกล่าวข้างต้นนั้น ทำให้เราต้องคิดความรู้ขึ้นอีกอย่าง คือ คบเพลิง และรูปก้นหอยบนพระเศียรของพระพุทธรูป ถ้ามามีไว้ทำไม เพื่ออะไร เรื่องนี้ไม่ใช่เพียงศิลป์เท่านั้นหากแต่เป็นศาสตร์ด้วย เรื่องของศิลป์นั้น แนนอนคือให้เกิดความสวยงาม ดูสบายตา แต่ที่จะขาดไม่ได้คือศาสตร์ที่ถ่ายทอดผ่านสัญลักษณ์หรือตัวแทนอะไรสักอย่างหนึ่งบนพื้นฐานของความจริงที่เป็นหรือที่ได้ คบเพลิงที่ว้หานี้หมายถึงแสงสว่าง ซึ่งหมายถึงปัญญา เหมือนหนึ่งจุดเทียน ตั้งไว้ที่มีดแล้วอยู่ไกล ๆ มองไป บริเวณนั้นจะเห็นรัศมีแห่งแสงสว่างพวยพุ่งเป็นวงรอบ โดยเน้นถึงแสงสว่างแห่งปัญญาที่ทำลายความมืดคืออวิชชา นั่นเอง ส่วนรูปก้นหอยรอบ ๆ พระเศียรนั้นหมายถึงศีลสมาธิที่มีมากมาย ส่วนอื่น ๆ จะเห็นว่า พระพุทธปฏิมาจะมีเนตรทอดลง หมายถึงการสำรวมอินทรีย์ (ปาฏิโมกข์ จ สวรร) นี่พระหัตถ์และพระบาทเสมอกัน หมายถึงความเมตตา กรุณาต่อสรรพสัตว์ที่เท่าเทียมกัน เป็นอัมปิณณารัก ไร้ขอบเขตจำกัด (universal love) พระหัตถ์ข้างซ้ายวางราบบนตัก ข้างขวาวางบนเข่า มาจากการที่พระองค์ตกใจสะดุ้งมารแล้วยกพระหัตถ์ขึ้นทำนองบอกหมู่มารบายนั่นแหละ แล้ววางลงบนเข่าไม่กลับประสานสมาธิดังเดิม เรียกปางนี้ว่า มารวิชัยหรือปางสะดุ้งมาร มีพระพุทธชินราชเป็นตัวอย่างของปางมารวิชัย

สรุปเรื่องนี้ หลักคำสอนทางพุทธศาสนานั้นแยกเป็นหลักธรรมที่พึงปฏิบัติ ส่วนหลักศีลหรือวินัยที่ต้องปฏิบัติตาม โดยใช้ศิลปวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือสร้างจุดศูนย์รวม

(๕) วัฒนธรรมรัฐ/ชาติ นโยบายสร้างสำนึก โดยชาติทุกชาติจะมีวัฒนธรรมของตนเอง ชาติไทยถือว่า พระพุทธศาสนาเป็นเอกลักษณ์ของชาติ วัฒนธรรมประเพณี ศิลปวัตถุ ศาสนสถาน ศาสนธรรม ศาสนบุคคลจะสัมพันธ์อยู่กับศาสนา นี้ อีกอย่าง เอกลักษณ์ของชาติที่เป็นแหล่งจากศาสนาโดยตรง ได้แก่ วันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่นวันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา ประเพณีทำบุญเข้าพรรษาด้วยการถวายผ้าอาบน้ำฝน ทำบุญออกพรรษาด้วยการตักบาตรวันเทโวโรหณะ บุญบั้งไฟ เป็นต้น ในส่วนศิลปวัตถุนั้นประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ บนหลังคาพระอุโบสถ ศาลาวัด ที่แสดงถึงความอ่อนช้อย ศาสนสถาน จะมีวิหาร ลานเจดีย์ ต้นศรีมหาโพธิ์ พระปรารค์ ศาสนธรรมจะมีรูปแบบการเผยแพร่ธรรมะของพระสงฆ์ ศาสนบุคคลจะมีประเพณีอุปสมบท มีศาสนิกอยู่ในฐานะอุบาสกอุบาสิกา ทำบุญ ตักบาตรเป็นนิจ มีพระสงฆ์อยู่ในฐานะนักสังคมสงเคราะห์ทางการศึกษา การฟื้นฟูสุขภาพจิตใจ เป็นผู้กล่อมเกลาคิดวิญญูณให้สัมปยุตด้วยธรรม

เอกลักษณ์ร่วมของชาติอย่างหนึ่งคือภาษา เราใช้ภาษาไทย อักษรไทยเป็นเอกลักษณ์ในการสื่อสารระหว่างกัน แม้จะมีหลายภาษาแต่จะมีภาษาไทยกลาง ทุกภาคที่พูดภาษาต่างออกไปต้องพูดภาษาไทยกลางได้ ในส่วนวัฒนธรรมอื่น ๆ ต้องมีวัฒนธรรมร่วมภาคอยู่ด้วย ถ้าไม่เลยเอกลักษณ์ของชาติก็หายไป เช่น พิธีต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง คนผู้น้อยผู้ใหญ่ ด้วยวิธีกราบ วิธีไหว้ไปมาหาสู่กันด้วยการเลี้ยงน้ำ ข้าวปลาอาหาร หมาก พลู บุรี แสดงถึงสันถวไมตรีได้อย่างดีที่ชาติอื่นใช้วิธีจับเข่ามือในการต้อนรับ

วัฒนธรรมส่วนย่อยของรัฐ/ชาติ คือภาคหรือจังหวัด นั่นคือ ทุกจังหวัดมีตราประจำจังหวัด ซึ่งตรานั้นจะสกัดเอาจุดเด่นที่สุดมาสรุปไว้เป็นสัญลักษณ์ เช่น จังหวัดนครปฐมในฐานะเป็นจุดศูนย์แห่งดินแดนสุวรรณภูมิ เป็นจุดรองรับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระเถระสองรูปคือ พระโสณะและพระอุตระ ด้วยเหตุที่เป็นที่รองรับพระพุทธศาสนาจึงมีสัญลักษณ์เป็นองค์เจดีย์ เรียกว่าพระปฐมเจดีย์ ตามคำขวัญประจำจังหวัดว่า สัมโหสวน ข้าวสารขาว ลูกสาวงาม ข้าวหลามหวานมัน สนามจันทร์งามล้น พุทธมณฑลธานี พระปฐมเจดีย์เสียดฟ้า จังหวัดปทุมธานี ตามชื่อแปลว่าเมืองดอกประทุม มีดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ จังหวัดสมุทรสาคร แปลว่าทะเล มีเรือสำเภาเป็นสัญลักษณ์ จังหวัดราชบุรีมีต้นยางที่มีคนกำลังกรีดยางเป็นสัญลักษณ์ จังหวัดสงขลา มีรูปหอยสังข์เป็นสัญลักษณ์ จังหวัดกระบี่ มีกระบี่สองด้ามไขว้กันอยู่เป็นสัญลักษณ์ จังหวัดสุโขทัยมีรูปพ่อขุนรามประทีบนั่งบนแท่น

ก็เป็นธรรมดาอยู่เอง ถ้าคนเขียนอยู่จังหวัดไหนก็ต้องเข้าใจจังหวัดนั้นดีที่สุด ความเชื่อถือก็มีน้ำหนักขึ้น ดังนั้น ผู้เขียนขอบอกว่า จังหวัดที่น่าศึกษามากที่สุดคือ จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งพระพุทธชินราชเป็นสัญลักษณ์ เมื่อย้อนศึกษาประวัติแล้วเป็นเมืองลูกหลวงและเป็นเมืองหลวงมาก่อน ที่เกี่ยวกับศาสนาแล้วก็คือพญาลิไททรงสร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุและสร้างพระพุทธชินราช เป็นเมืองที่เป็นถิ่นกำเนิดพระนเรศวร มีพระพี่นางชื่อสุพรรณกัลยา เป็นแม่ทัพนำทหารออกรบกับอริราชศัตรู เป็นดินแดนที่แม่ทัพพม่าขอตัวรัชกาลที่หนึ่งแห่งราชวงศ์จักรี และทำนายทายทักว่าจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน และก็จริง ๆ (รบกันเสร็จขอตัว ซึ่งต่างจากบิลาเดนกับจอร์จ ดับเบิลยู บุช)

จังหวัดพิษณุโลก จะเรียกว่าเมืองแห่งกองทัพก็คงไม่ผิด เพราะเป็นที่ตั้งกองทัพภาคที่สาม มีสามค่าย คือค่ายสมเด็จพระนเรศวร ค่ายพระบรมไตรโลกนาถ ค่ายเอกาทศรถ ค่ายสุฤษฏีเสนา นอกจากนี้เป็นศูนย์กลางคมนาคมซึ่งเส้นทางรถไฟสายเหนือผ่าน มีสนามบินพาณิชย์ซึ่งจังหวัดใกล้เคียงไม่มี มีแม่น้ำน่านไหลผ่านเมือง ทำให้เป็นเมืองเอกแตก และมีสินค้ามากมายลือชื่อคือ กล้วยตากอบ น้ำผึ้งแห่งอำเภอบางกระทุ่ม แหนมหมูสุพัตราแห่งอำเภอมะบ่อ อื่น ๆ ก็ยังมียาสมุนไพรเป็นบ้าน ๆ ข้าวแต่น มะม่วงแช่อิ่ม พุทราทอง ลูกหยีทอง หาซื้อได้ดังเนรมิต ส่วนสถาบันการศึกษา มีมหาวิทยาลัยนเรศวร มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม มหาวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช โรงเรียนจุฬาภรณราชวิทยาลัย โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาภาคเหนือ ส่วนการเมืองจังหวัดพิษณุโลกมี ส.ส.ได้ ๓ คน หนึ่งในนั้นเป็นลูกศิษย์วัด เคยบวชสามเณร สอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค สังกัดพรรคประชาธิปัตย์ คนพื้นบ้านอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลกนี้เองชื่อนายนคร มาฉิม

สรุปเรื่อง การสร้างวัฒนธรรมองค์กรต่อรัฐหรือชาติได้โดยสร้างเอกลักษณ์ให้มีจุดเด่น เมื่อเกิดศึกพม่าตีตลบตบตาสังคมโลกแล้ว ต่อมากลายเป็นแหล่งเงินทองเข้าประเทศ เช่น ประเทศอินเดียมีเอกลักษณ์คือ สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล เสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา มีโบราณสถานศาสนาพราหมณ์คือ นครวัด นครธม

(๖) **วัฒนธรรมพระมหากษัตริย์** จุดประกายแห่งการเสียสละด้วยเลือดและชีวิต พระมหากษัตริย์ไทยสมัยโบราณโดยหน้าที่ทำการปกครองประชาชน ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ตั้งตนอยู่ในฐานะเอกอัครศาสนูปถัมภ์ การปกครองประชาชนมิใช่ว่าปกครองให้รักกัน ให้ทำมาหากินไปวัน ๆ เท่านั้น หากแต่ให้ตั้งอยู่ในหลักศาสนาด้วย จะเห็นว่า กรุงสุโขทัย สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช สร้างวัดป่า วัดบ้าน นิมนต์พระสังฆราชชาวลังกาจากนครศรีธรรมราชมาประจำกรุงสุโขทัย สร้างพระแท่นศิลาอาสน์ ณ ดงตาลให้เป็นเทศนาธรรมแก่ประชาชน สมัยพระยาสิทธิไท ก็ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาโดยเสด็จฉนวนฯ ทรงศึกษาธรรมจากพระไตรปิฎกจนแตกฉาน ได้สมัญญานามว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาสิทธิไท และพระองค์ศึกษาภาษาบาลีจากพระไตรปิฎกอักษรสิงหลจนแตกฉาน ได้สมัญญานามว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก

พระอารามหลวง พระอารามราชวรฯ ปัจจุบันวัดมีสองสถานะ คือ พระหลวงกับพระอารามราชวรฯ โดยพระอารามหลวงจะสร้างโดยพระมหากษัตริย์ ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย ถึง รัตนโกสินทร์ ยังนิยมสร้างพระอารามประจำรัชกาลหรือส่วนตัวพระองค์ เช่น วัดเบญจมบพิตร สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๕ วัดมหาธาตุ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สร้างสมัยรัชกาลที่ ๑ เป็นต้น และสิ่งที่ถือปฏิบัติสืบมาประจำปีคือ ทอดพระกฐินหลวง โดย เมื่อออกพรรษาแล้วพระองค์จะพระราชทานผ้าพระกฐินไปทอดตามพระอารามหลวง

ที่กล่าวมา เป็นเน้นที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติศาสนาและตามประเพณีไทย ส่วนที่สำคัญ พระองค์จะปฏิบัติราชธรรม ๑๐ ด้วย ได้แก่ ๑) ทาน ๒) ศีล ๓) การบริจาค ๔) ความซื่อตรง ๕) ความอ่อนโยน ๖) ความเพียร ๗) ความไม่โกรธ ๘) ความไม่เบียดเบียน ๙) ความอดทน ๑๐) ความไม่คลาดธรรม¹⁴⁴ พระองค์มี ทาน โดยพระราชทานสิ่งของต่าง ๆ แก่ประชาชน มีสีลัง โดยรักษาศีล มีบริจาคด้วย โดยเสียสละความส่วนพระองค์เพื่อความสุขแก่ประชาชน มีอาชว้าง โดยปฏิบัติตนให้สัตย์ตรง มีมัททวง โดยปฏิบัติตนให้อ่อนโยน ไม่กระด้างกระเดื่องต่อธรรมและประชาชน มีตบึง โดยเผาลนความชั่วทั้งปวง มีอภิกษิง โดยไม่กลัวเกรง มีอภิสัญญะ โดยไม่เบียดเบียนประชาชน มีขันติญะ โดยอดทนต่อสิ่งยั่วยุตต่าง ๆ มีอภิโรธัง โดยไม่คลาดเคลื่อนจากการปฏิบัติธรรม

โดยสรุป วัฒนธรรมของพระมหากษัตริย์ คือปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีและปฏิบัติตามราชธรรม ๑๐ ประการในฐานะธรรมของนักปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครองจะปฏิบัติตามรอยบาทของพระองค์ ดังคำว่า “ข้าขอเป็นรองพระบาททุกชาติไป”

¹⁴⁴ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒.

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะการนำไปใช้

เนื่องจากศิลปวัฒนธรรม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทุกคน ไม่ว่าจะพูด จะทำอะไรก็ไม่พ้นจากศิลปวัฒนธรรม จริงอยู่ในระดับการบริหารประเทศจะมีกระทรวงวัฒนธรรม มีผลให้มีระบบวัฒนธรรมแผ่ไปยังการปกครองระดับย่อย ๆ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล ขึ้นไป แม้องค์กรต่าง ๆ ที่จัดการขึ้นมา จะมีวัฒนธรรมของตนเองและปฏิบัติตามวัฒนธรรมร่วมหรือวัฒนธรรมส่วนกลาง จึงเสนอแนวคิดและวิธีนำไปใช้ว่า

๑) นำพุทธภาษิตเรื่องศิลปวัฒนธรรม เขียนแผ่นป้ายติดตามฝาผนัง กำแพงวัด ประตูวัด ทางเข้าวัด เช่นว่า วัดกับวังเป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรม หรือคำสอนของพระพุทธเจ้าซึมซับอยู่ในศิลปวัฒนธรรม หรือศิลปวัฒนธรรมคือสือสำแดงธรรม

๒) แต่งกันท์เทศน์ เรื่อง ศิลปวัฒนธรรม บรรจุเป็นหนังสืออานิสงส์ ๑๐๘ เพื่อเทศน์ตามโอกาสทำบุญหรืองานอวมงคลต่าง ๆ

๓) กำหนดคำโอวาท เรื่องศิลปวัฒนธรรม ในงานแต่งงาน เพื่อยกพุทธภาษิตมาอบรมคู่บ่าวสาวในพิธีแต่งงาน

๔) กำหนดคำโอวาท เรื่องศิลปวัฒนธรรม ในโครงการอบรมนักเรียน ค่ายพุทธธรรม

๕) กำหนดเป็นแผนงานบริหารองค์กร เช่นงานเผยแผ่พุทธศาสนา ระดับประเทศ เช่นกำหนดให้เทศน์วันอุโบสถศีล เรื่องศิลปวัฒนธรรม

๖) กำหนดวิธีการรักษาและปฏิบัติศิลปวัฒนธรรม จากกระบวนการรักษาทั้ง ๔ คือ จากตนเอง จากครอบครัว จากโรงเรียน จากวัดหรือศาสนา จากรัฐหรือชาติ และจากสถาบันพระมหากษัตริย์ องค์ความรู้ศิลปวัฒนธรรม คือการสร้างองค์ความรู้ ให้อาหารแก่ชีวิต เรียกว่า วิญญานาหาร เป็นอาหารชนิดหนึ่งในสี่ชนิด คือถ้าคนเรามีอาหารดี ก็จะเป็นปัจจัยอบรมชีวิตของตน ให้ปกติ ปลอดภัยไร้โรคได้ เช่น ดื่มน้ำสะอาด จัดเสนาสนะให้ถูกสุขลักษณะ อยู่ในที่อากาศถ่ายเทได้สะดวก

๗) จัดเสวนาการวิจัย เพื่ออธิบายในรายประเด็น ดังนี้

หมวดหมู่วัฒนธรรม

๑. หมวดหมู่วัฒนธรรมตามกำเนิด : วัฒนธรรมมรดกไทย วัฒนธรรมรับช่วง

๒. หมวดหมู่ตามคุณค่าพุทธิศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา : พุทธศิลป์ ปีนพุทธศาสตร์

๓. ศิลปวัฒนธรรม : เครื่องมือสร้างจิตสำนึก

บริบทสร้างจิตสำนึก

๑. จิตสำนึกวัฒนธรรมสังคม : วันคุ้มครองโลก (Earth Day)

๒. จิตสำนึกวัฒนธรรมชาติ : มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน
 ๓. จิตสำนึกวัฒนธรรมศาสนา : ธรรมคัมภีร์ครองโลก
 ๔. จิตสำนึกวัฒนธรรมองค์กร : จิตสำนึกในองค์กร
 ๕. จิตสำนึกวัฒนธรรมสถาบันพระมหากษัตริย์ : ขอเป็นรองพระบาททุกชาติไป
 ๖. จิตสำนึกจากการกำราบปราบนิสสัย ไร้อิสรภาพ : ปรับทัศนคติ (Adjusted Idea)
- วัฒนธรรมกับจิตสำนึก** : จิตสำนึกในศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธเสริมสร้างการพัฒนาสังคมไทยได้อย่างไร

๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

ในการทำวิจัยครั้งต่อไปนั้น ผู้วิจัยเสนอประเด็นที่น่าศึกษาไว้ โดยคัดเลือกศิลปวัฒนธรรมตามหลักพุทธศาสนาที่มีบทบาทต่อการแก้ปัญหาของสังคมไทยที่ต้องการทางออกปัจจุบันนี้ ประเด็นที่ไม่ควรมองข้ามคือ การประยุกต์ให้เข้าหลักจริยธรรมเชิงพุทธต่อศิลปวัฒนธรรมตามหัวข้อ ดังนี้

- ๑) ศึกษาการรักษาศิลปวัฒนธรรมตามแนวพระวินัยสงฆ์
- ๒) ศึกษาการวัฒนธรรมทางศาสนาตามหลักศีล ๕ ในฐานะเครื่องมือปราบโกง
- ๓) การสร้างองค์ความรู้ศิลปวัฒนธรรมตามแนวพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล
- ๔) ศึกษาพัฒนาศิลปวัฒนธรรมทางศาสนาตามแนวหมอชีวกโกมารภัฏ
- ๕) ศึกษาอิทธิพลของศิลปวัฒนธรรมกับการสร้างชาติไทยตามอุดมคติ
- ๖) ศึกษาวิธีป้องกันโรคทางกายจากศีล
- ๗) ศึกษาวิธีป้องกันโรคทางจิตจากสมาธิ
- ๘) ศึกษาการสร้างวัฒนธรรมองค์กรสู่การพัฒนาสังคมไทย
- ๙) ศึกษาบทบาทการเสริมสร้างศิลปวัฒนธรรมของพระสงฆ์ในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

ก. เอกสารปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. เอกสารทุติยภูมิ

๑. หนังสือ

ประเวศ วะสี และคณะ. ยุทธศาสตร์แก้วิกฤตชาติ. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๔๒.

บรรจบ บรรณรุจิ. เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). จาริกบุญ จาริกธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พุทธธรรม, ๓๕๓๙.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). พระพุทธศาสนาไทยในกระแสโลก. ปาฐกถาในงาน ๔๐ ปีวัดไทยลอสแอนเจลิส ณ วัดไทยลอสแอนเจลิส รัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา วันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๕.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). การปกครองคณะสงฆ์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๙, กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐.

พระราชวรมนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), และคณะ. อนุทินธรรมะ: ธรรมะสำหรับ ๓๖๕ วัน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๖.

พระครูสิริรัตนานุวัตร. มโนธรรมสำนึก (สื่อภาพนิ่ง). ๒๕๕๕.

พระมหาปกรณ์ กิตติธโร. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร. กรุงเทพมหานคร : สายธุรกิจโรงพิมพ์, ๒๕๖๐.

พระมหาทวี ฐานวโร. พุทธปรัชญาเถรวาท ๒. พิษณุโลก : โฟกัสมาสเตอร์ปริ้นต์, ๒๕๔๖.

พระไพศาล วิสาโล. วิถีสังคมไทย ประชาคมและวัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๔.

มัลลิกา มัติโก. จิตสำนึกทางสังคมของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล. กรุงเทพฯ:

เจริญดีการพิมพ์, ๒๕๔๑.

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม และสังคม สัญจร. สำนักไทยที่พึงปรารถนา. กรุงเทพฯ:โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓.

สมพงษ์ สิงหะพล. ต้องสอนให้เกิดจิตสำนึกใหม่, วารสารสมาจารย์. ๑๓ (๒๖), ๒๕๔๒.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย. พุทธศักราช ๒๕๕๐.

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล. ประชาสังคม: คำ ความคิดและความหมาย. กรุงเทพฯ: สถาบันท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๔๐.

๒. รายงานวิจัย

โกศล ความดี. ปัจจัยทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับจิตสำนึกสาธารณะของข้าราชการตำรวจ.

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๖.

พระครูพิสนธ์กิจจาทร (เทิดทูน เชื้อเงินเดื่อน). ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของประเพณีลอยกระทง.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ นครสวรรค์, ๒๕๔๔.

พระครูสิริรัตนานุวัตร และคณะ. ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าทางจริยธรรมในประเพณีสงกรานต์. รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระวีรวัฒน์ รอดสุข. เปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และความคงทนในการเรียนรู้วิชา

พระพุทธศาสนา เรื่อง สังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ ไตรลักษณ์ ๓ กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ระหว่างการสอนด้วยหนังสือการ์ตูนและสอนตามปกติ. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๕.

พิมพ์ กาเนตผล. ปัจจัยบางประการที่สัมพันธ์กับจิตสาธารณะของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑

ในเขตพื้นที่การศึกษาสงขลา เขต ๑ จังหวัดสงขลา. มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๕๒.

พิริยา นิลมาตร. ปัจจัยที่ส่งผลต่อจิตสำนึกสาธารณะของนักเรียนช่วงชั้นที่ ๔ สำนักงานเขตพื้นที่

การศึกษาจังหวัดร้อยเอ็ด. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๐.

วิรัตน์ คำศรีจันทร์. จิตสำนึกพลเมืองในบริบทประชาสังคมไทย. มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

วิทย์พัฒน์ สี่หา. ปัจจัยที่สัมพันธ์กับจิตสาธารณะของนิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑.

๓. ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). พระพุทธศาสนาไทยในกระแสโลก. ปาฐกถาในงาน ๔๐ ปีวัด
ไทยลอสแอนเจลิส ณ วัดไทยลอสแอนเจลิส รัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา วันที่ ๖
มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๕, หน้า ๑๐. [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล
<http://www.mcu.ac.th/site/rectormass.php>.

พระเจดีย์บุโรพุทโธ [ออนไลน์] แหล่งที่มา <<http://www.tripdeedee.com>.
พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, บทความเรื่อง “พระธาตุและพระบรมสารีริกธาตุกับคนไทย”
[ออนไลน์] แหล่งที่มา <<http://www.mcu.ac.th>.

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. กำเนิดและพัฒนาการแห่งพระพุทธรูป. [ออนไลน์] แหล่งที่มา
<www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php/article_id=๔๖๗>.

ประเวศ วะสี. พลังจิตสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง สร้างสังคมไทยน่าอยู่. [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล
<http://www.punsook.org>.

บุษยมาศ แสงเงิน. กระบวนการสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อการทำงาน. [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล
<https://www.gotoknow.org>.

อนุกรรมการด้านการสร้างภาคีเครือข่าย. คุณสมบัติพื้นฐานของพลเมือง. [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล
<http://www.๒becitizensnetwork.blogspot.com/>.

The Thai Association of University Women under the patronage of H.R.H. Princess
Kalyani Vaddana, Klong Laung Naradhiwas Rajanagarindra. ความเป็นพลเมือง
และวัฒนธรรมไทย. [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล www.https://sites.google.com.

ภาคผนวก

ก

บทความวิจัย

กระบวนการสร้างจิตด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย

A Process for the Building of Conscience by Buddhist Arts and Cultures in Thai Society

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ (๑) เพื่อศึกษาคุณค่าขององค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีต่อการสร้างจิตสำนึก (๒) เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธของวัดและชุมชนในจังหวัดพิษณุโลก (๓) เพื่อสังเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธเพื่อการพัฒนาสังคมไทยใช้พื้นที่วิจัยหลักคือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก พื้นที่รองได้แก่อำเภอที่มีศิลปวัฒนธรรมเด่นในจังหวัดพิษณุโลก ใช้เอกสารปฐมภูมิโดยพระไตรปิฎกและเอกสารทุติยภูมิโดยหนังสือ ตำรา รายงานการวิจัย ภาพถ่าย บทสัมภาษณ์และการสัมภาษณ์กลุ่มเฉพาะ ใช้เครื่องมือวิจัยประกอบด้วย (๑) แบบสรุปเอกสาร (๒) แบบสำรวจ (๓) แบบสัมภาษณ์ (๔) แบบสอบถามปลายเปิด วิเคราะห์ข้อมูลเชิงสถิติพรรณนา (descriptive statics)

ผลการวิจัย พบว่า องค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมมีประเภสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และเทศกาลประเพณีที่สื่อถึงธรรม ให้คุณค่าทางพุทธิศึกษา ทางจริยศึกษา ทางหัตถศึกษา มีกระบวนการสร้างจิตสำนึกบน (๑) ความรู้บน (๒) กิจกรรม (๓) ข้อบังคับ (๔) เครือข่าย และ (๕) การบริหารจัดการ ใช้กับแหล่งสร้างจิตสำนึก ๖ แหล่ง คือ (๑) จากตนเอง โดยที่ตนเองได้ศึกษาเรียนรู้และประสบพบเห็น (๒) จากครอบครัว โดยที่พ่อแม่จะอบรมสั่งลูกหลานหรืออนุชนจากครอบครัว (๓) จากโรงเรียน/สถาบันการศึกษา (๔) จากวัด/ศาสนา (๕) จากรัฐ/ชาติ และ (๖) สถาบันพระมหากษัตริย์ ทำการสังเคราะห์การสร้างจิตสำนึกบนฐาน (๑) ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ (๒) คำสอนทางศาสนา (๓) วัฒนธรรมองค์กร (๔) วงกว้างระดับโลกที่มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน

Research Title: A Process for the Building of Conscience by Buddhist Arts and Cultures in Thai Society

Researchers: Assoc.Prof., Dr. Phrakru Siriratananuwat

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Buddhachinaraj Buddhist College, Phitsanulok

Fiscal Year: 2560 / 2017

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

This research consists of objects;- (1) to study the value of holistic knowledge in an art and culture for the production of conscience, (2) to an analytical study of the process for production of conscience in the Buddhist art and culture of temple and community, Phitsanulok, (3) to synthetic study of the process of production of conscience in Buddhist arts and cultures for the development of Thai society. Its main area is Wat Phrasiratanamahadhutvoramahavihara, Muang Phitsanulok and the others as the second area. It is the mixing in qualitative and quantitative research. Its research is used by Tetipitaka as the first primary source and a book, research report, photos, interview an focus group as the secondary source. Its tools of research are (1) a summary document, (2) survey form, (3) interview form, (4) questionnaire opened. The analysis of data is in the form of descriptive statics.

This research is found that the body of knowledge in arts and cultures grouped in the kinds of architecture Sculpture painting and festivals interpreting Dhamma. They give values in the kinds of Buddhist Study, moral study and handicraft study. We find the processes of building conscience base on (1) knowledge (2) activities (3) regulation. We find the resources of building conscience in 6 resources;- (1) from oneself, (2) from family, (3) from school/college, (4) from temple/religions, (5) state/nation and (6) from monarchy. We take synthesis of building base on (1) Buddhist cultures, (2) religious teaching, (3) organization cultures and (4) world wide as the world focusing stability, wealthy, sustentation.

Keywords; –Conscience, Buddhist Arts and Cultures, Value, Process of Cultures

วัตถุประสงค์การวิจัย

๑. เพื่อศึกษาคุณค่าขององค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีต่อการสร้างจิตสำนึก ๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธของวัดและชุมชนในจังหวัดพิษณุโลก ๓. เพื่อสังเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธเพื่อการพัฒนาสังคมไทย

ความเป็นมาและความสำคัญปัญหาการวิจัย

จิตสำนึก สร้างวัฒนธรรมองค์กร โดยการตระหนักรู้ในหน้าที่ ความรับผิดชอบ ชั่วดี รู้ว่าอะไรดีมีคุณค่าหรือไม่ พร้อมทั้งปฏิบัติตามอัตลักษณ์ของตัวบุคคล องค์กร สถาบัน ตลอดถึงชาติ โดยรวมที่จะเอื้ออำนวยให้เกิดสุขสงบ สันติภาพในสังคมทุกระดับ จิตสำนึกเป็นเรื่องที่ชนทุกชาติต้องมีและปฏิบัติตาม เช่น ชาติไทยมีพุทธประติมากรรมที่สมบูรณ์ด้วยศาสตร์ศิลป์ มีความโดดเด่นที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทางสติปัญญา เป็นภูมิปัญญาอันทรงคุณค่า มีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของพุทธประติมากรรมของตนทุกยุคสมัย จะเห็นว่า พระพุทธรูปสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จะทรงเครื่องมีผ้าห่มคลุมองค์พระนั้นตั้งแต่พระศอลงมา สมัยสุโขทัยจะมีพระโขงโค้ง มีเปลวเพลิงบนพระเศียร มีพระกรรณยาวยาน ส่วนสถาปัตยกรรมประเภทอาคาร เช่นพระอุโบสถ พระวิหาร จะมีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ บันไดพญานาค เป็นไปตามคติแห่งการรักษาทิศทั้ง ๔ ของท้าวจตุโลกบาท เทพสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช เครื่องประดับต่าง ๆ นี้จะสื่อความงามและสื่อถึงธรรมด้วย นอกจากนี้ ยังมีวัฒนธรรมด้านประเพณีที่อิงศาสนาเกือบทั้งหมดของไทย ที่สำคัญได้แก่ประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง เทศน์มหาชาติ ล้วนแต่สื่อถึงธรรมที่แสดงผ่านวัฒนธรรมในทุกกิจกรรมไป เช่น ฆาตนา เป็นกิจกรรมของประเพณีสงกรานต์ มีนัยทางคติธรรม คือ สติ ที่คอยเตือนไม่ให้ใคร ๆ เล่นสนุกสนานจนลืมเป็นลืมตาย อันจะตกอยู่ในความประมาท ความกตัญญูกตเวทิตาเป็นกิจกรรมสำคัญของประเพณีลอยกระทง การให้ทาน ของพระเวสสันดร เป็นกิจกรรมสำคัญแสดงทานบารมีในประเพณีเทศน์มหาชาติ

แหล่งก่อเกิดหรือการสร้างจิตสำนึกนั้นเกิดได้หลายทาง เริ่มจากตนเองไปถึงครอบครัว โรงเรียน วัด รัฐ สถาบันกษัตริย์ ซึ่งเป็นแรงผลักดันจากปัจจัยภายในและภายนอก แรงผลักดันภายใน โดยการแสดงออกจากอุปนิสัย ภายนอกโดยการบ่มเพาะและผลักดันจากครอบครัว โรงเรียน วัด นโยบายของรัฐตลอดถึงแบบอย่างจากสถาบันพระมหากษัตริย์ ในปัจจุบัน ปัจจัยภายนอกที่จะผลักดันจิตสำนึกให้เกิดขึ้นที่มีอิทธิพลสำคัญ คือ ครอบครัว โรงเรียน วัด รัฐ เบื้องต้น จะเห็นว่ารัฐบาลของ พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี จะออกนโยบายกำหนดค่านิยม ๑๒

ประการ¹⁴⁵ เพื่อรณรงค์ในโรงเรียน/สถานศึกษาและองค์กรทุกระดับ และแหล่งจัดสร้างจิตสำนึกนี้จะให้มันคง มั่งคั่ง ยั่งยืนต้องเสริมคนหลักด้วย กระบวนการสร้าง คือ ความรู้ กิจกรรม มีข้อบังคับ มีเครือข่าย และมีการบริหารจัดการที่ดี

ศิลปวัฒนธรรม ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของชาติ โดยชาติทุกชาติมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง และเป็นองค์ประกอบหนึ่งของคำว่าชาติ คำว่าชาติ ไม่ใช่เพียงอาณาเขตดินแดน ประชากร ระบอบ การปกครอง ศาสนาเท่านั้น ยังมีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองด้วย ดังพระราชนิพนธ์ของ รัชกาลที่ ๖ ที่ว่า “.....เมืองใดไร้ศิลปโสภณ เมืองนั้นไม่พ้นเสื่อมทราม เมืองใดไม่มีกวีแก้ว เมืองนั้น ไม่แคล้วคนหยาม.....”¹⁴⁶ แสดงให้เห็นว่า ศิลปะนี้ เป็นเครื่องตัดสินตัดสินความเสื่อมความเจริญ ของเมืองได้ และแน่นอนเมื่อมีศิลปะ ก็ต้องมีนักกวี มีศิลปิน ผู้คิดสร้างสรรค์งานศิลป์ทั้งทาง สถาปัตยกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม วิจิตรศิลป์ออกมา และผู้คิดสร้างสรรค์เหล่านี้จะเป็นมนุษย์ที่ แสดงถึงความเจริญทางสติปัญญาของมนุษย์ได้อย่างดี

ศิลปวัฒนธรรม ในฐานะเป็นเอกลักษณ์ของประเทศนั้น ๆ มีทั้งในรูปแบบอาคารทั้งวัตถุ สิ่งของ รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกของอาคารนั้น การมีฝีมือทางศิลปะที่ สวยงาม จัดที่วางสิ่งต่าง ๆ ได้สัดส่วน ใช้เจตสิกอันวิจิตรที่สุนทรีย์ภาพ เป็นผลผลิตทางสติปัญญา ของมนุษย์ ศิลปะ เป็นเรื่องความคิดที่ถ่ายทอดออกมาเป็นฝีมือ แสดงให้เห็นความฉลาดในฝีมือ มี ทักษะการใช้ฝีมือ ปรากฏออกมาอย่างงดงามอันน่าชื่นชม เมื่อเป็นดังนั้น พุทธศิลปกรรมก็เป็น เครื่องแสดงฝีมือ ออกสำแดงความฉลาดในฝีมือ สำแดงทักษะฝีมือในศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่องศิลปะนี้ พระพุทธองค์ให้ความสำคัญต่อวิถีชีวิตมากทีเดียว ที่ว่ามานั้น ก็เพราะจัดว่า ศิลปะ เป็นมงคลอันดับสูงสุด (เอตมมงคลมุตตม) ดังที่ทรงแสดงไว้ในมงคลสูตร ข้อที่ ๙ ว่า “การมีศิลปะ เป็นอุดมมงคล (สิปปญจะ ...เอตมมงคลมุตตม) เมื่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทำมงคลนี้แล้ว เป็นผู้ ไม่ปราศในข้าศึกทุกหมู่เหล่า ย่อมถึงความสวัสดิ (ความปลอดภัย) ในที่ทุกสถาน ในกาลทุก เมื่อ”¹⁴⁷

¹⁴⁵ คำนายม ๑๒ ประการ คือ 1. มีความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ 2. ซื่อสัตย์ เสียสละ อดทน 3. กตัญญูต่อพ่อแม่ ผู้ปกครอง ครูบาอาจารย์ 4. ใฝ่หาความรู้ หมั่นศึกษาเล่าเรียนทั้งทางตรง และ ทางอ้อม 5. รักษาวัฒนธรรมประเพณีไทย 6. มีศีลธรรม รักษาความสัตย์ 7. เข้าใจเรียนรู้การเป็นประชาธิปไตย 8. มี ระเบียบ วินัย เคารพกฎหมาย ผู้น้อยรู้จักการเคารพผู้ใหญ่ 9. มีสติรู้ตัว รู้คิด รู้ทำ 10. รู้จักดำรงตนอยู่โดยใช้หลัก ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 11. มีความเข้มแข็งทั้งร่างกาย และจิตใจ ไม่ยอมแพ้ต่ออำนาจฝ่ายต่ำ 12. คำนึงถึง ผลประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าผลประโยชน์ของตนเอง

¹⁴⁶ พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), และคณะ, **อนุทินธรรมะ: ธรรมะสำหรับ 365 วัน**, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2536), หน้า 122.

¹⁴⁷ บ.ช. (ไทย) 25/5/6.

ศิลปวัฒนธรรมประเภทประเพณีหลัก ๆ ของไทย คือ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง ประเพณีเทศน์มหาชาติ ทั้งสามนี้จะรองรับความเป็นพลเมืองที่มีจิตสำนึกของประเทศนั้น ถือเป็นเครื่องมือสร้างจิตสำนึกอย่างดี จะเห็นว่า สถานภาพของบุคคลจะถูกรองรับโดยจารีตประเพณี เช่น การแต่งงาน ซึ่งสถานภาพตามวัฒนธรรมสากลแล้วจะรองรับความเป็นสามีภรรยาโดยพิธีแต่งงาน เป็นพิธีประกาศการยอมรับความเป็นสามีภรรยาของชายและหญิงคู่หนึ่ง วัฒนธรรมประเพณีไทยก็เช่นเดียวกัน ญาติพี่น้องหรือสังคมรอบข้างจะยอมรับความเป็นสามีภรรยากันโดยพิธีแต่งงาน ส่วนการจดทะเบียนสมรสนั้น เป็นการแสดงออกทางนิตินัยเพื่อรองรับแบบสมโนครัวและรับรองสิทธิหน้าที่แห่งความเป็นพลเมืองแก่บุคคลนั้น รวมถึงสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง สิทธิเดินทางกลับประเทศ สิทธิครอบครองอสังหาริมทรัพย์ ย่อมได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายของประเทศ

ศิลปวัฒนธรรม/ประเพณี เป็นสิ่งที่มาคู่กับมนุษย์ เพราะมนุษย์จะพัฒนาตนเองถึงเจริญสูงสุดจนมีอารยธรรมทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม แม้อารยธรรมทางวรรณกรรมทำให้อ่านออกเขียนได้ มีภาษาอักษรใช้ ดังที่พ่อขุนรามคำแหง มหาราช ทรงคิดประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใช้แทนตัวอักษรขอมที่เคยใช้กันมาแต่เดิม เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ เรียกว่า “ลายสือไทย” และได้มีการพัฒนาการมาเป็นลำดับจนถึงอักษรไทยในยุคปัจจุบัน รวมถึงอารยธรรมนามธรรมที่เป็นคติชนวิทยา ความเชื่อต่อบุญ-บาป นรก-สวรรค์ ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมไตรภูมิพระร่วง ยิ่งไปกว่านั้นมนุษย์สามารถพัฒนาตนไปสู่จริยบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนาด้วย

คำสอนของพระพุทธเจ้า เราสามารถเรียนรู้ได้โดยตรง ๆ และสามารถศึกษาได้โดยผ่านศิลปวัฒนธรรม/ประเพณีไทย ประเทศไทยมีเทศกาลหรือประเพณีหลัก ๆ อยู่ ๓ เทศกาล คือ เทศกาลสงกรานต์ เทศกาลลอยกระทง เทศกาลเทศน์มหาชาติ ทั้ง ๓ เทศกาลนี้อิงอยู่กับพระพุทธศาสนาโดยแท้ โดยเทศกาลสงกรานต์มีกำเนิดมาจากการทำพิธี “เทวดาพลี”¹⁴⁸ ซึ่งเป็นข้อหนึ่งในพิธีกรรม ๕ เรื่องนี้เศรษฐีสองสามีและภรรยาที่ทำพิธีบนขอบูตรจากรุกขเทพต้นไทรแล้วได้บุตรชื่อธรรมบาลกุมาร และในเนื้อหาของเทศกาลนี้มีกิจกรรมเชิงพุทธมากมาย เช่น การท่ายปัญหาจริยธรรมของเทวดา ๓ ราศี การรดน้ำดำหัว แสดงถึงความกตัญญูต่เวที การปล่อยนกปล่อยปลา แสดงถึงอภัยทาน การก่อเจดีย์ทราย แสดงถึงการกลัวบาป การทำเครื่องสักการะด้วยต้นปราสาทผึ้ง แสดงถึงเครื่องสักการบูชา อามิส ฝัสดาโชน แสดงถึงปริศนาธรรมคือสติสัมปชัญญะ เทศกาลลอยกระทง มีต้นกำเนิดมาจากการบูชารอยพุทธบาทบนฝั่งน้ำนมมะทา ประเทศอินเดีย เทศกาลเทศน์มหาชาติ มีต้นกำเนิดจากการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์เวสสันดรเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ทั้งปวงนี้บ่งชี้ถึงความเจริญรุ่งเรืองทางปัญญา ปรากฏการณ์ออกมาให้เห็นทั้งในรูปธรรมและนามธรรม แม้ศิลปวัตถุที่ฉลุ ลวดลายบนอิฐหินดินปูนในศาสนสถานหรืออาคารบ้านเรือนทรงต่าง ๆ ศิลปะบางชนิดสามารถเป็น

¹⁴⁸ อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๕.

ยี่ห้อของอำเภอหรือจังหวัดได้ เช่น องค์พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม พระธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี พระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น การพึงการเทศน์มหาชาติ มีความเชื่อว่าถ้าฟังจบภายในวันเดียวจะได้านิสงส์มหาศาล ๕ ประการ คือ ๑) จะได้เกิดในศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรยซึ่งจะมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ๒) จะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เสวยทิพย์สมบัติอันโอฬาร ๓) จะไม่ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต ๔) จะเป็นผู้มีลาภ ยศ ไม้ตรี และความสุข ๕) จะได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยเชื่อว่า การที่เรารู้คุณค่า ให้ความสำคัญต่อภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่คิดค้นสร้างไว้แล้ว จะทำให้เรามีจิตสำนึกหวงแหนและรักษาแล้วดำเนินชีวิตตาม นอกจากนี้ยังต้องศึกษาเรียนรู้ ความเสื่อมความเจริญที่เกิดจากตนเองและคนอื่น เรียกว่า รู้ว่าอะไรจะดี อะไรจะชั่ว อะไรจะเจริญ อะไรจะเสื่อม

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดวิธีดำเนินการวิจัย คือ วิจัยผสมผสานเชิงเอกสารและเชิงคุณภาพ ใช้พื้นที่ศึกษา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลกเป็นพื้นที่หลักและอำเภอรอบนอกเป็นพื้นที่รอง ใช้เครื่องมือวิจัย ๔ แบบ คือ (๑) แบบสรุปเอกสาร (๒) แบบสำรวจ (๓) แบบสัมภาษณ์ (๔) แบบสอบถามปลายเปิด กำหนดผู้ให้ข้อมูล (key formant) โดยกลุ่มเฉพาะในการสัมภาษณ์และผู้เชี่ยวชาญให้การสัมภาษณ์ ๖) การวิเคราะห์ข้อมูล โดยวิเคราะห์ข้อมูลเชิงสถิติพรรณนา (descriptive statics) ตามลักษณะของวัตถุประสงค์

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยนี้ มีองค์ความรู้ตามหมวดหมู่ศิลปวัฒนธรรม ได้แก่สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม เทศกาลหรือประเพณี ได้แก่สงกรานต์ ลอยกระทง และเทศน์มหาชาติ ประเภทคุณค่า ได้แก่ พุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา ประเภทจิตสำนึก ได้แก่ ในตนเอง ในครอบครัว โรงเรียน วัด สถาบันพระมหากษัตริย์ โดยย่อ คือ สำนึกตนเอง ครอบครัว สถาบันหลัก และสังคม มีแหล่งสร้างจิตสำนึก คือ ตนเอง ครอบครัว โรงเรียน วัด รัฐบาล และสถาบันพระมหากษัตริย์ มีกระบวนการสร้างจิต ได้แก่ ความรู้ กิจกรรม ข้อบังคับ เครือข่าย และ บริหารจัดการ ทำการสังเคราะห์เพื่อประยุกต์ใช้ตามบริบทการพัฒนาสังคมไทยจากวัฒนธรรมแห่งจิตสำนึกคุ้มครองโลก (Earth Day) ซึ่งประกาศโดยองค์การสหประชาชาติ เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน บริบทแห่งหลักธรรมคือ ธรรมโลกบาล (หิริ โอตตัปปะ) และไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา

ผลการวิจัย

แหล่งสร้างจิตสำนึก คือ ตนเองหรืออุปนิสัยที่เป็นบุพเพกตปุญญตา ครอบครัวที่ใกล้ชิดกับสมาชิกในครอบครัว โรงเรียนที่บ่มเพาะความดี วัดที่ขัดเกลาจริยธรรม รัฐบาลที่มีกฎข้อบังคับ และ

สถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นต้นแบบ มีกระบวนการสร้างจิต ได้แก่ ความรู้ กิจกรรม ข้อบังคับ เครือข่าย และ บริหารจัดการ มีประเพณีองค์ความรู้ศิลปวัฒนธรรมในจังหวัดพิษณุโลกที่ครบถ้วนและสมบูรณ์และมีทุกยุคสมัย โดยประเพณีสถาปัตยกรรมในพื้นที่หลัก ๆ คือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วรมหาวิหาร อำเภอเมือง เน้นที่องค์พระปรางค์ซึ่งมีแห่งเดียวในจังหวัดพิษณุโลก เพราะเป็นพระอารามหลวง โดยพระปรางค์จะไม่มีในพระอารามราษฎร์ แม้วัดอื่น ๆ ก็มีอยู่ เช่นวัดจุฬามณี แต่เป็นองค์ปรางค์เก่าแก่ ไม่สถานะเป็นพระอารามหลวงแล้ว สถาปัตยกรรมอย่างหนึ่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ในพระอารามหลวงนี้ คือพระอุโบสถหลวงพ่อโต ทำการบูรณะล่าสุดสวยงาม ภายในจารึกจิตรกรรมฝาผนังตำนานการยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เป็นภาพจารึกที่ใหม่และสมบูรณ์ เปิดเป็นที่สักการบูชาแก่นักท่องเที่ยวและมินิกท่องเที่ยวเข้าศึกษาสักการะวันละหลายร้อยคน สถาปัตยกรรมของวัดนี้ที่สำคัญน่าศึกษาต่อมา พระวิหาร ๙ ห้อง ประดิษฐานพระอัฐราชส (สูง ๑๘ ศอก) เป็นโบราณสถานที่เก่าแก่สร้างมาคู่วัดนี้ พระวิหารคด ตั้งอยู่ล้อมรอบพระวิหารพระพุทธรูปชินราชที่สำคัญคือ พระวิหารจำลองภาพพระอรหันตสาวกนั่งฟังโอวาทปาติโมกข์ในวันเพ็ญเดือนมาฆะที่กรุงพระวิหารเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เมื่อหลังพุทธปรินิพพานแล้ว ๓ เดือนก็มีการทำสังคายนาของพระพระมหาเถร ๓ องค์ ก็ใช้รูปแบบเดียวกันนี้ ปัจจุบันเป็นการจำลองเทศน์ ๓ ธรรมาสันของพระสงฆ์ พระอารามนี้มีสถาปัตยกรรมที่น่าศึกษาอื่น ๆ เช่น มณฑปที่บรรจุรอยพุทธบาท พระวิหารหลวงพ่อขาว หลวงพ่อคง หอระฆังที่สวยงาม

องค์พระพุทธรูปชินราช องค์แห่งพระประติมาเทวดาร่วมสร้าง ต้นแบบแห่งประติมากรรมสร้างในสมัยสุโขทัย โดยช่าง ๕ ช่าง คือ บาอินทร์ บาพราหมณ์ บาพิษณุ บาราชสิงห์ บาราชกุล เป็นช่างชาวชะเลียง (สุวรรณโลก) เชียงแสน และหริภุญชัย(ลำพูน) ที่สำคัญ คือ การเททองหล่อ ๓ ครั้ง ก่อนไม่สำเร็จ ครั้งสุดท้ายพระอมรินทราธิราชเจ้าแปลงกายเป็นช่างร่วมหล่อ ทำให้ทองหล่อเต็มองค์ดี กะเทาะหุ่นออกมาสวยงาม มีเอกลักษณ์คือซุ้มเรือนแก้ว (รัตนฆรเจดีย์) ปัจจุบัน พระพุทธรูปชินราชถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดพิษณุโลก ซึ่งตราประจำจังหวัดก็เป็นรูปพระพุทธรูปชินราช ในเชิงท่องเที่ยวที่เด่น คือ พระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติสูง ๑๘ ศอก ในพระวิหาร ๙ ห้องที่เก่าแก่ไม่มีหลังคา เปิดโล่งเป็นจุดชมวิว เป็นที่โพลสภาพแก่นักท่องเที่ยวทุกคน

วัดนางพญา ประติมากรรมสำคัญที่อยู่ใกล้กับพระพุทธรูปชินราช คือ วัดนางพญา สร้างโดยพระวิสุทธิกษัตริย์ ปัจจุบันได้สร้างพลับพลาหทัยนเรศวร ๕ พระองค์ เป็นที่ประทับหุ่นปั้นของสมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท (ที่ ๑) สมเด็จพระเอกทศรฐ พระสุพรรณกัลยา พระวิสุทธิกษัตริย์ เป็นแหล่งศึกษาประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องพระพุทธศาสนา

วัดราชบูรณะ วัดอยู่ใกล้เคียงกับพระพุทธรูปชินราช ที่สำคัญ คือ พระอุโบสถเสากลมหลังใหญ่ มีจิตรกรรมฝาผนังเกี่ยวกับวิถีชีวิต การเลี้ยงชีพ การค้าขาย การออกเรือสำเภา เรือจับปลา ศิลปะการต่อสู้แก้ปัญหาทำกิน ตามสื่อจะเห็นว่า มีภาพสีแผดอินจันทร์ จริง ๆ แล้วก็คือ แขนงุ่นสะโล่งยืนคู่

กันคู่กันเรื่องค้าขาย วัดราชบูรณะแห่งนี้มีสถาปัตยกรรมสำคัญ คือหอไตรเสากลม ๑๖ ต้นโดยตั้งเป็น ๔ ชุด ๆ ละ ๔ ต้น มีโรงเรียนปริยัติธรรมอาคารไม้ ๒ ชั้นที่ควรอนุรักษ์ มีพระวิหารหลวง มีมณฑปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุสร้างขึ้นใหม่แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ ในวัดนี้มีพิพิธภัณฑ์เรือพระที่นั่งรับเสด็จ สมัย ร.๕ เมื่อคราวเสด็จมาหัวเมืองฝ่ายเหนือและที่เป็นตั้งพระเจดีย์องค์ใหญ่ทรงระฆังคว่ำ ตั้งตระหง่านริมฝั่งแม่น้ำน่าน ชื่อว่าเจดีย์หลวง ตั้งอยู่บนฐานก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่ รูปทรงแปดเหลี่ยม ยาวด้านละ ๙ เมตร สูง ๒๔ เมตร โดยเรียงซ้อนเป็นชั้นขึ้นไป ๑๒ ชั้น จนถึงชั้นระเบียงรอบ มีเจดีย์ทรงกลม หรือเจดีย์ทรงลังกาตั้งอยู่บนลาน ระเบียงรอบหรือลานประทักษิณ เป็นเจดีย์ประธาน เจดีย์เล็กคล้ายองค์เจดีย์ประธานตั้งอยู่ด้านล่างรอบองค์เจดีย์ มีกำแพงแก้วล้อมรอบ

วัดจุฬามณี ประติมากรรมวัดในเขตอำเภอเมือง พิชณุโลก วัดนี้มีสถานะเคยเป็นพระอารามหลวงมาก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จมาประทับที่เมืองพิษณุโลก เมื่อครั้งเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองหลวง ๒๕ ปี และพระองค์เคยผนวชอยู่ที่นี่ ๖ เดือน ๑๕ วัน ในการนี้มีราชบริพารตามเสด็จผนวชด้วย จำนวน ๒,๓๔๘ คน เป็นประเพณีบวชหมู่มาถึงทุกวันนี้ ส่วนที่เป็นประติมากรรมของวัดนี้ คือพระอุโบสถจัตุรมุข หลังขนาดใหญ่ในจังหวัดพิษณุโลก จุพระสงฆ์ทำสังฆกรรมได้ ๑๐๐ กว่ารูป ปัจจุบันวัดนี้จัดกิจกรรมบวชหมู่เฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม ทุกปี และสืบสานตำนานเทศน์มหาชาติในพรรษาในฐานะที่มหาชาติมีครบทุกกัณฑ์ที่วัดนี้

วัดและชุมชนอื่น ๆ ที่มีศิลปวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า ได้แก่ วัดเจดีย์ยอดดวน ประติมากรรม อายุ ๗๐๐ กว่าปี ที่สำคัญแห่งหนึ่งในเขตจังหวัดพิษณุโลก ตั้งอยู่ในเขตอำเภอวังทอง ห่างจากอำเภอเมืองไป ๑๐ กิโลเมตร ตั้งอยู่บนยอดเขาสมอแครง สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระธาตุของพระอรหันต์เถระเจ้า คือ พระอุบาลีเถระและพระศิริมานนธ์เถระ ซึ่งเป็นประธานฝ่ายสงฆ์สร้างพระพุทธรูปชินราช วัดโคกผักหวาน อ.ชาติตระการ ที่ตั้งหอไตรเสาเดียว อาคารไม้ ๓ ชั้น และวัดโพนไทรงาม หอไตรเสาต้นไม้ ๑๖ ต้น เป็นหอไตรชั้นเดียว มีพื้นที่กว้างยาว ๑๖ เมตร ที่สำคัญของวัดนี้มีประเพณีแห่ปราสาทผึ้งในเทศกาลออกพรรษาทุกปี วัดโพนไทรงาม อ.ชาติตระการ ที่ตั้งหอไตรเสาต้นไม้ยืนต้น ๑๕ ต้น > เป็นต้นไม้ท่อนซุง มีลายสวยงาม หลังคาสังกะสี มีพื้นที่ใช้สอย ๘x๘ เมตร จุคนได้ ๑๐๐ คน วัดหน้าพระธาตุ (วัดเหนือ) ที่ตั้งศาลาต้นเสา ๑๐๐ ต้น > เป็นศาลาไม้ ทรง ๔ เหลี่ยม ๒ ชั้น ลักษณะไทยประยุกต์ เจดีย์ยอดดวน เขาสมอแครง อ.วังทอง เจดีย์ทรงระฆังคว่ำขนาดใหญ่ สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระธาตุของพระอรหันต์เถระเจ้า คือ พระอุบาลีเถระและพระศิริมานนธ์เถระ ประธานฝ่ายสงฆ์สร้างพระพุทธรูปชินราช ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร ปัจจุบันพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ “ดอยสุเทพแห่งที่ ๒”

เทศกาล/ประเพณี ประกอบด้วยเทศกาลสงกรานต์ เทศกาลลอยกระทง เทศกาลเทศมหาชาติ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นต้นแบบแห่งเทศกาลทั้ง ๓ นี้ ประเพณีบวชถวายเป็นพระราชกุศล วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ได้จัดอุปสมบทหมู่ถวายเป็นพระราชกุศลแด่องค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ระหว่างวันที่ ๒๖ เมษายน – ๔ พฤษภาคม ทุกปี จัดอุปสมบทหมู่ถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ต่อมาจัดอุปสมบทในเนื่องวโรกาสบำเพ็ญกุศลในพระบรมศพ ๕๐ วันบ้าง ๑๐๐ วันบ้าง และวันอื่น ๆ เช่น พระราชพิธีเพลิงพระบรมศพ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมบวชนกขัมมบารมีในวันสำคัญทางศาสนาด้วย เทศกาลเทศน์มหาชาติแห่งที่หนึ่งคือวัดจุฬามณีต้นตำหรับเทศน์มหาชาติ ในระหว่างพรรษาดัดต่อกันมา ๒๐ ปีตามปณิธานของพระครูพิทักษ์จุฬามณี อดีตเจ้าอาวาสและสืบสานจัดอุปสมบทหมู่ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

การจัดหมวดหมู่ศิลปวัฒนธรรมเป็นแบบวัฒนธรรมมรดกไทยกับวัฒนธรรมรับช่วงประเภทสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรมเป็นมรดกไทย ส่วนเทศกาลประเพณี/ประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง และเทศน์มหาชาตินั้นเป็นแบบกึ่งมรดกไทยกับรับช่วง เพราะทั้ง ๓ เทศกาลนี้มีต้นกำเนิดที่อินเดีย แต่จัดอยู่ในกลุ่มที่มีกำเนิดมาจากประเพณี ๑๒ เดือนของไทย (ฮีสสิบสอง) มหาชาตินั้น มีตำนานจากอินเดียโดยแพร่จากในพระไตรปิฎกหมวดขุททกนิกาย พุทธวงศ์ จะระบุว่าพระผู้มีพระภาคผู้ศากย牟尼 ผู้ประเสริฐ ประทับนั่งท่ามกลางบัลลังก์นั้นแสดงมหาเวสสันดรชาดกแก่พระราชบิดาท่ามกลางบัลลังก์นั้นสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรม ส่วนขุททกนิกาย ชาดกนั้นจะเป็นเรื่องราวของพระเวสสันดร เป็นชาดกการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต นำมาจำลองเหตุการณ์เทศน์มหาชาติในประเทศไทย

การศึกษาเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธนี้จะสร้างจิตสำนึกประเภทคุณค่า ๓ ประการ โดยคุณค่าทางพุทธิศึกษา คือความรู้ในศาสตร์ ศิลป์ รู้และเข้าใจที่มาที่ไปและสามารถอธิบายศิลปวัฒนธรรมได้ คุณค่าทางจริยศึกษา คือรู้ปฏิบัติตามเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาตามวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม และคุณค่าทางหัตถศึกษา คือฝึกหัดสร้างสรรค์ เพิ่มเติมทักษะให้มันให้ดีให้เป็น แสดงศักยภาพทางคุณค่าชีวิตให้มีพร้อม

การศึกษาเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธนี้จะสร้างจิตสำนึกเริ่มจากจิตสำนึกต่อตนเองที่จะต้องก่อนอื่นใด จิตสำนึกต่อครอบครัว โดยสร้างครอบครัวให้แม่แบบเริ่มต้น จิตสำนึกต่อสถาบันหลัก คือชาติ โดยคุ้มครองป้องกันชาติ เสียภาษีอากร ทำหน้าที่เป็นพลเมืองดี ศาสนา โดยการศึกษาเรียนรู้ตามหลักธรรม พระมหากษัตริย์ โดยยินยอมที่จะปฏิบัติตามพระบรมราโชวาท มีทฤษฎีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในใจเสมอ จิตสำนึกต่อสังคม โดยวางตนให้พอเหมาะ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น ดำรงตนอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้นแบบวัฒนธรรมองค์กร

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระราชวรมนี (ประยูร ธมมจิตโต), และคณะ. อนุทินธรรมะ: ธรรมะสำหรับ 365 วัน.

กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2536.

ภาคผนวก

ข

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. การใช้ประโยชน์ในระดับนโยบาย เช่น การนำข้อมูลไปประกอบการตัดสินใจในการบริหาร/กำหนดนโยบายของหน่วยงาน/อปต. /คณะสงฆ์

- แนวคิดและวิธีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเชิงประจักษ์
- มีการปรับปรุง มคอ.๓ ต่อเนื่องตามหลักประกันคุณภาพการศึกษา
- ผ่านการรับรองประกันคุณภาพการศึกษา
- อาจารย์มีคุณสมบัติครบด้านการเป็นผู้รับผิดชอบหลักสูตร ที่ปรีชาวิทยานิพนธ์ เป็นกรรมการสอบป้องกันวิทยานิพนธ์และสอนระดับปริญญาโท

๒. การใช้ประโยชน์มิติเศรษฐกิจ/พาณิชย์ เช่น การเจรจากับกลุ่มธุรกิจ จดลิขสิทธิ์ เป็นต้น

- พัฒนาจากคู่มือเป็นตำรารายวิชาการเปรียบเทียบวิธีวิจัยทางพุทธศาสนา ระดับปริญญาโท หรือระดับอื่น ๆ

๓. การใช้ประโยชน์มิติการพัฒนาสังคม/ชุมชน/ท้องถิ่น เช่น ถ่ายทอดเทคโนโลยี/กระบวนการ ความรู้ให้กับชุมชน

- เป็นคู่มือเขียนโครงการ โครงเสนองบประมาณ โครงเสนอวิทยานิพนธ์และโครงเสนองการวิจัย

๔. การใช้ประโยชน์มิติวิชาการ เช่น มีการอ้างอิงผลงานที่ตีพิมพ์วารสารวิชาการระดับประเทศ/ระดับนานาชาติ การนำไปสอนในรายวิชาต่างๆ

- นำเสนอรายงานการวิจัย ในการสัมมนาวิชาการระดับนานาชาติ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

๕. การเผยแพร่/การประชาสัมพันธ์ เช่น การเผยแพร่ในวารสาร/การนำเสนอในที่ประชุม/เว็บไซต์

- เผยแพร่ผ่านเว็บไซต์ มหาวิทยาลัย ในรูปแบบของความ นิทรรศการ เสนอบทความสด และวารสาร มหาจุฬาริชาการ บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ พุทธชินราชปริทรรศน์

ภาคผนวก

ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและ
ผลที่ได้รับของโครงการ

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุ วัตถุประสงค์	โดยทำให้
๑.ศึกษาข้อมูลปฐม ภูมิจากพระไตรปิฎก/หุติย ภูมิจากเอกสาร รายงาน การวิจัย	ทบทวนเอกสาร เก็บข้อมูล รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล/ตีความ	ข้อ ๑ ข้อ ๒	มีระบบการจัดเก็บข้อมูล ตามแบบการวิจัย
๒.ศึกษาคุณค่าขององค์ ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม ที่มีต่อการสร้างจิตสำนึก	ได้รับข้อมูลเกี่ยวกับคุณค่า องค์ความรู้ด้าน ศิลปวัฒนธรรมที่มีต่อการ สร้างจิตสำนึก	ข้อที่ ๑ ข้อ ๒	ได้แนวคิดคุณค่า ศิลปวัฒนธรรมต่อการ สร้างจิตสำนึก
๓.ศึกษาวิเคราะห์ กระบวนการสร้างจิตสำนึก ด้านศิลปวัฒนธรรมเชิง พุทธของวัดและชุมชน ในจังหวัดพิษณุโลก	ทราบกระบวนการสร้าง จิตสำนึกต่อวัฒนธรรมของ วัด/ชุมชน	ข้อที่ ๒	ได้รับองค์ความรู้เรื่อง กระบวนการสร้างจิตสำนึก วัด/ชุมชน จ.พิษณุโลก
๔. สังเคราะห์กระบวนการ สร้างจิตสำนึกจาก ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ เพื่อการพัฒนาสังคมไทย	สังเคราะห์การสร้าง จิตสำนึกจาก ศิลปวัฒนธรรม จาก ศาสนา สร้างวัฒนธรรม องค์กร และสันติภาพโลก	ข้อ ๓	ได้รับองค์ความรู้เกี่ยวกับ การจัดหมู่วัฒนธรรม บริษัทจิตสำนึก ผลลัพธ์ จิตสำนึก

ภาคผนวก ง เครื่องมือวิจัย

แบบสัมภาษณ์/สอบถาม

เพื่อการวิจัย เรื่อง กระบวนการสร้างจิตด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย

ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านสถาปัตยกรรม มีส่วนสร้างจิตสำนึกอย่างไร

.....

.....

.....

.....

ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านประติมากรรม สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างไร

.....

.....

.....

.....

ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านจิตรกรรมฝาผนัง ให้คุณค่าพุทธิศึกษา จริยศึกษา และหัตถศึกษาอย่างไร

.....

.....

.....

.....

ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธด้านเทศกาล/ประเพณี ให้ผลลัพธ์อย่างไร

.....

.....

.....

.....

ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธจะเอื้ออำนวยต่อการสร้างจิตสำนึกแบบใดได้บ้าง

.....

.....

ขอขอบคุณที่ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

แบบสำรวจ เพื่อการวิจัย เรื่อง กระบวนการสร้างจิตด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธใน
สังคมไทย

ประเภท ศิลปวัฒนธรรม	รูปแบบ/คุณลักษณะเด่น	วัด/ชุมชนในอำเภอ
สถาปัตยกรรม		
ประติมากรรม		
จิตรกรรม		
เทศกาล/ประเพณี		

ขอขอบคุณที่ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

แบบสรุปเอกสาร

เรื่อง กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมในสังคมไทย

สรุปวัฒนธรรมเชิงพุทธที่สร้างจิตสำนึก

.....

.....

สรุปวัฒนธรรมเชิงพุทธเป็นปัจจัยสร้างจิตสำนึก

.....

.....

สถาบันครอบครัวมีส่วนช่วยสร้างจิตสำนึก

.....

.....

สถาบันการศึกษา/โรงเรียน ส่งเสริมสร้างจิตสำนึก

.....

.....

สถาบันวัด/ศาสนา เป็นกลไกหลักในการสร้างจิตแก่สังคม

.....

.....

สถาบันชาติ/รัฐ ออกกฎ ระเบียบ ข้อบังคับสำนักงานนายกรัฐมนตรีเกี่ยวกับจิตสำนึก

.....

.....

สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นต้นแบบให้คนในชาติมีจิตสำนึกได้อย่างดี

.....

.....

ประเภทจิตสำนึก

.....

.....

ประเภทศิลปวัฒนธรรม

.....

ขอขอบคุณที่ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

ภาพผนวก

จ

ภาพกิจกรรมเสวนาเพื่อการวิจัย

248

ภาคผนวก ฉ
แบบสรุปโครงการวิจัย
(เพื่อขออนุมัติจบโครงการวิจัย)
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑. สัญญาเลขที่: ว.๓๑๘/๒๕๖๐

๒. ชื่อโครงการ: กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย

A Process for the Building of Conscience by Buddhist Arts
and Cultures in Thai Society

๓. หัวหน้าโครงการวิจัย/นักวิจัย

- พระครูสิริรัตนานุวัตร,รศ.ดร. หัวหน้าโครงการ

หน่วยงานที่สังกัด; -วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช ต.บึงพระ อ.เมือง จ.พิษณุโลก

-โทรศัพท์ ๐๘๙-๖๓๘๐๕๐๗

-อีเมล E-mail/ gurutawee@gmail.com

๔. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ศิลปวัฒนธรรม/ประเพณี เป็นสิ่งที่มาคู่กับมนุษย์ เพราะมนุษย์จะพัฒนาตนเองถึงเจริญสูงสุดจนมีอารยธรรมทางวัตถุ ประเพณีประติมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม แม้อารยธรรมทางวรรณกรรม ทำให้อ่านออกเขียนได้ มีภาษาอักษรใช้ ดังที่พ่อขุนรามคำแหง มหาราช ทรงคิดประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใช้แทนตัวอักษรขอมที่เคยใช้กันมาแต่เดิม เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ เรียกว่า “ลายสือไทย” และได้มีการพัฒนาการมาเป็นลำดับจนถึงอักษรไทยในยุคปัจจุบัน รวมถึงอารยธรรมนามธรรมที่เป็นคติชนวิทยา ความเชื่อต่อบุญ-บาป นรก-สวรรค์ ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมไตรภูมิพระร่วง ยิ่งไปกว่านั้นมนุษย์สามารถพัฒนาตนไปสู่อริยบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนาด้วย ดังนั้น ผู้วิจัยเชื่อว่า การที่เรารู้คุณค่า ให้ความสำคัญต่อภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่คิดค้นสร้างไว้แล้ว จะทำให้เรารู้สึกมีจิตสำนึกห่วงแหนและรักษาแล้วดำเนินชีวิตตาม นอกจากนี้ยังต้องศึกษาเรียนรู้ความเสื่อมความเจริญที่เกิดจากตนเองและคนอื่น เรียกว่า รู้ว่าอะไรจะดี อะไรจะชั่ว อะไรจะเจริญ อะไรจะเสื่อม

พระพุทธศาสนา คำสอนของพระพุทธเจ้า เราสามารถเรียนรู้ได้โดยตรง ๆ และสามารถศึกษาได้โดยผ่านศิลปวัฒนธรรม/ประเพณีไทย ประเทศไทยมีเทศกาลหรือประเพณีหลัก ๆ อยู่ 3 เทศกาล คือ เทศกาลสงกรานต์ เทศกาลลอยกระทง เทศกาลเทศน์มหาชาติ ทั้ง 3 เทศกาลนี้อิงอยู่กับ

พระพุทธศาสนาโดยแท้ โดยเทศกาลสงกรานต์มีกำเนิดมาจากท่า “เทวตาพลี”¹⁴⁹ ซึ่งเป็นข้อหนึ่งในพิธีกรรม ๕ เรื่องนี้เศรษฐีสองสามีและภรรยาที่ทำพิธีบนขอบูตรจากรุกขเทพต้นไทรแล้วได้บุตรชื่อธรรมบาลกุมาร และในเนื้อหาของเทศกาลนี้มีกิจกรรมเชิงพุทธมากมาย เช่น การท่ายปัญญาจริยธรรมของเทวตา 3 ราศี การรดน้ำดำหัว แสดงถึงความกตัญญูทวดเวที การปล่อยนกปล่อยปลา แสดงถึงอภัยทาน การก่อเจดีย์ทราย แสดงถึงการกลัวบาป การทำเครื่องสักการะด้วยต้นปราสาทผึ้ง แสดงถึงเครื่องสักการบูชาอามิส ผีตาโชน แสดงถึงปริศนาธรรมคือสติสัมปชัญญะ เทศกาลลอยกระทง มีต้นกำเนิดมาจากการบูชารอยพุทธบาทบนผิวน้ำนมมะทา ประเทศอินเดีย เทศกาลเทศน์มหาชาติ มีต้นกำเนิดจากการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์เวสสันดรเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ทั้งปวงนี้บ่งชี้ถึงความเจริญรุ่งเรืองเรื่องทางปัญญา ปรากฏการณ์ออกมาให้เห็นทั้งในรูปธรรมและนามธรรม เช่น ศิลปวัตถุที่ฉลุวดลายบนอิฐหินดินปูนในศาสนสถาน หรืออาคารบ้านเรือนทรงต่าง ๆ ศิลปะบางชนิดสามารถเป็นยี่ห่อของอำเภอหรือจังหวัดได้ เช่น องค์พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม พระธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี พระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น การทำร่มบ่อสร้างของชุมชนบ้านบ่อสร้าง ตำบลบ่อสร้าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ผ้าไหมมัดหมี่ตีนจก จังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น ส่วนที่เป็นนามธรรมนั้น เช่นความเชื่อที่กำหนดเป็นแนวปฏิบัติในรูปประเพณีหรือเทศกาลต่าง ๆ เช่น ประเพณีสงกรานต์ มีความเชื่อว่าการทำบุญอุทิศส่วนกุศลด้วยการถวายผ้าจีวร จะทำให้ผู้ที่เราทำอุทิศไปให้นั้นมีผ้านุ่งห่ม การทำบุญพร้อมด้วยการถวายน้ำ จะทำให้ตนและคนที่ตนอุทิศไปให้นั้นไม่อดน้ำ ประเพณีลอยกระทง มีความเชื่อว่า บูชาแม่น้ำและแสดงความกตัญญูต่อพระแม่คงคา การฟังการเทศน์มหาชาติ มีความเชื่อถ้าฟังจบภายในวันเดียวจะได้อันสงฆ์สมहाศาล 5 ประการ คือ

1. จะได้เกิดในศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรยซึ่งจะมาอุบัติในอนาคต
2. จะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เสวยทิพยสมบัติอันโอฬาร
3. จะไม่ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต
4. จะเป็นผู้มีลาภ ยศ ไม้ตรี และความสุข
5. จะได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

ตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เกิดแนวคิดที่ว่า ศิลปวัฒนธรรมประเพณีที่เกิดจากการคิดและปฏิบัติร่วมกัน เป็นประชาคมติ แสดงถึงความสามัคคีร่วมกันคิดร่วมกันทำ ผลของความร่วมกันนั้นจะนำพาเราพบความสุข เป็นคุณค่าชีวิตหาประมาณมิได้ ในลักษณะเดียวกันนี้ เป็นการสื่อสารนำไปประยุกต์ใช้กันทั่วไปว่า สามัคคีคือพลัง สามัคคีคือพลังสร้างชาติ สามัคคีสร้างความสงบร่มเย็นมาวิเคราะห้ข้อที่พระพุทธเจ้าตรัสที่ว่า “สุขา สังฆัสสะ สามัคคี = ความสามัคคีของหมู่คณะ

¹⁴⁹ อ.ปญจก. (ไทย) 22/41/65.

นำสุขมาให้”¹⁵⁰ คำนี้ เมื่อว่าไปแล้วเราตอบแทนคนทุกคนหรือทุกชาติได้เลยว่า ทุกคนมีเป้าหมายไปหาความสุขกันทั้งนั้น ไม่มีใครปฏิเสธอย่างแน่นอน ตัวอย่างถ้าเราถามว่าเราจ้างทำงานไปทำไม จะตอบเหมือนกันทุกคนว่าเพื่อเงิน แล้วจะนำเงินไปทำอะไร ตอบว่า จะนำเงินไปใช้ เช่นซื้ออาหารกิน ถามว่า ทำไมต้องกิน ตอบว่าก็เพราะมันหิว เมื่อหิวแล้วจะเป็นอย่างไร ตอบว่าเป็นทุกข์ ถามว่า เมื่อกินอิ่มแล้วเป็นสุขใช่ไหม ตอบว่า ใช่ ในที่สุดก็มาถึงความสุขทั้งนั้น เรื่องความหิวนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้อย่างหนึ่งคือว่า “ชิมัจฉา ปรมา โรคา= ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง”¹⁵¹ ทำไมจึงเปรียบความหิวด้วยโรค และไม่ใช้โรคธรรมดาด้วย เป็นโรคชนิดบรมคืออย่างร้ายแรงที่สุดด้วย ก็เพราะว่าโรคทางกายนั้นรักษาได้ด้วยยา และจะเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวเท่านั้น แต่โรคคือความหิวนี้เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา จึงต้องแสวงหาสิ่งสนองความหิวให้ทันเวลา เพราะอาการความหิวเรียกร้องให้เรากินอาหารทุกวันและวันละหลายมื้อหรือหลายอย่างด้วย ถือได้ว่าเป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นจากวัฒนธรรมในไทยนี้

๕. วัตถุประสงค์โครงการ

๕.๑ เพื่อศึกษาคุณค่าขององค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีต่อการสร้างจิตสำนึก

๕.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธของวัดและชุมชนในจังหวัดพิษณุโลก

๕.๓ เพื่อสังเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธเพื่อการพัฒนาสังคมไทย

๖. ผลการวิจัย

แหล่งสร้างจิตสำนึก คือ ตนเองหรืออุปนิสัยที่เป็นบุพเพกตปุญญตา ครอบครัวที่ใกล้ชิดกับสมาชิกในครอบครัว โรงเรียนที่บ่มเพาะความดี วัดที่ขัดเกลาจริยธรรม รัฐบาลที่มีกฎข้อบังคับ และสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นต้นแบบ มีกระบวนการสร้างจิต ได้แก่ ความรู้ กิจกรรม ข้อบังคับ เครือข่าย และ บริหารจัดการ มีประเภทองค์ความรู้ศิลปวัฒนธรรมในจังหวัดพิษณุโลกที่ครบถ้วนและสมบูรณ์และมีทุกยุคสมัย โดยประเภทสถาปัตยกรรมในพื้นที่หลัก ๆ คือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง เน้นที่องค์พระปรางค์ซึ่งมีแห่งเดียวในจังหวัดพิษณุโลก เพราะเป็นพระอารามหลวง โดยพระปรางค์จะไม่มีในพระอารามราษฎร์ แม้วัดอื่น ๆ ก็มีอยู่ เช่นวัดจุฬามณี แต่เป็นองค์ปรางค์ที่เก่าแก่ ไม่สถานะเป็นพระอารามหลวงแล้ว สถาปัตยกรรมอย่างหนึ่งที่มีความอุดมสมบูรณ์

¹⁵⁰ ข.ธ. (ไทย) 25/194/93.

¹⁵¹ ข.ข. (ไทย) 25/25/35.

ในพระอารามหลวงนี้ คือพระอุโบสถหลวงพ่อโต ทำการบูรณะล่าสุดสวยงาม ภายในจารึกจิตรกรรมฝาผนังตำนานการยุทธ์หัตถ์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เป็นภาพจารึกที่ใหม่และสมบูรณ์ เปิดเป็นที่สักการบูชาแก่นักท่องเที่ยวและมินิกท่องเที่ยวเข้าศึกษาสักการะวันละหลายร้อยคน สถาปัตยกรรมของวัดนี้ที่สำคัญน่าศึกษาต่อมา พระวิหาร ๙ ห้อง ประดิษฐานพระอัฐารส (สูง ๑๘ ศอก) เป็นโบราณสถานที่เก่าแก่สร้างมาคู่วัดนี้ พระวิหารคด ตั้งอยู่ล้อมรอบพระวิหารพระพุทธชินราชที่สำคัญคือ พระวิหารจำลองภาพพระอรหันตสาวกนั่งฟังโอวาทปาติโมกข์ในวันเพ็ญเดือนมาฆะที่กรุงพระวิหารเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เมื่อหลังพุทธปรินิพพานแล้ว ๓ เดือนก็มีการทำสังคายนาของพระพระมหาเถร ๓ องค์ ก็ใช้รูปแบบเดียวกันนี้ ปัจจุบันเป็นการจำลองเทศน์ ๓ ธรรมาสน์ของพระสงฆ์ พระอารามนี้มีสถาปัตยกรรมที่น่าศึกษาอื่น ๆ เช่น มณฑปที่บรรจุรอยพุทธบาท พระวิหารหลวงพ่อขาว หลวงพ่อคง หอระฆังที่สวยงาม

องค์พระพุทธชินราช องค์แห่งพระประติมาเทวดาร่วมสร้าง ต้นแบบแห่งประติมากรรมสร้างในสมัยสุโขทัย โดยช่าง ๕ ช่าง คือ บาอินทร์ บาพราหมณ์ บาพิษณุ บาราชสิงห์ บาราชกุศล เป็นช่างชาวชะเลียง (สวรรคโลก) เชียงแสน และหริภุญชัย(ลำพูน) ที่สำคัญ คือ การเททองหล่อ ๓ ครั้ง ก่อนไม่สำเร็จ ครั้งสุดท้ายพระอมรินทราธิราชเจ้าแปลงกายเป็นช่างร่วมหล่อ ทำให้ทองหล่อเต็มองค์ดี กะเทาะหุ่นออกมาสวยงาม มีเอกลักษณ์คือซุ้มเรือนแก้ว (รัตนฆรเจดีย์) ปัจจุบัน พระพุทธชินราชถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดพิษณุโลก ซึ่งตราประจำจังหวัดก็เป็นรูปพระพุทธชินราช ในเชิงท่องเที่ยวที่เด่น คือ พระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติสูง ๑๘ ศอก ในพระวิหาร ๙ ห้องที่เก่าแก่ไม่มีหลังคา เปิดโล่งเป็นจุดชมวิว เป็นที่โศภภาพแก่นักท่องเที่ยวทุกคน

วัดนางพญา ประติมากรรมสำคัญที่อยู่ใกล้กับพระพุทธชินราช คือ วัดนางพญา สร้างโดยพระวิสุทธิกษัตริย์ ปัจจุบันได้สร้างพลับพลาหทัยเรศวร ๕ พระองค์ เป็นที่ประทับหุ่นปั้นของสมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท (ที่ ๑) สมเด็จพระเอกทศรฐ พระสุพรรณกัลยา พระวิสุทธิกษัตริย์เป็นแหล่งศึกษาประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องพระพุทธศาสนา

วัดราชบูรณะ วัดอยู่ใกล้เคียงกับพระพุทธชินราช ที่สำคัญ คือ พระอุโบสถเสากลมหลังใหญ่ มีจิตรกรรมฝาผนังเกี่ยวกับวิถีชีวิต การเลี้ยงชีพ การค้าขาย การออกเรือสำเภา เรือจับปลา ศิลปะการต่อสู้แก้ปัญหาทำกิน ตามสื่อจะเห็นว่า มีภาพสีแสดอินจันทร์ จริง ๆ แล้วก็คือ แขนงสู่สะโล่งยืนคู่กันคุยกันเรื่องค้าขาย วัดราชบูรณะแห่งนี้มีสถาปัตยกรรมสำคัญ คือหอไตรเสากลม ๑๖ ต้นโดยตั้งเป็น ๔ ชุด ๆ ละ ๔ ต้น มีโรงเรียนปริยัติธรรมอาคารไม้ ๒ ชั้นที่ควรอนุรักษ์ มีพระวิหารหลวง มีมณฑปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุสร้างขึ้นใหม่แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ ในวัดนี้มีพิพิธภัณฑ์เรือพระที่นั่งรับเสด็จ สมัย ร.๕ เมื่อคราวเสด็จมาหัวเมืองฝ่ายเหนือและที่เป็นที่ตั้งพระเจดีย์องค์ใหญ่ทรงระฆังคว่ำ ตั้งตระหง่านริมฝั่งแม่น้ำน่าน ชื่อว่าเจดีย์หลวง ตั้งอยู่บนฐานก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่ รูปทรงแปดเหลี่ยม ยาวด้านละ ๙ เมตร สูง ๒๔ เมตร โดยเรียงซ้อนเป็นชั้นขึ้นไป ๑๒ ชั้น จนถึงชั้นระเบียงรอบ มีเจดีย์

ทรงกลม หรือเจดีย์ทรงลังกาตั้งอยู่บนลาน ระเบียงรอบหรือลานประทักษิณ เป็นเจดีย์ประธาน เจดีย์เล็กคล้ายองค์เจดีย์ประธานตั้งอยู่ด้านล่างรอบองค์เจดีย์ มีกำแพงแก้วล้อมรอบ

วัดจุฬามณี ประติมากรรมวัดในเขตอำเภอเมือง พิชณุโลก วัดนี้มีสถานะเคยเป็นพระอารามหลวงมาก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จมาประทับที่เมืองพิษณุโลก เมื่อครั้งเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองหลวง ๒๕ ปี และพระองค์เคยผนวชอยู่ที่นี่ ๖ เดือน ๑๕ วัน ในการนี้มีราชบริพารตามเสด็จผนวชด้วย จำนวน ๒,๓๔๘ คน เป็นประเพณีบวชหมู่มาถึงทุกวันนี้ ส่วนที่เป็นประติมากรรมของวัดนี้ คือพระอุโบสถจัตุรมุข หลังขนาดใหญ่ในจังหวัดพิษณุโลก จุพระสงฆ์ทำสังฆกรรมได้ ๑๐๐ กว่ารูป ปัจจุบันวัดนี้จัดกิจกรรมบวชหมู่เฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม ทุกปี และสืบสานตำนานเทศน์มหาชาติในพรรษาในฐานะที่มหาชาติมีครบทุกกัณฑ์ที่วัดนี้

วัดและชุมชนอื่น ๆ ที่มีศิลปวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า ได้แก่ วัดเจดีย์ยอดดวน ประติมากรรม อายุ ๗๐๐ กว่าปี ที่สำคัญแห่งหนึ่งในเขตจังหวัดพิษณุโลก ตั้งอยู่ในเขตอำเภอวังทอง ห่างจากอำเภอเมืองไป ๑๐ กิโลเมตร ตั้งอยู่บนยอดเขาสมอแครง สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระธาตุของพระอรหันต์เถระเจ้า คือ พระอุบาลีเถระและพระศิริमानนท์เถระ ซึ่งเป็นประธานฝ่ายสงฆ์สร้างพระพุทธชินราช วัดโคกผักหวาน อ.ชาติตระการ ที่ตั้งหอไตรเสาดเดียว อาคารไม้ ๓ ชั้น และวัดโพนไทรงาม หอไตรเสาด้านไม้ ๑๖ ต้น เป็นหอไตรชั้นเดียว มีพื้นที่กว้างยาว ๑๖ เมตร ที่สำคัญของวัดนี้มีประเพณีแห่ปราสาทผึ้งในเทศกาลออกพรรษาทุกปี วัดโพนไทรงาม อ.ชาติตระการ ที่ตั้งหอไตรเสาด้านไม้ยืนต้น ๑๕ ต้น > เป็นต้นไม้ท่อนซุง มีลายสวยงาม หลังคาสังกะสี มีพื้นที่ใช้สอย ๘x๘ เมตร จุคนได้ ๑๐๐ คน วัดหน้าพระธาตุ (วัดเหนือ) ที่ตั้งศาลาต้นเสา ๑๐๐ ต้น > เป็นศาลาไม้ ทรง ๔ เหลี่ยม ๒ ชั้น ลักษณะไทยประยุกต์ เจดีย์ยอดดวน เขาสมอแครง อ.วังทอง เจดีย์ทรงระฆังคว่ำขนาดใหญ่ สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระธาตุของพระอรหันต์เถระเจ้า คือ พระอุบาลีเถระและพระศิริमानนท์เถระ ประธานฝ่ายสงฆ์สร้างพระพุทธชินราช ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร ปัจจุบันพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ “ดอยสุเทพแห่งที่ ๒”

เทศกาล/ประเพณี ประกอบด้วยเทศกาลสงกรานต์ เทศกาลลอยกระทง เทศกาลเทศน์มหาชาติ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นต้นแบบแห่งเทศกาลทั้ง ๓ นี้ ประเพณีบวชถวายเป็นพระราชกุศล วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ได้จัดอุปสมบทหมู่ถวายเป็นพระราชกุศลแด่องค์สมเด็จพระบรมหาราช ระหว่างวันที่ ๒๖ เมษายน – ๔ พฤษภาคม ทุกปี จัดอุปสมบทหมู่ถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ต่อมาจัดอุปสมบทในเนื่องวโรกาสบำเพ็ญกุศลในพระบรมศพ ๕๐ วันบ้าง ๑๐๐ วันบ้าง และวันอื่น ๆ เช่น พระราชพิธีเพลิงพระบรมศพ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมบวชเนกขัมมบารมีในวันสำคัญทางศาสนาด้วย เทศกาลเทศน์มหาชาติแห่งที่หนึ่งคือวัดจุฬามณีต้นตำหรับเทศน์มหาชาติ ในระหว่างพรรษาดัดต่อกันมา ๒๐ ปีตามปณิธานของพระครูพิทักษ์จุฬามณี อดีตเจ้าอาวาสและสืบสานจัดอุปสมบทหมู่ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

การจัดหมวดหมู่ศิลปวัฒนธรรมเป็นแบบวัฒนธรรมมรดกไทยกับวัฒนธรรมรับช่วง ประเภทสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรมเป็นมรดกไทย ส่วนเทศกาลประเพณี สงกรานต์ ลอยกระทง และเทศน์มหาชาตินั้นเป็นแบบกึ่งมรดกไทยกับรับช่วง เพราะทั้ง ๓ เทศกาลนี้มี ต้นกำเนิดที่อินเดีย แต่จัดอยู่ในกลุ่มที่มีกำเนิดมาจากประเพณี ๑๒ เดือนของไทย (ฮีตสิบสอง) มหาชาตินั้น มีตำนานจากอินเดียโดยแท้ปรากฏในพระไตรปิฎกหมวดขุททกนิกาย พุทธวงศ์ จะระบุว่า พระผู้มีพระภาคผู้ศากยมุนี ผู้ประเสริฐ ประทับนั่งท่ามกลางบัลลังก์นั้นแสดงมหาเวสสันดรชาดก แก่พระราชบิดาท่ามกลางบัลลังก์นั้นสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรม ส่วนขุททกนิกาย ชาดกนั้นจะเป็น เรื่องราวของพระเวสสันดร เป็นชาดกการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต นำมาจำลองเหตุการณ์เทศน์มหาชาติในประเทศไทย

การศึกษาเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธนี้จะสร้างจิตสำนึกประเภทคุณค่า ๓ ประการ โดยคุณค่าทางพุทธิศึกษา คือความรู้ในศาสตร์ ศิลป์ รู้และเข้าใจที่มาที่ไปและสามารถอธิบาย ศิลปวัฒนธรรมได้ คุณค่าทางจริยศึกษา คือรู้ปฏิบัติตามเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาตามวัฒนธรรม ประเพณีที่ดีงาม และคุณค่าทางหัตถศึกษา คือฝึกหัดสร้างสรรค์ เพิ่มเติมทักษะให้มีให้ดีให้เป็น แสดง ศักยภาพทางคุณค่าชีวิตให้มีพร้อม

การศึกษาเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธนี้จะสร้างจิตสำนึกเริ่มจากจิตสำนึกต่อตนเองที่จะต้องก่อนอื่นใด จิตสำนึกต่อครอบครัว โดยสร้างครอบครัวให้แม่แบบเริ่มต้น จิตสำนึกต่อสถาบันหลัก คือชาติ โดยคุ้มครองป้องกันชาติ เสียภาษีอากร ทำหน้าที่เป็นพลเมืองดี ศาสนา โดยการศึกษา เรียนรู้ตามหลักธรรม พระมหาษัตริย์ โดยยินยอมที่จะปฏิบัติตามพระบรมราโชวาท มีทฤษฎีปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียงในใจเสมอ จิตสำนึกต่อสังคม โดยวางตนให้พอเหมาะ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น ดำรงตนอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้นแบบวัฒนธรรมองค์กร

๗. การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

๗.๑ นำไปใช้ประโยชน์ในระดับนโยบาย มีดังนี้

- นโยบายส่งเสริมแนวคิดการเสริมสร้างจิตสำนึกโดยอาศัยศิลปวัฒนธรรม
- นโยบายประกันคุณภาพการศึกษา นำไปเสริมแผนการสอน (มคอ.๓)
- นโยบายพัฒนาความก้าวหน้าอาจารย์เข้าสู่ตำแหน่งทางวิชาการ
- นโยบายประกอบการเรียนการสอนและควบคุมวิทยานิพนธ์นิตยระดับปริญญาโท

๗.๒ การใช้ประโยชน์มิติเศรษฐกิจ/พาณิชย์

- พัฒนาจากคู่มือเป็นตำรารายวิชาระเบียบวิธีวิจัยทางพุทธศาสนา ระดับปริญญาโท หรือระดับอื่น ๆ

๗.๓ การใช้ประโยชน์มิติการพัฒนาสังคม/ชุมชน/ท้องถิ่น มีดังนี้

- เป็นคู่มือเขียนโครงการวิจัย โครงเสนองบประมาณ โครงเสนอวิทยานิพนธ์และโครงเสนอการวิจัยเพื่อขอทุนสนับสนุนโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น

๗.๔ การใช้ประโยชน์มิติวิชาการ

- นำไปอ้างอิงผลงานที่ตีพิมพ์วารสารวิชาการระดับประเทศ/ระดับนานาชาติ การนำไปสอนในรายวิชาต่างๆ

- นำเสนอรายงานการวิจัย ในการสัมมนาวิชาการระดับนานาชาติ หรือระดับชาติ

๘. การเผยแพร่/การประชาสัมพันธ์ มีดังนี้

- เผยแพร่งานวิจัยผ่านเว็บไซต์ มหาวิทยาลัย ในรูปแบบนิตยสารการ นำเสนอบทความสด นำเสนอบทความวารสาร มหาจุฬาราชวิทยาลัย วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วารสารพุทธชินราชปริทรรศน์
- เผยแพร่งานวิจัยสื่อออนไลน์ประเภทเฟสบุ๊ก ยูทูบ
- เขียนบทความวิจัยเพื่อประกอบการศึกษา การประกันคุณภาพ และตำแหน่งทางวิชาการ

๙. ภาพประกอบเผยแพร่ผลงานวิจัย

ภาพ : ภาพฟังบรรยายศิลปวัฒนธรรมในวันแม่
แห่งชาติ

ภาคผนวก

ณ

(๑) หนังสือรับรองการเผยแพร่รายงานวิจัย

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๐

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ข้าพเจ้า พระสมุห์เชษฐา ปิยสาสโน ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดสนามคลีตะวันออก ต.สนามคลี

อ. บางกระทุ่ม จ. พิษณุโลก ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน วัดสนามคลีตะวันออก

ที่อยู่ วัดสนามคลีตะวันออก ต. สนามคลี อ.บางกระทุ่ม จ.พิษณุโลก โทรศัพท์ ๐๙๙๓-๒๒๗-๐๙๙๕

โทรสาร e-mail- gurutawee@gmail.com

ขอรับรองว่า ได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง “กระบวนการสร้างจิตด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย” ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ พระครูสิริรัตนาวุธ โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- ☒ ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนากระบวนการเรียนการสอน
- ☒ ประโยชน์ด้านความรู้ คุณค่า จิตสำนึกในศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ
- ☒ ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศในการรณรงค์ปลูกฝังค่านิยมให้เกิดจิตสำนึก
- ☒ ใช้ประโยชน์ในการรณรงค์แก่วัด/ชุมชน/สถานศึกษาตามเป้าหมายของงานวิจัย

ช่วงเวลาที่ใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ปีการศึกษา ๒๕๕๙ จนถึง ปีการศึกษา ๒๕๖๑ ซึ่งการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

- ๑) เป็นข้อมูลศึกษาเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธในวัดและชุมชนจังหวัดพิษณุโลก
- ๒) เป็นข้อมูลศึกษากระบวนการและแหล่งเกิดจิตสำนึก
- ๓) เป็นแรงกระตุ้น/ผลักดันให้ผู้บริหาร ครูผู้สอนและนักเรียนมีความเข้าใจธรรมในศิลปวัฒนธรรมเชิงได้มากขึ้น

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ
(พระสมุห์เชษฐา ปิยสาสโน)
ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดสนามคลีตะวันออก

(๒) วุฒิบัตรการเผยแพร่รายงานวิจัย

วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่

ISSN 2408-2457 ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๐

การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๑

“การจัดการวัฒนธรรมเชิงพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน”

สำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่

กระบวนการสร้างจิตสำนึกศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย
A Process for Building of Conscience by Buddhist Arts
and Cultures in Thai Society

บทคัดย่อ

พระครูธีรวิมลบุญทวี, พ.ศ. ๒๕๖๑

ศิลปวัฒนธรรมแยกเป็นประเภทสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรมรวมถึงเทศกาล ประเพณีมีคุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษา และหัตถศึกษา คุณค่าทางพุทธศึกษา โดยให้รู้ซึ่งถึงแรง ศรัทธา ความยึดมั่นในธรรม วัตรปฏิบัติประกอบศิลป์ รู้พุทธศิลป์เป็นพุทธศาสตร์ รู้ศิลปวัฒนธรรมที่สื่อ ถึงธรรม มีคุณค่าทางจริยศึกษา โดยให้ความเคารพนับถือและมีวัตรปฏิบัติต่อศิลปวัฒนธรรมที่แสดงถึง พระรัตนตรัย หลีกเลียงพฤติกรรมอันไม่เหมาะสมต่อศิลปวัฒนธรรมนั้น มีหัตถศึกษา โดยเกิดจากจูงใจให้สร้างศิลปวัฒนธรรมที่สื่อถึงคำสอนทางพระพุทธศาสนาในฐานะรากฐาน ศิลปวัฒนธรรมนี้เป็นปัจจัยสร้างจิตสำนึกต่อตนเอง ต่อครอบครัว สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และสังคมโดยรวม

จังหวัดพิษณุโลกมีศิลปวัฒนธรรมต้นแบบที่สมบูรณ์ ประเภทสถาปัตยกรรม มีวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เป็นพระอารามหลวงสร้างโดยพระยาสิทธิแห่งกรุงสุโขทัย พระองค์ทรงวางแผนผังการสร้างตามวินัยสงฆ์และจำลองแบบการปฏิบัติพุทธกิจ ทรงสร้างพระวิหารพระพุทธชินราช หันหน้าไปทางทิศตะวันตกซึ่งแม่น้ำน่านไหลผ่านที่แสดงถึงความสมบูรณ์แห่งมวลมนุษย์ และล้อมรอบไปด้วยพระวิหารคดที่ประดิษฐานพระอรหันตบิรवारมากกว่า ๕๐๐ องค์ ภายในวิหารคดประดิษฐานพระเจดีย์ปรางค์บรรจุพระสารีริกธาตุส่วนที่ในศุภคันธธาตุแสดงสถานะว่าพระราชาทรงสร้าง ส่วนพระอุโบสถหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีพระวิหารแก้วห้องประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามญาติสูง ๑๔ คอก ส่วนประเภทประติมากรรม โดยองค์พระวิหารพุทธชินราชที่ถือว่าสวยงามมีเอกลักษณ์คือชั้นเรือนแก้ว ภายในพระวิหารพุทธชินราชมีจิตรกรรมฝาผนังแยกได้เป็น ๓ ส่วน คือ ๑) พุทธประวัติ มีตอนประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา ๒) มหาชาติชาดก ๓๓ กัณฑ์ ๓) เทพชุมนุมและพระอารามนี้เป็นต้นแบบจัดประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง และเทศน์มหาชาติ

คำสำคัญ (keywords) –จิตสำนึก –ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ –คุณค่า –กระบวนการ

Abstract

The Arts and Cultures are divided as architecture, sculpture, mural and festival. They are the values of Buddhist Study, moral study and handicraft study. The Buddhist study will show knowledge of faith, Dhamma, science and arts, the arts and cultures translating Dhamma. The moral values will show respect and practical ways to the arts and cultures showing Triple-Gem. It avoids un-proper behavior to the Triple-Gem. The handicraft study builds impulsion to the architecture, sculpture, mural and festivals including conservation of the festivals being the root from Buddhism. The arts and sculptures give the conscience to self, family, mail institute and society as whole.

Phitsanulok, there are the completely original architectures. That is Wat Phrasiratanamahādhat as a royal temple. This was built by the king Lithai of ancient Sukhothai. The king determines plan to build according to Sangha discipline and

* อาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

ประวัติผู้วิจัย

๑. หัวหน้าโครงการวิจัย

๑. ชื่อ (ภาษาไทย) - พระครูสิริรัตนานวัตร
(ภาษาอังกฤษ) Phrakru Siriratananuwat (Tawee Thanavaro)

๒. หมายเลขบัตรประจำตัวประชาชน - ๓ ๖๕๐๓ ๐๐๐๕๓ ๕๓ ๒

๓. ตำแหน่งปัจจุบัน - รองศาสตราจารย์ ประจำบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

๔. หน่วยงานและสถานที่อยู่ติดต่อได้สะดวก พร้อมหมายเลขโทรศัพท์ โทรสารและไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ (e-mail)

-วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

เลขที่ ๒๑๗ หมู่ ๖ ต.บึงพระ อ.เมือง จ.พิษณุโลก ๖๕๐๐๐

- โทรศัพท์ ๐๘๙-๖๓๘ ๐๕๐๗

- e-mail/ gurutawee@gmail.com

๕. ประวัติการศึกษา : - เปรียญธรรม ๕ ประโยค

- พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาภาษาอังกฤษ มจร. ส่วนกลาง

- พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม.) สาขาปรัชญา มจร. ส่วนกลาง

- ปริญญาเอก (Ph.D.) สาขาศาสนาและปรัชญา BHU, India

๖. สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ (แตกต่างจากวุฒิการศึกษา) ระบุสาขาวิชาการ

- ธรรมนิเทศ -วรรณกรรม -การวิจัย

๗. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับงานทั้งภายในและภายนอกประเทศ

๗.๑ ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย : ชื่อแผนงานวิจัย -

๗.๒ หัวหน้าโครงการวิจัย : ชื่อโครงการวิจัย

๑) บทบาทของพุทธศาสตรบัณฑิตในจังหวัดพิษณุโลก

๒) การศึกษาเนื้อหาและวิธีการสอนวิชาตรรกศาสตร์เบื้องต้น

๓) มุมมองการเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรม : ไทย + ประเทศเวียดนาม

๔) บทบาทการบริการวิชาการแก่สังคมของอาจารย์วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

๕) ผลการดำเนินงานสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

๖) การศึกษาคูณค่าทางจริยธรรมของเทศกาลสงกรานต์

๗) บณบาน บวงสรวง : แนวคิด หลักการ และอิทธิพลต่อสังคมไทย

๘) เทพสถิตในธรรมชาติทางพระพุทธศาสนา

- ๙) คุณค่าทางจริยธรรมของเทพที่มีผลต่อการพัฒนาชีวิตในสังคมไทย
- ๑๐) การศึกษาเชิงตีความพุทธธรรมที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรม
- ๑๑) รูปแบบการเรียนการสอนวิธีวิจัยตามหลักอริยสัจ ๔
- ๑๒) ศึกษาแนวคิดและกระบวนการเสริมสร้างสุขภาวะองค์กรรวมตามแนวพุทธจิตวิทยา
- ๗.๓ ผลงานวิจัยที่ทำเสร็จแล้ว : ชื่อผลงานวิจัย ปีที่พิมพ์ การเผยแพร่ และแหล่งทุน
- ๑) ชื่อเรื่อง บทบาทของพุทธศาสนตรบัณฑิตในจังหวัดพิษณุโลก
 ทุนสนับสนุน; สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ปี ๒๕๔๙
 เผยแพร่; การสัมมนาผลงานวิจัยนานาชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๒) ชื่อเรื่อง การศึกษาเนื้อหาและวิธีการสอนวิชาตรรกศาสตร์เบื้องต้น
 ในฐานะวิชาพื้นฐานทั่วไปสำหรับนิสิต
 ทุนสนับสนุน; สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ปี ๒๕๕๐
 เผยแพร่; การสัมมนาผลงานวิจัยนานาชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๓) ชื่อเรื่อง มุมมองการเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรม : กรณีสมาชิก อส.ม.
 ตำบลหนึ่งในจังหวัดมุกดาหารกับประเทศเวียดนาม (ต่างประเทศ)
 ทุนสนับสนุน; สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ปี ๒๕๕๑
 เผยแพร่; การสัมมนาผลงานวิจัยนานาชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๔) เรื่อง บทบาทการบริการวิชาการแก่สังคมของอาจารย์วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
 ทุนสนับสนุน; สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ปี ๒๕๕๑
 เผยแพร่; การสัมมนาผลงานวิจัยนานาชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๕) เรื่อง ผลการดำเนินงานสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
 ทุนสนับสนุน; สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ปี ๒๕๕๒
 เผยแพร่; การสัมมนาผลงานวิจัยนานาชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๖) เรื่อง การศึกษาคูณค่าทางจริยธรรมของเทศกาลสงกรานต์
 ทุนสนับสนุน; สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ปี ๒๕๕๔
 เผยแพร่; การสัมมนาผลงานวิจัยนานาชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

- ๗) เรื่อง บอนบาน บวงสรวง : แนวคิด หลักการ และอิทธิพลต่อสังคมไทย
 ทุนสนับสนุน; สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ปี ๒๕๕๕
 เผยแพร่; วารสาร กระแสวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยสยาม (๑ ม.ค. ๕๘) ปีที่
 ๑๖ ฉบับที่ ๒๙ ม.ค. – มิ.ย.๕๘
- ๘) เรื่อง เทพสถิตในธรรมชาติทางพระพุทธศาสนา
 ทุนสนับสนุน; วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช ปี ๒๕๕๕
 เผยแพร่ ; เว็บไซต์วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
- ๙) เรื่อง คุณค่าทางจริยธรรมของเทพที่มีผลต่อการพัฒนาชีวิตในสังคมไทย
 ทุนสนับสนุน; สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ปี ๒๕๕๖
 เผยแพร่; การสัมมนาผลงานวิจัยนานาชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
 วิทยาลัย อำเภอมโนรมย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๑๐) เรื่อง การศึกษาเชิงตีความพุทธธรรมที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรม
 ทุนสนับสนุน; สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ปี ๒๕๕๗
 เผยแพร่; การสัมมนาผลงานวิจัยนานาชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
 วิทยาลัย อำเภอมโนรมย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
๑๑. เรื่อง รูปแบบการเรียนการสอนวิธีวิจัยตามหลักอริยสัจ ๔ (ชั้นเรียน)
 ทุนสนับสนุน; สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ปี ๒๕๕๘
 เผยแพร่; การสัมมนาผลงานวิจัยนานาชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน จังหวัดน่าน

๗.๔ งานวิจัยที่กำลังทำ : ชื่อหัวข้อเสนอการวิจัย แหล่งทุน และสถานภาพในการวิจัยว่า
 ได้ทำการวิจัยลุล่วงแล้วประมาณร้อยละเท่าใด

กำลังเสนอโครงการชุด; เรื่อง พุทธจิตวิทยาบูรณาการ : รูปแบบและกระบวนการ
 เสริมสร้างสุขภาวะองค์กรของครอบครัวและสังคม ปี ๒๕๕๙ ลุล่วงแล้วร้อยละ ๒๐
 แหล่งทุน ; สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 สถานภาพ; ผู้อำนวยการแผนงาน
 กำลังเสนอโครงการวิจัยย่อย; เรื่อง ศึกษาแนวคิดและกระบวนการเสริมสร้างสุขภาวะ
 องค์กรตามแนวพุทธจิตวิทยา ลุล่วงแล้วร้อยละ ๑๐๐
 สถานภาพ; หัวหน้าโครงการย่อยที่ ๑